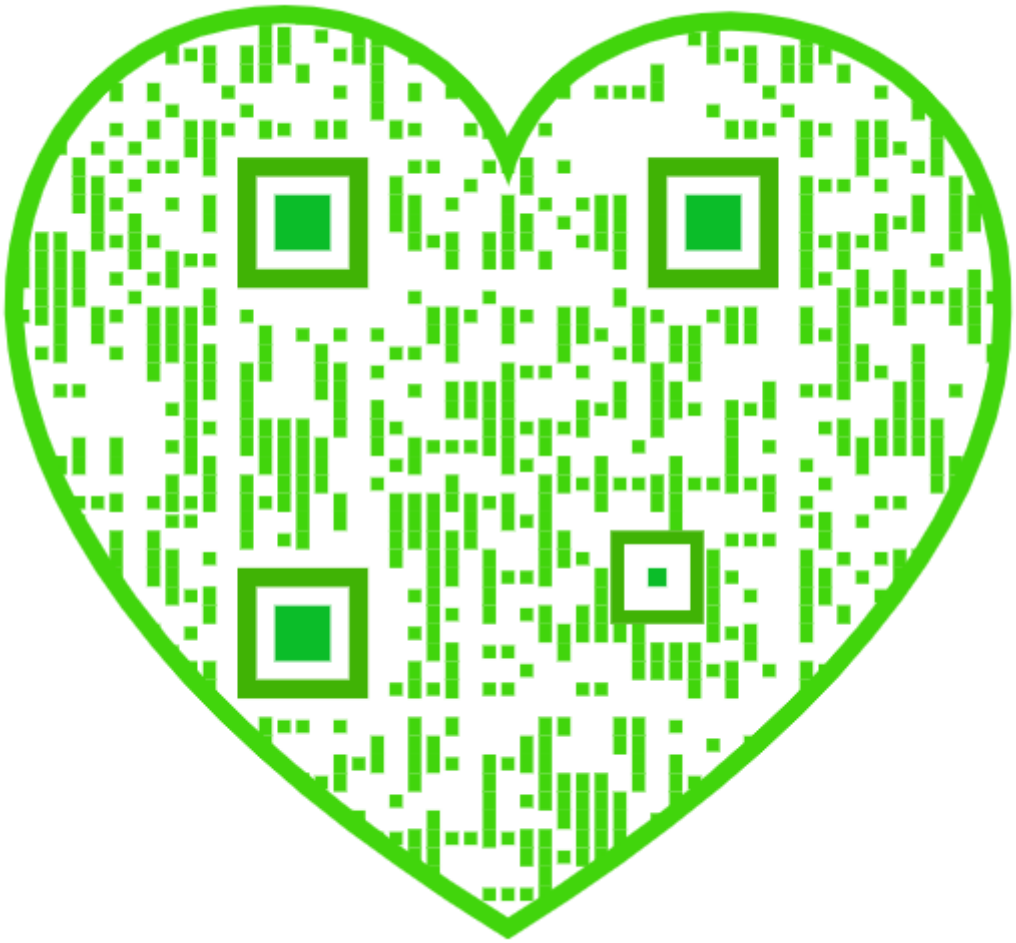

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

ACHT EN DERTIGSTE DEEL.

1860.

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.
I Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Het determinisme van den hoogleeraar J. H. Scholten.
II. De vrije wil. 1
Eene levensgeschiedenis uit het begin der dertiende eeuw. . 37
Levensschets van den Zaligen Joannes Sarkander. 50
Berengarius van Tours. — XI, XII.
I. Toestand van Berengarius na het tweede concilie van Rome. 65
II. De verhouding tusschen Paus Alexander II en Berengarius. 75
III. De briefwisseling van Berengarius en zijnen bisschop Eusebius Bruno. 92
Schriftelijke strijd tusschen Fanfrank en Berengarius. . . . 292
I. Geschrift van Lanfrank over de Eucharistie . 293
II. Antwoord van Berengarius. 302
III. Kort verslag van eenige andere geschriften van en tegen Berengarius. 323

Bladz.
Iets Katholieks bij een Remonstrantsch predikant 114
Een bezoek in de Katakomben. 129
Eene Katholieke stem des tijds uit Tyrol. 144
De eerste wording van de tijdelijke magt der Pausen. 175
De oorzaak der tegenwoordige woelingen in Katholieke landen. 145
Eene Protestantsche stem des tijds uit Bohemen. 162
Allocutie van Z. H. Paus Pius IX, gehouden in het geheim consistorie van den 28 September 1860. 193
R. H. van Someren over Graaf Willem van der Mark. (*Vervolg van* Dl. XXXVII, bl. 135.). 211, 327
De toestand van het Protestantisme geschetst naar de „Nieuwe Jaarboeken voor wetenschappelijke Theologie".
III. — *Korte bevestiging van hetgeen we erkend hebben: namelijk. dat we in ons onderzoek moeten uitgaan van het individualisme; dat dit volstrekt alle gezag heeft doen verwerpen. en men er in de geschiedenis de uitlegging van zoeken en vinden moet.* 261
Het onderwerp. 262
Het individualisme is het geschiktste punt waarmede we kunnen beginnen en indringen in de diepte van het onderwerp. 264
Hoe 't heden met het Protestantsch individualisme gesteld zij. 272

VERSCHEIDENHEDEN.

Ongeloof in den boezem der Nederlandsche Hervormde Synode. 58
Voorstel van den ouderling D. A. Escher. . . . „
Rapport der commissie: de hoogleeraren Kist, ter Haar en Muurling. 59
De standtekst der Vulgaat geregtvaardigd. 120
Wilhelm Heine over een liefdezustersgesticht in China. . . 121
Opgave van het aantal slagtoffers en verwoestingen in Syrië. 124
Een onderwijzer en een recensent. 125
„De Sterren in den nacht.". 126
„Eene ergernis voor onze beschaafde eeuw." 180

Bladz.

De laatste vergadering der Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging. 188
De Kerk in Piemont sedert 1848. 239
Het jongste Memorandum van den koning van Napels. . . 249
Hoe men in Engeland het godsdienstig leven opwekt. . . . 251
Moderne Theologie. 343
De altoos dubbelhartige houding van Pruissen. 349
De vrije kerkelijke gemeenten in Duitschland. (*Ingezonden.*) . 359
Duitsche godloochenaars. 363
„De Apostelgeschiedenis des geestes." 364
„De Natuur." 371
Correspondenten-leugens. (*Ingezonden.*) 375
Niet „Ten Vierdag gerechtigd". 377
Een nuttig werkje voor ouders. 381
„Handboekje voor de zaken van R. K. Eeredienst." . . . 382

Sprokkelingen:

Protestantsch zendelinggenootschap voor Ierland. . 191
Het Parijsche zendelinggenootschap. 192
Statistiek der vrije Schotsche Kerk. . . . . "
Katholieke statistiek van Engeland. 386

LETTERLOOVER.

Smeeklied ter eere van den H. Vincentius op het tweede Eeuwgetij van zijn zalig sterven op den 27 September van 't jaar O. H. 1660. 259

— —

Bij het afsterven van onzen hooggeachten en innig geliefden leermeester Mgr. C. Broere, op den feestdag der Onnoozele kinderen, 1860. 387

HET DETERMINISME

VAN DEN HOOGLEERAAR

J. H. SCHOLTEN.

II.

DE VRIJE WIL.

In een vorig artikel [1]) hebben wij een algemeen overzigt gegeven van het pantheïstiesch stelsel, dat de hoogleeraar Scholten onder den naam van determinisme verkondigt. We hebben toen vooral aangetoond, dat het determinisme, ofschoon het zich regtstreeks tegenover den vrijen wil plaatst, evenwel niet tot de speculatieve of theoretische loochening van den vrijen wil bepaald blijft, maar met strenge consequentie de diepste grondslagen van wetenschap, zedelijkheid en godsdienst ondermijnt. Want op wetenschappelijk gebied poogt dat stelsel de waanwijsheid van eenige zich boven den *bon sens* verheven rekenende wijsgeeren in de plaats te stellen van het gezond verstand

---

[1]) Dl. XXXVII, bl. 141—179.

en de redelijke natuur des menschdoms; de zedelijkheid wordt verwoest door de loochening van den vrijen wil, die in ons het beginsel is onzer zedelijke daden, en zonder welken zedelijk goed noch zedelijk kwaad bestaan kan; en van de godsdienst blijft niets overig dan de naam, als in de plaats van den levenden God, die oneindig onderscheiden is van de door Hem geschapen wereld, eene aloorzakelijkheid gesteld wordt, van welke de verschijnselen der wereld de noodzakelijke en eeuwige zelfopenbaring zijn.

Eene meer beperkte stof hebben wij voor dit tweede artikel gekozen. We bepalen ons bij het vraagstuk van den vrijen wil en bij hetgeen de heer Scholten in het midden brengt ter staving van zijn vermeend regt om zelfs den naam van vrijen wil, als eene ongerijmdheid, uit het woordenboek der wetenschap weg te schrappen.

Menig lezer doet hier, dunkt ons, zich zelven de vraag, of het aan te nemen is, dat iemand uit wezenlijke overtuiging het bestaan van den vrijen wil loochent. Velen onderschrijven het vonnis, dat Fenelon over de loochenaars van den vrijen wil uitsprak, toen hij verklaarde, dat van hen gezegd kan worden wat gezegd is van de Pyrrhonisten: „c'est nne secte, non de philosophes, „mais de menteurs". Daartegenover evenwel moet, gelooven we, bedacht worden, dat de verwoesting, die de valsche wetenschap (welker laatste ontwikkeling Fenelon niet beleefde) in 's menschen geest aanrigt, de grootste van alle verwoestingen is, en werkelijk het uiterste eener algeheele *omkeering* bereiken kan. Deze wetenschap ging de eindperiode harer ontwikkeling in, toen Hegel verkondigde, dat de tijd gekomen was om de logica te veranderen. Die verandering, welke hij met eene verbazende

consequentie tot stand bragt, is de verandering der noodzakelijke wetten van ons noodzakelijk denken, de verandering der tegenspraak in waarheid. De geest nu, die volgens die logica leert denken [1]), verandert ten laatste zelf.

Daarenboven mag men niet vergeten, dat de loochening van den vrijen wil het eenige middel is om, op zedelijk gebied, het schuldige der zonde, en, in het volgende leven, de straffende regtvaardigheid van God weg te cijferen.

De hoogleeraar Scholten begint zijne polemiek met de definitie van den vrijen wil, welken hij bestrijden zal. Dit begin is van beslissend gewigt voor het geheel. Aanstonds immers wordt door die definitie de aard van Scholten's werk in het licht gesteld, en dit gekenmerkt als een ridderlijke strijd, waarbij de kampvechter, vertrouwend op zijn goed regt, zijne tegenpartij durft onder de oogen zien, of als een onedele aanval, waarbij gerekend wordt op het gebruik van oneerlijke wapenen.

„Onder vrijen wil", zoo lezen we bl. 1, „waarover in „dit onderzoek zal gehandeld worden, verstaat men *het „vermogen om in een bepaald oogenblik des levens al of „niet, zóó of anders te willen.*" Deze definitie schijnt niet zonder overleg gesteld. Eigenlijk beteekent zij niets, dewijl zij hierop nederkomt, dat de *vrije wil* het vermogen is om *vrij te willen.* Verder kan zij in goeden zin verstaan

---

1) „Leert denken", zeggen we; want zulk denken moet geleerd worden. Gaarne gelooven we daarom den heer S., als hij zijne voorrede aanvangt met de betuiging, dat hij vroeger, toen hij, gelijk zoo velen, over dit onderwerp nog niet opzettelijk had nagedacht, zich over den vrijen wil gehouden heeft aan de gewone begrippen, die daaromtrent in omloop zijn. Zeker, om tot de loochening van den vrijen wil te vervallen, is jaren lang „nadenken" noodig.

worden: 't is waar dat wij, van onzen vrijen wil sprekend, het vermogen bedoelen, krachtens hetwelk wij iets willen, zonder daartoe genoodzaakt te zijn, derhalve zóó willen, dat we ook het tegenovergestelde of iets anders willen konden. Eindelijk laat de gegevene definitie eene ongerijmde opvatting toe; men zou haar namelijk zoo kunnen verstaan, dat de vrije wil niet het vermogen is, waardoor *de mensch* met vrijheid wil, maar eene soort van onafhankelijke wil-automaat, die al of niet, zoo of anders wil; in dien ongerijmden zin zouden we niet meer mogen zeggen: *ik* wil, maar *mijn wil* wil, en de vrijheid zou van eene eigenschap des willenden persoons in eene eigenschap van den willenden wil veranderd zijn.

Wij haasten ons, ten einde te verhoeden, dat onze lezer deze absurditeit als iets van onze vinding aanzie, te zeggen, dat de heer S. zijne definitie in geen anderen dan laatstgemelden zin verstaat. Onmiddellijk immers laat hij volgen: „Men noemt het *vrijen* wil, omdat de wil „geacht wordt vrij, d. i. onafhankelijk van eenige, 't zij „uit- 't zij inwendige oorzaak, iets te willen of niet te „willen." Derhalve is, naar de Scholtensche voorstelling, *de wil*, niet *de mensch*, het subject van het willen of niet willen; de wil is niet het vermogen van den in zijn willen vrijen mensch, maar een op zich zelf staand, zich heen en weder bewegend ding; dat heen en weder bewegen, dat willen of niet willen, is verder onafhankelijk van eenige oorzaak, is derhalve, gelijk Scholten honderd malen uitspreekt, een *effect zonder oorzaak*, een absoluut toeval, dat zeker het non-plus-ultra in het rijk der ongerijmdheden is.

De heer S. vervolgt: „Het heet *willekeur* (*Willkühr*), „omdat de willende mensch geacht wordt, zonder door

„eenige oorzaak of redenen bepaald te worden, te willen „enkel naar *keur* of *believen* van den *wil*, met één woord: „te willen alleen omdat hij wil."

De kunstgreep, waarvan de heer S. zich bedient, door *willekeur* als gelijk in beteekenis met *vrijen wil* voor te stellen, is even onhandig als onedel. Hij weet immers even goed als iedereen, dat men het misbruik van den vrijen wil met den naam van willekeur bestempelt, en dat derhalve deze benaming, zooals prof. Kist aanmerkte, „geheel ongeschikt is om de leer van den vrijen wil „anders dan als in eene karikatuur [en wel eene zeer kunsteloos geteekende] „te doen voor ons staan" [1]).

Wat we lezen van den *willenden mensch* is in strijd én met het zooeven door den hoogleeraar gezegde van den *willenden wil*, én met het nu beschrevene willen *naar keur of believen van den wil.* In de plaats der waarheid, dat de mensch wil wat *hij* goedkeurt of wat *hem* belieft, wordt zoodoende de geheel onzinnige bewering gesteld, die aan een vermogen des menschen keur of believen toeschrijft. En die keur, dat believen van den 'wil is de *eenige* reden van 's menschen willen: enkel naar keur of believen van den wil wordt de willende mensch geacht te willen.

Niet minder in 't oog loopend is de verwarring van *oorzaak* en *redenen*, welke de heer S., als waren ze een en hetzelfde, naast elkander stelt. De oorzaak van het willen is geene andere en kan geene andere zijn dan de mensch zelf, die, van nature een zelfwillend wezen zijnde, elke zijner wilsakten veroorzaakt. Geheel iets anders zijn de redenen of motieven welke dat veroorzaken vergezellen,

---

1) *De vrije wil* enz., bl. 11.

en op grond van welke de redelijke oorzaak zich zóó en niet anders bepaalt. Als dan de heer S. aan de leer van den vrijen wil de volle laag meent te geven door te zeggen, dat, volgens die leer, de willende mensch geacht wordt „met één woord: te willen alleen omdat hij wil", dan toont hij slechts, dat de verwarring der denkbeelden het ordelijk onderscheiden belet. Immers kan de stelling: „Ik „wil omdat ik wil" twee zeer verschillende beteekenissen hebben, naarmate het voegwoord *omdat* óf de oorzaak óf de verstandelijke reden der wilsdaad te kennen geeft. In den eersten zin is die stelling eene volstrekte waarheid, en drukt zij niets anders uit dan dat ik, die zelfwillend wezen ben, de oorzaak ben van elke wilsdaad, dat elke wilsdaad ten laatste van mij, en niet van iets anders uitgaat. In dezen zin zeide Fenelon: ik wil iets, omdat ik het wil, dewijl niets zoodanig in mijne magt staat als te willen of niet te willen. Doch dezelfde stelling verandert geheel en al van beteekenis, wanneer, gelijk meestal plaats heeft, het doel van mijn willen met de woorden *omdat ik wil* geacht wordt aangegeven te zijn. Dan is het gewoonlijk niet waar, dat ik wil alleen omdat ik wil, dewijl de wilsbepaling geschiedt ten gevolge van redelijke kennis. Evenwel blijft ook in dit geval de willende Ik de oorzaak der op verstandelijke redenen gegronde wilsbepaling, en nooit kan het begrepen doel of motief eener wilsdaad daarvan de eigenlijke oorzaak zijn.

Nog één volzin moeten we aanhalen om Scholten's travestie van den vrijen wil te voltooijen. „Hetzelfde ver- „mogen eindelijk heet *liberum* (*voluntatis*) *arbitrium*, in „zoover het *arbitrium* of de beslissing, om al of niet, „zóó of anders, te willen, geacht wordt zijn laatsten „grond te hebben in den wil." Hier wordt de kroon

gezet op al de vorige ongerijmdheden. Het *liberum arbitrium*, dat de vrije wil zelf is, werkend als het vermogen, waardoor wij bij de zelfbepaling tusschen meerdere mogelijkheden kunnen *kiezen*, wordt door den heer S. tot eene eigenschap van het door hem verzonnen *wilding* gemaakt en op nieuw wordt verkondigd, dat niet in den willenden mensch maar in dat wilding de laatste grond der wilsbeslissing zou gelegen zijn.

Deze is de voorstelling van den vrijen wil, die de heer S. op de eerste bladzijde van zijn boek heeft gegeven. Een andere kent hij niet. Want na de door ons aangevoerde regelen laat hij volgen: „Het gevoelen dergenen, die in „dien zin een vrijen wil erkennen, heet *indeterminisme*. — „Het gevoelen waarbij het bestaan van een vrijen wil in „dien zin ontkend wordt, heet *determinisme*. — Een derde „bestaat hier niet."

Het vraagstuk derhalve van den vrijen wil zou door den heer S. aldus kunnen geformuleerd worden: gij erkent het bestaan van den vrijen wil, of gij loochent dit. Erkent gij het, dan zijt ge dwaas genoeg om het mengelmoes van ongerijmdheden, dat ik met den naam van vrijen wil bestempeld heb, voor waarheid te houden. Loochent gij het, dan zijt ge determinist evenals ik. Kies derhalve, want een derde bestaat hier niet.

Het gezond verstand, of, gelijk Scholten liever zegt, „het oppervlakkigste, zich noemende *bon sens* of alledaagsch „menschenverstand", antwoordt: uw determinisme is een onzedelijk en godverloochenend stelsel. Uwe voorstelling van den vrijen wil is eene vervalsching, waarbij zelfs bezwaarlijk goede trouw kan ondersteld worden. Derhalve *moet* er een derde zijn: de leer van den vrijen wil, gelijk die in waarheid is, en door het gezond verstand begrepen wordt.

Dat de heer S. dit derde, ofschoon het toch zoo voor de hand lag, niet gezien, of gemeend heeft het geheel buiten rekening te moeten laten, is zeer goed uit te leggen. Hij behoort tot die wijsgeeren, die het „alledaagsch menschen-„verstand" zoo weinig tellen en wanen er zoo hoog boven te staan, dat zij het beneden zich en der moeite onwaard rekenen hetzelve ernstig te raadplegen; hij is daarbij overtuigd, dat al wie „man der wetenschap" is, den vrijen wil als eene dwaasheid beschouwt; „niemand", durfde hij bl. 137 schrijven, „uitgezonderd natuurlijk [!] alleen de „wijsgeer, dat is de wetenschappelijke man," twijfelt aan het bestaan van den vrijen wil; hij beeldt zich in, dat geen enkel wijsgeer van naam ooit het bestaan van den vrijen wil erkend heeft, en dat integendeel zelfs de naam van vrijen wil het uitvindsel is eener *gedachtelooze psychologie* [1]). Geen wonder dus dat hij niet eens vermoed heeft, dat de leer van den vrijen wil iets anders wezen kon dan bare onzin en louter tegenspraak.

Ten andere begrijpen we de valsche voorstelling van die leer uit het doel des hoogleeraars. Hij schreef zijn boek om zijn determinisme of noodzakelijkheidsstelsel op zedelijk gebied door te voeren, en de pantheïstische aloorzakelijkheid in de plaats te stellen van den levenden God. Te dien einde moest de vrije wil uit de voeten, omdat niets meer lijnregt in tegenspraak is met de noodzakelijke zelfontwikkelingen van het pantheïsme dan het aannemen

---

1) „Ik meen hier natuurlijk niet die vrijheid, die eene ge-„dachtelooze psychologie met den naam van vrijen wil bestempeld „heeft, een vrijheidsbegrip, dat door alle wijsgeeren van naam, „door Locke zoowel als door Spinoza en Leibnitz, door Jacobi niet „minder dan door Hegel verworpen en onlangs ook nog door ons [Scholten] „opzettelijk bestreden is" (*Over de oorzaken* enz. bl. 25).

van vrije werkingen. Wederom was het eenige middel om den vrijen wil te loochenen, dien als eene ongerijmdheid uit te krijten, en te dien einde eerst als iets ongerijmds voor te stellen. De hoogleeraar verkeerde dus in de noodzakelijkheid om óf zijn boek over het determinisme niet te schrijven, óf eene zoodanige voorstelling van den vrijen wil te geven, dat hij in staat was om dat edelste onzer vermogens weg te cijferen. Zijn boek niet te schrijven was hem, die „natuurlijk" noodzakelijk doet al wat hij doet, onmogelijk [1]). Derhalve was hij gedetermineerd om te vervalschen. Want, naar waarheid voorgesteld, kan de vrije wil onmogelijk eene ongerijmdheid zijn. Immers erkennen alle menschen, „uitgezonderd „natuurlijk alleen de wijsgeer", het bestaan van den vrijen wil. Daar nu die menschen, wat ook „natuurlijk alleen de wijsgeer" zich inbeelde, verstand hebben, kan wat zij algemeen erkennen, niet iets ongerijmds wezen. Daarenboven al is de loochenaar van den vrijen wil laatdunkend genoeg om de menigte van wijzen, op wie volken en eeuwen roem dragen, met een enkelen pennestreek uit de rij der wijsgeeren weg te schrappen, — de namen dier wijzen zullen altoos het onomstootelijk bewijs blijven, dat de vrije wil, dien zij erkenden en handhaafden, geene ongerijmdheid is, en dat het bespottelijke in Scholten's teekening niet in den vrijen wil gegrond maar van elders aangebragt is. De hoogleeraar is er meesterlijk in geslaagd, —

---

1) Ten overvloede verzekert hij in zijne voorrede, dat hij, in weerwil van zijnen subjectieven tegenzin, bij verder onderzoek *niet heeft kunnen wederstaan* aan den steeds toenemenden drang, om wat naar zijne overtuiging waar is uit te spreken, en dat hij daarbij de waarheid van het gezegde des Apostels: *de noodzakelijkheid is mij opgelegd*, ondervonden heeft (bl. IX).

en bijzondere schranderheid was daartoe niet noodig, — om dat bespottelijke in het volle licht te stellen; en wie nu slechts eene travestie voor de zaak zelve belieft aan te zien, zal voor het determinisme gewonnen zijn; wie echter verstand gebruikt, zal alleen besluiten: wat kan de heer Scholten leelijke karikaturen teekenen!

Eene ernstiger en diepere reden van de valsche voorstelling, die de heer S. van den vrijen wil geeft, ligt in zijne pantheïstische denkwijze. Reeds in ons vorig artikel hebben we meer dan eens gelegenheid gehad, om het streven der valsche wetenschap naar een in het eindige onbestaanbaar *absoluut* aan te wijzen. Ook hier komt dit ten sterkste uit. De heer S. kan, als pantheïst, slechts volstrekte noodzakelijkheid erkennen, en dus in den mensch slechts eenen door *noodzakelijk werkende oorzaken* gedetermineerden wil; daartegenover denkt hij, en 't is op zijn standpunt consequent, den vrijen wil als door niets hoegenaamd gedetermineerd, als blinde willekeur, als absoluut toeval, als een rollenden dobbelsteen. Derhalve bestempelt hij de leer van den vrijen wil met den naam van *indeterminisme*, als ware zij het andere, tegenover het *determinisme* staande *uiterste*. Doch, ofschoon de pantheïst zoo denken moet, de ware wetenschap veroordeelt alle uitersten. „De waarheid ligt in het midden", heeft men wel gezegd. Verkeerd wordt deze stelling begrepen door het altijd oppervlakkige *eclectisme*, dat door het voordragen van dusgezegde gematigde opiniën, — als gold het „medio „tutissimus ibis" in het rijk der waarheid, — een middenweg tracht te houden tusschen de tegenoverelkander staande wijsgeerige systemen, uit welke allen het de bouwstoffen kiest voor een eigen stelsel. Doch zeer waar is het, dat alle dwaling overdrijving is van eenzijdig opge-

vatte waarheid; en daar deze overdrijving in dubbele rigting kan plaats hebben, doet zich elke waarheid voor als in het midden tusschen twee scherp tegenover elkander staande, uiterste dwalingen, en stijgt de weg der ware wetenschap omhoog tusschen twee afgronden.

Zoo is het met de waarheid van onzen vrijen wil. Immers moeten we in den vrijen wil eene noodzakelijke tweeheid erkennen. Het begrip van zelfbepaling, hetwelk met dat van wil gegeven is, staat voorop en sluit het noodzakelijk bepaald *worden* door oorzaken van buiten of door inwendige toestanden volstrektelijk uit. Doch zelfbepaling is geen werking eener blinde kracht, maar verstandige daad van den redelijken geest, waarom de medewerking der rede tot elke vrije wilsdaad gevorderd is. Erkent men deze tweeheid, dan zijn tevens a priori de twee rigtingen aan te wijzen waarin de valsche wetenschap kan afdwalen. Immers kan men of het verstandelijke element overdrijven of het vrije, en vervalt tot *determinisme* of tot *indeterminisme.*

Het *indeterminisme* in vollen zin werd nooit door een wijsgeer van naam verdedigd, maar is een verzinsel der deterministen, uitgedacht om de leer van den vrijen wil in een bespottelijk licht te stellen. Volgens de beteekenis van het woord en in de voorstelling der loochenaars van den vrijen wil, zou indeterminisme de leer zijn, welke den wil buiten alle verband met de rede plaatst, en derhalve alle medewerking van het verstand bij de wilsdaad uitsluit, zoodat wij, zoo dikwijls we ons wilvermogen gebruiken, altijd volkomen blind te werk gaan, zonder kennis van doel en bijgevolg zonder eenige beweegreden; de door Scholten gefingeerde indeterminist is iemand die wil, enkel en alleen omdat hij wil, „enkel uit luim maar

„overigens volstrekt doelloos" (bl. 291). Deze dwaling nu of liever dwaasheid zou, ware zij mogelijk, alleen bestaanbaar zijn bij het platste, alle orde en zamenhang verbrekende materialisme. Tot zekere hoogte vinden wij haar dan ook op zedelijk gebied in de schandelijke stellingen van sommige grof-zinnelijke materialisten, die, na God en bijgevolg het wezenlijk onderscheid tusschen goed en kwaad geloochend te hebben, luim, willekeur en hartstogt als eenigen regel van handeling overig hielden.

Het determinisme overdrijft, als ander uiterste, de medewerking van het verstand bij ons willen zoodanig, dat het geen medewerken meer is, maar het willen een effect wordt van het verstand zelf. Het willen is volgens S., die nu geene karikaturen teekent maar zijn eigen stelsel beschrijft, in alle gevallen een uitvloeisel van het verstand. Het is, schrijft hij, „een uitvloeisel der *ontwikkelde rede*, „wanneer niet slechts de *middelen* om het doel te be„reiken zijn overwogen en gekeurd, maar ook de begeerde „*zaak* den toets der rede doorstaat". En zelfs, „wanneer „het voorwerp van den wil door den zinnelijken lust „*begeerd* en niet door de *rede* als goed *erkend* wordt", ook dan is het willen toch „een uitvloeisel van *'t lagere* „*verstand*" (bl. 93). „Heeft het verstand of de rede ge„kozen, dan maakt de voorstelling van het als goed erkende „indruk, het gevoelvermogen treedt in werking, en het „door de rede erkende werkt door het gevoel op den „wil". Deze wil nu is volstrekt lijdelijk, werkt zelf niet, maar wordt alleen bewerkt, en met zulke noodzaking, dat, zegt S., „de gedane keus *willen* wordt" (bl. 89).

Het *willen* is derhalve niet anders dan een eenigzins gewijzigd *kennen*, is in den volsten zin een verstandswerk. En zoozeer drijft de heer S. deze opvatting, dat

hij de verwarring van kennen en willen zelfs in de taal tracht over te brengen, en verbiedt *wil* te noemen wat niet het uitvloeisel is van het verstand. Een hongerige wil eten, zegt men. Verkeerd, meent S., omdat in dien hongerige de wil niet van het verstand uitgaat. „Alleen „dan zou men behooren te zeggen: hij *wil* eten, wan- „neer hij in 't geval zich bevindt, dat zijn zinnelijke „lust hem weerhoudt te eten, maar het verstand hem „doet oordeelen", enz. (bl. 90). Insgelijks wil de mensch op zedelijk gebied het kwade niet, zelfs *kan* hij naar zijne zedelijke natuur het niet willen. 't Is duidelijk. De rede immers moet het kwaad afkeuren; daar nu het willen een uitvloeisel is der rede, is *het willen van iets kwaads eene tegenspraak*; zoodat niemand *willens* kwaad doet, maar integendeel zondigen gelijk staat met *niet-willen* of *nog-niet willen*, en altijd het karakter draagt van onvrijwilligheid [1]).

Zoo dan zijn determinisme en indeterminisme twee lijnregt tegenover elkander staande uitersten, beiden even valsch, beiden evenzeer in strijd met het ware begrip van den vrijen wil; het indeterminisme, omdat het den vrijen wil maakt tot blinde, doellooze, met niets zamenhangende, geheel ordelooze willekeur; het determinisme, omdat het, alle vrijheid loochenend, in het willen niets

---

[1]) De heer S. merkt hierbij aan, dat de deterministische onderscheiding, volgens welke het willen slechts als verstandswerk mag worden opgevat, „in het populaire spraakgebruik niet altijd [N.B. *niet altijd*] in het oog gehouden wordt." 't Is zeer waar, omdat het populaire spraakgebruik, zijnde de uitdrukking van het gewone gezond verstand, nooit aan het determinisme dienen kan. Zonderling evenwel is het, dat S. als voorbeeld van dat populaire spraakgebruik den Apostel Paulus aanhaalt, die van *den wil des vleesches* spreekt.

anders ziet dan een gedetermineerd gevolg van het weten, een uitvloeisel der rede, een werk des verstands, even noodzakelijk als het verstand zelf.

De misvatting van den heer S. bestaat derhalve minder daarin, dat hij het indeterminisme bestrijdt: het stond hem vrij, ofschoon de ware wijsgeer zulks beneden zich rekent, zich eene hersenschim te vormen, die indeterminisme te heeten en daartegen een boek te schrijven; doch onverschoonbaar is het, ondanks de verblinding van de pantheïstische vooroordeelen, dat hij zijn verzinsel in de plaats stelt van den vrijen wil, zoodoende aan het verstand der menschen, aan de redelijke overtuiging eener geheele wereld, aan de wetenschap van allen die de wijsbegeerte des gezonden verstands gehuldigd hebben, met één woord, aan ieder die geen pantheïst is en den vrijen wil niet loochent, eene tastbare ongerijmdheid opdringt, en eindelijk den schijn aanneemt, als had hij, die slechts de dwaasheid van het zoogenaamd indeterminisme aantoont, bewezen dat er geen vrije wil bestaat [1]).

Wat we tot nog toe meer in 't algemeen hebben aan-

---

1) Erger wordt deze taktiek, wanneer zij van kwade trouw vergezeld gaat. De heer S. noemde de door hem geteekende karikatuur „*de gewone indeterministische voorstelling van den vrijen „wil*" (bl. 103). En slechts weinige bladzijden verder lezen we: „De zaak komt hierop neer. Een volstrekt indeterminisme, een „vrijen wil, die atomistisch, zonder eenigen zamenhang met iets „anders, zou bestaan, durven slechts weinigen verdedigen" (bl. 115). Waarom dan noemt S. datgene, wat slechts *weinigen* durven verdedigen, de *gewone* voorstelling? — Onze lezers hebben reeds opgemerkt, hoe de taktiek van het pantheïsme tegenover het gezond verstand volmaakt dezelfde is als die der ketterij altoos was tegenover de leer der Katholieke Kerk. Eerst stelt men haar voor gelijk ze niet is, en meestal juist andersom; dan wederlegt men

gewezen, namelijk dat de geheele polemiek van den heer S. uitgaat van en steunt op eene volstrekt valsche voorstelling van den vrijen wil, die altoos verward wordt met het beschreven indeterministische wilding, zullen we nu in eenige bijzonderheden aantoonen.

Tot drie redeneringen, die evenwel niet altijd uit elkander te houden zijn, kunnen we hetgeen de heer S. tegen den vrijen wil aanvoert terugbrengen:

1. Die een *vrijen* wil erkent, meent hij, erkent een *absoluut* vrijen, geheel onafhankelijken, allen invloed zoowel van gedachten als van neigingen volstrekt uitsluitenden wil, die ook met den zedelijken toestand van den willende hoegenaamd niet zamenhangt.

2. Die een vrijen wil erkent kan het verstand zeker niet als *de oorzaak* van het willen beschouwen. Derhalve loochent hij, besluit S., het bestaan van *beweegredenen*, waarom de wilsdaad gesteld wordt.

3. Die een vrijen wil erkent neemt niet aan, dat de motieven *noodzakenden* invloed oefenen. Dus ontkent hij, volgens S., *allen* invloed van motieven.

1. Op bl. 13 maakt de hoogleeraar gewag van de twee grootste wijsgeeren der oudheid, Plato en Aristoteles, die beiden, het moet wel waar zijn, het bestaan van den wil erkend hebben. Terwijl hij aanmerkt, dat noch Plato noch Aristoteles het vraagstuk van den vrijen wil „met genoegzame scherpte onder de oogen gezien heeft", bespreekt hij de klassieke plaatsen van Aristo-

---

die valsche voorstelling, en past eindelijk, als ware men met de meeste eerlijkheid te werk gegaan, die wederlegging toe op de leer der Kerk zelve.

teles: „van zijne daden is de mensch beginsel en meester"; „'t is duidelijk dat die daden, van welke hij beginsel en „meester is, ook kunnen gelaten worden, omdat hij het „doen of laten daarvan in zijne magt heeft".

Wat nu maakt de heer S. van deze door hem zelven aangehaalde woorden?

„Wat Aristoteles, schrijft hij, stelt, maar niet bewezen „heeft, is, dat willen *aanvangen* (ἀρχὴ πράξεων) een „gewrocht zonder oorzaak en in dien zin absoluut vrij „is, zoodat wat ten gevolge eener wilsuiting geschiedt „ook evenzeer op dat oogenblik niet zou hebben kunnen „geschieden" (bl. 13).

Aristoteles heeft niet gesteld, dat willen een *gewrocht zonder oorzaak* is. Of heeft prof. S. niet zelf de woorden geciteerd: πράξεων ἄνθρωπος ἐστιν ἀρχὴ καὶ κύριος? De *mensch* dus is volgens Aristoteles oorzaak van zijne wilsdaden. Terwijl derhalve de Grieksche wijsgeer de stalen waarheid uitspreekt, dat onze wilsdaden waarlijk de onze zijn en dat de mensch van die daden in hoogsten zin *oorzaak*, en dus beginsel en meester is, laat S. hem, als hadde hij eene groote dwaasheid verkondigd, *gewrochten zonder oorzaak* opdisschen [1]).

Nog duidelijker is de vervalsching in het laatste gedeelte van Scholten's aangehaalde woorden. Aristoteles leert, dat de *wilsuiting zelve* niet noodzakelijk is, dat de

---

1) Ten opzigte van Aristoteles schijnt S. niet geheel in het reine te zijn. „Aristoteles is *zuiver indeterminist*", lezen we bl. 12. Nu heeft S. op ontelbaar vele plaatsen van zijn boek beweerd, dat voor het indeterminisme de wilsuiting een product van *toeval* is, deugd en ondeugd bij *toeval* bestaan. Dat zal dus voorzeker wel de leer zijn van A., die zuiver indeterminist is. Evenwel vermeldt S. zelf als leer van A., dat „deugd en ondeugd evenmin uit eene „natuurlijke noodzakelijkheid als bij toeval ontstaan" (bl. 11).

mensch ook niet-willen kan; Scholten evenwel maakt daarvan, dat *het gevolg* eener wilsuiting op hetzelfde oogenblik waarop het bestaat, ook niet zou kunnen bestaan: eene ongerijmdheid, welke S. den Griek toedicht.

Op gelijke wijze behandelt S. een ander groot verdediger van 's menschen vrijen wil, Descartes. De vrijheid, „die Cartesius bedoelt, is indifferentie van den *wil*, welke, „als het vermogen, om, door niets gedetermineerd, naar „willekeur (*ad arbitrium*) al of niet zijne toestemming „te geven, ook dan bestaan blijft, wanneer voor het ver„stand de indifferentie, als gevolg van de *ignorantia recti*, „is opgeheven" (bl. 25). Men vergelijke hiermede de door S. zelf opgegevene plaats van Descartes, welke wij letterlijk vertalen: „De indifferentie behoort niet tot het „wezen der menschelijke vrijheid, daar wij niet slechts „vrij zijn wanneer de *ignorantia recti* ons indifferent maakt, „maar *voornamelijk* ook dan, wanneer het duidelijk inzien „[van hetgeen gedaan moet worden] ons iets doet nastre„ven". „Want met *meer* vrijheid wil de mensch wat goed „en waar is, naarmate hij de waarheid en goedheid daar„van beter begrijpt, en *nooit* is hij *indifferent*, dan wan„neer hij niet weet wat beter of meer waar is, of althans „zulks niet met die duidelijkheid inziet, welke den twijfel „uitsluit" [1]).

De waarheid, welke Descartes leert, is dat de wil niet altijd indifferent is, maar den invloed des verstands ondergaat, zoodat meerdere kennis meerdere vrijheid baart; de indifferentie behoort dus niet tot het wezen der menschelijke vrijheid, zegt de wijsgeer, die, volgens Scholten,

[1]) *Resp. sext.*, 6.

geene andere vrijheid bedoelt dan de indifferentie van den wil.

Doch het was S. te doen den vrijen wil bespottelijk te maken, en daarom stelt hij hem als iets volstrekt onafhankelijks ten toon. „De vrije wil is willekeur", heet het. „De keur of het believen om al of niet, zóó of „anders te willen wordt hierbij ondersteld te staan bij den „wil. De eenige en laatste grond van elke wilsuiting is „de wil, zoodat de mensch [de wil?], door niets, ook „niet door de rede, bepaald, alleen en uitsluitend wil, „omdat hij wil" (bl. 108). Tegen deze voorstelling, waarin nagenoeg al de vervalschingen, die we bl. 3—7 aanwezen, te vinden zijn, maar die S. de gewone belieft te noemen, brengt hij dan in:

„Bestaat zulk een vrije wil, dan is er niet de minste „onwaarschijnlijkheid, om met Julius Müller te spreken, „dat een booswicht een oogenblik later is een eerlijk man, „de engel voor Gods troon in een duivel zich verandert". Of zoo iets uit den vrijen wil, gelijk die in het hoofd van Scholten of van Julius Müller bestaat, volgt, doet niets ter zake. S. laat zijne lasterlijke bewering tegen den vrijen wil als zoodanig gelden, daar hij vooropgesteld heeft: *vrije wil of determinisme, een derde bestaat hier niet.* Iedereen derhalve, die de zedelooze stellingen van het determinisme, dat de zonde, waar zij bestaat, noodzakelijk is, en dat een booswicht, in de omstandigheden waarin hij zich bevindt, niet anders *kan* dan zondigen, — verwerpt en verafschuwt, zal gehouden zijn geen de minste *onwaarschijnlijkheid* te zien in de paradox, dat *een booswicht een oogenblik later in een eerlijk man zich verandert* [1]). Wat den zich in een duivel veranderenden engel

---

1) Was het S. om waarheid te doen geweest, dan had hij ten

voor Gods troon aangaat: 't is niet noodig te zeggen, dat de heer S. en zijne geestverwanten geen denkbeeld hebben van des hemels voltooide en onveranderlijke volmaaktheid.

Die het determinisme verwerpt zal insgelijks moeten aannemen, dat „de brave in de schatting van anderen „niets boven den ondeugende vooruit heeft", omdat „allen, „uit kracht van hun vrijen wil, geacht moeten worden „ten allen tijde evenzeer te kunnen willen bedrog plegen „als hun woord houden" (bl. 109). Omdat derhalve een eerlijk man niet even *noodzakelijk* zijn woord houdt, als „op physisch gebied, de steen door zijn zwaarte naar be„neden valt" (bl. 176); omdat de bedrieger niet zóó *noodzakelijk* bedriegt, dat hij niet anders willen *kan*, — daarom zullen beiden moeten geacht worden *ten allen tijde* EVENZEER te kunnen willen bedrog plegen als hun woord houden. Raadpleegde de heer S. eens dat door hem zoo diep verachte „zich noemende *bon sens* of alledaagsch „menschenverstand", wat zou hij zich schamen over zulke dwaze praat. Maar hij heeft zich nu eenmaal ingebeeld, dat er tegenover zijn determinisme niets anders te denken is dan een absolute toevalligheidswil; dat de wilsuiting óf in *noodzakelijk* verband staat met den toestand des willenden menschen, zoodat zij *onvermijdelijk* uit dien toestand volgt, *óf in hoegenaamd geen* verband. Het ordelijke midden, waarbij van den eenen kant de invloed van kennis zoowel als van neiging en voornamelijk van den zedelijken toestand des menschen op zijne daden in meerdere of mindere

---

minste de flaauwe dubbelzinnigheid der uitdrukking *„eerlijk man"* hier vermeden. Hij weet immers dat de eerenaam van eerlijk man slechts aan beproefde eerlijkheid gegeven wordt, en een pas bekeerde booswicht op dien naam geen aanspraak maken kan.

mate erkend wordt, terwijl van den anderen kant die daden altoos vrije daden blijven, dewijl noch kennis, noch neiging, noch zedelijke toestanden haar noodzakelijk maken, — dat ordelijk midden, dat het gezond verstand zoo gemakkelijk begrijpt en de dagelijksche ondervinding onophoudelijk aanwijst, kan de in uitersten verdwaalde wijsgeer niet denken. Wie zich door jarenlangen toeleg in de deugd geoefend en zich haar eigen gemaakt heeft, zal voorzeker met meerder gemak de daden, waarin zijne deugdzame gesteldheid zich openbaart, verrigten dan de eerstbeginnende of pas bekeerde. Immers begrijpt hij hoe langer zoo beter de motieven ten goede en hunne overwegende waarde; zijne neigingen worden gedurig sterker ten goede getrokken; in zijne geheele ziel ontstaat eene rigting ten goede en eene gelukkige gewoonte van handelen heeft hij zich eindelijk verworven. Wordt de zonde voor zoo iemand *onmogelijk*? De valsche wijsbegeerte beweert zulks en S. verklaart, dat „de zedelijke mensch „tot die hoogte van ontwikkeling gekomen is, dat het „doen van het kwaad hem onmogelijk geworden is, niet „omdat hij het niet *wil*, maar, omdat hij het niet meer „*willen kan*" (bl. 87). De deugdzame zelf gelooft evenwel die wijsbegeerte niet; maar terwijl hij met hoop en vrees arbeidt aan het werk zijner volmaking, bidt hij, der les gedachtig: „die staat, zie toe, dat hij niet valle", alle dagen: „leid ons niet in bekoring", wetend, dat de onmogelijkheid der zonde niet tot het onvolmaakte leven dezer aarde behoort. Doch als iemand vraagt of het *waarschijnlijk* is, dat die deugdzame misbruik zal maken van zijn vrijen wil, dat de beproefd eerlijke stelen, de held der naastenliefde een onmeêdogende wreedaard worden, de kuische ontucht plegen zal, dan is zulke vraag reeds eene beleedi-

ging tegen de menschelijke natuur. En toch durfde de heer S., niet alleen deze vraag aan allen die een vrijen wil erkennen, in den mond leggen, maar hun de stelling, welker ongerijmdheid door hare hatelijkheid overtroffen wordt, opdringen als noodwendig volgend uit het aannemen van een vrijen wil: „dat iemand het goede, „'t welk hij heden wil, morgen en later nóg zal willen, „hiervoor bestaat geene meerdere waarschijnlijkheid dan „voor de verwachting, dat een dobbelsteen twintigmaal „achtereen op hetzelfde getal zou vallen" (bl. 244).

Op eene andere plaats wordt de „zorgeloosheid ten aan- „zien der bekeering" uit de leer van den vrijen wil afgeleid. „Wat is de oorzaak, dat juist door den grooten „hoop, die meent een vrijen wil te hebben, de bekeering „van dag tot dag wordt uitgesteld? Wat anders, dan dat „men zich inbeeldt, uit kracht van zijnen vrijen wil, de „bekeering ten allen tijde in zijne magt te hebben?" (bl. 245.) 't Is mogelijk dat zulke valsche en godtergende meening soms het uitstellen der bekeering vergezelt; maar mag de heer S., die leert, dat de toestand van gebrekkige geestelijke ontwikkeling, waar zij feitelijk bestaat, het zondigen noodzakelijk en dus de bekeering onmogelijk maakt (bl. 179), mag hij vooral zoo verachtend zeggen, dat *de groote hoop, die meent een vrijen wil te hebben*, door zulke meening geleid, de bekeering uitstelt? Spottend laat S. nog volgen, dat, wanneer de vrije wil erkend wordt, de mensch zijne bekeering *gerust* tot later gelegenheid kan uitstellen. „Ook morgen en over een jaar of als hij oud „zal geworden zijn, staat het immers nog altijd in de magt „van zijnen vrijen wil zich te bekeeren". Tegen den heer S. zullen we niet aanvoeren, dat er een regtvaardig God bestaat, die zich niet bespotten laat: S. gelooft niet meer

aan dien God. Maar wel moeten we op nieuw de verregaande verwarring aanwijzen van den vrijen wil met het absoluut onafhankelijke en met niets zamenhangend onding, dat S. voor den vrijen wil doet doorgaan.

Voorzeker is tot de bekeering des zondaars noodig, dat hij zelf zich wille bekeeren. Maar wee dengene, die in de noodlottige gerustheid, van welke S. spreekt, zou voortleven. Ofschoon voor hem, zoolang dit leven duurt en de staat van onveranderlijkheid niet begonnen is, bekeering mogelijk blijft, en hij, krachtens zijn vrijen wil, zich ten goede rigten kan, — die vrije wil staat in het naauwste verband met zijn gedurig meer verduisterd verstand, met zijne immer booze neigingen, met zondige gewoonten, die alle dagen in kracht toenemen, in één woord, met eenen zedelijken toestand, die de mogelijke wilsbepaling ten goede dagelijks moeijelijker en minder waarschijnlijk maakt.

Ofschoon we genoeg medegedeeld hebben om te doen zien, wat monster van ongerijmdheid en onzedelijkheid door den heer S. met den naam van vrijen wil betiteld wordt, moeten we toch nog eene verkeerde voorstelling vermelden: zij geldt de toepassing van den vrijen wil op God. Gelijk onze vrije wil, volgens den heer Scholten, buiten alle verband zou staan met onze redelijke en zedelijke natuur, met kennissen, neigingen en toestanden, en onze vrijheid diensvolgens verwisseld wordt met blinde willekeur, zoo wordt ook Gods vrije wil gemaakt tot een niet te noemen iets, dat in regtstreekschen strijd met God zelven is.

Voorzeker erkennen we in God een vrijen wil tegenover de door Hem geschapene wereld. Hij was niet genoodzaakt te scheppen; ook heeft Hij den bepaalden vorm

van de eindige orde, welke Hij scheppen wilde, met vrijheid gekozen. Immers is én het bestaan én de vorm der wereld iets bloot eindigs, en als zoodanig niet met noodzakelijkheid uit de oneindige natuur van God af te leiden, tenzij men God afhankelijk maakt van het eindige, d. i. loochent. Maar God zelf en al wat één is met Hem kan geen voorwerp wezen van zijnen vrijen wil; met andere woorden: God kan geen vrijheid bezitten om te willen wat in strijd zou zijn met zijne noodzakelijke volmaaktheid, omdat Hij zich zelven niet kan willen vernietigen. Eene eindige orde voortbrengen, die in geenen deele uitdrukking van de oneindige orde, welke Hij zelf is, wezen zou, kan God niet, omdat geene ordelijkheid denkbaar is, dan door gelijkenis op *de* orde. De wereld derhalve bestaat niet noodzakelijk; zij kon anders zijn dan zij is; maar dat zij niet gelijken zou op God, zou ZIJN en tevens niet de uitdrukking wezen van Hem DIE IS, dat is onmogelijk. Daarom rust de wetenschap op *noodzakelijke* waarheden en zijn hare axiomen noodzakelijk waar in dien zin, dat ook God ze niet valsch maken kan, of Hij moest ook zich zelven kunnen valsch maken; daarom zijn de beginselen der zedelijke wet *noodzakelijke* waarheden, en is er een wezenlijk, *essentiëel* onderscheid tusschen goed en kwaad, hetwelk niet afhangt van Gods vrijen wil, omdat God noodzakelijk wil wat goed is en het kwaad niet willen kan.

De heer Scholten evenwel, die, als pantheïst, de wereld als eene noodzakelijke zelfontwikkeling van God opvat, en dus alles wat naar vrijen wil zweemt in God loochenen moet, meent hier weder evenals elders, dat wij, die deze pantheïstische noodzakelijkheidsbetrekking ontkennen, in het andere uiterste vervallen, en dus in het eindige

hoegenaamd niets noodzakelijks, in God bij gevolg een willen erkennen, dat met zijne volmaakte natuur volstrekt onzamenhangend is. Heeft God een vrijen wil, dan, beweert Scholten, kan God evenzeer voortgaan als ophouden het goede te willen; dan rusten goed en kwaad „op de willekeur van God, die heden kan bevelen, wat „Hij gisteren verbood" (bl. 250); dan „wordt de zedewet, „van zulk een toevalligen wil afhankelijk gemaakt, iets „toevalligs, arbitrairs"; dan wordt „mitsdien de moraal „opgeheven" (bl. 251); ja zelfs zou, altoos volgens S., de uiterste consequentie deze zijn, dat God naar zijn goedvinden kan zijn en niet zijn, „dat ook het bestaan „van God, eene toevalligheid geworden, ophoudt nood- „zakelijk te zijn" (bl. 166). De redenering, waarmede S. de leer van den vrijen wil meent te slaan, komt derhalve hierop neêr: omdat God vrij is in zijn werken naar buiten en ook had kunnen niet scheppen, *daarom* kan Hij evenzeer het kwade willen als het goede, *daarom* hangt zelfs zijn eigen bestaan van zijn vrijen wil af.

2. Een tweede aanval van den heer S. op den vrijen wil gaat uit van de verwarring van oorzaak en beweegreden. Uit hetgeen we vroeger (bl. 6) aangemerkt hebben, is het duidelijk, dat een motief nooit de eigenlijke oorzaak van onze wilsdaad zijn kan, omdat tot het wezen der wilsdaad behoort dat *wij zelf*, en niet iets anders, dus ook geen motief, daarvan de oorzaak zijn.

Om de noodzakelijkheid der motieven tot het bestaan der vrije wilsdaad te begrijpen, heeft men zich te herinneren, dat de wil, welke op zich zelf eene blinde kracht is, zonder de voorlichting des verstands zich niet in zijne volkomenheid, d. i. niet als vrijen wil openbaren kan. Die

voorlichting des verstands bestaat in de voorstelling van het te bereiken doel. Door de voorstelling van het doel beweegt het verstand den wil; immers is het begrepen goed het object van ons willen en dat goed te bereiken ons doel; als doel derhalve, zegt o. a. de H. Thomas, beweegt het begrepen goed de willende oorzaak, en wordt dan zeer te regt beweegreden, motief geheeten. Het is er dus zoo ver af, dat vrij willen hetzelfde wezen zou als onredelijk, doelloos, ongemotiveerd willen, dat integendeel de wilsakt, het *voluntarium*, zonder kennis van doel, onbestaanbaar is. Maar de eigenlijke oorzaak (*causa efficiens*) der wilsdaad is en blijft de met kennis van doel willende persoon.

De heer S. begrijpt het anders. Als determinist moet hij de oorzaak van het willen in het verstand stellen; zijne tegenpartij verwerpt deze deterministische oorzaak, en daaruit besluit S. volgens gewoonte, dat zij *geene* oorzaak van het willen erkent, dit voor een effect zonder oorzaak houdt, ja nog erger, voor een *iets uit niets*. „De vrije wil is een iets zonder oorzaak en dus een iets „uit niets, en derhalve, volgens den regel: niets uit niets, „zelf niets" (bl. 114). Want „daar uit *niets* niets komt, „zoo volgt hieruit, dat de vrije wil, als een product van „niets, zelf niets is en dus *niets* zijnde, ook niet bestaat" (bl. 111). Zoo draaft de wijsgeer door; zoo bevecht hij de dwaasheden die hij zelf heeft uitgedacht en viert eene gemakkelijke zegepraal. Maar de leer van den vrijen wil raakt hij niet eens, om de eenvoudige reden dat de vrije wil, begrepen als vermogen, de kracht der zelfbepaling is van den willenden persoon, en, begrepen als daad, een effect is door dien persoon veroorzaakt.

Toch wordt, meent de heer S., „met het aannemen

„ van zulk een vrijen wil de overal elders door de ervaring „ geconstateerde logische wet der *oorzakelijkheid* opge- „ heven" (bl. 110). De wet der oorzakelijkheid is, dat geen effect bestaan kan zonder oorzaak. Deze wet erkennen wij als absoluut waar en derhalve wijzen we ook voor de vrije wilsdaad eene oorzaak aan: den mensch, tot wiens natuur het vermogen der zelfbepaling behoort. De heer S. erkent deze oorzaak niet, omdat zij niet met noodzakelijkheid werkt, en er voor de pantheïsten geene andere dan noodzakelijke oorzakelijkheid bestaat; déze wet der oorzakelijkheid wordt door ons opgeheven, en slechts door eene tastbare *petitio principii* besluit S. van het verwerpen der pantheïstische oorzakelijkheidswet tot het verwerpen van *de* wet der oorzakelijkheid. Als de *vrije* oorzaak *geene* oorzaak is, dan en dan alleen is de vrije wilsdaad een effect zonder oorzaak. Voor S. nu is vrije oorzaak = geene oorzaak, omdat hij zich inbeeldt, „ dat, „ gelijk op physisch gebied voor elk verschijnsel eene „ oorzaak bestaat, zoo ook het willen aan diezelfde wet „ der oorzakelijkheid onderworpen is" (bl. 162). Maar volgt daaruit, dat hij, die, de natuur der dingen onderscheidend, het willen niet aan *diezelfde* wet der oorzakelijkheid onderwerpt, volgens welke bijv. een steen naar den grond valt of de magneetnaald het noorden wijst, den wil, gelijk S. waant, als een gewrocht *zonder* oorzaak in de lucht doet hangen?

Ja zeker, antwoordt S. „ Op de vraag waarom, d. i. om „ welke oorzaak, wilt gij? past geen antwoord dan: ik wil, „ en wederom op het: wáárom wilt gij? niet anders dan: ik „ wil omdat ik wil, terwijl op de vraag: waarom wilt gij wil- „ len? alweder en zoo tot in het oneindige toe moet geantwoord „ worden: ik wil willen omdat ik wil, zonder oorzaak" (bl. 111).

Op de vraag: „om welke oorzaak wilt gij?" past wel een ander antwoord, dat namelijk die vraag zeer onverstandig is. Men wil om een doel, om een motief, maar nooit om eene oorzaak. Daarenboven behoeft niemand eene oorzaak voor zijn willen, omdat hij zelf daarvan de oorzaak is, en, was hij dit niet, zijn willen ophouden zou *zijn* willen te zijn. De heer S. gaat van de valsche, alleen voor den determinist geldende, veronderstelling uit, dat het verstand de oorzaak van het willen is, dat de verstandelijke reden, waarom wij willen, de wilsdaad veroorzaken moet, „want motief is hetzelfde als eene oorzaak voor het willen" (bl. 131); geen wonder dat uit zulke veronderstelling ongerijmdheden volgen, en 't gemakkelijk valt de medegedeelde voorstelling, „in zich zelve ongerijmd" te verklaren. Geen eer dan voor den heer S. die ze uitdacht!

„Deugd en zonde worden, van elken grond (*raison d'être*) „ontdaan, producten van het toeval", beweert nog Scholten. Altoos dezelfde valsche redenering. Omdat deugd en zonde niet zulk eene *raison d'être* hebben, dat zij, gelijk de loochenaar van den vrijen wil volhoudt, *noodzakelijke* gevolgen zijn van den toestand der geestelijke ontwikkeling, waarin iemand zich bevindt (bl. 179), zijn zij daarom van *elken* grond ontdaan en missen zij *elke* raison d'être? Omdat deugd en zonde niet noodzakelijke uitvloeisels zijn van een lager verstand of van eene ontwikkelde rede, niet door het verstand maar door den met verstand willenden mensch veroorzaakt worden, volgt daaruit, dat zij zonder oorzaak, en producten van het toeval zijn? Waarlijk, S. heeft te veel vertrouwd op zijne grootspraak, dat „de „ware empirist nooit onlogisch zijn kan" (bl. 161).

3. In het deterministiesch noodzakelijkheidsstelsel is

slechts plaats voor noodzakelijke werking. De heer S. zal dus, ten opzigte van den invloed der beweegredenen op de wilsbepaling, wel moeten in den waan verkeeren, dat de leer van den vrijen wil, die den noodzakenden invloed dier beweegredenen ontkent, hoegenaamd geene beweegredenen toelaat. Met volle gerustheid beroept hij zich op de ervaring, „welke leert, dat niemand iets wil zonder „motief of beweegreden", ten bewijze dat er geen vrije wil bestaat. En toch weet de heer S. zeer goed, dat zijne tegenpartij niet het bestaan van motieven en den invloed daarvan op de wilsbepaling ontkent, maar tegenover den determinist *dien* invloed der motieven verwerpt, welke het willen noodzakelijk maakt, zoodat wij noch zouden kunnen niet-willen, noch anders willen. Dit weet hij; want bl. 120 zegt hij uitdrukkelijk, dat elk „indeter„minist, hoe indifferentistisch den wil opvattende," erkent dat de wil nooit zonder voorafgaande reflectie of consideratiën is: dat „het indifferentisme niet leert, dat de wil „zonder voorafgaande consideratiën handelt." De heer S. moge verbieden deze consideratiën motieven te heeten, omdat zij geene deterministische motieven zijn; toch merken we bij zijne laatstvermelde woorden aan, dat deze hem luide van kwade trouw beschuldigen; want zij bewijzen, dat hij ter kwader trouw een *volkomen doelloos* willen op rekening van de leer van den vrijen wil heeft gesteld, en insgelijks tegen beter weten aan, met willekeur, met toevalsproducten, met rollende dobbelsteenen, met *ietsen uit niets* geschermd heeft.

Volgens S. dan sluit de vrije wil niet consideratiën, wel motieven uit. 't Is waar dat eene consideratie, welke als zoodanig tot het gebied des verstands behoort, nog niet motief is, en dit eerst wordt door den invloed, dien zij

oefent op den wil. Zóó echter bedoelt de heer S. het niet. „*Motief*, zegt hij, wordt de consideratie eerst dan, wanneer „zij op het wilsbesluit dien invloed oefent, dat uit de „magt der consideratie de wilsdaad voortvloeit" (bl. 131); m. a. w. motief heet, in de deterministische taal de oorzaak die de wilsdaad met noodzakelijkheid voortbrengt en derhalve den vrijen wil opheft; dus, het is overduidelijk, sluit de vrije wil alle motieven uit. Maar nog duidelijker is het nietige dezer redenering, die op niets anders neêrkomt dan op de laffe petitio principii: indien motief hetzelfde is als noodzakend motief, dan laat de vrije wil geene motieven toe; of: indien het determinisme waar is, dan is de vrije wil eene absurditeit.

Niet motieven derhalve, maar noodzakende motieven zijn in strijd met den vrijen wil en evenzeer met het gezond verstand en de ondervinding. Hoe dikwijls gebeurt het dat er geen motief bestaat om van twee mogelijkheden de eene te kiezen boven de andere. Als iemand van de twee guldens die hij in de hand heeft, een zal uitgeven, dan neemt hij welken hij wil; en den betweter, die hem naar de oorzaak vragen zou, welke hem determineerde om dien gulden en niet den anderen te nemen, beantwoordt hij, gelijk het behoort, met den glimlach der verachting. Volgens het determinisme echter kon hij op dát bepaalde oogenblik den anderen gulden niet hebben willen nemen, want elke wilsdaad heeft een noodzakend motief, of, gelijk S. zegt, „voor elke wilsuiting bestaat eene *raison déter-* „*minante*" (bl. 138), die het niet willen of het anders willen onmogelijk maakt. En om zoo iets vol te houden is men kleingeestig genoeg zijne toevlugt te nemen tot „de vaak onmerkbare oorzaken, van welke ons „willen afhangt" (bl. 38), te beweren dat iemand, die

„bij het uitgaan eener deur den regtervoet voor den linker „gezet heeft," wel de oorzaak van dien wil niet bemerkte, maar toch door eenige oorzaak noodzakelijk gedetermineerd was om den regtervoet het eerst op den stoep te zetten (bl. 37); den mensch zich te laten vergissen evenals magneetnaalden en steenen zich vergissen zouden, als zij eens bewustzijn ontvingen en dan geloofden met vrijheid te vallen en met vrijheid zich naar het noorden te wenden. Ja zelfs van den bekenden ezel tusschen twee weiden meent het determininisme partij te kunnen trekken tegen den vrijen wil. „Het vermogen, om, zonder bewegende „oorzaken, zich evenzeer tot A als niet tot A te bepalen, „ware in den grond niets anders dan het voorregt om „onredelijk te handelen, en zou den mensch niet ongelijk „maken aan het bekende dier van Buridan, dat tusschen „twee weiden geplaatst, om toch regt ongedetermineerd „te zijn, van honger stierf" (bl. 49). Hier echter vergist men zich niet weinig. De ezel was consequent determinist en stierf van honger, niet „om toch regt ongedetermi- „neerd te zijn", maar omdat hij te vergeefs wachtte op eene oorzaak, die hem tot eene der twee weiden determineren zou.

Op eene andere plaats biedt de heer S. een predikant ten voorbeeld. „Den leeraar, die een beroep ontvangt, „staat de mogelijkheid van gaan en blijven voor den „geest. — Eene bepaalde overtuiging aangaande het ver- „kieslijkste wordt bij hem niet geboren." Zal hij nu gaan of blijven naar hij verkiest? zelf, om zoo te spreken, de kwestie uitmaken, omdat hij het vermogen der zelfbepaling bezit? O neen, want dat ware de vrije wil. De leeraar kiest of bepaalt zich zelven in het geheel niet, volgens Scholten. En, omdat hij toch gaan of blijven

moet, „laat hij het afhangen van het lot, of wordt op „het oogenblik, dat hij beslissen moet, geleid door de „meer opgeruimde of zwaarmoedige stemming van het „oogenblik" (bl. 97), zoodat de man toch nog, zonder het zelf te weten, noodzakelijk gaan of blijven zal. Tot zoover vervoert de stelselzucht.

Gaarne geven we toe, dat *dikwijls*, bij motieven van gelijke kracht, het wilsbesluit achterblijft, vooral wanneer het oogenblik om te handelen nog verwijderd is; maar gezond verstand en ondervinding leeren, dat in zulk geval het wilsbesluit niet onmogelijk is; dat derhalve de wilsdaad niet, gelijk het determinisme beweert, door een noodzakend motief voortgebragt wordt, maar een product is van den in zijn willen vrijen mensch. In zulk geval geldt het *stat pro ratione voluntas*. Is dit willekeur? Het woord is minder passend, omdat het, gelijk vroeger werd aangemerkt, misbruik van den vrijen wil beteekent. Verlangt evenwel het determinisme volstrekt dit woord, welaan, dan zullen we zeggen, dat die willekeur een allersterkst bewijs levert voor het bestaan van den vrijen wil.

Wederom geven we toe, dat, waar motieven met verschillende kracht op ons werken, wij *meestal* ons overeenkomstig de sterkere motieven bepalen. Genoodzaakt evenwel is ook dan de zelfbepaling niet, en ons bewustzijn, dat S. te vergeefs voor zelfbedrog poogt te doen doorgaan, zegt ons, dat we ook de minder sterke motieven kunnen volgen, omdat niet de motieven, maar wij zelf de wilsdaad veroorzaken. Moge de verleiding sterk zijn tegenover het pligtbesef, 't is niet waar, — en hier spreken we tevens in den naam der zedelijkheid, — dat hij die bezwijkt, de toestemming niet *kan* weigeren. Booze hartstogt, kwade gewoonten maken voor-

zeker het willen daar tegen in moeijelijk; maar, als de werking van het verstand niet belet, en dus de vrije wilsdaad niet verhinderd wordt, dan, nog eens in den naam der zedelijkheid, noodzaken hartstogt en gewoonte de wilsbepaling niet [1]); en de wroeging des gewetens, — Scholten moge zijnen God bidden „voor het gevoel van „wroeging bewaard te blijven, of, waar het bestaat, er „van ontheven te worden" (bl. 206), — laat zich niet wegredeneren, maar bestaat en bewijst luide, dat ook in gezegde omstandigheden de zondige daad met vrijen wil is gepleegd geworden.

Eene laatste aanmerking is dat de vrije wil, in den zin van die hem erkennen, niet alle noodzakelijkheid uitsluit. De H. Thomas onderscheidt met zijne gewone scherpte eene drievoudige noodzakelijkheid, die van dwang, die van natuur en die van doel. De eerste is altijd in strijd met den vrijen wil.

De noodzakelijkheid van doel is niet in strijd met den vrijen wil, wanneer er slechts één middel tot het doel bestaat; dan immers is hij, die het doel wil, gedetermineerd tot het éénige middel, zoodat vrijheid van keuze in dat geval eene tegenspraak wezen zou. Toch heeft de

---

[1]) Dat het bewustzijn der menschen deze getuigenis aflegt, kan zelfs S. niet tegenspreken. „Vraag iemand, die jaar en dag gewoon „was in den tuin zijns buurmans appelen te stelen, of hij, toen „hij de laatste maal het deed, dit moest doen en niet had kunnen „nalaten, of, omgekeerd, aan iemand, die eerlijk handelt, of hij „niet evenzeer anders had kunnen handelen, dan zullen beiden „u antwoorden: wij hebben met vrijen wil gehandeld en zijn ons „daarvan bewust" (bl. 147). Volgens den wijsgeer rust dit antwoord natuurlijk op een zelfbedrog: de appelendief moest appelen stelen, en de eerlijke kon niet anders handelen. — Het door S. geschreven *evenzeer* is slechts eene beleediging, op welke de eerlijke man dan ook bij zijn antwoord geen acht slaat.

heer S., die in zijne bestrijding van den vrijen wil geene wapenen beneden zich acht, deze noodzakelijkheid van doel, als den vrijen wil opheffend, aangevoerd. Hij laat een voorstander van den vrijen wil zeggen: „om aan te „toonen, dat ik een vrijen wil heb, geef ik het u bijv. in „de keus te zeggen, welke hand ik zal opligten, de „regter of de linker, en ik zal juist het tegendeel doen" (bl. 137). Inderdaad die persoon, *die vooruit zegt wat hij doen wil*, is wel gedetermineerd dat te doen. In allen ernst gaat S. voort, dat de wil van iemand, die, ten gevolge van eene weddenschap, in den tijd van één uur zijne hand driemaal opheft, gedetermineerd is door de zucht om de weddenschap te winnen (bl. 138). Ja voorzeker! als hij de weddenschap winnen wil, moet hij wel het middel, dat hij als het eenige tot dat doel erkent, willen aanwenden. En dat zou bewijzen tegen den vrijen wil? de heer S. beweert het; want volgens hem moet men, indien men een vrijen wil erkent, zeggen: „dat de persoon, die in het voorgestelde geval zijne „hand driemaal opheft, dit gedaan heeft, niet omdat hij „gedetermineerd was door de begeerte om de weddenschap „te winnen, maar alleen omdat hij het wilde willen." Indien S. iets had willen bewijzen met deze weddenschap, welke overigens geen verstandig mensch aan iemand zal voorstellen, dan had hij moeten toonen, dat de winner *noodzakelijk* gedetermineerd was door zijne begeerte om te winnen, zoodat hij niet kon willen de weddenschap verliezen.

De noodzakelijkheid van natuur eindelijk strijdt niet met den vrijen wil, of men moest met S. beweren, dat onze vrije wil het vermogen is om overeenkomstig onze natuur en zelfs tegen dezelve in, te willen. 't Is derhalve

niet tegen den vrijen wil, dat we niets kunnen willen dan in zoover het goed is of zich als goed aan ons voordoet, dat we met noodzakelijkheid streven naar geluk. De redelijke bewustheid der menschen getuigt deze natuurnoodzakelijkheid even sterk als het bestaan van den vrijen wil, en door de ordelijke onderscheiding welke zij hier maakt tusschen de besluiten van den vrijen wil en hetgeen wij willen krachtens eene noodzakelijke wet onzer natuur, rijst hare getuigenis in waarde. „ Ieder onzer", zegt Bossuet, „hoore en raadplege zich zelven, en hij „zal gevoelen dat hij vrij is evenals hij gevoelen zal dat „hij redelijk is. Voorzeker onderscheiden wij ten sterkste „tusschen den wil om gelukkig te zijn en den wil om „te gaan wandelen; immers wij denken er zelfs niet aan, „dat we ons zouden kunnen weêrhouden van te willen „gelukkig zijn, terwijl we duidelijk beseffen, dat we bij „magte zijn ons te weêrhouden van te gaan wandelen. „Insgelijks overleggen en raadplegen we bij ons zelven „of we al dan niet zullen wandelen, en we besluiten „naar het ons behaagt; maar nooit overleggen wij of we „al dan niet willen gelukkig zijn. Dit bewijst dat, gelijk „we ons door onze natuur zelve noodzakelijk bepaald „gevoelen tot het verlangen naar geluk, wij eveneens „gevoelen, dat we vrij zijn in de keuze der middelen om „gelukkig te zijn [1]).

Deze woorden voeren ons tot eene laatste opmerking. Eenmaal namelijk houdt die vrijheid van keuze op. Reeds in het onvolmaakte leven dezer aarde weten we, dat er slechts één eigenlijk goed bestaat en is ons het woord van Christus verstaanbaar: niemand is goed dan God

1) *Traité du libre arbitre*, ch. 2.

alleen; wij weten, dat slechts het willen van dát goed ons in waren zin gelukkig maken kan, omdat wij met zekerheid den noodzakelijken zamenhang kennen tusschen het eenige, opperste goed en ons eenig, waar geluk. Dan de zekerheid, welke de rede ons hier geeft, is te onvolmaakt, en ook het bovennatuurlijke licht des geloofs te duister om ons, met dezelfde noodzakelijkheid waarmeê wij ons geluk willen, te rigten tot God, en onveranderlijk vast te hechten in Hem. De aanschouwing des hemels en het licht der glorie is noodig, om (we bezigen nogmaals de termen van den H. Thomas) de noodzakelijkheid van natuur met de noodzakelijkheid van doel te doen zamenvallen; m. a. w. in den hemel zou het evenzeer tegen de natuur wezen gelukkig te willen zijn buiten God, als het nu tegen de natuur is, niet te willen gelukkig zijn. Niet de vrije wil houdt op te bestaan in de voltooide volmaaktheid des volgenden levens, want onze hoogste kracht en ons edelst vermogen kunnen we nooit verliezen; maar dezelfde vrije wil waardoor wij nu, met vrijheid van keuze, ons zelven bepalen, bestaat en werkt dan in zijne hoogste volkomenheid als volmaakte spontaneïteit.

Bij deze laatste beschouwing hebben we den heer S. geheel uit het oog verloren. Het kon wel niet anders: de hemel der Christenen bestaat voor de pantheïsten niet. Hunne allesverwarrende wijsbegeerte, die zelfs het oneindige niet meer van het eindige weet te onderscheiden, kan slechts eene soort van hemel *op de aarde* toelaten. De hoogste vrijheid des menschen, die eerst in zijne bovenaardsche eindvolmaking tot stand komt, is, volgens S, die van den zedelijken mensch. „De zedelijke „mensch is tot die hoogte van ontwikkeling gekomen, „dat het doen van het kwaad hem onmogelijk geworden

„is, niet omdat hij het niet *wil*, maar, omdat hij het „niet meer *willen kan*" (bl. 87). De onveranderlijkheid in het goede heeft haren grond niet in God, dien de zalige aanschouwt van aangezigt tot aangezigt, maar „de determinerende factor van 's menschen willen en „handelen" is bij die hoogste vrijheid „zijne zedelijke „natuur d. i. hij zelf, het *Ik* in de ware beteekenis des „woords" (ibid.).

Deze echt pantheïstische stelling te ontleden zou ons te ver voeren, en behoort niet tot ons onderwerp; wij hebben ons ten doel gesteld een denkbeeld te geven van de bestrijding van den vrijen wil door den heer Scholten. In ons vorig artikel schreven we, dat het bestaan van den vrijen wil eene waarheid is, welke rust op de getuigenis onzer redelijke natuur en op de overeenstemmende uitspraak der wereld, en dat daarom alle tegenbewijzen *a priori* als sophisterij zijn veroordeeld. Ditzelfde herhalen we, nu de bestrijding van den heer S. *a posteriori* gebleken is niets dan sophisterij te zijn. Hij is bij die bestrijding er slechts op bedacht geweest den vrijen wil zóó voor te stellen, dat hij hem zonder moeite als eene ongerijmdheid kon wegcijferen, en onophoudelijk heeft hij zich bediend van het onedele hulpmiddel, „waarbij, zeide prof. Kist, „op de averegtsche voorstelling van het gevoelen van partij „de hoop gevestigd wordt der eigene zegepraal" (t. a. p. bl. 14). Dit hulpmiddel is daarenboven zoo ruw en onhandig aangewend, dat wel niemand, die niet reeds te voren verdwaald was in eene wetenschap, welke in beginsel de gewone menschelijke rede veroordeelt, door het lezen van Scholten's boek, in zijne overtuiging aangaande het bestaan van den vrijen wil zal hebben gewankeld De loochening van den vrijen wil moet zich uit den aard der

zaak tot weinigen bepalen, en in dezen zin is het aan te nemen wat de heer S. zeide: „slechts weinigen zijn in „het bezit der waarheid", indien althans door waarheid bedoeld wordt wat het uitsluitend eigendom is van die wetenschap, welke, volgens een harer eerste voorvechters, dáár eerst aanvangt waar het gezond verstand ophoudt. Zulke wetenschap kan nimmer algemeen worden, omdat zij altijd zal afstuiten op dat gezond verstand, de openbaring der redelijke natuur, welke de „*weinigen*" die zich „mannen der wetenschap" noemen, den menschen wel ontzeggen maar niet ontnemen kunnen. De redelijke natuur is de toetssteen der waarheid door God in 's menschen geest ingeschapen; op dezen toetssteen beproefd, blijkt die wetenschap een, hoogstens verguld, onedel metaal.

EENE LEVENSGESCHIEDENIS

UIT

HET BEGIN DER DERTIENDE EEUW.

Op aanzoek van den Hoogwaardigen prinsbisschop van Breslau, Heere Dr. Heinrich Förster, had de met eere bekende dichter en romantische schrijver, vrijheer Josef von Eichendorff zich met de niet gemakkelijke taak der levensbeschrijving van de H. Hedwig, hertogin en patro-

nes van Silesië, belast. Te midden echter der voorbereidende werkzaamheden werd hij op den 26 November 1857, in de oude bisschopsstad Neisse, door den dood overvallen. De Eerw. Augustin Knoblich, kapellaan „*ad SS. Corpus Christi*" te Breslau, vatte dien arbeid op, en gaf onlangs naar de beste en oudste en nieuwste bronnen eene voortreffelijke levensgeschiedenis van de H. Hedwig in het licht [1]). Teregt merkt de schrijver op, dat men, zonder eene voorloopige bekendmaking met de eeuw waarin men zich te verplaatsen heeft, in menig opzigt bezwaarlijk het leven eener vostin kan begrijpen, wier naam, invloed en geslacht met vele gelijktijdige voorvallen verbonden zijn, en wel zoodanig, dat zij voor ons als een soort van middenpunt is, waarom zich al de hoofdgebeurtenissen in Frankrijk, Duitschland, Hongarije, Polen en Pruissen komen scharen. Dat noodig overzigt geeft de schrijver, deels met de ingevlochten woorden van anderen, als Montalembert, Hurter, Görlich, deels met zijne eigene opmerkingen. Die enkele bladzijden verdienen wel, dat wij ze, tot een klein geheel gebragt, overnemen; — voorts geven we een kort verslag van 't werk, waaraan ze voorafgaan; — dan den inhoud van eene der aan dit boek toegevoegde levensschetsen, die namelijk van den te weinig bekenden marte-

---

[1]) *Lebensgeschichte der H. Hedwig, Herzogin und Landespatronin von Schlesien.* — 1174—1243. — Nach den besten ältesten und neuesten Quellenschriften zum ersten Male ausführlich, nebst kurzen Lebensumrissen der übrichen Glaubenshelden der Diöcese Breslau, chronologisch bearbeitet von Augustin Knoblich, Capellan *ad. SS. Corpus Christi* in Breslau. Mit zwei Bildern der Heiligen. — Breslau, 1860. Schletter'sche Buchhandlung. — XXX en 272 bladz. gr. 8°.

laar Joannes Sarkander, op wien wij door zijne onlangs geschiede zaligverklaring bijzonder onze aandacht vestigden.

Hedwig dan zag het leven in eene eeuw, toen de Katholieke wereld zich in het luisterrijkste tijdperk harer geschiedenis bevond. De Kerk had na lang strijden de harten der volken onder het zachte juk van Christus gebogen en al de haar weêrstrevende magten zegevierend aan zich onderworpen. Juist gedurende dien tweestrijd van het kruis met het zwaard, zag men onder hare met alle liefde haar gehoorzamende kinderen nieuwe kampvechters ontspruiten, wier aantal en beradenheid haar tot troost verstrekten, en die zij in latere tijden zoo smartelijk moest derven.

Het einde der twaalfde eeuw gaf wel is waar, nadat onder Barbarossa's hardnekkigen kamp tegen de Lombardische steden, de vervoerende stemmen van den kloosterling van Clairvaux, en den kluizenaar Pieter van Amiens schenen uitgestorven te zijn, weinig uitzigt op nieuwen aanwas van het getal der Heiligen. De ongelukkige slag van Tiberias (in October 1187), het verlies van het ware kruis van Christus, de verovering van Jerusalem door Saladijn verijdelden schier alle overwinningen door het Westen op het Oosten bevochten, en ontmoedigden de door den geesel der melaatschheid reeds zwaar bezochte Christenheid, onder welke zich helaas! allerwegen sporen van verderf vertoonden. De wellust en dwingelandij van Hendrik II, koning van Engeland, en de moord dien hij aan Thomas Becket, aartsbisschop van Kantelberg, pleegde; de gevangenschap van Richard Leeuwenhart; de geweldadigheden van den Franschen koning Philippe Auguste tegen zijne gemalin Ingeburg; de woeste wreedaardig-

heden van keizer Hendrik VI in Sicilië — al die schanddaden van het ruw gezag duidden een treurigen achteruitgang der zedelijkheid aan, terwijl tevens de toenemende ketterij der Waldensen en Albigensen, bij 't verslappen der geestelijkheid en geestelijke orden, Europa in een poel van vreeselijke goddeloosheid dreigde neder te storten.

Maar toen beklom de magtige Paus Innocentius III den H. Stoel. Tot de hoogste waardigheid der wereld verheven, en als met de geheimzinnige sleutelen van Petrus de twaalfde eeuw tegen elken verlokkenden terugblik afsluitend, opende hij de gulden poort der dertiende als het begin van een nieuwen beteren tijd voor de oogen van het Oosten en het Westen. Weder rezen er grootsche heldengestalten, weder nieuwe, onvermoede gesternten aan den hemel der Kerk, die met hunnen van den Vader des lichts ontvangen glans de donkere onweêrswolken verhelderden, en zoowel tot troost huns tijds als tot geruststelling der gemoederen tot op onze dagen in onverminderde klaarheid bleven schijnen; — ofschoon, om met Josef von Görres te spreken, de tegenwoordige wereld zich algeheel in het aardsche weggeworpen en uitsluitend naar het tijdelijke gekeerd heeft, sedert die heilige wachtplaatsen verlaten en vervallen zijn, op welker tinnen alle dagen en alle nachten zoovele met God vertrouwde zielen, zonder ooit moede te worden, gewaakt en tot in de diepten des geestenhemels geschouwd en geluisterd hebben. Onder dat getal begroetten ook Polen en Silesië in de H. Hedwig de morgenster der opgaande zon des heils; zij, die naar hare afstamming wel tot het Zuidelijke Duitschland behoorde, maar eerlang naar de onherbergzame vlakten van het Noorden heentrekkend, door de Voorzienigheid was uitverkoren, om het licht des evangelies in het

hooge voorbeeld der vorstin voor te houden aan haar volk, dat nog in zoo menig opzigt in den nacht van half-heidensche onwetendheid gedompeld en niet diep genoeg tot het geloof in Christus bekeerd was.

Hare verschijning gaat met eene beweging der geesten gepaard, door welker zich wijd uitbreidende werking de beschaving van 't Zuiden, gelijk zij onder de Stauphensche keizers bloeide, naar de Sarmatische vlakte werd overgebragt. Hedwig vereenigde met de liefde van een Joannes de bedrijvigheid van Martha en de beschouwing van Maria in het bestuur van haar land, en voelde zich gesterkt en opgewekt door het voorbeeld harer bewonderde tijdgenooten, aan wier spits een Innocentius III, een der schitterendste stedehouders van Christus, op zijn zeven en dertigste levensjaar den oorlog aan de magten der hel verklaarde. Een man van vast karakter, groote beradenheid, hooge beschaving en wissen takt, vereenigde hij in zich alle eigenschappen van een Paus, gelijk de Kerk er toen een behoefde, die de gansche eeuw met zijnen geest beheerschte, en zijnen opvolgers slechts weinig op zijn voetspoor te voltooijen overliet, wat hij niet reeds met krachtige hand had aangegrepen. Vol innemendheid en welwillendheid in zijn verkeer, met zeldzame ligchamelijke schoonheid begaafd, vertrouwelijk en teeder jegens zijne vrienden, in aalmoezen en stichtingen tot overmaat toe grootmoedig, als wegslepend redenaar, als schrijver en dichter beroemd; groot en diepzinnig regtsgeleerde, gelijk het den hoogsten regter der Christenheid betaamde; ijverig beschermer der godsdienstige studiën en wetenschappen, streng bewaker van de wetten der Kerk — regelt hij met het oog eens vaders en regters in onverstoorbare rust en met onafge-

broken, tot in het kleinste gaande zorgzaamheid, ofschoon zoo dikwijls door zijne ondankbare Romeinen bedreigd, in eene achttienjarige regering de aangelegenheden der volken van Ierland tot Sicilië, van Portugal tot Armenië, gelijk het ons zijn levensbeschrijver Friedrich von Hurter uitnemend voor oogen stelt.

Op nieuw ontsteekt hij het verdoofde vuur der geestdrift voor de kruistogten, waarin Hedwig's vader en broeder zelven zich roemrijk onderscheiden; hij zorgt voor de uitbreiding en bescherming des geloofs in het Noorden onder de Slavische en Sarmatische volken, en logenstraft aldus diegenen welke den Pausen verweten, dat zij zich weinig om de Noordsche Kerk bekommerden; immers Innocentius toonde, dat hij zeer naauwkeurig omtrent haren toestand ingelicht was, en mogt zelfs eenen bisschop Hendrik van Posen onder zijne leerlingen tellen.

Middelerwijl hij de Christenheid, als eene in zijn oog majestueuse eenheid zonder grenzen en onderscheid van volksstammen, tegen het dreigende Oosten door nieuwe kruistogten verdedigt, Armenië en Bulgarije door zijn aanzien tot de Katholieke eenheid terugbrengt, handhaaft hij de onschendbaarheid van geheiligde huwelijksbanden en verbindtenissen, verootmoedigt gewetenlooze tirannen, en beschermt, evenals zijne voorgangers, de Joden *als levende getuigen der Christelijke waarheid*, zoowel tegen de mishandelingen dier dwingelanden als tegen de blinde woede hunner medeburgers; bestrijdt met goed gevolg alle pas uitbrekende ketterijen, en breekt zonder aanzien des persoons den trots van de magtverderen der aarde. Den avond zijns levens besluit hij met het concilie van Laterane, waaraan over de 1200

patriarchen, bisschoppen, prelaten en afgezanten van keizers en koningen deel nemen. Daar bevestigt hij op nieuw alle banden der kerkelijke hiërarchie, en schrijft, om veler laauwheid tegen te gaan, *de Paaschcommunie* voor. Bij zijnen dood laat hij der Christenheid de beide groote orden van den H. Dominicus en den H. Franciscus van Assisië na, die weldra hunne eerste zonen onze heilige vorstin Hedwig in Polen nazenden, waar zij zich aan het predikambt wijden, en met de gelijktijdig zich daar vestigende geestelijke ridderorden de werken der naastenliefde beoefenen. Terwijl de vrome vorstin brandend verlangt, den vurigen kruistogtprediker Antonius van Padua, van wien haar zooveel wonderbaars gemeld was, te hooren, en zij in hare uit het vaderlijk huis medegebragte godsvrucht jegens het Allerheiligste schier dag en nacht in gedurige aanbidding voor haren verborgen God doorbragt, maakt de H. Juliana te Luik hare hemelsche openbaringen bekend, en bewerkt, dat de bisschop Robertus en later de Pausen het feest van het H. Sakrament voorschrijven, tot herstel der oneer, waar ter wereld ook door laauwen en onwetenden den Heer in zijn liefdegeheim aangedaan.

Onder den opvolger van Innocentius III, Paus Honorius III, begroet de Kerk reeds eene harer glorierijkste dochteren in Hedwig's nicht, Elisabeth van Hongarije, in hare verlatenheid door den tachtigjarigen neef van Innocentius III, Paus Gregorins IX, in bescherming genomen, die eenige jaren na de verheerlijking van den H. Antonius van Padua, in de bulle van Elisabeth's canonisatie, de regels vaststelt, waarnaar ook het proces van Hedwig's heiligverklaring wordt ingeleid.

Honderdduizenden vieren ter eere harer nicht te Mar-

burg, te midden van den vernieuwden strijd tusschen de geestelijke en de wereldlijke magt, een nog niet beleefd vrede- en vreugdefeest. De bijkans 100jarige Gregorius, de verlichte verzamelaar der Dekretalen, geeft hiermede aan de Kerk en de gansche Christelijke maatschappij een beslissend wetboek, naar hetwelk hij ook in Polen de twisten tusschen vorsten en geestelijkheid uitwijst. Door keizer Frederik II, die op Sicilië de Duitsche, Italiaansche en Oostersche beschaving in zijne paleizen zoekt te vereenigen, in Rome belegerd, moet de grijze stedehouder van Christus de relikwiën van de vorsten der apostelen in veiligheid brengen. Nog verdeelt onzalige twist de gekroonde hoofden van Europa: daar zendt de Heer der heerscharen de wilde horden der Tartaren uit Asië af, en schrik overweldigde de Christenwereld. Na het voorbijtrekken van dien storm, herhalen zich in het kleine Silesië de oneenigheden wegens de vrijheid der Kerk tusschen Hedwig's kleinzoon Hendrik IV van Breslau en den bisschop Thomas II, wier verzoening door het schoonste gedenkteeken ter eere Gods in de kerk van het H. Kruis wordt aangeduid. Uit al die kampstrijden in 't groote en kleine, is de Kerk, gelijk de Heilige uit elken druk, moediger en zegerijker te voorschijn getreden. Als bodinne des vredes, staat zij haar gansche leven lang tusschen de beide elkaâr bestrijdende hoofdvijanden der middeleeuwen, tusschen de scherpte des zwaards, de overmagt van 't bezit en de onverbiddelijke wet, en tusschen de geestelijke magt, den invloed van een uit God gedaalden geest en het hoogste gezag, met een woord: tusschen ridders en monniken. Wat ons van merkwaardige bouwwerken uit dien Christelijken voortijd, welke nog op de Rots steunde, bewaard is ge-

bleven, herinnert den beschouwer schier zonder uitzondering een van die beiden, maar altoos de dagen der H. Hedwig.

Het is daar de burgveste des ridders, die zich uit het donker des wouds verheft, en met hare tinnen en wachttorens van de hoogten der bergen nederziet, of boven eene van den vloed omwoelde klip aan den oever uitsteekt. En daarnevens, in de diepte van het dal verscholen, of binnenwaarts op het stille eiland in den stroom gebouwd, zeldzamer den zacht opgaanden heuvel kroonend, soms tegen de beschuttende muren van burgt en stad leunend, en hier de woning des vredes, het heiligdom van den eeuwigen Heer, dat aan het oord der sterkte zich huwt en zich onder de bescherming van Gods aardschen leenheer stelt — rust de eerwaardige eenzame munster, nog in hare bouwvallen de vroegere heerlijkheid verradend, met den tooi harer talrijke torens, haar sierlijk aangelegden, omlooverden kruisgang, hare vensters, hoog van bogen, en hare ten hemel opstrevende gewelven, met al de weelderigheid eener hooge en geduldige kunstvaardigheid versierd; en nu — sedert het koorgezang zijner godgewijde bewoners verstomd, het zilverheldere klokje, dat ter getijde luide, gescheurd, de lamp, welke de tegenwoordigheid van het Allerheiligste aanduidde, door den togtwind der gebroken vensters uitgedoofd is, - zijn deze gewijde tempelbeuken aan hunne verhevene bestemming ontvreemd, den vorst der wereld voor zijn Mammondienst in handen gevallen, of verwoest en in met klimop begroeide puinen verkeerd.

Op 't gezigt dier ridderburgt of des ouden kloosters verliest zich de zoon dezer eeuw in de gedachtenis der adellijke geslachten van den voortijd, die eens in deze

hooge muren bij fakkellicht de hoofdfeesten des Christelijken levens: geboorte en bruiloft, den ridderslag, of de treurige begrafenis eens helds of eener edele vrouwe plegtig vierden; en voor den met geschiedenis en sage vertrouwden blik des onderzoekers bewegen zich dan die ijzeren stroeve gestalten op de grafteekenen der naburige munster als in een nieuw leven. Den zeshonderdjarigen slaap hunner vergetenheid afschuddend, treden deze geharnaste reuzen, de schrik der ongeloovigen, voor ons op als de stamvaders van regerende vorstenhuizen; met hen de kruisvaarders, die daar in 't Noorden de heidensche Pruissen temden, ginds tegen de Tartaren optogen; — de minnezangers, welke hunne heldendaden en avonturen bezongen en den eereprijs van verborgen deugd en heiligheid in hunne gloriekransen vlochten; ridders en kloosterlingen staan daar te zamen op, die elkaâr in het leven hebben bemind of gehaat, maar nu door den dood zijn zaâmvergaderd en reeds voor een hoogeren regter gevoerd dan hunne dikwerf jegens hen zoo ondankbare nakomelingschap, welke hen schier onverschillig de wereld zag verlaten.

Deze omtrekken schetsen ons genoeg, tot welk een gewigtig tijdperk de H. Hedwig behoort. Haar leven zelf wordt nu in drie afdeelingen behandeld. De eerste bevat (in elf hoofdstukken) hare lotgevallen van hare geboorte af op den schoonen berg Andechs in Opper-Beijeren (in 1174), tot aan hare gelofte van onthouding (in 1209), door haar met volle toestemming van haren gemaal hertog Hendrik, als moeder van drie zonen en drie dochters in het 35e jaar haars levens, het 21e van haar gelukkig huwelijk, uit groote liefde tot boetvaardigheid en zuiverheid openlijk voor den bisschop gedaan. In het klooster Kitzin-

gen aan de Main legde zij onder de leiding van vrome nonnen den grond tot die heiligheid, waardoor zij op tijdgenoot en nakomelingschap zulk een weldadigen invloed heeft uitgeoefend. Op zeer jeugdigen leeftijd ten huwelijk gegeven, moest de jonge vorstin vooral om hare groote zuiverheid van zeden onder een bijkans nog heidensch volk veel last en vervolging verduren; haar heldhaftig geduld werkte juist het tegendeel uit van hetgeen hare vijanden beoogden; de zeden van die haar omringden en des volks moesten verzacht worden: zij was voor hen als een lichtbaak, of wel als een spiegel, of levende boeteprediking, die te dieper indrong naar mate zij te zachter werkte. Vooral door haar toedoen werd (in 1203) het klooster Trebnitz voor Cisterciënser nonnen gesticht, hetwelk te gemakkelijker slaagde, wijl daar reeds van die orde het mannenklooster Leubus bestond.

Het tweede gedeelte, in negen hoofdstukken vervat, loopt tot den dood van Hedwig's gemaal (in 1238) Veel smart ging over haar, zoowel bij het vernemen van den jammerlijken dood harer zuster Gertrudis, koningin van Hongarije (in 1213), als van het lijden harer nicht Elisabeth, landgravin van Thuringen, en de woeste ondernemingen harer broeders. Nog meer werd haar vredelievend hart geschokt, toen er een bloedige twist tusschen hare eigene zonen Koenraad en Hendrik ontstond, waardoor zij genoodzaakt werd de vlugt te nemen, en toen de ontaarde Koenraad schandelijk om het leven kwam. Veel tranen moest zij storten over het rijkelijk vergoten bloed harer onderdanen, en weder om de wonden en harde gevangenschap van haren hertogelijken gemaal; meer nog, toen hij de Kerk zijns lands begon te verdrukken, zich daarover niet verantwoordde en door Paus Gregorius IX

in den ban werd gedaan. Bij dit alles schitterde zij in den glans aller deugden, had met verachting van haar eigen leven (in 1228) haren gemaal uit de gevangenis verlost, en schroomde niet, den weg der volmaaktste heiligheid op te gaan. Hendrik de Baardige stierf onverzoend met de Kerk, drie jaren na de heiligverklaring der bewonderenswaardige Elisabeth (in 1235); zijn zoon Hendrik de Vrome liet hem van den ban ontheffen, zoodat de geweldige hertog na een veel bewogen leven eene rustige begraafplaats in het klooster Trebnitz vond.

In de negen hoofdstukken van het derde gedeelte, verschijnt de heilige weduwe reeds als in een verheerlijkten toestand. Met de gaven des visioens, der wonderkracht en voorspelling begunstigd, wandelt zij weldoende en allen weêrspoed in den geest des geloofs verdragend, als een engel op aarde om. Haar geliefde zoon hertog Hendrik valt in den slag tegen de Mongolen (in 1241); zij ziet van verre zijnen dood en troost hare goede schoondochter en andere verwanten. Zij verzacht door ongeloofelijke weldaden den nood van het verwoeste land; zegen en verkwikking volgen alom hare schreden. Nu heeft zij met de vreeselijkste aanvechtingen van helsche magten te kampen, maar die zij door haar geloof verijdelt en beschaamt, waarop zij dan weder met de Heiligen uit het paradijs mag verkeeren en met de blijdste genadebezoeken bevoorregt wordt. Zoo rekte zij een leven vol verstervingen, weldaden, lijden en vertroostingen tot den 25 October des jaars 1243, toen zij in het klooster Trebnitz, omringd van hare dochter de abdis Gertrudis, en hare schoondochter Anna, weduwe van Hendrik den Vrome, bedekt met den sluijer van hare heilige nicht Elisabeth, en met het ivoren moedergodsbeeld in de hand,

hare schoone ziel aan God teruggaf. Tallooze wonderen volgden haren dood, inzonderheid zeer opmerkelijke genezingen van zieken; waarvan Dr. Henschel zelf, op het stuk van wonderen een gansch niet ligtgeloovig arts, het getuigenis aflegt, dat zij wel niet anders dan door de kracht van het middeleeuwsche geloof kunnen uitgewerkt zijn. Na een streng onderzoek over Hedwig's deugden en wonderen, volgde in 1267 hare heiligverklaring door Paus Clemens IV. Gods zegen rustte op haar geslacht, waartoe vele Heiligen behooren, en welks nakomelingen op een aantal vorstentroonen van Europa gezeteld zijn.

Op Hedwig's geschiedenis volgen nu korte levensschetsen van den zaligen Ceslaus, den H. Hyacinthus, de zalige Bronislavia en den zaligen Joannes Sarkander, allen uit het diocees van Breslau, en daarom aan dit werk toegevoegd. — Dan bieden de geliefkoosde verblijfplaatsen van de H. Hedwig: het klooster Trebnitz, de stad Crossen, het kasteel Röchlitz en de burgt Lähnhaus, zeer gepaste en bevallige schilderingen, waardoor ons haar leven in veel punten nog te aanschouwelijker wordt. — Hierop heeft de schrijver de vereering der H. Hedwig, welke in den laatsten tijd bijzonder is toegenomen, in eenige bladzijden herdacht; — en eindelijk vindt ge de Hedwigsbeelden, Hedwigsbronnen, Hedwigssteenen en dergelijke gedenkteekenen der Christelijke vroomheid opgeteld. Het boek is met verwonderlijke vlijt geschreven; wat tot de literatuur van het onderwerp behoort is zorgzaam nagespoord, geschift en gebruikt, en bl. XVII—XXII naauwkeurig vermeld. De verhaaltrant is veelal in die meer naïeve, legendeachtige manier, welke het volk aantrekt en in de Duitsche bewerking van Mon-

talembert's Elisabeth, Hedwig's nicht, door Städtler niet ongelukkig is beproefd. Knoblich echter blijft zich niet altoos gelijk, en is menigwerf niet vrij van gezochtheid en gekunsteldheid. Bevoegde beoordeelaars evenwel houden zijn werk voor eene der naauwkeurigste, aanschouwelijkste, eenvoudigste en stichtelijkste biographiën welke de Duitsche literatuur heeft opgeleverd [1]). De voorrede sluit met deze eenvoudige liefelijke gebedspreuk der eerste Duitsche Hedwigslegende van 1451:

Sandt Hedwig du heylig reyne,
Bit Got für uns gemeyne.

LEVENSSCHETS

VAN DEN

Z. JOANNES SARKANDER.

Ofschoon het martelaarschap van dezen manmoediger verdediger der waarheid in de laatste eeuwen valt, is zijn leven over 't geheel zeer weinig bekend; door zijne zaligverklaring echter, welke onlangs, den 6 Mei, heeft plaats gehad, is de aandacht der geloovigen meer op dien geloofsheld getrokken; eene dubbele reden, om, naar we beloofden, zijne beknopte levensschets te geven.

Joannes Sarkander, te Skotschau bij Teschen in het Oostenrijksch gedeelte van het bisdom Breslau, in de provincie Silesië, den

1) Van Hedwig's levensgeschiedenis zal, behalve den hier vermelden druk, eene prachtuitgave in kwarto verschijnen, en wordt reeds eene vertaling in het Poolsch bewerkt.

20 December 1577, van adellijke ouders, Gregorius Matthias Sarkander en Helena Guretzki von Kornitz, geboren, werd door hen in alle godsvrucht opgevoed, en, wijl hij zeer begaafd van geest was, na zijns vaders dood door zijne moeder aan den bestuurder der school te Freiburg in Moravië ter opleiding toevertrouwd. Wegens zijn goed gedrag en snelle vorderingen genoot hij de bijzondere achting zijner meesters, en ging welhaast voor zijne verdere vorming naar Olmutz, en vandaar naar Praag, alwaar hij zich in het seminarie van St. Wenceslaus op de wijsbegeerte toelegde, het baccalaureaat en het volgend jaar den doktershoed verwierf. Hierop ging hij naar Grätz in Stiermarken, waar hij na korten tijd dokter in de godgeleerdheid werd. Met zijne ernstige studiën, welke hij onder de leiding der paters Jesuïeten deed, paarde hij eene innige godsvrucht; te Olmutz en Grätz was hij lid van twee broederschappen der H. Maagd.

Na rijpe zelfbeproeving over zijn roep, werd hij priester gewijd, en kort daarop, bij zijne terugkomst in Moravië, om zijn voorbeeldigen wandel en zieleijver door den bisschop van Olmutz, kardinaal von Dittrichstein, als hulppriester aan den pastoor van Oppau toegevoegd. Nog op drie verschillende plaatsen vervulde hij tot groote voldoening zijner geestelijke overheid de heilige bediening, en werd toen in 1616 tot pastoor te Holleschau benoemd, waar ter plaatse de Pikarden of Pikardieten, eene even zedelooze als fanatieke sekte der Hussieten, tachtig jaren lang de parochiekerk bezet, doch nu onlangs ontruimd hadden. Zijn ijver werd alom erkend, en in vele parochiën werd hij verzocht missiën te geven. De Katholieken te Holleschau ontvingen hem met vreugde, de geloofsverzakers met verbitterd gemoed. Nog wordt aldaar een kerkeboek van Sarkander's hand bewaard, waaruit blijkt, hoe hij in spijt van alle vijandigheden der Pikardieten het huis Gods weder waardiglijk versierde, zijne parochiekinderen bemoedigde en tot een trouw kerkbezoek aanmaande; hoe hij als een trouw herder alle regten en bezittingen der kerk en school ijverig verdedigde, met welk eene godsvrucht en onvermoeidheid hij de heilige sakramenten toediende en zijnen verbitterden vijanden zelven door zijn vlekkeloozen wandel achting afdwong.

Zelfs bij koude en stortregen droeg hij, anderen ten stichtend voorbeeld, de H. Teerspijze blootshoofds naar verre zieken, en door zijne preken bekeerde hij velen zijner vijanden. Eenigen zijner parochie, die van het geloof waren afgevallen, weigerden op aanstoken van den grondheer Wenzel Bytowski de teruggave van ontvreemd kerkegoed. Toen Sarkander hen daartoe geregtelijk wilde noodzaken, haalde hij zich den vuilaardigsten haat diens magtigen grondeigenaars op den hals, en van nu af begonnen zijn lijden en vervolgingen. Hij zag zich op het smeeken der zijnen gedwongen, voor een tijd, tot zoolang de haat een weinig bekoelde, Holleschau te verlaten, en deed intusschen eene pelgrimsreis naar Ezenstochau, alwaar hij met groote innigheid de godsdienstoefeningen der broeders van den H. Paulus den Kluizenaar bijwoonde en den Heer voor de bekeering zijner vijanden bad.

Doch gedurende zijne afwezigheid waren zijne hateren nog meer verbitterd dan te voren, en velen zelfs der zijnen afvallig geworden; ter naauwernood kon hij bij zijne terugkomst door zachtmoedigheid en geduld ernstige levensgevaren van zich afwenden; want onderwijl was de bloedige opstand der van 't geloof afgevallen Bohemers in Praag uitgebroken. De oproerlingen verdreven de Katholieke beambten en vervingen hen door hunne aanhangers. De bisschop van Olmutz, kardinaal von Dittrichstein, werd zelf gevangen genomen, het land uitgebannen en van zijne bisschoppelijke goederen en zijn eigen vermogen beroofd. De kloosters werden opgeheven, aan de nonnen verlof gegeven om te huwen; de domheeren van Olmutz zuchtten allen in den kerker. Als één man verhieven zich nu, op aanhitsing van genoemden Wenzel Bytowski, de muitelingen tegen Sarkander, die zich meermalen, nu eens in zijn huis, dan in de kerk, zelfs in 't knekelhuis van het kerkhof voor hen verbergen moest.

In 't begin des jaars 1620 trok een leger van Polen en Kozakken den keizer tegen de oproermakers te hulp. Zonder uitzondering verwoestten zij in Silesië en Moravië alle steden en dorpen te vuur en te zwaard. Toen zij Holleschau naderden, ging Sarkander hun met het Allerheiligste in plegtigen optogt te gemoet, om alzoo de stad van plundering te bevrijden. Daaruit maakten de Polen op, dat de inwoners aan hun geloof en den

keizer verknocht waren. Het gansche leger kwam eerbiedig aangetogen, de ruiters stegen af, en allen wierpen zich naar 't gebruik huns lands aanbiddend voor het H. Sakrament ter aarde neder. In duizendstemmig koor herhaalden zij het door Sarkander aangeheven „*Salvum fac populum tuum...*" (Heer! behoud uw volk), ontvingen den zegen, klommen te paard, en sloegen een anderen weg in. Ten dank voor het redden der stad werd Sarkander door de afvalligen beschuldigd, dat hij de Polen had ingeroepen, en met hen in verstandhouding stond, daar hij immers kort te voren in Ezenstochau was geweest; en het ligtgeloovig gepeupel werd tegen zijnen vermeenden verdrukker nog meer verbitterd. Sarkander begreep, dat deze nieuwe vervolging niet tegen zijne gemeente, maar tegen zijnen persoon gerigt was, en vlugtte in het sterke slot Tomarczow tot den graaf von Salm, werd echter door de bezetting verraden, gevangen genomen, en geboeid naar Olmutz gebragt, waar men hem in den kerker wierp. Nu jubelde het graauw, dat hem onderweg met de woedendste beschimpingen overlaadde, en de dolste razernij van het godsdienstig fanatisme aan hem botvierde. Op dezen lijdensweg volgde de Pastoor van Holleschau zijnen Heer in den dood.

Den 13 Februarij 1620 begon zijn eerste verhoor voor een afvallig landvoogd met vijf raadsleden, onder welke zich ook Wenzel Bytowski bevond, benevens drie andere Luthersche afgevaardigden. Eerst drong men met bedreigingen bij hem aan, te bekennen, wie de Polen ingehaald, *en wat hem de verdreven landvoogd Ladislaus Loblowitz in de biecht gezegd had.* Daar hij op de eerste vraag niet antwoorden kon, wijl hij niets wist, en op de tweede niet antwoorden mogt noch wilde, *als door het zegel der biecht gebonden*, besloten de regters hem op de pijnbank te leggen. Sarkander's overgave in den wil van God was dieptreffend; zelf legde hij, na nogmaals plegtig zijne onschuld te hebben betuigd, zijn priesterlijk gewaad af en trad bereidwillig naar de kolom, waar hij ruw aan vastgekneveld, en zijn ligchaam in de lengte naar omhoog uitgerekt werd. Terwijl hij zijne ziel aan God aanbeval en den psalm: „Heer, verlos mijne ziel van alle ongeregtigheid" herhaalde, moest hij een vol uur lang in die pijnlijke houding in 't zoogenaamde folterpaard hangen.

Vier dagen daarna begon de marteling op nieuw. Nu kwamen zijne beulen openlijk voor hunne bedoelingen en beweegredenen uit, en rekenden het hem tot misdaad, dat hij zich verstout had, zijne godsdienst te verdedigen en uit te breiden en de dwaalleer uit te roeijen. Dit bekende Sarkander met vreugde. Verder echter werd hij beschuldigd, dat hij de onkatholieke moeder des edelmans Petrus Kuzozitzki uit de kerk van Holleschau had laten opgraven en in een tuin onder den grond brengen; dat hij de Lutherschen gedwongen had, onder ééne gedaante te communiceren, de onkatholieken uit de St. Annakerk aldaar verdreven en de Jesuïeten ingehaald had. Toen de dienaar Gods daaromtrent zijne volle onschuld betuigde, werd hij nog strakker dan den vorigen keer op 't folterraam gespannen; en aldus uitgerekt, *brandde men hem twee uren lang op de onmenschelijkste wijze met vlammende fakkelen in de beide zijden.* Den volgenden dag herhaalden zijne vervolgers nogmaals hun aanzoek, dat hij bekennen zou, wat hem de verjaagde heer van Loblowitz gebiecht had, schoon zij vooruit wisten, dat hij zou zwijgen, maar om eene nieuwe reden tot nieuwe woede te hebben. Andermaal gelijk den vorigen dag gefolterd, sprak hij met priesterlijken heldenmoed onder de vreeselijkste smarten: *„dat, al wist hij ook iets uit de biecht, hij nogtans plegtig betuigde, liever duizendmaal door het ijzer in stukken gereten, en tot asch verbrand te willen worden, dan slechts in 't allerminste het zegel der biecht te krenken.* In tijgerwoede ontstoken, veroordeelden de moordenaars den heldhaftigen priester tot nog gruwzamer folterpijn.

Wat al soorten van barbaarsche mishandelingen onze tweede Joannes Nepomucenus bij die derde pijniging had uit te staan, is ijzingwekkend om te zeggen, en we durven ze niet geheel vermelden. Eerst spande men zijn ligchaam weder zoo strak in 't foltertuig, dat hem schier alle leden ontwricht werden; toen onstak men fakkels van pek en was, verder een mengsel van harst, talk en zwavel, daarna vêren — eene nieuwe, bij de wildste volken schier ongehoorde wreedaardigheid — die met pek, harst, zwavel en olie bevochtigd waren, en wierp dit alles op de heupen, den buik en de borst, den hals, de schouders en andere deelen van zijn ontkleed ligchaam; en, terwijl men nog tegelijkertijd twee

brandende fakkels tegen beide zijden hield, werd het ligchaam des smachtenden martelaars met zulk eene gruwzaamheid geblakerd en verbrand, dat ter naauwernood, nadat de zijden, de heupen, ja de ribben zelfs door de afgrijselijke brandstof geheel weggeknaagd en verkoold waren, het ingewand onder het nog overig gebeente werd zaâmgehouden. Die kannibalen-marteling duurde *drie volle uren*, onder welke de als van Satan bezetene tijgers in de gemeenste spottaal uitvoeren tegen den weerloozen lijder, die onderwijl in de overweging van Christus' lijden verdiept, geen ander klaaggeluid deed hooren, dan de namen van Jesus, Maria en Anna. Niettemin schreven zijne beulen zulk een geduld en standvastigheid, die hen zelven verbaasd deden staan, naar hunne lage begrippen aan tooverkunsten toe, en bedienden zich, om dit te onderzoeken, van een tegenmiddel; zij rukten hem, nog slechts half-levend, ten dien einde de nagelen van handen en voeten, en de haren uit zijn baard en hoofd, verbrandden ze tot asch en gaven het hem te drinken. Ook dit leed die trouwe herder gaarne en geduldig ter verheerlijking Gods.

Nog eene *vierde* foltering hadden de razende fanaticken den dienaar Gods voorbehouden, namelijk een brandenden pekkrans om het hoofd. Door een vonkje echter van menschelijk gevoel in den stadsregter werd dit gekeerd, en zoo liet men den schier niet meer te herkennen Pastoor, half ontzield, in den kerker liggen. En opdat hij zonder eenigen troost of lafenis zijn leven zou eindigen, werd aan niemand toegang verleend. Den kerkerwachter prijs gegeven, had de martelaar van hem, uit persoonlijken haat, nog nieuw lijden te verduren; die onmensch pijnigde hem met pekpleisters op de verbrande ligchaamsdeelen.

In dien jammerlijken toestand, onder het uitstaan van de vreeselijkste pijnen, rekte Gods dienaar nog *vier weken* lang zijn smartelijk leven, ofschoon de zenuwen, aderen en bloetvaten bij zijne verbranding in hunne werking gestoord waren, en het ingewand reeds tot bederf overging. Dag en nacht in overweging verzonken, bad hij zelfs nog zijn brevier, ofschoon hij er in die omstandigheden zeker van verschoond was; en als hij met zijne verbrande ledematen de bladen niet meer kon omslaan, deed hij het met zijne tong, of de met hem gekerkerde Karthuizers deden het voor hem, wien

hij op hunne tegenbedenkingen toevoegde: *Psallam Deo meo, quamdiu fuero!* „Lofzingen wil ik mijnen God, zoolang ik nog leef.“ — Gedurende die schrikkelijke lijdensweken was hij altoos bij volle kennis en liet niet de minste ongeduldigheid blijken. Toen eindelijk vrienden en verwanten bij hem mogten komen en zij vol bewondering en medelijden tot hem spraken: „Ach, mijn vader, wat hebt gij toch onuitsprekelijk veel te lijden!“ antwoordde hij met ingekeerdheid: „In mijne grootste pijn heb ik de grootste vreugde, en bekommer mij niet om mijn smart.“ Een medegevangene pastoor diende hem de H. Teerspijze toe, die hij met de grootste vurigheid ontving, en hij gaf, eindelijk, door het geweld der pijnen verslonden, den geest op den 17 Maart 1620.

Nog onder zijne martelingen wilde God den verblinden vervolgers de oogen openen en zijnen standvastigen dienaar verheerlijken. Toen hij bij zijne folterpijnen van dorst versmachtend, om een teug waters vroeg, en hem dit door de barbaren geweigerd werd, ontsprong op eens uit den houten kant der folterbank het klaarste water en verkwikte hem. Dit water vloeit nog heden rijkelijk op de plaats der marteling, en vooral koortszieken, die het godvruchtig drinken, worden er wonderbaar door genezen.

Na zijnen dood werd zijn gelaat, anders van smarten verbleekt en schrikwekkend om te zien, rood en liefelijk, en wat nog opmerkelijker is, zijn ligchaam, hoogst kwalijkriekend van het bederf zooveler wonden, gaf na zijnen dood een buitengemeen zoeten geur.

Spoedig werden de moordenaars door Gods straffende geregtigheid getroffen. Keizer Ferdinand II liet de schuldigen deels om 't leven brengen, deels met zware straffen den dood van Sarkander boeten. Wenzel Bytowski, de belhamel, werd in Brünn openlijk verhoord en onthoofd. Zijne vrouw kwam kort daarna jammerlijk om het leven.

Sarkander's gewelddadige dood had scherpe wetten tengevolge, waardoor de predikers der ketterij uit Moravië werden verwezen. De mare van zijnen marteldood verbreidde zich snel, en ofschoon een zijner tirannen de plegtige teraardebestelling verboden had, stroomde niettemin het volk in menigte toe, en begeleidde zijn ligchaam naar het graf. De roem van den geloofsheld drong welhaast in hutten en paleizen, in de werkplaatsen der arbeiders en de cellen

der kloosters door. De godvruchtigsten en magtigsten des lands, de hooge adel en de geestelijkheid tot in de verste streken van Duitschland hielden zijne gedachtenis in eere. Want bij zijn graf te Olmutz bleven vele en verschillende wonderen geschieden, gelijk blijkt uit de hieromtrent verzamelde akten voor zijne zaligverklaring, welke aan onzen glorierijken Paus Pius IX was voorbehouden, alsook uit vele opschriften en eene menigte gedachtenissen, bij zijn graf opgehangen. Talrijke bedevaarten werden uit Silesië en Moravië naar de heilige rustplaats van den Pastoor van Holleschau den Martelaar van Olmutz gedaan [1]).

---

[1]) Verg. de *Rubinus Moraviae*, door Andr. Gust. Schwarz, den vierden opvolger van Sarkander, in 1687 uitgegeven; en de overige bronnen in twee artikelen van 't *Schles. K.-Bl.* 1852, N. 28 en 30. De bibliotheek der universiteit van Breslau heeft nog vijf uit Silesische kloosters daar aangelande levensbeschrijvingen van Sarkander met kopere platen, waaruit blijkt, dat zijne vereering zeer verre verbreid was. — De waarheid dezer marteling bevestigt de brief van den ooggetuige Joh. Scintilla aan den kardinaal von Dittrichstein, welke ooggetuige destijds, als stadsregter van Olmutz, zelf door bedreigingen gedwongen werd, bij de verhooren en folteringen tegenwoordig te zijn.

VERSCHEIDENHEDEN.

ONGELOOF IN DEN BOEZEM DER NEDERLANDSCHE HERVORMDE SYNODE.

In de Synode van 1859 werd door den heer D. A. Escher, die als ouderling uit de provincie Friesland was afgevaardigd, het volgende voorstel ter tafel gebragt:

Dat de Synode, met het oog op het nieuwe verschijnsel in onze Hervormde Kerk, namelijk dat Predikanten in de dienst dezer Kerk door woord en geschrift, gelijk van vrij algemeene bekendheid is, historische feiten betreffende den Christus weêrspreken en de grondslagen van het geloof der Christenen van alle eeuwen verwerpen, haar geloof aan die feiten en grondslagen onverholen en krachtig uitspreke op eene wijze, zoo als zij naar hare wijsheid voegzaam zal oordeelen; en wel met het kennelijk doel, om jeugdige ijveraars voor hunne wetenschap te doen beseffen, hoe het geloof der gemeente en het in haar sedert vele jaren heerschend bijbelsch Christendom door den bedienaar van het Evangelie behoort geëerbiedigd te worden, alsmede om een iegelijk, met het ambt van Evangeliedienaar in onze Kerk bekleed, aan te moedigen tot een moedig en volhardend verkondigen van den Christus, dien de Evangelisten en Apostelen hebben doen kennen; maar vooral om de verontruste ên bekommerde gemoederen van zeer velen, die geacht mogen worden tot het beter deel der gemeente te behooren, gerust te stellen door te doen blijken, dat de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk hare roeping tot handhaving der Christelijke waarheid indachtig blijft.

Welk nu het lot van dit voorstel ook zij, ik doe het vrijmoedig en uit pligtbesef als ouderling in eene kerk, welker waarachtig innerlijk welzijn mij meer ter harte gaat, dan alle uiterlijk en stoffelijk belang.

Gedaan in de zitting der Synode, d.d. 19 Julij 1859.

(*Get.*) D. A. Escher.

Men zou op zoodanig voorstel, door een afgevaardigde ter Synode uit innig pligtbesef gedaan. en van zulk eene hoogst gewigtige als veelomvattende strekking, met alle reden verwachten, dat de Synode ter geruststelling van zoovele bekommerde gemoederen of het aangevoerde feit zoo mogelijk loochenen, althans ontzenuwen zou, of een maatregel nemen, die van haar geloof en belangstelling in den goddelijken, historischen grondslag des Christendoms getuigde. Escher's voorstel toch, van zijn eigenaardig weefsel ontdaan, is niets minder dan deze schromelijke beschuldiging:

Dienstdoende predikanten — dit is genoeg bekend, en dat weet gij allen — preken en schrijven tegen den historischen Christus en loochenen het Apostolische Christendom; — vooral doen dit jonge menschen, om mannen der wetenschap te schijnen; tegen hen moet het bijbelsch Christendom en de Christus der Apostelen gehandhaafd, en alzoo het nog geloovig deel der predikanten en gemeenten bemoedigd worden.

Wat deed en antwoordde nu de Synode, wier „roeping", naar we hoorden, „de handhaving der Christelijke waarheid" is?

Het voorstel van den heer Escher werd ten fine van rapport in handen gesteld eener commissie, bestaande uit de praeadviserende hoogleeraren Kist (thans overleden), ter Haar en Muurling, in welk drietal alzoo de theologische fakulteiten onzer drie akademiën van Leiden, Utrecht en Groningen vertegenwoordigd waren. Zie hier hun rapport, dat we voor 't eerste gedeelte konden achterlaten of inkorten, maar als een aktestuk voor de historie in zijn eigen vorm, toon en tint moeten bewaren; 't is het stuk in zijn geëikten protokollenstijl niet aan te zien, dat het hier eene levensvraag, den grondslag des Christendoms geldt. Men hoore:

In de zitting van 19 Julij werd door den heer D. A. Escher, lid der Synode van dit jaar, een voorstel ter tafel gebragt, even teeder van aard als gewigtig van inhoud en van ernstige strekking.

Onder den indruk daarvan hebt gij zelve, in de genoemde zitting eene commissie benoemd om u daarop te dienen van consideratie en advies.

Aan dien last gaan wij bij dezen voldoen.

De inhoud van het voorstel is Uw Hoog Eerw. bekend. De geachte voorsteller wijst op „het nieuwe verschijnsel in onze Hervormde Kerk",

dat, gelijk vrij algemeen bekend is, zegt hij, predikanten in de dienst dezer kerk historische feiten betreffende den Christus weêrspreken, en de grondslagen van het geloof der Christenen van alle eenwen verwerpen. Hij verlangt, dat de Synode haar geloof aan die feiten en grondslagen onverholen en krachtig uitspreke op eene wijze, zoo als zij naar hare wijsheid voegzaam zal oordeelen.

Hij verlangt dat de Synode dit doen zal met een drieledig doel:

Allereerst, om jeugdige ijveraars voor hunne wetenschap te doen beseffen, dat het geloof der gemeente en het bijbelsche Christendom, dat sedert vele jaren in haar heerscht, door den bedienaar van het Evangelie behoort geëerbiedigd te worden;

Vervolgens, om een iegelijk, met het ambt van Evangeliedienaar in onze Kerk bekleed, aan te moedigen tot een moedig en volhardend verkondigen van den Christus, zoo als de Evangelisten en Apostelen ons Hem doen kennen;

Eindelijk en voornamelijk, om de ontruste en bekommerde gemoederen van zeer velen, die geacht mogen worden tot het betere deel der gemeente te behooren, gerust te stellen, door te doen blijken, dat de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk hare roeping tot handhaving der Christelijke waarheid indachtig blijft.

Welk nu het lot van dit voorstel ook zij — zóó eindigt de geachte voorsteller — ik doe het vrijmoedig en uit pligtbesef, als onderling in eene Kerk, wier waarachtig innerlijk welzijn mij meer ter harte gaat, dan alle uiterlijk en stoffelijk belang.

Uwe commissie doet hulde aan de edele bedoeling van den achtingswaardigen voorsteller. Zij moet het verschijnsel waarop hij doelt, en dat den grond van zijn voorstel uitmaakt, tot haar leedwezen erkennen. Zij betreurt het, dat in den laatsten tijd geschriften aan de gemeente in handen worden gegeven, die, zoo dan al niet het doel, toch de strekking en ook de uitwerking hebben, dat het geloof van sommigen geschokt en in verwarring gebragt wordt. Maar daarom verheugt zij zich ook met dankbaarheid, dat uit den boezem dier zelfde Kerk zich krachtige stemmen op waardige wijze laten hooren, bepaaldelijk met het doel, om den historischen grondslag van het Christendom, tegen de bedenkingen en vermeende resultaten der historische kritiek, naar de behoefte, en de bevatting der gemeente als waar en ontwijfelbaar te doen kennen.

Neemt ze nu dit laatste zoowel in aanmerking als het eerste; over-

weegt ze, dat het vrije onderzoek van Bijbel en Christendom op geenerlei wijze mag belemmerd worden, vooral niet in eene Kerk, die zich meer en meer bewust wordt, dat hare hervorming wel aangevangen, maar nog niet voltooid is; bedenkt ze, dat de Hervormde Kerk thans in een tijdperk van overgang verkeert tot een hoogeren tijd van ontwikkeling in de kennis en de beoefening van het Evangelische Christendom, en voegt ze daarbij haar vast vertrouwen, dat de waarheid, die in Christus Jezus is, noch door de magt der kritiek, noch door eenige magt ter wereld tot leugen gemaakt of vernietigd kan worden, maar integendeel van dien aard is, dat zij, hoe scherper ze onderzocht, hoe meer ze besproken en hoe veelzijdiger ze beschouwd wordt, des te helderder in het licht treedt en des te zekerder getuigenis van haren goddelijken oorsprong vindt in het hart der menschen, — dan vindt uwe commissie geen voldoende reden, waarom men zich over het genoemde verschijnsel al te zeer zou verontrusten, maar voedt zij daarentegen het vaste vertrouwen, dat, gelijk de geest van Christus door alle eeuwen heeft gedaan, zoo ook nu vooral tegenover hetgeen het geloof der gemeente schokt en in verwarring brengt, de krachtige handhaving en vrijmoedige verkondiging der Christelijke waarheid, door denzelfden geest, in de Nederlandsche Hervormde Kerk niet zal ontbreken.

En overmits door onze kerkelijke verordeningen, zoowel die de opleiding en het examen van aanstaande Evangeliedienaren, als die de Evangeliebediening zelve en geheel het Christelijk godsdienstonderwijs betreffen, zooveel dat mogelijk was zonder de geesten te binden, gezorgd is, dat de vrijheid die wij in Christus genieten, geene vrijheid van Christus worde, adviseert de commissie, dat de Hooge Kerkvergadering om al deze redenen geen verder gevolg aan dit voorstel geve, maar het in hare handelingen opneme tot eene getuigenis, dat geene verschijnselen op het kerkelijk gebied de aandacht der Synode ontgaan, en dat ze bij hare verordeningen ter handhaving der Christelijke waarheid, met het oog op Jezus Christus, die het vaste fundament en het hoofd der Kerk is, en in de kracht der waarheid en der liefde, die van Hem uitgaat en zijne dienaren bezielt, het waarachtig heil der gemeente ook in dezen tijd wakend, werkend en biddend verwacht.

(*Was get.*) N. C. KIST,
B. TER HAAR,
W. MUURLING.

's Gravenhage,
28 Julij 1859.

„Dit hoogst belangrijk rapport, — zoo berigt ons de (Protestantsche) *Kerkelijke Courant* — waarin de duidelijke verklaring van afkeuring en leedwezen voorkomt over 't verschijnen van geschriften, die den historischen grondslag van het Christendom ondermijnen, werd ONVERANDERD EN MET OVERGROOTE MEERDERHEID DOOR DE SYNODE AANGENOMEN."

Zóóverre dan heeft de Synode zich weggeworpen, dat zij, die toch de „roeping" heeft, „de Christelijke waarheid te handhaven", met eigen oog het alverloochenend ongeloof verderfelijk ziet woelen en werken, dit erkennen *moet*, en kwanswijze ook met leedwezen erkent, maar het niettemin vrijelijk laat begaan, en openlijk verklaart er zelve niets tegen te *kunnen* of te *willen* doen dan bedaard op te teekenen dat zij het „verschijnsel" gadeslaat! — Immers, daar zijn er, zegt ze dankbaar, die den historischen Christus handhaven; we hebben ook onze bepalingen wat het examen der Evangeliedienaren en heel hunne bediening betreft; dat — al houdt men er zich niet aan — dat is ons genoeg; wij kunnen en wij willen niet meer: de vrijheid, hoe verderfelijk zij blijkbaar werke, moet blijven, en ook Christus' geest zal zoo min als te voren ontbreken; en dienvolgens — de Synode, hoe ze ook met stereotiepen term hoog opgeve, „wakend, werkend en biddend" het heil te verwachten, de Synode, „wier roeping de handhaving der Christelijke waarheid is", laat, „niet al te zeer verontrust", — men vergeve de hier passende uitdrukking — eenvoudig Gods water over Gods akker loopen!

Was daar in haren boezem waarachtig geloof in den historischen Christus, zooals de Apostelen Hem gepredikt hebben, en de Katholieke Kerk onveranderd en onveranderlijk Hem altoos predikte en nog predikt; was daar geloof in een Christus, waarachtig GOD en waarachtig MENSCH in één historischen PERSOON — hoe had zij zulk een holklinkend praeadvies „ONVERANDERD EN MET OVERGROOTE MEERDERHEID" kunnen aannemen? hoe had zij bij de zoo verregaande verloochening der groote historische feiten, tegelijk immers de groote geloofsgeheimen des Christendoms, zich zoo rustig kunnen nederleggen, of liever nederzetten, om doodbedaard van het „verschijnsel" aanteekening te houden? hoe zich nog verblijden er bij met de gedachte: 't is niet anders dan de gewenschte gang der

gezegende Hervorming! die verloochening, die vernietiging is juist wat we verwachten, is vooruitgang, is voltooijing van haar werk, is „overgang tot een hoogeren tijd van ontwikkeling in de kennis en de beoefening van het Evangelische Christendom"! Zoo zijn dan in haar oog een Strausz, Bauer en Baur, een Schwegler, hier een Meyboom, Scholten, Busken Huet, Pierson, Zaalberg, allen predikanten in onze groote steden Amsterdam, Leiden, Haarlem, Rotterdam, 's Hage, en al de Dageraadsmannen de echte, regte bevorderaars en opbouwers van dat Christendom, hetwelk de Synode „wakend, werkend en biddend" verwacht! We zeggen „dageraadsmannen"; want we vernemen van Ds. Heldring (in de *Vereeniging* van Junij jl., bl. 806), dat er van die lieden zelfs zitting hebben in de Synode, wier „roeping de handhaving der Christelijke waarheid" is; lieden die openlijk spotten met „*aangelegenheden van zuiver* DOGMATISCH en HISTORISCH *belang*". 't Is „een belangrijk verschijnsel", — zoo toch lezen we daar — „hoe in dezelfde *K. Courant* 19 Mei l.l., een *dageraadsman* en „desalniettemin *toch lid van de Synode*, de woorden van een „voorstander der moderne theologie, tot de zijnen maakt en „de losscheuring onvermijdelijk maakt, als hij zegt: „Wanneer „„iemand aangelegenheden van zuiver dogmatisch en historisch „„belang, beschouwt als of daarop de Kerk gegrondvest ware en „„zich niet genoeg kan verbazen over dengene, die het wagen „„durft om onverholen te verkondigen, dat hij daarover andere „„begrippen heeft; wanneer men zegt niet te kunnen begrijpen, „„hoe de zoodanigen zonder hun geweten te verkrachten nog „„langer de Kerk kunnen blijven dienen,.... wanneer dit alles „„plaats vindt (zoo spreekt het lid der Synode in navolging van „„Lang), dan — wij mogen het niet verbergen — dan heeft onze „„eerbied een einde."

Hadden we regt, van „*ongeloof* in den *boezem* der Nederlandsche Hervormde Kerk" te spreken?... Of daarvan komen zal, wat de Zevenberger predikant J. G. Verhoeff voorspelt, durven we met hem niet zoo stellig verzekeren; maar naar waarheid en verdienste heeft hij de handelwijze der Synode in zake van Escher's klagt, waarvan zij zich vergenoegt aantecckening te houden, in een over-

duidelijk voorbeeld, en we willen hiermeê besluiten, aan de kaak gesteld:

„Op zekeren nacht werden de bewoners eener stad door de alarmklok en het geroep van: brand! uit hun diepen slaap gewekt. Door een fellen wind aangewakkerd, sloegen de alles verterende vlammen van het eene huis naar het andere over, en bereikten eindelijk in haar snelle vaart het stadhuis, waar de archieven en kostbaarheden der gemeente bewaard werden. Op dit gezigt steeg het noodgeschrei ten hemel. De regering der stad, door het noodgeschrei opmerkzaam geworden en vernemende de smartvolle oorzaak daarvan, liet dadelijk den sekretaris der gemeente roepen en gaf hem het bevel om de aanleiding tot en de vreesselijke verwoesting door den brand op te teekenen, tot een bewijs dat aan het oog der stedelijke regering niets ontging van wat de stad betrof. Ondertusschen werd er door haar geene enkele poging tot redding aangewend. Toen rees er een dof gemompel uit het midden der verzamelde menigte opwaarts; sommige inwoners, stoutmoediger dan de anderen, beschuldigden de regering van snood verraad, en schandelijke eed-verbreking; van woorden kwam het tot daden, en eindelijk werden de regenten ter stad uitgedreven.„

BERENGARIUS VAN TOURS.

XI.

I. TOESTAND VAN BERENGARIUS NA HET TWEEDE CONCILIE VAN ROME.

Sedert geruimen tijd lieten wij de eigenlijke geschiedenis van Berengarius rusten; wij meenen daarom, alvorens haar weder op te vatten, eerst een oogenblik op de omstandigheden te moeten letten, waarin hij zich na het concilie, in April 1059 te Rome gehouden, bevond.

In dat concilie was zijne onmagt duidelijk gebleken. Hij had zijne ketterij niet durven verdedigen, hoewel Paus Nikolaas hem verlof tot spreken gegeven had; demoedig had hij zich ter aarde geworpen en gevraagd, dat men hem een geloofsformulier voorschrijven zou; dat formulier, opgesteld door den kardinaal-bibliothekaris

Humbertus, had hij in de volle vergadering voorgelezen; niettegenstaande het de uitdrukkelijkste veroordeeling zijner ketterij inhield, plegtig bezworen en eigenhandig onderteekend. Dit was algemeen bekend geworden. Het kon derhalve niet anders, of velen zijner vrienden — vooral zij, die zich door zijne valsche voorstellingen en schijnbaar Katholieke uitdrukkingen hadden laten misleiden — moesten nu de oogen openen; terwijl hem zelven de moed ontzinken moest, om in de eerste tijden aan eene openlijke hernieuwing zijner dwaalleer te denken.

Reeds om deze reden verwerpen wij de door niets gestaafde bewering van Fleury, Staudenmaier en Rohrbacher [1]), dat hij, naauwelijks uit Rome teruggekeerd, zich terstond wederom openlijk tegen de Kerk verzette. Het tegendeel, zeggen wij met Lupus [2]), schijnt daarenboven te blijken uit de handelingen van het concilie, hetwelk den eersten Maart van het volgende jaar 1060 door den kardinaal Stefanus in de stad Tours gehouden werd: want daarin wordt van zijne ketterij volstrekt geene melding gemaakt [3]). Volgens Natalis Alexander [4]) zou hij, alvorens dien stap te doen, den dood van koning Hendrik I (4 Augustus 1060) — volgens Lessing den dood van Paus Nikolaas

---

1) Fleury, liv. 60, n. 32; Staudenmaier, l. c., S. 823; Rohrbacher Tom. XIV, pag. 54.

2) Lupus, l. c. Pars IV, pag, 269.

3) Labbe, Tom. IX, 1108. In den negenden kanon van dit concilie spreekt het Katholiek geloof zich wederom duidelijk en eenvoudig uit; daar wordt aan ieder, die zijne bloedverwante zou durven huwen, *het ligchaam en bloed des Heeren* ontzegd: *a corpore et sanguine Domini nostri Jesu* et a liminibus Ecclesiae se exclusum et alienatum.... agnoscat.

4) Natalis Alexander, *in histor. eccl. saeculi XI*, dissert. I, art. 14.

en den kardinaal Humbertus hebben afgewacht [1]); wij stellen zijnen herval nog iets later, zooals onder blijken zal.

Toen Nikolaas II in de maand Julij van het jaar 1061 overleden was, ontstond er eene groote verdeeldheid in de Kerk. Volgens de door hem vastgestelde bepalingen kwam het kiezen van den nieuwen Paus vooral en in de eerste plaats aan de kardinalen toe. Maar Guibertus van Parma, door de keizerin-moeder tot kanselier benoemd, wist eenige slechte bisschoppen van Lombardije over te halen en deed hen besluiten, niemand voor Paus te erkennen, tenzij hij uit hunne provincie afkomstig was en medelijden met de menschelijke zwakheid had; — men begrijpt gemakkelijk, wat zij hiermede bedoelden. Eenigen hunner werden naar Duitschland afgevaardigd; een Romeinsche graaf, Gerardus van Galeria, herhaaldelijk door onderscheidene Pausen en nog onlangs, om het uitplunderen van reizigers, door Nikolaas II in den ban gedaan, ging met hen, om, gelijk het heette, Rome te vertegenwoordigen, zij verleenden aan den jongen koning (Hendrik IV) de waardigheid van Romeinsch Patriciër en hielden daarna gezamenlijk met eenige Duitschers eene vergadering te

---

[1]) Lessing, S. 53. Hij stelt den dood van Humbertus in 1063, Cave eerst na het jaar 1064. Maar Mabillon zegt in zijne *Annales*, Tom. IV, pag. 562, dat Humbertus den 9 April 1061 overleed en door Paus Nikolaas in persoon begraven werd. Dit schijnt ons veel aannemelijker toe; er wordt toch van hem bij de verkiezing van Paus Alexander volstrekt geen gewag gemaakt; en deze Paus stelde terstond Hildebrand tot kanselier aan, hetwelk duidelijk toont, dat Humbertus, die deze waardigheid (onder den naam van bibliothekaris) bekleed had, reeds overleden was. Het juiste tijdstip van zijnen dood te kennen, is daarom van belang, wijl men beweert, dat Berengarius zijn eerste werk tegen de Eucharistie geschreven heeft, nadat de kardinaal Humbertus overleden was.

Bazel, in welke zij alle handelingen en besluiten van Paus Nikolaas nietig verklaarden.

Van hunnen kant zaten de Romeinen ook niet stil. Zij zonden den kardinaal Stefanus naar het Duitsche hof; en toen deze, na vijf dagen lang vergeefs gehoor gevraagd te hebben, onverrigter zake naar Rome wederkeerde, riep Hildebrand de kardinalen en edeleu van Rome bijeen en deed Anselmus, bisschop van Lucca en aan het keizerlijk hof zeer gezien, tot Paus uitroepen. Dit geschiedde den 30 September of 1 October 1061. De keizerin en hare hovelingen waren over deze handelwijze zeer vertoornd en de kanselier Guibertus deed den 28 October van hetzelfde jaar door de twee bisschoppen van Vercelli en Piacenza, wier ergerlijk levensgedrag algemeen bekend was, den bisschop van Parma, Cadalous, tot tegenpaus verkiezen, een man, die reeds in drie conciliën veroordeeld, maar telkens door de goedheid der vorige Pausen begenadigd was [1]).

Eene rampzalige scheuring was hiervan het onvermijdelijk gevolg. Tot tweemalen toe trachtte Cadalous, zelfs met geweld van wapenen, zich van Rome meester te maken; en eerst vijf jaren later kwam er voor goed een einde aan deze verdeeldheid, toen hij op het concilie van Mantua in 1067 door zijne eigene partij verlaten, en Alexander II door allen als Paus erkend werd [2]).

Nu echter ontstonden er weldra moeijelijkheden van

---

1) S. Petrus Damiani, *Opusculum* IV et *Epistolarum* lib. I, epist. 20; Baronius, ad annum 1061.

2) Het concilie van Mantua wordt door Labbe, l. c. pag. 1179 in het jaar 1064 gesteld: evenzoo door Baronius en anderen; maar ten onregte. Men leze hierover Pagi, ad annum 1064, en vergelijke ook den 12 brief van Paus Alexander, bij Labbe, l. c. pag. 1125.

anderen aard. De jonge Hendrik IV wilde zijne wettige vrouw verstooten, leidde een ongebonden leven, ontzag zich niet geweld te gebruiken, waar dit ter bevrediging zijner hartstogten noodig was en schonk bisdommen en abdijen aan onwaardige gunstelingen, of liever hij verkocht ze en deed soms den kooper van simonie beschuldigen en weder afzetten, om een ander, die eene grootere som had aangeboden, in zijne plaats te benoemen [1]). De eerste verschijnselen van dit alles vertoonden zich onder de regering van Alexander II, die derhalve den grooten strijd tegen Hendrik IV beginnen moest.

Men begrijpt terstond, hoe gunstig deze omstandigheden voor Berengarius waren. Wel is waar vereenigen wij ons niet met het vermoeden van Lessing [2]), dat het besluit der vergadering van Bazel, hetwelk alle handelingen van Paus Nikolaas nietig verklaarde, invloed op hem gehad zal hebben, dewijl onder die handelingen „de veroordeeling „zijner leer noodzakelijk begrepen was"; want in Frankrijk werd Alexander door allen als Paus erkend en liet men zich met de scheuring van Cadalous niet in. Maar wij achten het toch waarschijnlijk, dat de verwikkelingen van dien tijd Berengarius nieuwen moed deden scheppen. De aandacht van den Paus was allereerst op Rome, op Italië en Duitschland gevestigd; voor de belangen, die daar te behartigen waren, moesten de overige belangen wijken; de Paus zelf getuigt dit, wanneer hij, even na het ophouden der scheuring van Cadalous, aan den aartsbisschop van Reims schrijft: „sedert een vijftal jaren heeft de duivel „nu eens door heimelijke list dan weder door openbaren

---

1) Bruno, *de bello Saxonico;* bij Natalis Alexander, l. c. dissert. II, art. 1. 2) Lessing, S. 54.

„aanval de Kerk van Rome aan zoo vele en groote gevaren „blootgesteld, dat wij ter naauwernood de inwendige „zaken onzer eigene Kerk in behandeling nemen, veel „minder de zaken van ver verwijderde Kerken volkomen „beëindigen konden" [1]); — en wij begrijpen dan ook zeer goed, dat, zoo al de Paus eenige aandacht op andere landen en bepaaldelijk op Frankrijk konde vestigen, hij waarlijk niet het eerst aan de ketterij van eenen aartsdiaken van Angers behoefde te denken, aan eene ketterij, door zijne voorgangers reeds veroordeeld en door haren uitvinder zelven openlijk herroepen: ook in Frankrijk waren, helaas! wel andere zaken te regelen.

Behoeven wij nu nog te vragen, waarom er onder de regering van Alexander zoo weinig maatregelen tegen Berengarius en zijne ketterij genomen werden? Die vraag vindt, dunkt ons, in het voorgaande eene voldoende oplossing, die vrij wat natuurlijker is dan het antwoord van Lessing [2]): „Berengarius had dit *naar alle waarschijn-* „*lijkheid* aan Hildebrand te danken, want Hildebrand „was Alexander's kanselier"; of het antwoord van Neander [3]): het kwam *waarschijnlijk* door den invloed van „den magtigen Hildebrand"! Waarom niet veel liever, *en met zekerheid*, als reden aangegeven, dat Alexander zelf gunstig jegens Berengarius gezind was? men had dan het geloof niet van één, maar van twee Roomsche Pausen in verdenking gebragt!

In Frankrijk daarentegen hadden de omstandigheden eene voor Berengarius zeer ongunstige wending genomen.

---

1) Alexandri II epist. 12: *ad Gervasium archiepiscopum Remensem*; bij Labbe, l. c. 2) Lessing, S. 173, 174.
3) Neander, S. 348.

Wel was de dood van koning Hendrik, die in den zomer van 1060 overleed, voor hem geen verlies; aan dien vorst had hij zijne gevangenschap in 1050 en zijne veroordeeling te Parijs te danken: en van den elfjarigen troonopvolger had hij minder te vreezen [1]). Maar in datzelfde jaar ontviel hem de magtige graaf van Anjou, Gaufridus Martellus. Plotseling door eene hevige ziekte aangetast, deed Gaufried afstand van de regering, liet zich in het St. Nikolaas-klooster van Angers als monnik aannemen, maar stierf reeds den volgenden morgen, den 14 November [2]). In hem verloor Berengarius eenen magtigen beschermer.

Wijl Gaufried geene kinderen had nagelaten, werd hij door zijne twee neven, Gaufridus Barbatus en Fulco Rechin, opgevolgd. Beide broeders geraakten spoedig met elkander in strijd. In het jaar 1068 sloeg Fulco zijnen broeder, nam hem gevangen en was sedert dat jaar graaf van Anjou; Gaufridus Barbatus bleef dertig jaren in de gevangenis en verviel daar tot waanzinnigheid [3]). Maar wie bezat het graafschap Anjou van 1060 tot 1068, Gaufridus Barbatus of Fulco Rechin? Voor onze volgende onderzoekingen is deze vraag van groot belang, weshalve wij haar niet onbehandeld kunnen laten.

---

1) Bijna alle geschiedschrijvers geven aan Philippus slechts acht jaren bij het sterven zijns vaders; zij gronden zich op het verhaal zijner krooning, die het jaar te voren had plaats gehad, in hetwelk hem een zevenjarige ouderdom wordt toegekend. Wij hielden ons liever aan het gevoelen van Mabillon, die in zijne *Annales*, Tom. IV, pag. 544, uit twee akten, waaronder een van Philippus zelven, duidelijk het tegendeel bewijst. Philippus had bij zijn overlijden in 1108 (volgens Sugerius, *in vita Ludovici Grossi*) bijna zestig jaren bereikt: *„fere sexagenarius"*; ook dit bevestigt ons gevoelen.

2) *Historiae Andegavensis fragmentum, auctore Fulcone*; bij d'Achery, *Spicil.*, Tom. III, pag. 233.

3) *Hist. Andeg. fragm. auctore Fulcone*, l. c.

Te midden der vele tegenstrijdige berigten, die hierover gegeven worden, schijnt ééne zaak vrij zeker, dat namelijk Gaufridus Barbatus als de oudste der broeders zijnen oom in de eigenlijke *heerlijkheid* (*Honor*, *Principatus*) opvolgde; ook in de *Gesta consulum Andegavensium* wordt hij als *Consul Andegavensis* genoemd na Gaufridus Martellus en vóór Fulco Rechin [1]). Maar volgens diezelfde *Gesta* zou Gaufridus Martellus eene verdeeling gemaakt, Angers en Saintes aan zijnen neef Fulco, daarentegen Tours en Loudun (of Landon) aan zijnen anderen neef Gaufridus Barbatus gegeven hebben [2]). Op dezen grond nu noemt Sudendorf laatstgenoemden Gaufried *graaf van Touraine* en Fulco *graaf van Anjou* [3]). Men zou reeds kunnen vragen, of de titel: *graaf van Anjou* niet veeleer, uithoofde van zijn principaat, aan Gaufried toekwam. Doch bovendien kunnen wij al die tegenstrijdige berigten laten rusten, die meestal van lateren tijd zijn, dewijl wij een berigt van graaf Fulco zelven hebben.

In een bewaard gebleven fragment der door hem geschrevene geschiedenis van Anjou zegt Fulco: „Op het „Pinksterfeest van het jaar 1060 werd ik te Angers door „mijnen oom tot ridder geslagen; en daar hij in eenen „krijg gewikkeld was, vertrouwde hij mij het land van „Saintonge met de stad Saintes toe. Ik was destijds zeven-

---

1) *Gesta consulum Andegavensium*; bij d'Achery, *Spicilegium*, Tom. III, pag. 236 en 258.

2) Ibidem, pag. 258, n. 19. Volgens Sudendorf, S. 86, vindt men hetzelfde gemeld in het *Chronicon Turonense*, juist het tegendeel in één handschrift van genoemde *Gesta*, terwijl het *Chronicon S. Albini Andegavensis* Fulco Rechin als eenigen erfgenaam van zijnen oom Gaufridus Martellus noemt.

3) Sudendorf S. 163, 164, 169 en op meer plaatsen.

„tien jaren oud. In dat jaar stierf koning Hendrik, en „op den 14 November ook mijn oom Gaufried [Mar- „tellus].... Zijne heerlijkheid, rustig door hem bezeten, „liet hij in onrust na, want daarover ontstond oneenig- „heid tusschen mij en mijnen broeder. Nadat wij die „onrust acht jaren hadden laten duren, en ik op bevel „van Paus Alexander mijnen broeder uit de boeijen, „waarin ik hem gesloten hield, had ontslagen" — [Gaufried werd de eerste maal gevangen genomen in 1067] — „viel „diezelfde broeder mij op nieuw aan;... ik versloeg hem „en nam hem met duizend der zijnen gevangen. *Bij gevolg* „*verkreeg ik de stad Angers*, Tours, het slot Lochas en „Loudun, welke de voornaamste plaatsen van de heerlijk- „heid der graven van Anjou zijn. (*Proinde accepi civita-* „*tem Andegavae* et Turonum, et Lochas castrum, et Lau- „dunum, quae sunt capita honoris Andegavorum consu- „lum). Op het oogenblik, waarop ik dit schrijf, heb ik „die heerlijkheid reeds 28 jaren in bezit; en wilt gij nu „weten, wat ik in die 28 jaren *en ook in die acht andere* „*jaren*, *die vóórgegaan zijn*, verrigt heb, lees dan het „volgende" enz. [1]).

Fulco zelf erkent derhalve, in de acht jaren, welke tusschen den dood van zijnen oom en de gevangenneming van zijnen broeder verliepen, de grafelijkheid van Anjou niet bezeten, ja wat meer is, *de stad Angers* eerst verkregen of bemagtigd te hebben, nadat hij zijnen broeder in 1068 verslagen en gevangen had. Gaufridus Barbatus volgde dus in 1060 zijnen oom op als *graaf van Anjou* en behield deze waardigheid tot 1068. Hij wordt dan ook *graaf van Anjou* genoemd door Hildebertus, aartsbisschop

---

[1]) *Historiae Andeg. fragm. auctore Fulcone*, l. c. pag. 233, 234.

van Tours [1]) en zelfs door den bisschop van Angers, Eusebius Bruno [2]), wiens getuigenis alleen reeds voldoende zijn zou.

Van dezen graaf Gaufried had de geestelijkheid veel te lijden. Hij verwoestte (in 1065 of 1066) de goederen van het klooster Marmoutier, omdat de nieuw benoemde abt Bartholomeus van hem de investituur niet wilde ontvangen en zich tegen hem op het regt beriep; vervolgde overal, waar hij kon, de kloosterlingen en liet zich door geene tranen of gebeden bewegen, om die vervolging te staken [3]). Een weinig later joeg hij zelfs den aartsbisschop van Tours met zijne kanunniken de stad uit, gelijk wij zoo aanstonds meer omstandig zullen verhalen.

Ook Berengarius ondervond zijne vijandelijke gezindheid. Maar wat was hiervan de reden? Had hij zich welligt ten gunste van Fulco Rechin en tegen Gaufried verklaard? Wij stellen deze vraag, alleen om een vermoeden te voorkomen, dat onzes inziens alle waarschijnlijkheid mist; want Fulco Rechin was Berengarius niet minder vijandig. Werd hij dan misschien uithoofde zijner ketterij door de beide graven vervolgd? Ook voor deze veronderstelling bestaat volstrekt geen grond, en wij achten haar even onwaarschijnlijk als de voorgaande; moeijelijk kan men aan Gaufried of Fulco, wier gedrag alles behalve lofwaardig is, godsdienstige beweegredenen voor die vervolging toeschrijven. De eigenlijke oorzaak zoeken wij elders. Berengarius, het blijkt uit vele omstandigheden, bezat een

---

1) Hildebertus, *Vita S. Hugonis Cluniacensis*, cap. V, n. 33; bij de Bollandisten op den 29 April.

2) In zijnen brief aan Paus Alexander II, door Sudendorf, S. 222 medegedeeld.

3) *Gesta consulum Andegavensium*, l. c., pag. 236, 259; Hildebertus, *Vita S. Hugonis Cluniacensis*, l. c.

groot en aanzienlijk vermogen: zijne goederen wekten de begeerlijkheid der graven van Anjou. Hoewel ook dit slechts eene gissing is, en er andere ons onbekende redenen voor die vervolging kunnen bestaan hebben, worden wij nogtans in ons vermoeden niet weinig versterkt door de klagt van Berengarius over het nadeel, hem door den graaf in zijne bezittingen toegebragt.

Wij kennen thans de omstandigheden, waarin Berengarius gedurende de regering van Alexander II verkeerde en zijn daardoor in staat, om bij onze volgende onderzoekingen met meer juistheid te oordeelen. Hoe de gebeurtenissen elkander opvolgden, is moeijelijk vooruit vast te stellen; om die reden zullen wij eene andere orde, dan die van den tijd, in acht nemen en allereerst ter spraak brengen:

II. DE VERHOUDING TUSSCHEN PAUS ALEXANDER II EN BERENGARIUS.

Tijdens de regering van Alexander II (1061—1073) werd er geene kerkvergadering tegen Berengarius bijeengeroepen. Ook maken Lanfrank, Guitmundus en de overige schrijvers van dien tijd niet de minste melding van eenigen maatregel door Alexander tegen de ketterij genomen. Bernoldus van Constans alleen (de anonymus Chiffletianus) weet ons, hoewel weinig, nogtans iets te verhalen.

Na gemeld te hebben, hoe Berengarius in het concilie van Rome onder Paus Nikolaas zijne leer herriep en met de Kerk verzoend werd, vervolgt Bernoldus: „Berengarius „keerde volgens zijne gewoonte tot zijne dwaalleer terug „en durfde, stouter dan alle ketters, in woord en ge„schrift, de opperpriesters en de heilige Kerk van Rome

„lasteren. Want den heiligen Paus Leo noemde hij niet „*pontifex*, maar *pompifex* en *pulpifex*, de heilige Kerk „van Rome *eene vergadering van valschheid* en *eene kerk* „*van boosdoeners*: en hij ontzag zich niet in zijn spreken „en schrijven den Stoel van Rome niet *den Apostolischen* „*Stoel*, maar *den Stoel van Satan* te noemen. En na „in zoo vele conciliën veroordeeld te zijn, en zoo dik„werf zijne leer te hebben afgezworen, hield hij evenwel „niet op, haar heimelijk door middel zijner leerlingen „naar alle oorden te verbreiden en het gift zijner ket„terij in ieder, die niet op zijne hoede was, over te „planten."

Dit alleen is reeds voldoende om ons te toonen, met hoe weinig waarschijnlijkheid men Paus Alexander, of eigenlijk Hildebrand, den grooten verdediger van Rome, eene gunstige gezindheid jegens Berengarius heeft toegeschreven. Bij bovenstaande regelen had Bernoldus blijkbaar Lanfrank's geschrift voor oogen [1]); hetgeen hij daarop terstond laat volgen, wist hij niet uit Lanfrank, maar, naar wij vermoeden, uit de pauselijke archieven, die hij zegt insgelijks geraadpleegd te hebben.

„De eerwaardige Paus Alexander", aldus gaat hij voort, „opvolger van Paus Nikolaas, vermaande hem hierom in „een zeer welwillend schrijven, zijne scheurmakerij te „staken en de heilige Kerk niet langer te verergeren. „Maar hij weigerde, van zijn eenmaal begonnen werk af „te zien, en verstoutte zich, dit aan genoemden Paus „terug te schrijven" [2]).

Wil men nu aan Hildebrand, omdat hij Alexander's

---

1) Lanfrancus, *de Eucharistiae Sacramento*, cap. XVI.
2) Bij Labbe, Tom. IX, pag. 1051.

kanselier was, *de zachtheid* toeschrijven, welke in deze handelwijze doorstraalt, wij hebben er vrede mede: te weinig heeft men nog de zachtheid en langmoedigheid van Hildebrand's karakter erkend en gewaardeerd. Maar men behoort dan insgelijks te zeggen, dat Hildebrand in Berengarius den stichter eener sekte zag, die door zijne leer over het H. Sakrament de gansche Kerk verergerde.

Doch welligt vraagt men: is het niet vreemd dat Paus Alexander het hierbij liet berusten? moest hij bij het ontvangen van zoodanig antwoord geene strengere maatregelen tegen Berengarius nemen? Wij behoeven slechts eene eenvoudige wedervraag te doen. Wanneer ontving de Paus dat antwoord? in het begin, of op het einde zijner regering en misschien kort voor zijnen dood? Wij stellen deze vraag, vooral om duidelijk te laten uitkomen, met welke onbedachtzame voortvarendheid Lessing, Neander en andere Protestanten de rust, die Berengarius onder Alexander II genoot, op rekening van Hildebrand brengen. Want zeer goed zouden wij het gedrag van den Paus kunnen verklaren, zelfs al had hij terstond na zijne troonsbeklimming een dergelijk schrijven van Berengarius ontvangen. Maar zulke verklaring behoeven wij niet te geven; wij houden ons overtuigd, dat het hervallen van Berengarius zeer laat te Rome bekend is geworden, dat Alexander eerst op het einde zijner regering hem daarover vermaand, eerst op het einde zijner regering dat antwoord ontvangen heeft.

Onze overtuiging steunt op eenen brief, door Lanfrank, toen hij reeds aartsbisschop van Kantelberg was, aan den Paus gezonden. Aan het slot van dien brief zegt hij: „Den brief, dien ik aan den scheurmaker [1]) Berengarius

[1]) Als kuriositeit laten wij hier eene aanteekening van Sudendorf

„geschreven heb, toen ik nog abt was van het klooster „te Caen, heb ik volgens uw verlangen aan Uwe Heilig- „heid doen toekomen" [1]). Hij bedoelt hiermede zijn bekend werk over de Eucharistie, dat hij eenen brief noemt [2]), waarschijnlijk in 1069 en zeker niet later door hem vervaardigd; het was een antwoord aan Berengarius, die in een geschrift zijne ketterij openlijk hernieuwd en het formulier bestreden had, hem door Paus Nikolaas voorgeschreven.

Op verlangen derhalve van den Paus zond Lanfrank dat werk naar Rome; maar wanneer? *in den zomer van het jaar* 1072 [3]). Dit bewijst van den eenen kant, hoe

---

(S. 49) volgen: „Lanfrank had Berengarius nu eens ketter, nu „eens scheurmaker genoemd, maar was door Berengarius op het „onderscheid tusschen deze benamingen opmerkzaam gemaakt. Sedert „werd hij voorzigtiger in het gebruik van het woord *ketter*. Zoowel „in dezen als in een nog lateren brief noemt hij Berengarius alleen „*scheurmaker*." — Indien Lanfrank in beide deze brieven Berengarius *ketter* genoemd had, dan zou Sudendorf zeker geschreven hebben: „Sedert werd hij voorzigtiger in het gebruik van het woord „*scheurmaker*".

1) D'Achery, *B. Lanfranci Opera*, pag. 303; Giles, Tom. I, pag. 27; Labbe, Tom. IX, pag. 1215.

2) Wij houden dit voor eene uitgemaakte zaak. Lanfrank schreef dat werk *onder den titel van eenen brief* (*sub nomine epistolae*), zegt Milo Crispinus (*Vita B. Lanfranci*, cap. II, n. 13). Het is ook geschreven in den vorm van een brief en daarom luidt de aanhef: „Lanfrank, door Gods barmhartigheid belijder van het Katholiek „geloof, aan Berengarius, bestrijder der Katholieke Kerk." De geleerden zijn het hieromtrent dan ook tamelijk eens; men zie bijv. Mabillon, *Acta Sanctorum*, l. c. n. 57 en *Annales*, Tom. V, pag. 18; Lessing, S. 55, Sudendorf, S. 49. Van een ander gevoelen evenwel, maar op onaannemelijke gronden, waren de Benediktijnen in hunne *Histoire litéraire de la France*, Tom. VIII, pag. 279 (opgave van Lessing).

3) Want in denzelfden brief, waaruit wij de aangehaalde woorden ontleenden, berigt Lanfrank aan den Paus, wat er in het

laat men te Rome met den gevoerden strijd bekend werd, of ten minste, hoe weinig men er zich nog mede had bezig gehouden; van den anderen kant, dat de Paus er zich nu ernstig mede bemoeijen wilde. Maar juist daaruit besluiten wij, en wij gelooven met regt, dat Paus Alexander eerst toen, ja waarschijnlijk zelfs na de ontvangst en de lezing van Lanfrank's geschrift zijne vaderlijke vermaningen aan Berengarius gezonden heeft. Toen nu Berengarius hierop antwoordde en verklaarde, niet te willen gehoorzamen, nam de Paus geene verdere maatregelen, doch wien zal dit verwonderen? Alexander stierf reeds den 21 April van het volgende jaar 1073 [1]).

Ziedaar al wat men vroeger wist over de verhouding tusschen Paus Alexander en Berengarius. Eenige nieuwe bijzonderheden, die niet van belang ontbloot zijn, vindt men wederom in de brieven vóór tien jaren door Sudendorf uitgegeven.

In den veertienden dier brieven beklaagt zich de aartsbisschop van Tours, Bartholomeus, bij Paus Alexander over Gaufridus Barbatus, „dien Nero onzer dagen", zegt hij, „die al zijne voorgangers in het grafelijk be„stuur in iedere boosheid overtreft, al mijne bezittingen „en die mijner kerk, mijne woning en de huizen mijner „kanunniken verwoest en [ons] de stad heeft uitgedreven." Vervolgens meldt hij, wat aanleiding tot deze vervolging gegeven had. De bisschop van Mans, suffragaan der kerk van Tours, was gestorven; en de Paus had den aartsbisschop vermaand, om bij de keuze en wijding eens opvolgers de regels van het kerkelijk regt in acht

concilie van Winchester bepaald was: en dit concilie werd gesloten op het Pinksterfeest van het jaar 1072. Cf. Labbe, l. c. pag. 1211.

1) Pagi, ad annum 1073, n. 3.

te nemen. Dit was geheel tegen den zin van graaf Gaufried, die zijne „dwaze" verlangens aan den aartsbisschop voorstelde en hem onder bedreigingen gebood daaraan te voldoen. Bartholomeus spoedde zich naar *Orleans*, waar de koning eene vergadering hield en waar ook de graaf tegenwoordig was, beklaagde zich over Gaufried, maar met weinig gevolg; wel keurden allen, bisschoppen en leeken, Gaufrieds gedrag af en verboden zij hem in naam des konings, iets tegen den aartsbisschop te ondernemen, doch dit baatte niets. Na dit alles uiteengezet te hebben, besluit Bartholomeus zijnen brief aldus:

„Om deze reden nu en ook omdat ik volgens uwe „vermaning getracht had, hem in zijnen haat en zijne „vervolging van broeder Berengarius te beteugelen (*quia „eum ab odio et persecutione fratris Berengarii ex admo- „nitione tua compescere attemptaveram*) en om meer „andere redenen, die ik kortheidshalve niet opnoem, „heeft hij al wat mij en mijne kerk toebehoorde ver- „woest. Daarom hebben wij, ik en de Fransche bis- „schoppen, hem in den ban gedaan. Wij verzoeken U, „dit vonnis met uw apostoliesch gezag te bekrachtigen, „alsook aan de suffraganen onzer provincie en in het „bijzonder aan den voortreffelijken bisschop van Angers „te willen verbieden, gemeenschap met hen te houden „die regtvaardig buiten de gemeenschap gesloten zijn. „Vaarwel; en wat wij in onzen brief slechts even aan- „stipten, verneem dat meer in bijzonderheden van „broeder R., die van u komende zich eenigen tijd bij „broeder B. heeft opgehouden" [1]).

---

[1]) Bij Sudendorf, S. 221; zijne aanteekeningen op dien brief, S. 148—154.

Deze brief, zegt Sudendorf te regt, is geschreven in het laatst van 1066 of het begin van 1067 [1]). Wij deelen insgelijks zijn vermoeden, dat de aan het slot bedoelde *broeder B.* de vroeger reeds genoemde *broeder Berengarius* en bepaaldelijk onze aartsdiaken van Angers is. Vervolgens zien wij hier, hoe afhankelijk de bisschop van Angers was van graaf Gaufridus Barbatus: want de aartsbisschop vreesde, dat hij, hoewel een voortreffelijk man, de gemeenschap met den graaf niet zou durven verbreken; dit bevestigt op nieuw onze bewering, dat graaf Gaufried (en niet Fulco Rechin) destijds te Angers gebood. Van verdere aanmerkingen onthouden we ons voor het oogenblik, wijl de volgende zeer merkwaardige brief naar ons oordeel met den voorgaanden in naauw verband staat

„Ber.(engarius) aan Heere St.(efanus), wien hij eene „opregte liefde in den Heer toedraagt.

„In mijne overgroote bekommering kende ik te Rome, „buiten uwe mij bij ondervinding gebleken kloekmoedig„heid (strenuitas), niemand, wien ik mijnen toestand „konde blootleggen. Uwe jegens mij goedgezinde wel„willendheid wete dan, dat de graaf in zijnen haat al „wat ik te Angers door Gods goedheid bezat, verwoest, „sedert vele jaren aan mij den toegang tot de stad ont-

---

1) Wulgrinus, bisschop van Mans, stierf den 10 Mei 1066 (Cf. Mabillon, *Annales*, Tom. V, pag. 5 en Sudendorf, S. 141): toen de brief geschreven werd, was die bisschop reeds eenigen tijd overleden. De schrijver van den brief, Bartholomeus, overleed in het laatst van 1067 of daaromtrent (Mabillon, l. c. pag. 24; Sudendorf, S. 139). Maar reeds in Maart of April 1067 was de kardinaal Stefanus als pauselijk legaat in Frankrijk (Mabillon, l. c. pag. 7; Sudendorf, S. 157) en men mag met grond vermoeden, dat de brief vóór zijne komst geschreven is.

„zegd en alzoo mij verhinderd heeft, mijne bediening „als geestelijke en aartsdiaken der Kerk van Angers „waar te nemen. Het is onnoodig u tot deelneming in „mijn lot op te wekken, of u te schrijven, op welke „wijze het hoog gezag van den Roomschen Stoel mij „in zoo groote vervolging dient te hulp te komen. Het „spreekwoord zegt: vrienden en geneesheeren leert men „in den nood kennen.

„Maar gij vraagt reeds, wat ik dan eigenlijk verlang. „Gewaardig u, mij thans eene dienst te bewijzen, grooter „dan gij tot nog toe hebt kunnen doen, door namelijk „aan den Paus mijnen eerbiedigen groet aan te bieden. „Zijnen groet en apostolischen zegen heb ik wel ontvan- „gen door Rahardus van Orleans en den bisschop van „Nantes, maar niet schriftelijk. Gods goedheid zou mij „derhalve door uwe tusschenkomst eene overgroote wel- „daad bewijzen, indien gij wist te bewerken, dat de „Paus eenen brief zond aan den aartsbisschop en de „bisschoppen van Mans en Angers, die hunne stemmen „ten gunste der klare waarheid bijna niet laten hooren, „en hen daarbij aanmaande, den nijd mijner laffe ver- „volgers tegen te gaan. Niemand is zoo geschikt, niemand „zoozeer in staat en bijgevolg niemand mij zoozeer „noodig als gij, om mij deze welwillendheid te betoonen. „Gij moogt van mij vragen wat gij wilt: voor die ééne „dienst alleen ben ik tot elke wederdienst bereid. Laat „geene uitgaaf u daarvan afschrikken; alle uitgaven hoe „groot ook, zal ik u, zelfs zoo gij wilt, vierdubbel ver- „goeden. Overigens heeft genoemde broeder Rahardus „mij te kennen gegeven, dat de Paus voornemens is, „een zijner bloedverwanten naar deze streken te zenden, „om hem hier te laten onderwijzen. Mogt dit plan nog

„bestaan, hij stelle niet uit, maar zende hem onverwijld „tot ons; over zijn verblijf bij ons, of over zijnen terug- „keer naar Rome, zoodra hij slechts gebiedt, behoeft „hij niet in het minste bezorgd te zijn" [1]).

De belangen aan dit schrijven verbonden kunnen wij niet beter doen uitkomen, dan door dadelijk het besluit mede te deelen, hetwelk Sudendorf aan het einde zijner onderzoekingen over dezen brief maakt. „Berengarius", zegt hij, „had aan Paus Alexander zijn voornemen te „kennen gegeven, om met het verbreiden zijner ketterij „voort te gaan. In weerwil daarvan zendt Gregorius VII „[opvolger van Alexander] hem in het begin zijner „regering zijnen groet en zegen en laat hem weten, dat „hij van plan is, een zijner bloedverwanten aan zijne „leiding toe te vertrouwen. Een nieuw bewijs, dat Gre- „gorius VII de leer van Berengarius aankleefde! Beren- „garius bereikte zijn doel. Gregorius VII gelastte in eenen „brief [2]) aan den aartsbisschop van Tours en den bis- „schop van Angers, Berengarius tegen graaf Fulco van „Angers en zijne vijanden te beschermen."

Dit inderdaad *nieuw* bewijs, tien jaren geleden voor de eerste maal aangevoerd, is sedert door niemand, voor zoover ons bekend is, opzettelijk behandeld of wederlegd; tegenover Sudendorf's belezenheid en verblindende redeneringen konden wij ons derhalve alleen door onze persoonlijke onderzoekingen laten geleiden. De uitkomst was echter zeer bevredigend; de onjuiste en valsche gevolgtrekking van Sudendorf konden wij aan hare plaats laten,

---

1) Bij Sudendorf, S. 224; en de aanteekeningen op dezen brief, S. 163—172. 2) Dien nog bestaanden brief van Gregorius VII zullen wij later mededeelen.

om daarentegen zijn bewijs in den grond aan te tasten. Berengarius spreekt in bovenstaanden brief niet over Gregorius VII, maar over Alexander II, en hij schreef dien brief niet in 1073, zooals Sudendorf meent, maar in 1065 of daaromtrent, bijgevolg vóór hij openlijk in zijne dwaling hervallen, of althans vóórdat zijn herval te Rome bekend was. Dit moet door ons bewezen worden.

Wij volgen Sudendorf niet bij zijne overige berekeningen; doch bij zijne vraag, of onze brief geschreven KAN zijn in 1065, of in de vier eerste maanden van 1066, moeten wij stilstaan, wijl onze bewering daarmede gemoeid is. Sudendorf antwoordt ontkennend op den volgenden grond. In den brief beklaagt Berengarius zich *alleen* over graaf Fulco van Anjou; derhalve, zegt Sudendorf, geschiedde dit niet in 1065 of 1066, toen hij veel meer van graaf Gaufried van Touraine, dan van Fulco, te lijden had.

Maar hoe weet Sudendorf, dat Berengarius zich hier over Fulco beklaagt? Hij klaagt *over den graaf van Anjou*, zonder hem te noemen. In 1065 en 1066 was niet Fulco, gelijk Sudendorf meent, maar Gaufried graaf van Anjou: dit hebben wij boven reeds aangetoond; is derhalve de brief in die jaren geschreven, dan beklaagt Berengarius zich daarin juist over de vervolging, welke graaf Gaufried van Anjou hem aandeed. Hierdoor vervalt de redenering, de eenige grond van Sudendorf; en met volle regt besluiten wij: de brief KAN in 1065 geschreven zijn. Wij willen evenwel verder gaan.

Alexander II heeft Berengarius aan den aartsbisschop van Tours aanbevolen *tegen de vervolging van graaf Gaufried*, zooals wij uit den brief van dien aartsbisschop

vernomen hebben; uit eenen brief van Gregorius VII blijkt, dat deze Paus hetzelfde deed, *om hem tegen graaf Fulco te beschermen.* Berengarius bereikte dus zeker het doel van zijn schrijven. Het blijft echter nog onzeker, welke aanbeveling, die van Alexander of die van Gregorius, als een gevolg van zijn schrijven beschouwd moet worden.

Maar de aanbevelingsbrief van Paus Gregorius is gerigt *aan den aartsbisschop van Tours en den bisschop van Angers*: eerste omstandigheid, die in aanmerking genomen moet worden: want Berengarius wenschte in zijnen brief een Pauselijk schrijven, niet aan deze twee personen alleen, maar daarenboven ook *aan den bisschop van Mans* gerigt. Er bestaat dus verschil tusschen de aanbeveling van Paus Gregorius en de aanbeveling, welke Berengarius in onzen brief verzoekt; waarom toch zou Gregorius Berengarius niet evenzeer aan Arnoldus, bisschop van Mans, hebben aanbevolen?

Vervolgens zien wij een verband tusschen dezen brief van Berengarius en den (hierboven insgelijks reeds medegedeelden) brief van den aartsbisschop van Tours, die daarin verzekert, Berengarius in bescherming genomen te hebben *op last van Paus Alexander.* Berengarius spreekt van eenen *broeder Rahardus van Orleans*, die hem den *mondelijken* groet en zegen des Pausen gebragt had: Bartholomeus van Tours spreekt van eenen *broeder R.*, die *van Paus Alexander komende, eenigen tijd bij Berengarius vertoefd had.* Hierbij komt nog, dat bedoelde *broeder R.* Paus Alexander nader inlichten moest omtrent de gebeurtenissen, door den aartsbisschop in zijn schrijven slechts even aangestipt, terwijl er in dien brief gesproken wordt over eene *te Orleans* gehouden ver-

gadering. Met grond derhalve kan men minstens vermoeden, dat *broeder R.* en *Rahardus van Orleans* een en dezelfde persoon zijn. Zelfs laten zich de twee reizen van Rahardus naar Rome zeer goed verklaren. Hij bekleedde te Orleans de waardigheid van proost [1]). In het jaar 1063 had Hadericus den bisschopszetel dier stad door simonie overweldigd; Paus Alexander drong op zijne afzetting aan [2]), doch tot den 6 Augustus 1067 met weinig gevolg, want nog op dien dag teekende Hadericus als *bisschop van Orleans* [3]); later echter onderwierp hij zich en teekende: *Hadericus, geestelijke die bisschop van Orleans geweest is* [4]). Deze toestand van zaken noopte welligt den proost Rahardus, tweemaal naar Rome te reizen. Overigens kan hij hiervoor andere, ons onbekende, redenen gehad hebben.

Eindelijk ten derde, de in den brief van Berengarius bedoelde Paus zou voornemens geweest zijn, een zijner bloedverwanten naar Frankrijk te zenden (*in hos fines*), om hem daar te laten onderwijzen. Wij hebben alle reden, dit van Alexander II te verstaan. Want vooreerst heeft Lanfrank, blijkens zijnen brief, eenige bloedverwanten van Alexander in Normandië onderwezen [5]). Doch welligt zal men zeggen: de hier bedoelde Paus wilde zijnen bloedverwant niet naar Normandië, maar naar Tours of Angers, of naar de school van Berengarius zenden. Hoewel

---

1) *Gallia Christiana Sammarthanorum*, Tom. VIII, *Instrumenta*, N. 13 et 14, pag. 494, 495.

2) Alexandri II *Epistolae*, 21 et 23; bij Labbe, l. c. pag. 1131 et 1132. 3) D'Achery, *Spicilegium*, Tom. III, pag. 406; hij heet daar niet *Hadericus*, maar *Adhericus*. 4) *Gallia Christiana Sammarthanorum*, Tom. VIII, pag. 1439. 5) *B. Lanfranci Opera*, epistola I, bij d'Achery; epist. III, bij Giles. Cf. Milo Crispinus, *Vita B. Lanfranci*, cap. V, n. 34, l. c.

dit uit te woorden niet noodzakelijk volgt („Overigens „heeft Rahardus mij gezegd, dat de Paus voornemens is, „een zijner bloedverwanten *naar deze streken* te zenden: „mogt dat plan nog bestaan, hij zende hem onverwijld „*tot ons*"), is het evenwel onzes inziens om de volgende reden zeer waarschijnlijk. In 1072 schreven de monniken van het klooster St. Aubin te Angers eenen brief aan een neef van Paus Alexander [1]), waarin zij zich beklagen over eene door hunnen abt aangegane verbindtenis [2]) en de tusschenkomst van dien neef bij den Paus inroepen. Waarom vragen wij, wenden zij zich juist tot dien neef van Paus Alexander? hoe waren zij, inwoners van Angers, met hem zoo gemeenzaam bekend geworden? komt men niet onwillekeurig tot de gedachte, dat hij zich vroeger bij hen moet hebben opgehouden, en dat Alexander, door hem in 1066 of daaromtrent *naar die streken* te zenden, gevolg heeft gegeven aan het voornemen, waarvan Berengarius spreekt? Niet ligt, gelooven wij, zal men iets dergelijks van eenen bloedverwant van Gregorius VII vermeld vinden.

Uit een en ander maken wij — met voor zoodanige zaken genoegzame zekerheid — het volgende besluit. Berengarius schreef zijnen brief aan Stefanus in 1065, of althans vóór den 10 Mei 1066, op welken dag de bisschop van Mans overleed, die nog leefde, toen de brief geschreven werd. Hij

---

1) *Epistola congregationis S. Albini Andegavensis ad P. Papae nepotem*; bij Martene, *Veterum scriptorum nova collectio*, Tom. I, part. 2, pag. 33. Uit den inhoud van den brief, vergeleken met andere bescheiden over dezelfde zaak, blijkt, dat hij aan een neef van Alexander II gerigt is, hoewel diens naam daarin niet genoemd wordt; ook Mabillon twijfelt hieraan niet in zijne *Annales*, Tom. V, pag. 52.

2) *Concordia de Ecclesia S. Clementis Credonensis*; bij Baluzius, *Miscellanea*, Tom. III, pag. 50.

bereikte zijn doel, want Paus Alexander gelastte aan den aartsbisschop van Tours, Berengarius tegen de vervolging van graaf Gaufried te beschermen. De aartsbisschop gehoorzaamde en berigtte zelfs eenigen tijd later aan den Paus (in den eersten der medegedeelde brieven), dat ook ten gevolge daarvan de graaf nog meer in woede ontstoken was.

Sudendorf's *nieuw* bewijs tegen Gregorius VII is alzoo voldoende wederlegd. Maar wat nu te zeggen van Paus Alexander? Dat hij Berengarius tegen den moedwil van den graaf van Anjou in bescherming nam, zal niemand afkeuren; maar mogt hij een zijner bloedverwanten aan het onderwijs van Berengarius toevertrouwen? Hoewel het volstrekt niet bewezen is, dat hij zulk plan gehad, veel minder dat hij het ten uitvoer gebragt heeft, zien wij er echter geen bezwaar in, om zelfs dit laatste te veronderstellen en te zeggen: welligt is de neef van Alexander, die te Angers zoo goed bekend was, te Tours door Berengarius onderwezen. Men houde vooreerst in het oog, dat Berengarius de voorbereidende wetenschappen, en niet de godgeleerdheid onderwees; velen zijner leerlingen, onder anderen, om iemand te noemen Hildebertus van Tours, bleven dan ook zeer regtgeloovig ten opzigte der H. Eucharistie. Bovendien had zijne school, te regt of ten onregte, eene zekere vermaardheid. Wel waren sommigen ook met zijn onderwijs niet ingenomen, omdat zich ook daarin zijne zucht tot nieuwigheden openbaarde [1]);

1) In den brief van Adelman leest men deze twee zinsneden: „Ajunt *te novitatum captatorem*, veteres accusare atque probatis„simos scriptores artium exauctorare, adeo ut Priscianum, Dona„tum, Boëtium *prorsus contemnas*, multaque eorum dicta, quae „eruditorum omnium usu comprobante ad nos usque demanarunt, „opposita auctoritate tua evertere conaris". — „Juvenes quosdam, „qui ad nos descenderant, in claustris suis a praelatis eorum

anderen daarentegen kenden hem in dit opzigt grooten lof toe, en dit konde den Paus bewegen, zijnen neef aan hem tot leerling te geven. Eindelijk kon de Paus hem dit blijk van welwillendheid *als eene belooning* schenken, want Berengarius had een moeijelijk offer gebragt, door zich in het concilie van Rome te onderwerpen en zijne ketterij te herroepen; als eene belooning uit haren aard geschikt, om hem zoo mogelijk voor eenen herval te bewaren, want op dien tijd had Berengarius nog niet openlijk op nieuw met Rome en de Kerk gebroken.

Dit laatste leiden wij uit den brief van Berengarius af. Blijkbaar verlangde hij niets vuriger dan een bewijs van 's Pausen genegenheid. Een brief van den Paus was hem alles waard; alle kosten, die zijn vriend te Rome maken mogt, om zulken brief te verkrijgen, wilde hij, hoe groot ze ook zijn zouden, vierdubbel vergoeden; en vooral moest die vriend trachten te bewerken, dat de bloedverwant van den Paus naar zijne school, naar Tours, gezonden werd. Of nu hierbij zijne zucht in het spel was, om door deze middelen langzamerheid de kwade faam tegen te gaan, in welke zijne ketterij hem gebragt had, durven wij niet belissen; maar zeker, dunkt ons, noemde hij toen den Roomschen Stoel nog niet *een zetel van Satan*.

Volgens Lanfrank en anderen zijner bestrijders kocht Berengarius zich leerlingen en verbreidde hij zijne ketterij

---

„regulariter pulsatos esse, eo quod in lectionibus ecclesiasticis „*accentus tuos insolentes* usurparent auresque fratrum aliter imbu„tas inusitatis quorundam verborum prolationibus offenderent". — De volledige uitgave van Adelman's brief door C. A. Schmid, waarin deze zinsneden gevonden worden, konden wij niet raadplegen: wij namen ze over uit Neander, S. 331.

door middel van geld. Partijzucht bragt hen niet tot deze beschuldiging, zeggen wij bij het lezen van dezen brief, waarin wij hem dat zelfde middel zien aanwenden. Maar om die reden verwerpen wij ook het vermoeden van Sudendorf, — waarvoor wij evenwel niets anders in de plaats weten te geven — dat namelijk deze brief aan den kardinaal Stefanus zou gerigt zijn. Hiertegen pleit het opschrift van den brief en veel meer nog het karakter van dien kardinaal, die een der grootste bestrijders van omkooping en simonie, een bijzondere vriend van Hildebrand, ja zelfs van den uiterst gestrengen Petrus Damiani was en door den laatste herhaaldelijk geprezen wordt [1]).

Ten slotte nu nog een enkel woord over het Katholiek geloof van Alexander II betrekkelijk de H. Eucharistie. Slechts zelden had hij in zijne brieven gelegenheid, zich daarover uit te spreken; maar waar hij het deed, sprak hij de eenvoudige en duidelijke taal des geloofs. Aan iemand die ongelukkig genoeg geweest was van zijnen broeder te dooden, schrijft hij onder anderen voor: „ hij „onthoude zich drie volle jaren, tenzij hij in gevaar van „sterven mogt komen, *van het ligchaam en bloed des „Heeren*" [2]). Hetzelfde gebiedt hij aan eenen vader, die zijn zoon om het leven gebragt had [3]). Op eene hem voorgestelde vraag aangaande een priester, die aan de vallende ziekte onderhevig was, antwoordt hij: „Wordt „hij dikwerf door die kwaal aangetast, dan moet men hem „het opdragen der H. Mis geheel en al ontzeggen; want

---

1) S. Petrus Damiani, *Epistolarum*, lib. II, epist. 4, 5, 6; *Opusculum* XXXIII, cap. 2 en vooral *Opusculum* IV.

2) Alexandri II epist. 33; bij Labbe, l. c. pag. 1137.

3) Epist. 37; ibid. pag. 1140.

„het zoude *onbetamelijk* en *gevaarvol* zijn, zoo hij onder de „konsekratie der Eucharistie door zijne kwaal overmand „ter aarde viel. Maar mogt hij door Gods goedheid beter „worden, dan verbieden wij het hem niet, daar er hier „geen spraak van schuld, maar alleen van ziekte is" [1]).

Doch vooral komt hier zijne verhouding tot Lanfrank, den grooten verdediger der Katholieke leer, in aanmerking. Niet alleen liet hij eenigen zijner bloedverwanten door Lanfrank onderwijzen, gelijk wij reeds aanstipten, maar hij was zelf een leerling van Lanfrank. Toen Lanfrank in 1070 aartsbisschop van Kantelberg geworden was en in het volgende jaar den Paus een bezoek bragt, stond Alexander voor hem van zijnen zetel op; alle omstanders waren over zoodanig ongewoon eerbewijs ten hoogste verbaasd; en daarom zeide de Paus: „ik bewijs hem die eer, niet omdat hij aartsbisschop is, maar omdat ik zijne lessen gehoord heb" [2]). Als blijk zijner liefde schonk hij bij diezelfde gelegenheid aan Lanfrank het *pallium*, dat hij gewoon was bij het opdragen der H. Mis te gebruiken [3]). Eindelijk leest men in zijnen brief aan Willem den Veroveraar, koning van Engeland. „Wij „vermanen u, naar den raad van onzen broeder Lanfrank, „aartsbisschop van Kantelberg, te luisteren. Het smart ons, „dat wij dien teêrbeminden zoon der Roomsche Kerk, „ja een harer uitstekendste kinderen, *niet altijd aan onze „zijde hebben*; maar de gedachte aan het goede, dat hij „in uw koningrijk voor de Kerk uitwerkt, troost ons over

1) Epist. 36; ibid. pag. 1139. 2) Milo Crispinus, *Vita. B. Lanfranci*, V, n. 34; Eadmerus, *Vita B. Lanf.*, cap. I, n. 3; bij de Bollandisten, op den 28 Mei.

3) *Epistola B. Lanfranci ad Alexandrum Papam*; inter *Opera B. Lanfranci*, bij d'Achery, pag. 303, bij Giles, Tom. I, pag. 27: en bij Labbe, l. c. pag. 1215.

„zijne afwezendheid" [1]). De Protestanten schrijven alle handelingen van Paus Alexander aan zijnen kanselier, den kardinaal Hildebrand toe; uit wiens pen, mogen wij derhalve vragen, zijn deze voor Lanfrank zoo eervolle woorden gevloeid?

III. DE BRIEFWISSELING TUSSCHEN BERENGARIUS EN ZIJNEN BISSCHOP EUSEBIUS BRUNO.

Tot aan het jaar 1617 werd de bisschop van Angers, Eusebius Bruno, vrij algemeen als een aanhanger der ketterij van Berengarius beschouwd. Om zijne nagedachtenis van die smet te zuiveren, bragt Claude Ménard in genoemd jaar een zijner brieven aan het licht, ontleend aan een oud handschrift. Het was een antwoord op een schrijven van Berengarius, dat verloren scheen, doch onlangs door Sudendorf insgelijks ontdekt is. Beide brieven zijn onder de regering van Alexander II geschreven en moeten daarom thans door ons medegedeeld worden. Wij beginnen met den brief van Berengarius.

„B(erengarius) aan den eerwaarden bisschop van Angers, „zijnen Heer F. (Eusebius), onder betuiging van zijnen „eerbied en zijne kinderlijke genegenheid.

„Ik heb van personen, die verzekeren zulks gehoord „te hebben, vernomen, dat Gaufridus Martini met grooten „ophef en in het openbaar de dwaasheid en domheid van „Lanfrank verdedigt. Hij bestrijdt derhalve niet alleen „de evangelische en apostolische waarheid, welke voor „iedereen (die het licht boven de duisternissen stelt, die „niet liever duisternis dan licht verkiest te zijn, die vreest „tot God zijnen Heer te zeggen: *ga weg van ons, wij „willen de kennis uwer wegen niet*) zoo duidelijk en on-

[1]) *Alexandri II epistola ad Willelmum conquaestorem*; bij Giles, l. c. pag. 31 en bij Labbe, l. c. pag. 1124.

„veranderlijk is, dat zelfs de waarheid, dat tweemaal „twee vier is, geen grootere zekerheid aanbiedt. Maar hij „bestrijdt ook de openlijk door uwe Hoogwaardigheid afge- „legde verklaring, welke wij naauwkeurig opgeschreven „en in ons geheugen bewaard hebben en hij met eigene „ooren heeft aangehoord, toen Heer Hugo, aartsbisschop „van Besancon met zijne geestelijken, met u en den bisschop „van Mans, en met de geestelijken van Angers en Mans, „wier namen wij terstond in ons geheugen prentten, in „de kapel der gravin Hild(egardis) vergaderd was. Hij „zelf moge toezien, waarom hij daar zooveel werks van „maakt. In den naam, in de vreeze en bij de liefde des „Heeren smeek en bezweer ik u als mijnen vader en „heer, — voor zooverre mij van uwe zijde veroorloofd „wordt, — hem in die vermetelheid te willen tegengaan, „of anders eenen regter aan te stellen, die mij en hem „namens u over het boek van den H. Ambrosius, *Over „de Sakramenten* hooren zal; want hij houdt niet op, met „heiligschennige vermetelheid te verzekeren, dat genoemde „Heilige in dat boek anders leert, dan het Evangelie en „de Apostel, ja dan de Waarheid zelve, welke den Evan- „gelist en den Apostel verlicht heeft. Vaarwel" [1]).

De laatste zinsnede is door Sudendorf zeer verkeerd opgevat. Gaufridus Martini [2]) beriep zich evenals Lanfrank ter verdediging der Katholieke leer op het gezag van den H. Ambrosius en diens werk *Over de Sakramenten*;

---

1) Bij Sudendorf, S. 219.220; de aanteekeningen op dien brief, S. 140—147.

2) Met zekerheid kan men niet zeggen, wie deze Gaufridus Martini was. De meesten noemden hem kanunnik van Tours; Mabillon daarentegen (*Acta Sanct.*, l. c. n. 26) zag in hem een geestelijke van Angers, welk laatste gevoelen ons veel aannemelijker toeschijnt.

dit was volgens Berengarius, dien Kerkvader met het Evangelie, den Apostel en de Waarheid zelve in tegenspraak brengen. Had Gaufridus, zooals Sudendorf meent, gezegd: „Ambrosius begunstigt de ketterij, doch is daar-„door met de H. Schrift in tegenspraak", Berengarius zou een mondgesprek over de H. Schrift, en niet over het werk van den H. Ambrosius verlangd hebben. — Eusebius Bruno wordt in dezen brief door eene F. aangeduid; het is eene fout van den afschrijver, maar die tevens toont, met hoe weinig regt Sudendorf zich alleen op de initialen van zijn handschrift grondt, om vele zijner veronderstellingen te bewijzen. Want het lijdt geen twijfel, dat dit schrijven van Berengarius aan Eusebius gerigt is; zulks blijkt duidelijk uit den aanhef van het volgende antwoord van Eusebius:

„E(usebius) aan den opregt beminden medepriester, „broeder B(erengarius), heil!

„In uw schrijven zegt gij, „van geloofwaardige ge-„„tuigen vernomen te hebben, dat Gaufridus Martini „„met grooten ophef en in het openbaar de domheid en „„dwaasheid van Lanfrank verdedigt"; en vervolgens „bezweert gij mij, „eenen regter te willen aanstellen, „„die u en hem in mijnen naam hooren zal over het boek „„van den H. Ambrosius *Over de Sakramenten*". Luister „met geduld en bedaardheid naar hetgeen ik u daarop „antwoorden en aanraden zal.

„Of dit geschil uit liefde voor de waarheid, of wel uit „ijdele roemzucht ontstaan en opgeworpen is, weet ik niet „maar het is God bekend. Nadat het tot bijna het grootste „gedeelte der Westersche Kerk was doorgedrongen, heeft „het ons ten laatste de verachting en scherpe berisping „doen ondervinden van hen zoowel die verre, als die in

„onze nabijheid wonen [1]). Hoe ongeleerd en onbekwaam „ook heb ik echter gemeend, en bovendien op raad van „geleerdere personen besloten, daartegen een zoodanig „antwoord op te stellen, dat niet in het minste van de „waarheid afwijkt en volstrekt geen reden tot misnoegen „of ergernis geven kan aan de in waardigheid en ge- „leerdheid het meest uitmuntende leden der gansche Kerk, „die over deze zaak grootelijks zijn ontsteld geworden: „hetwelk de meer eenvoudigen van geloof noodzakelijk „moeten begrijpen en boven hetwelk kundiger mannen „zich door geene ijdele breedspraak verheffen mogen. Wij „achten het noodig, dat antwoord, niet uit de onstuimige „stroomen van eenen redetwist, maar uit de bron der „waarheid zelve te putten, die zich door overvloed van „opregtheid, door buitengewone en heilzame eenvoudig- „heid aanbeveelt: om het vervolgens aan allen die met „ons instemmen, voor te stellen.

„Zie hier dat antwoord. Daags vóór zijn lijden nam „de Heer Jesus het brood in zijne heilige en eerwaardige „handen, en zijne oogen ten hemel heffende, zegende, „brak en gaf Hij het aan zijne leerlingen, zeggende:

---

1) In den Latijnschen tekst staat: haec orta, motaque quaestio, postquam Romani orbis maximam pene partem peragravit, ad ultimum nos cum infami longinquorum ac vicinorum redargutione acerrime pulsavit. — Eusebius, dunkt ons, klaagt hier over den kwaden naam, dien men hem, om de ketterij van Berengarius zijnen aartsdiaken, niet alleen in Frankrijk, maar ook in verre landen gegeven had. Sudendorf verstaat echter deze zinsnede anders, want hij zegt (S. 146): „Eusebius ontneemt aan Berengarius zelfs de verdienste van deze „vraag te hebben opgeworpen, als zoude zij eerst de gansche „Christenheid hebben bezig gehouden en daarna met alle slechte „bewijzen van heinde en ver (?) en met de grootste hevigheid „in Frankrijk zijn doorgedrongen." Neander (S. 349) hecht er denzelfden zin aan. Men vergelijke en oordeele.

„*neemt en eet hier allen van, want dit is mijn ligchaam.* „Op gelijke wijze nam Hij den voortreffelijken Kelk en „wederom dankende, zegende en gaf Hij dien aan zijne „leerlingen, zeggende: *neemt en drinkt hier allen uit,* „*want dit is de kelk van mijn bloed, van het nieuw en* „*eeuwig testament, een geheim des geloofs, hetwelk voor* „*u en voor velen vergoten zal worden tot vergeving der* „*zonden; doet dit, zoo dikwerf gij het doen zult, ter mijner* „*gedachtenis.* Wij gelooven en belijden, dat door de kracht „en uitwerking van dat Woord, door hetwelk alles ge- „maakt is, het brood na de konsekratie, welke de priester „door deze woorden verrigt, het waarachtig ligchaam van „Christus en evenzoo ook de wijn zijn waarachtig bloed „is. En vraagt nu iemand ons, hoe dit geschieden kan, „dan antwoorden wij hem *niet volgens de orde der natuur,* „*maar volgens de almagt Gods*; én dit, én al wat God „gewild heeft, heeft Hij gedaan in den hemel en op aarde, „in de zee en in alle afgronden. Want hoe, *volgens de* „*orde der natuur*, het Woord, dat God en in den beginne „bij God was, uit den H. Geest en eene Maagd ont- „vangen kon worden, en hoe het waarachtig ligchaam „des Heeren Jesus na zijne verrijzenis door gesloten deuren „bij de leerlingen komen en door hen betast konde wor- „den, kunnen wij evenmin met rijkdom van woorden „volkomen verklaren; en nogtans is het noodzakelijk, vast „en onwrikbaar te gelooven, dat deze dingen, *volgens* „*Gods almagt*, in waarheid hebben plaats gehad.

„Mogt verder iemand ons vragen, wat onze vaderen „en leeraars over deze zaak gedacht en geschreven heb- „ben, hem verwijzen wij, indien hij de noodige bekwaam- „heid heeft, naar hunne boeken, om, wat hij daarin vindt, „aandachtig te lezen en zuiver te verstaan; onder dank-

„zegging en behartiging der broederlijke eendragt houde „hij zich aan datgene, wat hij ziet met de evangelische „waarheid het meest overeen te stemmen. Doch wij, die „de schriften der vaders zeker niet minachten, maar ze „toch ook niet met dezelfde gerustheid als het Evangelie „lezen, — wat zij zelven, toen zij leefden en hunne „boeken schreven, niet verlangd, integendeel in hunne „geschriften verboden hebben — willen ons in dit geschil „over zoo groote zaak, behoudens allen hun verschul- „digden eerbied, op hunne uitspraken niet beroepen; opdat „wij hunne woorden, die welligt hetzij door eenig toeval „vervalscht, hetzij door ons verkeerd verstaan of niet ge- „noeg overwogen zijn, niet ten onregte aanhalen en alzoo „de ergernis geven, welke wij uit al ons vermogen schu- „wen [1]). Hij, die één van de kleinen des Heeren ergert, „verdient reeds met een molensteen aan den hals gebon- „den in de diepte der zee geworpen te worden; met „hoeveel te meer regt dus vreezen wij, ergernis te geven „aan de gansche Kerk? Ja, wij ontveinzen zelfs onze „vrees niet, van ons zonder eenige reden aan dat gevaar „bloot te stellen; want wij kunnen ons zeer goed en met „behoud der Christelijke eendragt met de eenvoudige „kortheid der boven aangehaalde heilige woorden van „Christus tevreden stellen, die eene genoegzame vastheid „aan ons heilig geloof geven.

„Zoo denken wij, zoo denken vele ons overtreffende „mannen met ons. Door deze wijze van zien heeft men „de klagt gestild, welke in tegenwoordigheid van Heer

---

1) Bij Menardus staat: quod tantopere *cupimus*; dit is zeker verkeerd en daarom door de latere uitgevers van den brief veranderd in: quod tantopere *fugimus*.

„Gervasius, destijds gevangene te Tours, ontstaan was. „Door diezelfde wijze van zien heeft men de opschudding „bedaard, in tegenwoordigheid van Heer Eldebrannus „(Hildebrand) in genoemde stad verwekt. Door deze waar- „achtige belijdenis is in de kapel, waarvan gij in uw „schrijven melding maakt, aan de verordening van onzen „graaf voldaan; en de herlevende pest, die, ik weet niet „door wier boosheid, het hoofd wederom had opgestoken, „is door het gezag van den aartsbisschop van Besancon „en der aanwezige geleerden onderdrukt.

„Weet dus wel, dat ik met betrekking tot deze zaak „in het vervolg geen verderen strijd, noch nieuwen twist, „noch beschuldigers, noch verdedigers, noch getuigen, „noch regters, noch pleiters, noch aanhoorders, wil zoeken, „magtigen of bijeenroepen. Aan allen die tegen mijnen „wil [1]), of, zegt dat nog te weinig, die tegen mijn ver- „bod eene openbare bijeenkomst over deze zaak zullen „trachten te houden, zal ik mijne toestemming weigeren; „aan de zamenkomenden mijn bijzijn, aan de strijdenden „mijne aandacht, aan hen, die blijven volharden, mijne „gemeenschap ontzeggen; want reeds drie malen heeft „een vonnis, in onze provincie geveld, aan dit geschil „een einde gemaakt: en het is ten vierden male door de „uitspraak eener Synode van den Apostolischen Stoel vol- „komen beslist. Vaarwel. C. (Eusebius)" [2]).

---

1) Menardus heeft: *me volente*, in plaats van: *me nolente*.

2) *Epistola Eusebii episcopi ad Beringerium magistrum*; voor het eerst medegedeeld door Claudius Menardus in zijne aanteekeningen (pag. 499—502) op het door hem uitgegeven werk: *S. Aurelii Augustini Hipponensis episcopi contra secundam Juliani responsionem operis imperfecti libri duo priores*, Lutetiae Parisiorum, 1617. Die brief is daaruit, doch met eenige veranderingen, overgenomen door de

Het is niet moeijelijk, uit dezen brief de regtzinnigheid van Eusebius te bewijzen. Na eerst de woorden der instelling van het H. Sakrament te hebben aangehaald, die, zooals hij zegt, ons duidelijk en eenvoudig leeren, wat wij gelooven moeten, verklaart hij ons, welken zin en beteekenis die woorden voor hem hebben, door terstond deze uitlegging te laten volgen: „ *Wij gelooven en belijden, dat „ het brood na de konsekratie het waarachtig ligchaam van „ Christus en de wijn zijn waarachtig bloed is*"; — eene verklaring, welke, zelfs indien zij geheel alleen stond, ons reeds bevredigen zou. Wel is waar verschilt zij weinig van het geloofsformulier, door Berengarius in 1078 te Rome aangeboden en door het concilie als *onvoldoende* afgewezen; maar ten onregte beweert Sudendorf [1]), dat wij derhalve ook deze verklaring van Eusebius als *onvoldoende* beschouwen moeten. Want ook het formulier, in 1078 door Berengarius voorgesteld, was zeer Katholiek en zal als zoodanig door iederen Protestant verworpen worden; het werd evenwel onvoldoende geacht, omdat men de listige onopregtheid van Berengarius kende. Reeds meermalen had hij aan zijne woorden een valschen zin gehecht; zelfs had hij in 1054 te Tours een dergelijk formulier bezworen, hetwelk volgens aller meening eene herroeping zijner ketterij bevatte, terwijl hij nogtans door middel eener valsche uitlegging, hetzelve later als met zijne ketterij overeenkomstig verklaarde [2]). Geen wonder derhalve, dat men van hem in 1078 eene belijdenis ver-

---

Roye, l. c. pag. 48—51 (opgave van Sudendorf), en uit den laatste wederom door Bulaeus, *Historia universitatis Parisiensis*, Tom. I, pag. 438, 439.

1) Sudendorf, S. 145. 2) Zie *de Katholiek*, Julij 1859, bl. 25—28.

langde, met welke hij onmogelijk zoodanig bedrog zou kunnen plegen; geen wonder, dat men met *zijne* verklaring niet tevreden was, hoewel diezelfde verklaring in den mond van iedereen, die opregt te werk gaat, als eene Katholieke belijdenis beschouwd moet worden.

Doch daarenboven bestaat er een groot verschil tusschen de belijdenis van Eusebius en die van Berengarius. Want Eusebius zegt vervolgens, *hoe* het brood door de woorden der konsekratie 's Heeren ligchaam wordt; namelijk *niet volgens de orde der natuur, maar volgens de almagt Gods* [1]); door een wonder, hetwelk men evenmin begrijpen kan als het geheim der Menschwording, of als het wonder door den Heer verrigt, toen Hij na zijne verrijzenis door gesloten deuren bij zijne leerlingen kwam. Te vergeefs zal men deze uitlegging bij Berengarius zoeken; met zijne zienswijze was zij zoozeer in strijd, dat hij juist daarom de waarheid van laatstgenoemd wonder loochende [2]).

Eindelijk lette men nog op het slot van den brief, waar Eusebius zoo nadrukkelijk mogelijk het verzoek van Berengarius van de hand wijst en hem niet veroorlooft, op nieuw een openbaren redetwist over de H. Eucharistie

---

1) Neander schrijft S. 350: „de vraag, hoe dit geschiedde, *wees hij af*, door zich op Gods almagt te beroepen". Men kan het ver brengen, wanneer men een *bepaald antwoord* als eene *afwijzing*, als eene ontwijking der vraag, voorstelt.

2) Dit getuigen Guitmundus en Wolfelmus (zie *de Katholiek*, Augustus 1858, bl. 65, 66). Neander zegt, S. 365: „Er kan grond „geweest zijn voor die beschuldiging. Berengarius zal niet gezegd „hebben: het Evangelieverhaal is niet geloofwaardig; maar hij zal „het op eene *andere* wijze verklaard hebben dan zijne tegenstan„ders, zoodat men geenszins behoefde aan te nemen, dat Christus „*door gesloten* deuren gegaan is." Die *andere* wijze van verklaring viel volstrekt niet in den smaak van bisschop Eusebius; dit is voor ons genoeg.

te houden. Wat was de reden zijner weigering? wilde hij, dat men, behalve de wezenlijke tegenwoordigheid, verder niets omtrent dit heilig geheim beslissen zou? vreesde hij, dat tengevolge van zulken openbaren redetwist de zegepraal der transsubstantiatieleer slechts te spoediger zou bevorderd worden? Neen; hij verzet zich tegen het verzoek van Berengarius, omdat deze eene vraag in geschil wilde brengen, welke aan geen geschil onderhevig mogt zijn, maar reeds driemalen door provinciale synoden en ten vierden male door eene uitspraak van den Paus *volkomen beslist* was (*causa exstincta*). En welke was die Pauselijke beslissing? Het was de uitspraak van Nikolaas II, die Berengarius genoodzaakt had zijne ketterij te herroepen en de geloofsbelijdenis af te leggen, welke de Protestanten altijd verafschuwd hebben als eene verregaande overdrijving van het dogma der transsubstantiatie. Daardoor was in de oogen van Eusebius het geschil volkomen beslist, daaraan, wilde hij, moest Berengarius zich houden. Kan men grooter bewijs voor de regtzinnigheid des bisschops verlangen [1])?

---

1) Men vergelijke nu eens de volgende woorden van Neander, § 351: „Uit dezen brief kan men het gevoelen van Eusebius Bruno „nog niet met volkomen zekerheid kennen [!]; dit blijkt wel „zeker, dat hij [NB.] de transsubstantiatieleer niet wenschte vast„gesteld te zien EN was dat uit zijne woorden en daden niet ge„bleken, hij zou nimmer onder verdenking gekomen zijn, van „gemeenschappelijke zaak met Berengarius te maken." — [*uit den brief* bleek dat aan Neander niet; men lese slechts verder] — „Maar *het is wel mogelijk*, dat hij meer met Berengarius overeen„stemde, dan hij in dezen brief liet uitkomen [!]. *Welligt* was „hij in het uiten zijner meening iets meer achterhoudend, wijl hij „inzag, dat de heerschende geest de transsubstantiatieleer te veel „begunstigde, en overtuigd was, dat men, door haar openlijk „tegen te spreken, slechts te spoediger en zekerder hare zegepraal „bevorderen zou. *Welligt* hield hij het daarom voor het beste

Sudendorf, die met den brief geenszins ingenomen en daarom vol wrevel tegen Eusebius is, schijnt aan zijne opregtheid te twijfelen; Eusebius zou, niet uit overtuiging, maar uit te groot ontzag voor de wereldlijke magt, de partij van Berengarius verlaten hebben, zoodra de graaf van Anjou zich tegen den laatste verklaarde [1]). Iets dergelijks vindt men bij Staudenmaier [2]). Maar de brief van Eusebius laat deze verdenking niet toe. Men zie slechts van den eenen kant, met hoeveel ernst, met welke kracht van overtuiging hij aan Berengarius voorschrijft, de uitspraak van den Paus te eerbiedigen; van den anderen kant, welke welwillendheid in zijn schrijven doorstraalt. Hij spreekt hem aan als zijnen *opregt beminden medepriester*; hij doet hem geen enkel verwijt, hoewel Berengarius schaamteloos genoeg geweest was, te schrijven: „gij hebt u openlijk ten gunste mijner leer verklaard" [3]);

„zich vooreerst alleen aan de woorden der instelling te houden. „EVENWEL WIJ HEBBEN GEEN GENOEGZAMEN GROND om aan te „nemen, dat de bisschop in dezen brief zijne gansche overtuiging „niet uitsprak; hij vreesde toch niet, over het gezag der kerk„vaders op eene wijze te spreken, die aan menigeen aanstoot geven „kon. *Waarschijnlijk* was hij overtuigd, dat men, behalve de tegen„woordigheid van 's Heeren ligchaam, over de avondmaalsleer niets „met zekerheid bepalen kon [!], dat men echter ook niets meer „behoefde te weten [!] en dat men de Christelijke gemeenschap, „die op overeenstemming in het wezenlijke gegrond is, niet ver„storen moest, wanneer men het Hoe verder bepalen wilde"! Waarheid en opregtheid behoeven zich niet in zoovele bogten te wringen.

[1]) Sudendorf, S. 145, 146.

[2]) Staudenmaier zegt: „Toen de koning zich aan de ketterij „niet meer liet gelegen liggen, trok ook Eusebius Bruno zich „terug en schreef zelfs eenen brief aan Berengarius, waarin hij, „als had hij nooit zijne meening gedeeld, hem *berispte* en zijne „pogingen *aan ijdele nieuwsgierigheid* toeschreef"; l. c. S. 821. Zou Staudenmaier den brief gelezen hebben?

[3]) „Eusebius spreekt die beschuldiging niet tegen, waarschijnlijk

en blijkbaar brengt hij hem, zoo zacht mogelijk en zonder hem te kwetsen, zijne verkeerdheid onder het oog, ten einde hem op den goeden weg te houden. Daarom laat hij hem zelven beslissen, of de oorzaak zijner ketterij niet in ijdele roemzucht gezocht moet worden; daarom laat hij hem op bedekte wijze gevoelen, hoe verkeerd hij doet, met de teksten der kerkvaders te misbruiken, ten einde zijne leer te verdedigen [1]); daarom eindelijk laat hij hem opmerken, welke groote ergernis voor de gansche Kerk noodzakelijk uit zijne pogingen moet voortvloeijen.

„wijl hij het niet konde doen", zegt Sudendorf, S. 147. Alsof de bisschop zich voor zijnen aartsdiaken verantwoorden moest!

1) Uiterst zeldzaam trachte Berengarius zijne leer uit de H. Schrift te *bewijzen*; zijn voornaamsten steun zocht hij bij de kerkvaders. Gemakkelijk laat het zich hierdoor verklaren, waarom Eusebius (evenals de drie provinciale synoden, waarvan hij spreekt en als Albertus van Marmoutier) wilde, dat men zich aan de H. Schrift zou houden, die de Katholieke leer duidelijk en eenvoudig uitdrukte, en den vrede niet verstoren zou door twisten over de kerkvaders. Hunne schriften toch konden ligtelijk eenige duistere of zelfs onjuiste uitdrukkingen bevatten, die in hunnen tijd, toen er aan de ketterij nog niet gedacht werd, door iedereen goed verstaan en uitgelegd werden, en nogtans later door de ketterij misbruikt konden worden. Zeer gepast schreef daarom Eusebius: „de werken der vaders lezen wij niet even gerust als het Evangelie „en wij willen ons niet op hunne woorden beroepen, uit vrees „van ze verkeerd verstaan of niet genoeg overwogen te hebben", welk laatste tevens eene zachte en zijdelingsche vermaning voor Berengarius was. Het eenige wat vreemd kan schijnen, is zijne vrees voor *vervalsching* hunner geschriften. Evenwel die vrees was niet onredelijk in eenen tijd, toen men zich meestal met *afschriften* behelpen moest en, zooals wij met voorbeelden kunnen staven, ook niet ongegrond. Om iets te noemen, gelijk al zijne tijdgenooten, zoo wilde ook Berengarius het gevoelen van den H. Ambrosius vinden in het werk „*over de Sakramenten*", hetwelk nogtans volgens het tegenwoordig vrij algemeen gevoelen, niet door dien Heilige geschreven is.

Sedert het bekend worden van zijnen brief hebben dan ook genoegzaam alle Katholieke schrijvers de regtzinnigheid van Eusebius Bruno verdedigd [1]). Maar hoe nu hiermede de beschuldiging van Theoduinus van Luik en Durandus van Troarn, die aan hem, zoowel als aan Berengarius, de ketterij ten laste leggen; — hoe het gezegde van Berengarius: „ik deed den eed op raad van den bisschop van Angers, *die evenals ik de waarheid kende*"; — hoe het eigen woord van Eusebius: „Berengarius is vrij van alle „dwaling en zonder eenige schuld" [2]); — hoe dat alles met zijne regtzinnigheid overeen te brengen? Men zou kunnen antwoorden: in den beginne was hij de leer van Berengarius toegedaan, maar hij kwam later, vooral na de uitspraak van Paus Nikolaas, tot betere gedachten [3]). Hoewel reeds door dit antwoord de moeijelijkheid zou ophouden, vereenigen wij er ons nogtans niet mede. Want Eusebius is door de overige schrijvers van dien tijd volstrekt niet beschuldigd en, wat veel meer zegt, in geen concilie veroordeeld of tot herroeping genoodzaakt. In 1054 woonde hij het concilie van Tours bij, waar Berengarius een Katholiek geloofsformulier belijden moest: van hem werd dit niet gevorderd; integendeel, toen Berengarius zwarigheid maakte, die belijdenis te bezweren, was juist Eusebius de man, die hem tot het

---

1) Mabillon, *Acta Sanct.*, l. c., n. 26; Natalis Alexander, l. c. art. 4; Pagi, ad annum 1081; Fleury, liv. 62, n. 60; Rohrbacher, Tom. XIV, pag. 25.

2) Zie *de Katholiek*, Mei 1859, bl. 281 en 292; Julij 1859, bl. 7 en 8; December 1858, bl. 356.

3) Rohrbacher, l. c. geeft dit antwoord; hij voegt er bij, dat Eusebius te Angers *zijne dwaling herriep*, wijl men hem met afzetting bedreigde! Dit mist allen historischen grond.

afleggen van den eed wist te bewegen en alzoo zijne verzoening met de Kerk bewerkte. Onzes inziens heeft hij altijd de Katholieke leer beleden; maar de onopregte en dubbelzinnige uitdrukkingen van Berengarius hebben hem, vooral in den beginne, misleid en hem doen gelooven, dat Berengarius geene andere leer, dan die der Katholieke Kerk, verdedigde [1]).

Nog onder een ander opzigt vordert de brief van Eusebius onze aandacht. Welke, moeten wij vragen, zijn de vier conciliën, die daar worden opgenoemd? Bij het beantwoorden dier vraag zijn de geleerden in de onbegrijpelijkste dwalingen vervallen; en Sudendorf, die hen herhaaldelijk teregt wijst, heeft nogtans zelf de waarheid niet ten volle bereikt [2]).

---

1) Eusebius Bruno schijnt een zeer zacht en vredelievend karakter gehad te hebben, dit leiden wij af uit zijn grafschrift (medegedeeld door Bulaeus, l. c. 466):

> Bruno Pater, jocunde senex, mitissime praesul
> Cujus cor pietas, lingua mel et lac erat.
> Si tibi culpa fuit, quod nullum laedere velles,
> Quale tuum meritum cum bona culpa fuit?
> Quid tibi, chare Pater, Clerus populique precemur!
> Ut quod tu nobis, id tibi sit Dominus.

Daaraan schrijven wij het dan ook grootendeels toe, dat hij Berengarius niet heeft afgezet; overigens kon hij dit moeijelijk doen, daar de laatste zich telkens onderwierp. — Mabillon vond eene akte door Landricus in 1059 en eene andere door Rainaldus in 1062 *als aartsdiaken van Angers* onderteekend, en vermoedde van beiden, dat zij Berengarius waren opgevolgd (*Annales*, Tom. IV, pag. 545 et 575). Doch ten onregte. Berengarius noemde zich zelven in 1065 nog aartsdiaken van Angers, in den brief aan zijnen vriend Stefanus te Rome. Men houde in het oog, dat die waardigheid te Angers door drie personen bekleed werd (Cf. Sudendorf, S. 169).

2) Sudendorf, S. 33—39 en S. 140—147.

Eusebius eindigt met deze woorden: „reeds driemalen „heeft een vonnis, in onze provincie geveld, aan dit geschil „een einde gemaakt: en het is ten vierden male door de „uitspraak eener synode van den Apostolischen Stoel vol„komen beslist (*est enim causa ter provinciae nostrae judicio „terminata, quarto sedis Apostolicae Synodi sententia ex„tincta*)". Onderzoeken wij allereerst, welk *Pauselijk* concilie hier bedoeld is. Mabillon zegt [1]): het concilie van 1079 onder Gregorius VII; want dat was het *vierde Romeinsche* concilie, dat zich met Berengarius bemoeide. Natalis Alexander, Pagi [2]) en anderen hebben zich hiermede vereenigd. Neen, leest men daarentegen bij Bouquet [3]), men moet hier niet aan het vierde *Romeinsche*, maar aan het vierde *Pauselijke* concilie tegen Berengarius denken en derhalve aan dat van 1059 onder Nikolaas II, wijl Berengarius vroeger twee malen door Leo IX te Rome en te Vercelli in 1050 en eene derde maal in 1055 door Viktor II te Florence veroordeeld was. Beide beweringen steunen op een verkeerden grondslag, zooals men bij aandachtige lezing van den tekst dadelijk ontwaart; er is daar geen spraak van het *vierde Romeinsche*, noch van het *vierde Pauselijke*, maar van het concilie, dat na de drie provinciale synoden volgde en als zoodanig op de vierde plaats gesteld wordt.

Niettemin vereenigen wij ons met het tweede gevoelen, al moeten wij ook den aangevoerden grond verwerpen. Eusebius kon hier niet doelen op de twee conciliën van 1050 onder Paus Leo, waarin het geschil niet volkomen

---

1) Mabillon, *Vetera Analecta*, pag. 514.
2) Natalis Alexander, l. c. art. 4; Pagi, ad annum 1081.
3) Bouquet, *Recueil des Historiens des Gaules*, Tom. XI, pag. 530.

ten einde gebragt werd, wijl Berengarius zich aan hunne belissing niet onderwierp, en welke ook niet volgden *na* de drie provinciale synoden. Hij kon ook niet doelen op het concilie van 1078 of 1079 onder Gregorius VII; want alsdan zoude hij bij zijne optelling der veelvuldige uitspraken niet verzuimd hebben, ook de uitspraak van Paus Nikolaas II te vermelden. Met Sudendorf zeggen wij derhalve: de aangehaalde woorden zijn van het concilie te verstaan, dat in 1059 onder Nikolaas II te Rome gehouden is [1]).

In de tweede plaats stellen wij als zeker vooruit, dat de drie provinciale synoden, waarover wij nu moeten spreken, *vóór* genoemd Pauselijk concilie en derhalve *vóór* 1059 gehouden zijn. Aan de woorden van Eusebius kan men geen anderen zin hechten. Driemalen, zegt hij, is de zaak in onze provincie en *ten vierden male* (*quarto*) door den Paus behandeld; in de provincie werd zij wel *beslist* (causa *terminata*), maar de Paus gaf eene *eindbeslissing* (causa *extincta*). Men mag derhalve geen dier drie provinciale vergaderingen *na de eindbeslissing* van den Paus laten plaats hebben.

Eusebius had deze drie conciliën kort te voren in zijnen brief aangeduid. In het eerste werd *eene klagt* tegen de ketterij uitgebragt „in tegenwoordigheid van Heer Gervasius, destijds gevangene te Tours"; in het tweede ontstond *eene opschudding* „in bijzijn van Hildebrand" insgelijks te Tours; in het derde eindelijk werd *de herlevende pest* „door het gezag van den aartsbisschop van Besancon onderdrukt". Duidelijk is ook in deze opgave de tijdsorde in acht genomen.

---

[1]) Sudendorf, S. 34. De meeste schrijvers komen hierin overeen.

De tweede dier vergaderingen baart geene moeijelijkheid. Allen erkennen in haar het concilie van Tours van 1054, door Hildebrand als Pauselijk legaat bijgewoond, over hetwelk wij vroeger uitvoerig gehandeld hebben [1]). Met de eerste en derde synode is dit minder het geval; dat zij hebben plaats gehad, weet men alleen uit deze brieven en daarom hebben wij er nog niet over gesproken.

Het is evenwel niet moeijelijk iets omtrent den tijd der eerste synode te bepalen. De graaf van Anjou, Gaufridus Martellus, had Gervasius, bisschop van Mans, op listige wijze gevangen genomen en hield hem zeven jaren lang, van 1047 tot 1053, in den kerker [2]); in dien tijd moet derhalve deze eerste synode van Tours gesteld worden. In nadere gissingen treden wij niet. Sudendorf [3]) en Bouquet [4]) plaatsen haar wel in 1050, maar onzes inziens zonder grond; men zou even goed en misschien beter 1051 of 1052 als het jaartal van dit concilie kunnen aangeven. Dit echter merken wij op: de tijdsorde komt tot hiertoe goed uit; het eerste concilie van Tours had plaats vóór 1054, het tweede in 1054 en het Pauselijke in 1059.

Eene zonderlinge omstandigheid heeft aan de vroegere schrijvers groote moeijelijkheid veroorzaakt. In de eerste uitgave van den brief, bezorgd door Menardus, staat: „in tegenwoordigheid van Heer Gervasius, destijds ge„vangene te Tours: in praesentia *Domni Gervasii tunc*

1) Zie *de Katholiek*, Julij 1859, bl. 1—48.

2) *Acta episcoporum Cenomanensium;* bij Mabillon, *Vetera Analecta, pag.* 305; vgl. den brief van den graaf aan Leo IX, bij Sudendorf, S. 212—215.

3) Sudendorf, S. 123.

4) Of eigenlijk de schrijver der *Observationes praeviae de multiplici Berengarii damnatione*, bij Bouquet, l. c. Tom, XI, pag. 527.

„*capti* apud Turonum". De Roye nam den brief uit Menardus over, doch veranderde deze woorden aldus: „in tegenwoordigheid van Heer Geraldus destijds ge- „zant te Tours: in praesentia *Domini Geraldi tunc legati* „apud Turonum" [1]). Alle schrijvers nu, Bulaeus, Mabillon, Natalis Alexander, Pagi, Bouquet, Stäudlin, Neander, volgden de verkeerde lezing van de Roye, hoewel velen huuner Menardus als den eersten uitgever kenden, en vervielen daardoor in allerlei dwalingen. Want wie, moesten zij zich afvragen, was die gezant Geraldus? De Roye zelf hield hem voor den gezant Geraldus of Giraudus, die in 1075 een concilie te Poitiers hield [2]); laat dezen daarom in dat jaar ook ons concilie van Tours houden en beweert, dat bij gevolg de brief van Eusebius eerst na 1075 geschreven is. Maar wanneer men dien brief met eenige aandacht leest, merkte Bulaeus met regt aan [3]), dan ziet men terstond, dat de gezant Geraldus zich kort na haar ontstaan met de ketterij moet bemoeid hebben en dat hij vroeger dan Hildebrand — dus vóór 1054 — een concilie te Tours gehouden heeft. Dit was ook het eerste gevoelen van Mabillon [4]). Later evenwel maakte deze geleerde de volgende gissing; Hildebrand en Geraldus hielden gezamenlijk in 1054 een concilie te Tours: Eusebius sprak dus in zijnen brief slechts van één concilie in die stad gehouden [5]).

---

1) Volgens Sudendorf, S. 35. Wij konden de Roye niet raadplegen, en weten dus niet, of hij eenige reden voor die verandering heeft aangevoerd.

2) Cf. *Chronicon Malleacense*, bij Bouquet, l. c. Tom. XI, pag. 401.

3) Bulaeus, l. c. pag. 439. 4) Mabillon, *Vetera Analecta*, pag. 514.

5) Mabillon, *Acta Sanctorum*, l. c. n. 23, *Annales*, Tom. IV, pag. 504. Twee omstandigheden hebben waarschijnlijk Mabillon op dit verkeerd denkbeeld gebragt. Lanfrank spreekt van Pauselijke *„gezanten"*, die het concilie van Tours in 1054 hebben bijgewoond:

Fleury [1]) vereenigde zich hiermede. Nu wij evenwel de ware lezing kennen en weten, dat Eusebius niet sprak van eenen gezant Geraldus, maar van den gevangenen bisschop Gervasius, behoeven wij ons met al die dwaze veronderstellingen niet langer bezig te houden. Aan Sudendorf komt de eer toe, van aan deze moeijelijkheden een einde gemaakt te hebben; hij was de eerste, die op het denkbeeld kwam, om het werk van Menardus te raadplegen [2]).

Nu blijft nog het derde provinciale concilie over, in hetwelk de aartsbisschop van Besancon tegenwoordig was. Volgens de tijdsorde, door Eusebius blijkbaar in het oog gehouden, moeten wij het *na* het concilie van Tours onder Hildebrand in 1054 en *vóór* het concilie van Rome onder Paus Nikolaas in 1059 plaatsen.

Maar met voorbijzien van die tijdsorde stellen alle schrijvers zonder uitzondering dat concilie in 1062. Zij gronden zich op het berigt, dat „den 4 April 1062 „het nieuwe Salvatorsklooster te Angers, *door Hugo*, „*aartsbisschop van Besançon*, en de bisschoppen Eusebius „van Angers, Wulgrinus van Mans en Quiriacus van

---

deze onbepaalde uitdrukking deed Mabillon aan meer dan één gezant denken. Ten andere staat er in den brief van Eusebius: „*hoc concilio* is in tegenwoordigheid van Gerardus de klagt gestild: „*hoc concilio eodem* is in tegenwoordigheid van Hildebrand de „opschudding bedaard. De zamenhang vordert beide malen te lezen: „*hoc consilio, door deze wijze van zien*; doch Mabillon zal zich „aan de eerste lezing gehouden hebben.

1) Fleury, l. c. liv. 60, n. 18.

2) Sudendorf althans noemt niemand, die vóór hem deze algemeene vergissing ontdekt heeft. De zeldzaamheid van het werk van Menardus zal er veel toe hebben bijgedragen, om die dwaling zoolang te doen duren; niet dan met moeite hebben wij een exemplaar kunnen raadplegen.

„Nantes is ingewijd" [1]). Wij begrijpen niet, hoe men op zoodanigen lossen grond een gevoelen heeft kunnen aannemen, dat bovendien vlakweg in strijd is met de door Eusebius aangegevene tijdsorde. Sudendorf [2]) meende, dat dit gevoelen door den brief van Berengarius bevestigd werd, omdat daarin onder de leden van het concilie ook de bisschop van Mans genoemd wordt, terwijl volgens bovenstaand berigt de bisschop van Mans insgelijks de kloosterwijding bijwoonde. Onzes inziens kan men uit dien brief veeleer het tegendeel bewijzen. Berengarius schreef aan zijnen bisschop: „de aartsbisschop van Besançon „was vergaderd met zijne geestelijken, met u en den „bisschop van Mans, met de geestelijken van Angers „en Mans, wier namen wij terstond in ons geheugen „geprent hebben"; in deze *naauwkeurige* opgave zoude hij zeker ook den bisschop van Nantes genoemd hebben, die de kloosterwijding bijwoonde, indien er tusschen haar en ons concilie eenig verband bestaan had. Ten andere zou men in deze veronderstelling er toe overhellen, om ons concilie in het Salvatorsklooster te doen plaats hebben, zooals dan ook sommige vroegere schrijvers gedaan hebben [3]). Berengarius daarentegen zegt uitdrukkelijk, dat het concilie „in de kapel der gravin Hild(egardis)" gehouden is: waarom Sudendorf zich genoodzaakt zag, voornoemde bisschoppen én in het klooster én in de kapel der gravin te laten vergaderen [4]). Sudendorf zegt vervolgens, dat deze gravin Hildegardis de eerste vrouw van Fulco Rechin, graaf van Anjou, was. Wij gelooven het niet. Fulco was in 1062 nog geen graaf van Anjou,

1) *Chronicon Andegavense*; bij Bouquet, l. c. Tom. XI, pag. 30.
2) Sudendorf, S. 141. 3) S. Bouquet, l. c. Tom., pag. 529.
4) Sudendorf, S. 142.

gelijk wij in het begin van dit artikel getoond hebben; hij was toen pas negentien jaar oud [1]), en huwde voor de tweede maal in 1070 [2]): dit alles is zeker. Indien wij nu al aannamen, dat hij reeds in 1062 gehuwd was en dat zijne eerste vrouw Hildegardis heette, — wat wij echter niet gaarne zouden bewijzen [3]) — dan nog zouden wij het uithoofde van al die omstandigheden onwaarschijnlijk noemen, dat eene kerk van Angers reeds in 1062 den naam dezer Hildegardis droeg. Zouden wij niet met meer regt het concilie kunnen laten bijeenkomen in de H. Maria-kerk van het nonnenklooster *le Ronceray* te Angers? Zij was gesticht door de grootouders van Fulco Rechin, Fulco Nerra en Hildegardis; laatstgenoemde gravin deed vele schenkingen aan dit klooster, bleef altijd in eene bijzondere betrekking tot de kloosterlingen [4]); en het is niet onwaarschijnlijk, dat, ook na haren dood in 1046 [5]), die kerk haren naam bleef dragen.

Krachtens den brief van Eusebius Bruno stellen wij derhalve dit provinciaal-concilie van Angers tusschen 1054 en 1059; geheel andere bewijzen dan de aangevoerde zouden noodig zijn, om ons van gevoelen te doen veranderen [6]). Ten gevolge hiervan behoeven wij niet aan

---

1) *Historiae Andeg. fragm. auctore Fulcone*; bij d'Achery, *Spicil.*, Tom. III, pag. 233.

2) *Chronicon Turonense;* bij Bouquet, l. c. Tom. XII, pag. 462, 463.

3) Sudendorf beweert dit en beroept zich op verschillende plaatsen van Bouquet; inderdaad vindt men bij dezen schrijver (Tom. XII, pag. 497, 506 en 534) hetzelfde gevoelen, maar wij zagen niet, dat hij het door een berigt uit de elfde of twaalfde eeuw bevestigde.

4) Cf. Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 320, 391, 429, 438.

5) *Chronicon S. Maxentii*, bij Bouquet, l. c. Tom. XI, pag. 218.

6) Eusebius zegt, sprekende van dit concilie: exactioni Principis *hujus* nostri satisfactum est. Deze uitdrukking is vreemd, wijl hij

te nemen, dat Berengarius reeds in 1062 weder hervallen was; maar wij gelooven in dezen zijnen brief aan Eusebius het eerste verschijnsel van dien herval te zien.

Wanneer, met deze vraag eindigen wij, had dan deze briefwisseling tusschen hem en zijnen bisschop plaats? Sudendorf antwoordt: tusschen 1063 en 1066: omdat Berengarius zich op Wulgrinus van Mans als op een nog levenden getuige beroept en die bisschop in 1066 overleed; maar dat beroep op getuigen konden wij in den brief niet ontdekken. Wij voor ons zijn zeer geneigd, deze briefwisseling omstreeks het jaar 1066 te stellen. Zij schijnt plaats gehad te hebben in den tijd, toen de graaf van Anjou aan Berengarius geen toegang tot de stad Angers verleende, omdat Berengarius een *schriftelijk* verzoek aan zijnen bisschop deed; toen Berengarius besloten had, openlijk zijne dwaalleer te hernieuwen en zich van Rome af te scheiden, en toen hij evenwel zich nog niet openlijk tegen Rome en den Paus had uitgelaten, want anders zou Eusebius zich niet hebben vergenoegd, met zoo kort van de *Pauselijke eindbeslissing* te spreken: derhalve vóór zijnen strijd met Lanfrank.

Die strijd met Lanfrank is de laatste merkwaardige gebeurtenis onder Paus Alexander, welke wij echter tot een volgend artikel verschuiven, om daarna Berengarius onder de regering van Gregorius VII te beschouwen.

---

nog van geenen graaf gesproken had. Zoude het beteekenen: „onze *tegenwoordige* graaf van Anjou"? Zoo ja, het zoude een argument tegen ons gevoelen zijn, of men zou moeten zeggen, dat de brief in 1060 geschreven was, toen Gaufridus Martellus nog leefde. Maar aan zoodanig duister woord meenden wij niet te moeten hechten.

IETS KATHOLIEKS

BIJ EEN REMONSTRANTSCH PREDIKANT.

In hoeverre hij het bewust en gewild heeft gedaan, weten we niet te beslissen, maar een Remonstrantsch dokter in de letteren en de godgeleerdheid heeft zich in een openlijk geschrift op zulk eene Katholieke wijze uitgelaten, dat wij er een oogenblik de aandacht op willen vestigen; te meer, wijl het hier, zij het ook naar aanleiding van het behandelde onderwerp, een tweetal bij uitstek anti-protestantsche punten geldt: de kerkelijke overlevering namelijk en den voorrang van den H. Petrus.

De bedoelde schrijver is de heer H. N. van Teutem, predikant bij de Remonstrantsche gemeente te Rotterdam, die onlangs een wijd gedrukt werkje, getiteld: *Blik in den eersten brief van Petrus* [1]), in het licht heeft gegeven.

Om het standpunt te kennen, waarvan hij bij zijne exegese uitgaat, hoore men voorcerst zijn motto (Matth. XXII: 29b): „Gij dwaalt, niet wetende de Schriften noch de kracht Gods"; hij herhaalt dit in zijn voorberigt en verklaart: „Ik houd mij verzekerd, „dat *bij regte bekendheid met de Schriften* zulke nadeelige oordeel„vellingen (als der Tubinger school) over hare echtheid, geloof„waardigheid, strekking moeten wijken. Hoe zou in de Gemeente „alsdan de verwarring verminderen, de stichting bevorderd worden." Uitdrukkelijk verder verwerpt hij de beschouwingen der ongeloovige Tubinger school, welke, zegt hij, „ook al onder ons niet „vreemd beginnen te worden"; zij toch „verklaart de H. Schriften „bijna zonder uitzondering voor onecht: zij zullen ontstaan zijn „in de tweede eeuw door onbekende handen, zijn partijschriften,

[1]) Leiden, S. C. van Doesburgh. 1860. — 84 bladz. kl. 8°.

„pamfletten." Uitdrukkelijk ook laakt hij de elders en mede hier te lande gevolgde methoden, welke immers nog tot geen *regte bekendheid* met de Schriften gebragt, zoo veel verwarring en zoo weinig stichting gegeven hebben. „Ontelbare bedenkingen van „onze dagen (verzekert hij, bl. 65), welke tot geringschatting „onzer Heilige Schriften leiden, zijn met dat woord van Christus „tot de Sadduceën af te wijzen: *gij dwaalt, niet wetende de Schriften.*"

Welke is dan Dr. van Teutem's manier?

Bij hem, ofschoon hij „van den uitlegkundigen arbeid van anderen (vooral van Dr. Joh. Ed. Huther) dankbaar gebruik gemaakt heeft", bleef evenwel „het *herhaald lezen* van het geschrift van Petrus zelf" het hoofdwerk. Daarvan legt hij in zijn boekje het resultaat neder. Van Teutem's methode nadert derhalve, naar het ons voorkomt, die welke door Karl Ed. Fr. Dalmer in zijne *Auslegung des Briefes St. Pauli an die Colosser* [1]), en weder in de voorrede van zijn *Lexicon breve Graeco-Latinum* [2]), aanbevolen en vroeger reeds zoo nadrukkelijk door den Marburgschen hoogleeraar Vilmar [3]) voorgestaan is. Men moet namelijk, gelijk men eigenlijk ook niet anders van een Protestant verwachten zou, men moet zelf zoeken, zelf lezen en herlezen, zoo min mogelijk onder invloed van eens anders hulp, zelf uit de bron zelve putten [4]). Met dat doel schreef Dalmer ook een bijzonder *Lexicon breve*, 'twelk niet méér mag helpen dan volstrekt noodig is; want hij, Dr. Vilmar en hunne geestverwanten willen „op echt oud-theologische wijze onder *oratio*, *meditatio* en *tentatio*, onder bijstand van den H. Geest, het werk volbrengen". Het blijkt echter uit Dr. van Teutem's *Blik* niet, dat hij zóó verre gaat; maar „het herhaald lezen", wat anderen dan zeker zoo niet doen, bleef, zegt hij ons, „mijn hoofdwerk", en hij beschrijft (bl. 64) uitvoerig, *hoe* hij las. Bij hem dan, zeker anders alweder dan bij andere Protestantsche

---

[1]) Gotha, Verlag von Friedr. Andr. Perthes. 1858.

[2]) Aldaar, 1859.

[3]) *Die Theologie der Thatsachen wider die Theologie der Rhetorik.* Marburg. Elwert'sche Universitäts-Buchhandlung. 1856. Zie *de Katholiek*, Dl. XXX, bl. 158—185.

[4]) Ex ipso fonte haurire *quam minime adjuti*, zegt Dalmer, en onderstreept zelf de laatste woorden.

schriftgeleerden, bij hem is het resultaat, als bij Dalmer, Vilmar en dergelijke exegeten, altoos klimmende waardering van den bijbel: „Mij aangaande, ik verblijd mij met dankzegging aan mijnen „God, dat met de voortzetting van mijn onderzoek onzer gewijde „oorkonden, nog altijd mijne liefde en mijn naijver voor het „Evangelie der Heilige Schrift klimmen."

Wat nu zegt de heer van Teutem van de overlevering en den persoon van Petrus?

Aan de kerkelijke overlevering kent hij zooveel waarde toe, dat hij mede door haar getuigenis de echtheid van den eersten brief van Petrus staaft. „Dat deze brief (schrijft hij bl. 4—5) door „de christelijke oudheid als van Petrus afkomstig erkend werd, „is buiten twijfel. Eusebius vermeldt, dat hij door Papias en „Polycarpus gebruikt is *), en bij de kerkvaders Irenaeus, Clemens „Alexandrinus, Tertullianus, Origenes, komen er aanhalingen uit „voor. Niet weinigen in onze dagen hechten aan die getuigenissen „der oude kerkelijke schrijvers voor de echtheid der schriften „luttel waarde. Wij stemmen gaarne toe, dat zij ons niet ontslaan „van de moeite, om ook uit den inhoud en aard der Schriften „zelve de [inwendige] bewijzen voor hare afkomst op te zamelen. „Maar toch zijn zij geenszins gering te achten. *Om het groote „belang, dat wij bij de echtheid der H. Schriften hebben voor de „waardering van haar inhoud en haar gezag moeten zij niet voorbij „gezien worden.*"

Dat klinkt tamelijk Katholiek! 't Is waar, ook godgeleerden van minder geloovige rigting, als bijv. ten onzent Prof. Scholten, spreken van „het gewigt dier getuigenissen" der „oude Christelijke kerk" [1]; maar terwijl de Leidsche hoogleeraar stoutweg uitroept: „de magt der traditie moest verbroken worden, zou ook op het „gebied der kritiek het wetenschappelijk onderzoek tot zijn regt „komen" [2]: wil de Rotterdamsche predikant bij de inwendige

---

*) B. III: 39: IV, 14.

[1]) In zijne *Historisch-Kritische inleiding tot de Schriften des Nieuwen Testaments* ten gebruike bij de akademische lessen. Leyden, P. Engels, 1856. Tweede, vermeerderde druk. Bl. 364—356.

[2]) In de voorrede van zijn evengenoemd werk, bl. XII.

gronden vooral het gezag der traditie voor de echtheid der H. Schriften niet voorbijgezien hebben. En dat Dr. van Teutem hier meer Katholiek spreekt dan een Protestant verdragen kan, blijkt uit dit nadrukkelijk protest van S.....s (in de *Nieuwe Recensent*, N°. 8, 1860): „Tegen de verdediging van de waarde der geschriften van „de oude kerkelijke Schrijvers, teekent Ref. protest aan. De heer „van Teutem zelf kent der overlevering geene absolute waarde en „geloofwaardigheid toe."

Niet minder heeft denzelfden Recensent eene uitdrukking gehinderd, welke Dr. van Teutem zich aangaande den persoon van den H. Petrus heeft veroorloofd. Zij is ook werkelijk vrij Roomsch. We omgeven haar van nog andere plaatsen, waar de Remonstrantsche schrijver inderdaad met eene bijzondere genegenheid van den Vorst der Apostelen gewaagt. „Als discipel (zoo lezen we bl. 1) muntte „Simon Petrus onder de twaalven uit, en was door het overwigt „van zijn karakter [?] hun aanvoerder en vertegenwoordiger. De „Heer achtte hem hoog en wachtte iets groots van hem. Hij be„steedde aan zijne vorming de meeste zorg EN ZOU OP HEM ZIJNE „GEMEENTE GRONDVESTEN. Werkelijk treedt hij van den Pinksterdag „af aan het hoofd der Apostelen op. Hij opende aan het Evangelie „den weg tot de Joden en tot de Heidenen beide, en legde de „grondslagen der kerk. De stempel, door hem op het gelaat der „kerk gedrukt [1]), werd in hare *denkwijze* en *inrigting* tot heden „toe niet uitgewischt." — Bedoelt de schrijver die orde van gezag en gehoorzaamheid, die eenheid van leer en hiërarchie als alleen in de Katholieke Kerk heerscht?

Verder noemt hij den H. Petrus (bl. 2) „dien Eersten onder de „Apostelen, door wiens prediking de Heer zijne gemeente grond„vestte"; „in den kring der discipelen was hij steeds de eerste „met spreken en handelen" (bl. 24). „Petrus vermaant de op„zieners [?], *de kudde Gods volvaardig te weiden*, zijne uitdruk„kingen blijkbaar ontleenende van [aan] het driemaal herhaald „„*weid mijne schapen*"; „hij is bezorgd over de broederen, toont „zich begeerig om hen te versterken" (bl. 28). „Op inhoud, doel,

---

[1]) Een stempel op het gelaat!....

„stijl van onzen brief staat het beeld der persoonlijkheid van Simon „Petrus uitgedrukt. Zoo kon geen ander Apostel schrijven. Het ver- „tegenwoordigt den discipel, tot wien de Heer zeide: „*Weid mijne „schapen*, volg mij," te weten in den dood en langs dien weg in „mijne heerlijkheid. „Zoo wanneer gij zelf zult bekeerd zijn, ver- „„sterk uwe broederen" (bl. 29). — Petrus was „een onafhan- „kelijk, zelfstandig, oorspronkelijk schrijver". „Dit laat zich van „zelf van een Petrus, als wij ons zijn persoon en zijne werkzaam- „heid vertegenwoordigen, niet wel anders verwachten. Of droeg „hij, die eerst in den kring der discipelen en later aan het hoofd „der elven de voorganger was, zijn eernaam van *rotsman* te ver- „geefs? Zou het hem aan onafhankelijkheid en zelfstandigheid ont- „broken hebben? Maar de Heer droeg hem allereerst en vóór allen „een eigen werkkring op. Hij moest op den grondslag zijns Naams „de kerk beginnen op te trekken onder de Joden" (bl. 58 en 59).

Ziedaar aanhalingen genoeg, om te toonen, met welk eene liefde de heer van Teutem over het hoofd der Apostelen spreekt, en welk een voorrang hij hem toekent. Meer Katholieks welligt dan hij zelf bedoeld heeft, ligt er in menige uitdrukking, zoo men althans aan de woorden van „Eerste", van „Rotsman", „grondslag", „weiden", „versterken", enz. hunne eigene eenvoudige, maar *volle* beteekenis wil laten. Voor den reeds gemelden Recensent heeft Dr. van Teutem dan ook hier te Katholiek gesproken: „Petrus „is, naar zijn oordeel [en de gewone Protestantsche ontduiking], „niet de persoon van Petrus, maar de belijdenis: gij zijt de „Christus!" Recensent S.....s is bevreesder dan de Protestantsche exegeet Dr. Heinr. A. W. Meyer, die ronduit bekent: dat niet het geloof en deszelfs belijdenis door Petrus, maar de persoon van Petrus, Petrus zelf met zijn vast en sterk geloof, zoo even door hem beleden, de rots is; dat Simon, na Jesus' verklaring, werkelijk *is*, wat de hem toegevoegde naam *beteekent*, Rots namelijk, waarop de Heer zijne gemeente (Kerk) zal bouwen; dat hier werkelijk het *primaat* aan Petrus onder de Apostelen wordt toegekend, wat overigens ook, zegt hij, met zijne feitelijke meer-

[1]) In zijn *Kritisch exegetisches Handbuch* über das Evangelium des Matthäus. Dritte Auflage. Göttingen, 1853.

derheid in het Nieuwe Testament overeenkomt. „Dit primaat", besluit Meyer, „moet men (den Katholieken) onpartijdig toegeven, „doch zonder de Roomsche gevolgtrekkingen, daar Jesus geen „opvolgers van Petrus in 't oog had". Hoe zonderling! Petrus is, naar Meyer, werkelijk zelf, in persoon, de rots der gemeente (Kerk), de rots of onwrikbare grondslag, waarop zij gebouwd werd; — zoo nu Petrus enkel en alleen voor *zijn* persoon de rots der gemeente (Kerk) *heette* en *was* - dan moest immers met zijnen dood tegelijk ook de gemeente (Kerk) vergaan zijn [1])!

Gelijk we hierboven verklaarden, bedoelden we alleen, op het vrij Katholieke van een tweetal voorstellingen in Dr. van Teutem's boekje de aandacht te vestigen; we wilden in geen recensie van zijn arbeid treden, we zouden hem dan op menig, en zeer gewigtig punt moeten bestrijden, hem van ongevolgelijkheid beschuldigen in zijn verwerpen van den tweeden brief van den H. Petrus, niet weinig ook in taal en stijl moeten afkeuren. Ditmaal echter, zelfs een paar onverdiende verwijten tegen „Rome" hem ten goede houdende, voelen we behoefte, hem van gansscher harte onze hulde te brengen voor zijne mannelijke en welgemeende bestrijding van het ongeloof der Tubinger school en geestverwanten ook ten onzent (bl. 64 vv.), waarin zooveel voorkomt wat hij tot zijne voldoening bij onze Katholieke Hermeneuten, Isagogen en Exegeten, zoo van vroegeren als van dezen tijd, kan terugvinden. En wij sluiten gaarne met deze woorden (bl. 72): „Wat nuttigheid had het..... „voor den Protestant, zoo vaak hij zich liever door de wijsheid „dezer eeuw liet onderwijzen, dan door de leer der Apostelen? „Voorwaar, de kerkelijke geschiedenis draagt ons helder genoeg „hare fakkel voor, om niet langer zoo onbedacht van het regte „pad af te doolen" (dolen).

---

[1]) Men zie op deze plaats van Matthaeus (XVI, 16 vv.) de grondige verklaring van Prof. Beelen in zijne vertaling van dien Evangelist (Amsterdam, Wed. C. L. van Langenhuysen, 's Hertogenbosch, P. Verhoeven. 1860); daarnevens ook de bondige opmerkingen en redenering van Mr. S. P. Lipman in zijne vertaling van *Alle de historische schriften van het N. T. onzes Heeren Jesus Christus* ('s Hertogenbosch, bij P. N. Verhoeven, 1859).

VERSCHEIDENHEDEN.

DE STANDTEKST DER VULGAAT GEREGTVAARDIGD.

't Is bekend, hoe Protestantsche schrijvers hebben uitgevaren tegen de wijze bepaling van Paus Clemens VIII. waarbij een officiële of standtekst der Vulgata, de Romeinsche normaal-editie namelijk van 1592, 1593 of 1598, met de er bij behoorende *Correctoriën*, voor verdere uitgaven en drukken werd voorgeschreven. Die en geene andere er van verschillende lezing geldt diensvolgens als de erkende tekst der door de Kerk authentiek verklaarde *Latijnsche* [1]) vertaling van de H. Schrift; daaraan mag op privaat gezag niet het minste worden veranderd. Zulk eene bepaling, zeide men, was de vrije wetenschap aan banden leggen!

Zeer opmerkelijk nu is het, dat dezer dagen de wijsheid van dien maatregel, bij eene nieuwe uitgave van Luther's bijbelvertaling, door een Protestantsch blad althans zijdelings gehuldigd is. In Hengstenberg's *Evang. Kirchen-Zeitung* (1859, No. 6), is sprake van die nieuwe uitgave der bijbelvertaling van Luther, door Canstein's bijbelmagazijn te Halle aangekondigd; en daar wordt te dier gelegenheid deze aanmerking gemaakt: „Tegen één punt moeten we met allen ernst opkomen. De „Canstein'sche Bibelanstalt" geeft ook „verbetering van eenige (omstreeks 4—5) niet gewigtige en buitenkijf verkeerd overgezette plaatsen, bepaaldelijk van het N. T.," te verwachten. Daarmeê zou zij naar onze meening *hare bevoegdheid te buitengaan*, wijl zulk eene verandering der kerkelijk aangenomen vertaling *niet zonder mede-*

[1]) Zie het opstel „*Prof. P. J. Veth, over de Latijnsche Vulgata*", in *de Katholiek*, Dl. XX, bl. 236—249; alsmede Prof. Beelen's *Grondregels* voor het vervaardigen eener Nederduitsche vertaling van het N. T. ten gebruike der Katholieken. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 's Hertogenbosch, P. Verhoeven, 1858.

werking van het kerkelijk bestuur kan ondernomen worden, en *de gevaarlijkheid van het voorbeeld* zou op verre na niet door het inderdaad geringe praktische voordeel worden opgewogen." — Gelden diezelfde redenen niet evenzeer en veel meer voor onze uitnemende, aloude, zulk een reeks van eeuwen door heel de Kerk gebruikte en gesanctioneerde Vulgaat?

WILHELM HEINE OVER EEN LIEFDEZUSTERSGESTICHT IN CHINA.

In zijne onlangs verschenen *Reis rondom de wereld* [1]) wijdt Heine een paar bladzijden aan een liefdegesticht in China, hetwelk hij herhaaldelijk bezocht. Om het goede wat hij er in alle opregtheid van zegt, willen we hem niet al te hard vallen over 't hem bedroevend vermoeden, dat er welligt onder die zusters waren die in stilte van verborgene smarten en teleurgestelde verwachtingen kwijnden en hare vrijheid weleer in een onbedachtzaam oogenblik hadden ten offer gebragt! Dat onze Duitsche reiziger bij die onverstoorbare rustigheid der zusteren, waarvan hij meermalen getuige was, met ieder romanschrijver aan schoonheid en stereotiepe liefdegeschiedenissen denkt niet alleen, maar openlijk er over uitweidt, getuigt slechts voor de zooveelste maal, dat "de dierlijke mensch niet vat wat van den Geest Gods is"! Heine spreekt over die godgewijde bruiden, die heldinnen der heilige liefde, met het getroffen hart van een wereldling. Hooren we zijn verhaal.

Hong-Kong, September 1854.

In de stad Victoria (Hong-Kong) zelve is sedert eenige jaren

---

[1]) We hebben het oorspronkelijke niet ter hand en volgen de Fransche vertaling van A. Rolland.

eene inrigting, het *Asyl der H. Kindschheid* geheeten, dat, uitsluitend voor het vrouwelijk geslacht bestemd, door vrouwen bestuurd en bediend wordt. Wie herinnert zich op het gezigt van dergelijke inrigtingen de treffende woorden des Heeren niet: „Laat de kinderen tot Mij komen"? Immers hunne liefdegiften vooral [1]) verschaffen de middelen, om in die verre streken andere kinderen als zij op den weg des heils en der waarheid te brengen.

Op dit oogenblik wijden in dit gesticht negen zusters en eene overste hare zorgen aan meer dan zestig kleine meisjes, meerendeels derwaarts gebragt uit het Noorden van China, waar men ongelukkig nog zeer dikwerf, althans onder het geringe volk, de kinderen van het vrouwelijk geslacht verdrinkt. Ook te Amoy en te Ningpo zijn vereenigingen van die goede zusters, welke zich met de bijzondere zending hebben belast, van die arme schepseltjes te verzamelen en er velen aaar Hong-Kong zenden.

Ik werd door pater S. bij haar ingeleid en bezocht herhaalde malen het gesticht. De overste en twee zusters zijn uit Engeland, er is éene Duitsche zuster, de zes andere zijn uit Frankrijk. De zusters hebben de verschillende werkzaamheden onder elkaâr zoo verdeeld, dat ieder er eene van gedurende een zekeren tijd volbrengt; beurtelings zijn ze dus met de keuken, de slaapzalen, de schoollokalen, enz. belast. De kinderen zelven worden derwijze opgeleid, dat de oudsten weder de jongeren helpen bewaken, verzorgen en onderrigten.

Menigmalen gaf ik mij het genoegen, een uurtje van den namiddag bij die goede en vrome zusters door te brengen, welke in de afzondering en stilte het goede pogen te doen naar de inspraken van haar hart; men ga echter die herhaalde bezoeken niet verdenken; al de zusters zijn over den rijpen leeftijd heen, velen zelfs raken schier aan de grenzen van den ouderdom. Eenigen onder haar hadden nog sporen van vroegere schoonheid behouden. De

---

1) Het liefdewerk der *H. Kindschheid van Jesus* is voor eenige jaren in Frankrijk ontstaan; inzonderheid dragen daartoe de kinderen, vooral op de scholen, hunnen (maandelijkschen) halven stuiver bij. Thans is die vereeniging ten behoeve van de Chinesche kinderen reeds in vele landen verspreid.

overste was eene eerwaardige en volmaakt opgevoede vrouw, en mijne landgenoote, zuster St. Georges, was een goed en naïef schepsel, en vond er een regt kinderlijk genoegen in, nog van haren schoonen Rijn met zijne groene golven, dien zij nu zooveel jaren verlaten had, te hooren spreken. (Zij was van Mainz.) God alleen kent de smartelijke worstelingen en omkeeringen welke welligt meer dan één dier vrouwenharten hebben geschokt, alvorens zij onder den sluijer eene schuilplaats en den vrede kwamen vragen! Den vrede, helaas! — hebben zij dien wel gevonden? En wie weet, of zich onder die rustige en ernstige gelaatstrekken, onder die zwijgende lippen niet eene geheime smart verbergt? Wie weet, of niet vroegtijdig eene teleurgestelde hoop, een gekrenkt gevoel een weleer vrolijk en zorgeloos meisje in eene ernstige kloosterlinge heeft veranderd! Die gedachten kwamen gedurig bij mij op, zoo dikwerf ik dit asyl bezocht, en de zachte, kalme manieren der zusters, hare ernstige en gelijke kleeding (een donker-blaauw gewaad met een witten sluijer, veel gelijkend op een hoed, die van alle kanten nederhangend, het gansche hoofd op het gelaat na bedekte) vermeerderden nog den diep-weemoedigen indruk dien ik op haar gezigt ondervond. Evenwel had dit alles niets onaangenaams noch neerslagtigs voor den opmerker; de godsdienst werd niet uitgestald door die goede zusters, en hare afzondering van de wereld was slechts betrekkelijk; op een goed woord antwoordden zij met een welwillenden blik, op eene zachte scherts met een zachten glimlach. Zij hadden het heel druk en waren diensvolgens tevreden; alles duidde bij haar den vrede en de Christelijke naastenliefde aan. Inderdaad, hoe zou eene vrouw, wie door het lot [!!] het geluk geweigerd is, eigen kinderen te hebben, die schatten der liefde, door God in het hart van alle menschelijk wezen gelegd, beter kunnen besteden dan met arme verlaten kinderen te verzorgen? Moogt gij lang gelukkig zijn in uwe liefderijke bediening, goede en vreedzame zusters! dus was de laatste wensch dien ik voor haar deed, en ik gevoelde eene zekere droefheid toen ik haar voor altoos moest vaarwel zeggen.

OPGAVE VAN HET AANTAL SLAGTOFFERS EN VERWOESTINGEN IN SYRIE.

De Eerw. Lavigerie, algemeen bestuurder van het Liefdewerk der scholen van 't Oosten, meldt in een schrijven van den 11 Augustus jl. aan den *Ami de la religion*, dat er toen, naar naauwkeurige inlichtingen eens ooggetuigen, in Syrië op zijn minst 18,000 Christenen vermoord en 1,000 gesneuveld waren die zich met de wapenen in de hand verdedigden; — 75,000 waren er uit hunne dorpen verjaagd en naar de kuststeden of in 't gebergte gevlugt en moesten van aalmoezen leven; — men telde 10,000 weezen van beiderlei geslacht en 6,000 weduwen.

Drie dagen later schrijft dezelfde Eerw. bestuurder: Bij de moordenarijen en afschuwelijkheden door de Druzen tegen de Christenen gepleegd, komen de wraakroepende verwoestingen, allerwege op den te voren zoo vruchtbaren grond der Maronieten aangerigt. De opgave is als volgt:

Verwoeste scholen, 28.

Kweekelingen dier scholen, 1,830,

Omgehaalde kerken, 560.

Verwoeste dorpen (met verlies van het vee), 360.

Religieuse inrigtingen der Europeanen, 9.

Verloren oogsten: al wat de Libanon aan granen, zijde, moerbezieboomen, enz. aanbood van het distrikt Maten af tot de vlakten van Nazareth toe, over eene uitgestrektheid van omstreeks 120 kilometers lengte op 50 breedte.

Heel de oogst van de tuinen der vlakte van Coelesyrië, dat is, eene uitgestrektheid van 100 kilometers lengte op 16 breedte.

Insgelijks, al de vruchten van den Anti-Libanon, van de stad Hawah tot den Hauran, 'twelk eene lengte is van 220 kilometers op eene breedte van 80.

Heel de oogst van den Hauran, de rijkste van gansch Syrië, 120 kilometers lang en 80 breed.

Hetwelk een bedrag geeft van 116,360 vierkante kilometers, waarop alle voortbrengselen, getimmerten, enz. geheel vernietigd zijn.

EEN ONDERWIJZER EN EEN RECENSENT.

In de *Nieuwe Recensent*, N°. 8 dezes jaars, geeft de heer A. (van bl. 367—376) eene vrij ongunstige beoordeeling van D. H. Meijer's *Schetsen uit de dorpsschool*, vooral op het punt van taal en stijl. En dat is dubbel verdiend. Want gezegde dorpsschoolmeester, die zich ook aan levensschetsen van eenige hervormers gewaagd heeft, zondigt elk oogenblik tegen de allereerste regelen der grammatica, en toont van eigenlijk gezegden stijl niet het minste te weten. Hij schrijft bijv.: „ spreekend „; „ kustre „; „ zoo menig kind werden „; „ de jongens schreeuwde „(n);... „ weldoeners! die mij droegt(t) en verzorgden en deed „(t)...; hij gebruikt telkens den vierden voor den eersten naamval en omgekeerd, spreekt van „ zich berusten „ en dergelijke.

Recensent A. had regt, zulk een ellendigen veelschrijver te tuchtigen, en zulk een onbeslagen onderwijzer, die zijne ambtgenooten nog wel in bovengenoemde *Schetsen* durft hekelen, de les op te lezen. Intusschen had ook A. wél gedaan, met zijne recensie iets zorgzamer na te zien; dan zou hij zeker geen vrede gehad hebben met hetgeen hij schreef: dat (blijkens de uit Meijer medegedeelde proefjes) „ de *toestand* van het Staatsonderwijs hier te lande in „ een treurigen *toestand* verkeert „! — „ Mogt dus de heer Meijer „ ons nogmaals schetsen uit de schoolwereld geven, laat *hem* dan „ eens uitgaan van de spreuk „ enz. — „ hij zal zijnen standgenooten „ meer vereeren „, enz. Tot een „ proefje „ van *zijnen* stijl mogen deze regelen dienen:... „ omdat zij [degelijke koppen, mannen,] „ even als de zon hare stralen naar alle zijden heenwerpt, rondom „ zich zaden van kennis en wetenschap uitstrooijen en nooit ver- „ geten dat, al is de jeugd de akker dien zij moeten bearbeiden, „ de schatkameren hunner kundigheden ook voor anderen moeten „ openstaan, en dat daar hun veel talenten zijn toevertrouwd, er „ veel van hen zal geëischt geworden! *Dixi*! „ — De heer A., die in den bonten kanseltoon, door hem hier aangeslagen, allerlei beelden door elkaâr haalt; die over verkeerde punctuatie klaagt; van ieder Schrijver en Vertaler „ en hoeveel te meer dan van een onderwijzer der jeugd „ eischt, „ dat hij ons zuivere Nederlandsche

taal opdissche", mag zeker niet vergeten, dat zoo iets dan allermeest van een Recensent gevorderd wordt, wil hij niet het bekende *Medice, cura te ipsum*! beloopen.

"DE STERREN IN DEN NACHT."

Onder dezen naam (*The Stars in the Night*) is te Londen een genootschap opgerigt, hetwelk, naar het prospectus zegt, ten doel heeft, "in het slijk van het menschdom af te dalen, zielengenesheer te worden, en de 65,000 gevallen vrouwen, die in deze wereldstad rondzwerven, tot de deugd terug te brengen."

Eenige Britsche philanthropen, onder welke verscheidene leeraars, behoorende tot de stedelijke zendelinggenootschappen, het Engelsch maand-traktaatgenootschap, het genootschap tot hulp van vrouwen, de Londensche vereeniging tot voorbehoeding voor den val en verbetering van gevallenen, het Triniteitshuis en andere instellingen, niet tevreden met de reeds aangewende pogingen, kwamen, nu een half jaar geleden, op een zonderlingen inval, om dergelijke zondaressen van haar schandelijk leven terug te brengen. Eenige honderden briefjes, in enveloppen voor zoodanige personen bestemd, werden in de koffijhuizen en elders afgegeven, en luidden aldus: "Uwe tegenwoordigheid wordt door vele belangstellende vrienden verlangd in St. James' Restaurant, 69 Regentstreet, om te zamen thee en koffij te gebruiken, op Woensdag 8 Februarij, des avonds ten 12 uur." Kort vóór den bepaalden tijd waren er omstreeks 250 dier ongelukkigen ter bestemder plaatse bijeen, en vergastten zich aan 't voorgestelde, zeer benieuwd naar den afloop dier zonderlinge zamenkomst. Inmiddels traden de ontwerpers van dit bekeeringsmiddel binnen, onder welke de bekende Baptist Noël en andere predikanten als W. Brock, O'Neile, Stoughton, de bankier Latouche, en verdere leden. Ds. Brock verklaarde kortelijk het doel der gedane uitnoodiging, en B. Noël hield eene treffende toespraak, waarop door andere predikanten toepasselijke gebeden werden gedaan. De houding dier vrouwen was zeer betamelijk;

velen bedekten haar gelaat, en schreiden luide. De sprekers eindigden met aan te kondigen, dat allen die hare zondewegen wilden verlaten, in het London Reformatory, het Trinity Home en andere gestichten met liefde zouden opgenomen worden. Ten drie uur gingen zij bedaard uiteen.

Dingsdag avond den 21 Februarij werd weder eene dergelijke zamenkomst gehouden, waarop nagenoeg 200 van die vrouwen verschenen, eenigen in eersten stijl, doch de meesten burgerlijk gekleed. Ruim een twintigtal gaf den wensch te kennen, om in eenig asyl te worden opgenomen. Zeven van die bijeenkomsten zijn er nu (in Julij, naar *de Vereeniging* mededeelt) gehouden; op de laatste, door omstreeks 300 vrouwen bijgewoond, zijn er 30 in een asyl geplaatst. In 't geheel hadden toen 1700 dier personen het evangelie hooren verkondigen, 105 waren aan de zonde ontrukt en in 16 asylen opgenomen, en 10 naar hare betrekkingen teruggezonden. Ten gevolge van eene oproeping in de *Times* ontving het comité, dat *f* 12,000 schuld had, aan giften nagenoeg *f* 30,000.

Algemeen, zegt de berigtgever in de *Vereeniging*, spreekt men ten gunste van deze onderneming. „De vrouwen, die in de „asylen zijn, gevoelen zich gelukkig; sommigen geven duidelijke „blijken van bekeering, en schrijven aan hare oude bekenden op„wekkingen om tot haar over te komen. Zij verklaren bereid te „zijn hare bedden af te willen staan voor de nieuw aankomen„den, en hebben zelfs onder elkander bidstonden voor haar, „die nog in de zonde voortleven." En helaas! hoe verschrikkelijk groot is dat getal in Londen alleen! Volgens de opgave van genoemd genootschap [1]), „worden er in die stad jaarlijks 12,000 kinderen in onderegd geboren en in slechtheid opgevoed; 11,000 vrouwspersonen overschrijden de grenslijn der *demi-monde*; buitendien vinden daar 20,000 zwendelaars van allerlei soort, 30,000 zakkenrollers en 40,000 bedelaars hun bestaan. Van deze allen gelukte het de vereeniging ongeveer 4,000 te bekeeren. Uit de statistieke bescheiden blijkt, dat van de 40,000 ligtekooijen jaarlijks

[1]) Medegedeeld in het *Handelsblad* van 27 Febr. ll.

500 haren dood in den Theems vinden, 5,000 in den waren zin des woords van honger en gebrek omkomen, nadat zij te vergeefs gepoogd hebben, haar ellendig leven te rekken door het vermoeijend naaijen van hemdenkragen, waarvoor zij per dozijn slechts anderhalven stuiver ontvangen; 10,000 dolen in de straten rond, zonder huisvesting en zonder te weten waar zij den nacht zullen doorbrengen. Van de 1,049 vrouwen, die in 1858 in het asyl der vereeniging werden opgenomen, zijn er 460 als dienstboden geplaatst; 307 werden naar hare betrekkingen teruggezonden, 108 verlieten Engeland, 53 werden uitgehuwelijkt, 5 stierven, enz. Die ongelukkigen, welke alle nachten langs de straten zwerven, zijn meest linnennaaisters, modisten, goevernanten en kindermeisjes."

Het genootschap: *De Sterren in den nacht*, sedert lang op meer afdoende maatregelen tot redding zooveler ongelukkigen bedacht, beproeft dan nu die zamenroepingen in den nacht; een middel, merkt Ds. Heldring aan, "misschien alleen in Londen uitvoerbaar. "Maar heeft de zonde duizenderlei wegen om het verderf uit te "breiden, ook de reddende liefde heeft hare tien duizende wegen, "om het hart tot Christus te trekken. Ik vind het daarom treffend, dat ook in ons land eene der Commissiën tot redding van "zoodanige verlorene schepselen tot het besluit gekomen is, niemand die zich aanmeldt om gered te worden, af te wijzen. Het "is ons ook bijzonder opmerkelijk voorgekomen, dat het getal der "op Steenbeek opgenomene [het Protestantsch asyl voor bedoelde personen] "wederom tot eene hoogte geklommen is, waar wij "zelve verwonderd over staan."

De verdubbelde pogingen, door Protestanten ten behoeve dier ongelukkigen aangewend, zijn een spoorslag te meer voor de Katholieken, om onverdroten op den ingeslagen weg voort te gaan. Mogen inzonderheid zij allen, die voor het Liefdewerk van den Goeden Herder ijveren, niet verflaauwen, maar die veelbelovende onderneming blijven schragen, opdat zij, in volle werking getreden, door redding en voorbehoeding vele kostbare zielen aan het verderf ontrukke.

EEN BEZOEK

IN

DE KATAKOMBEN.

De oud-Christelijke katakomben [1]) zijn, gelijk men veelal weet, onmetelijke, opzettelijk zonder plan aangelegde doolhoven of onderaardsche gangen, welke in die vaste, stevige aardsoort, welke men *Puzzolana* noemt, uitgehouwen, elkaâr in alle mogelijke rigtingen door-

---

1) Menigeen houdt, dat het woord *katakomben* (*catacumbae*) naar zijne afstamming en beteekenis onderaardsche ruimten ter bewaring van lijken beduidt. Die meening schijnt bevestigd door het feit, dat niet enkel alle onderaardsche kerkhoven van Rome zoo genoemd werden, — ter nadere onderscheiding echter met den naam er bij van den bouwer of stichter, of van een beroemd Heilige, die er rustte, of wel van den naast bijgelegen weg; — maar dat men ook de onderaardsche begraafplaatsen van andere landen en werelddeelen tot in Egypte en Indië toe, met hetzelfde woord pleegt aan te duiden. En niettemin is het er gansch anders mede gelegen. Want *Catacumbae* heette oorspronkelijk enkel dat stadsgebied van Rome, hetwelk den streek rondom den Appischen weg gelegen omvatte, en niet de minste betrekking op de onderaard-

kruisen, en zich hier en daar tot graf- en offerkamers, of ook tot grootere ruimten voor het onderrigt verbreeden. Omstreeks zestig van die labyrinthen werden er in 't geheel gevonden, waarvan er intusschen thans naauw twintig weder geopend zijn. Hunne inwendige gangen en verbindingswegen loopen, bij eene hoogte van zeven tot acht en eene breedte van twee tot drie voet, in ongesloten keten onder het stadsgebied van Rome heen, en hebben - alle wegen of galerijen in de soms driehoog boven elkaâr gelegen verdiepingen medegerekend - de

---

sche woningen der dooden had. Dat dit zoo is, blijkt uit verscheidene onomstootelijke getuigenissen van oude Romeinsche schrijvers, waarvan het genoeg zij er eene hier aan te halen. Niet verre van de basiliek van St. Sebastiaan, vindt men aan den Appischen weg den grootschen en goed onderhouden circus der oude Romeinen, welke naar keizer Caracalla genoemd is. Daarvan berigt een geschiedschrijver: „Keizer Maxentius bouwde een circus „bij de katakomben „ (*Maxentius circum fecit ad catacumbas*). Bovendien hebben de akten welke uit de eerste Christelijke eeuwen herkomstig zijn, nergens het woord *catacumbae* als algemeene benaming voor de onderaardsche grafsteden, maar schier uitsluitend *coemeterium*, rustplaats, of *crypta*. Die algemeene beteekenis schijnt het woord *katakomben* eerst later, en wel door die omstandigheid verkregen te hebben, dat juist onder het stadsgebied van Rome onmiddellijk aan den Appischen weg, meer onderaardsche begraafplaatsen van Christenen werden aangelegd, waarvan er eene inzonderheid den naam van *Kerkhof* of *Rustplaats bij de katakomben* (*coemeterium ad catacumbas*) ontving. Reeds hieruit blijkt de onhoudbaarheid eener door Kardinaal Wiseman gecopperde gissing. Volgens dien geleerde zou het woord in zijn algemeenen zin aan de katakombe van St. Sebastiaan ontleend zijn, wijl daar ter plaatse de ligchamen der heilige apostelvorsten Petrus en Paulus aan de Oosterlingen, die ze meêgevoerd hadden en er juist mede naar Griekenland terugkeerden, door goddelijke tusschenkomst weder ontnomen, en eenigen tijd in eene afzonderlijke grafstede werden begraven of *nedergelegd* (κατα-cumbere).

Even onvruchtbaar blijven de menigvuldige pogingen, om langs etymologischen weg de beteekenis van het woord uit te wijzen,

aanmerkelijke lengte van acht- tot negenhonderd Italiaansche mijlen, met niet minder dan zeven millioen graven van Christenen. De reuzenarbeid van 't uitgraven dier tallooze gangen, het uitbreken der grafnissen (*loculi*), het wegruimen der vulkanische steenaarde in oudere, reeds met lijken gevulde gewelven, alsmede het maken van grafschriften was het werk van een aanzienlijk gild, of broederschap, *fossores* of *gravers* geheeten, die voor hun even moeijelijk als gevaarlijk beroep eene eigene kerkelijke wijding ontvingen. Het was hun taak, de ligchamen der gestorvene of gemartelde Christenen af te halen en in de zwijgende onderwereld ter laatste rustplaats te brengen.

In die tijden van frisch en levendig geloof hielden de Christenen het wel is waar voor een hoofdpligt, de liefderijkste zorg aan de zielen hunner afgestorvenen te wijden:

---

gelijk het dan eenigen voor eene Gricksch-Latijnsche zamenstelling, anderen voor een zuiver Grieksch woord, dat zooveel beduidt als *rustbed* (κατα-κυμβη), of *uitholling* (κατα-κυμβος), of *plaats bij de graven* (κατα = *ad*) wilden uitgeven. — Scherpzinnig en geestig altoos blijft de poging van Krüll (in zijn straks aan te halen werk) ter verklaring van dit woord. „Waarschijnlijker komt het ons voor, zegt hij, dat *katakombe* eene zamenstelling is van κατα, *bij*, *aan*, en κυμβος, wat allereerst *holling*, *uitdieping* (*recessus*, *cavatus*, Forcell.), dan ook *boot*, *schip* beteekent. De Griekse υ verandert bij de Latijnen in *u*, weshalve Bentley aan *cumba* boven *cymba* de voorkeur geeft. Diensvolgens zou „katakombe" de plaats bij de holten of graven, en het woord zelf slechts eene vervanging van het aanvankelijk meer gebruikelijke *crypta* zijn. Herinneren we ons verder, dat onder *cumba* (*cymba*) in de beteekenis van *boot*, vooral die verstaan wordt, waarin Charon naar de fabel der ouden, de zielen der afgestorvenen over den Acheron voerde, dan erkennen wij hierin eene, zij het ook verwijderde, reden voor de keuze van dat woord, hetwelk reeds het heidensch spraakgebruik in den zin van graf nam, daar *alterum pedem in cymba Charontis habere*, niets anders was dan ons „met den eenen voet „in 't graf staan".

niet minder echter was hun ook het afgelegde kleed, het sterfelijk ligchaam een voorwerp van de heiligste hoogachting en eerbiedenis. En dit ingevolge een diep Christelijk begrip. Niet, dat zij den dood niet beschouwden als eene noodlottige schuldvoldoening, als een harden, der zonde betaalden cijns; maar dit bewustzijn week schier voor de blijde overtuiging, dat door Hem die aan 't kruis met den dood streed, de schepter des doods verbroken, en door zijne verrijzenis de opstanding en het verheerlijkte voortbestaan der ligchamen verzekerd werd. Daarom was hun het lijk geen nietig hulsel, geen verachtelijk vergaand slijk, geene nietswaardige, uit het verbrandingsproces des levens overgeblevene asch: zij huldigden het veeleer als een voormalig werktuig der ziel, als een tempel van den H. Geest, als een edele kiem der toekomstige glorierijke verrijzenis; als een vergankelijk, maar niet spoorloos vergaand lid der eens te verheerlijken menschheid, die ook naar het ligchaam door het bloed van den Godmensch verlost werd. Met deze geloovige opvatting verklaart zich ligtelijk het vroom en treffend gebruik der eerste Christenen, van hunne verwanten en vrienden zelven ter aarde te bestellen en met eigen hand te begraven; — een gebruik, dat ons nog, hoezeer slechts zwak, herinnerd wordt, als we dierbare nabestaanden de eerste aarde op de nedergelaten lijkkist zien werpen. Uit deze opvatting ontsproot ook de godvruchtige eerbied, dien men bij de graven ontwaarde, de heilige schroom voor de minste ontwijding, en de teedere en zinrijke, soms zeer kwistige zorgzaamheid, waarmede men, naar het voorbeeld van 's Heeren begrafenis, het dierbaar overschot der ontslapenen in fijn lijnwaad hulde, met kostbaren balsem zalfde en altoos in eene nieuwe en voor immer on-

schendbare rustplaats nederlegde. Kan het derhalve verwonderen, dat de Kerk zich in die dagen van beproeving met bijzonderen ijver van haren liefdepligt kweet? dat zij zich bevlijtigde, de vervulling van dien pligt op allerlei wijze te verligten en te bevorderen? dat zij zich ten dien einde eene eigene inrigting vormde, een bijzonderen stand in 't leven riep?

En dat was de genoemde vereeniging der gravers [1]), welke, naar eene uitdrukking der Vaders, deurwachters waren aan den drempel der lijkplaats, gelijk de *Ostiarii* aan de tempelpoort der levende stad Gods; weshalve hun ook eene zekere kerkelijke wijding en zegening verleend werd. Wat hunne verpligting en hiërarchische inrigting betreft, mag men hen met de ziekenverplegers en lijkbegravers der Grieken, met de parabolariërs [2]), vergelijken en hiernaar ook hun getal afmeten [3]). Van hoeveel liefde die lijkverzorgers vervuld waren, kan men hieruit opmaken, dat zij zich niet tevreden stelden, met de ligchamen der Christenen en de overblijfselen der martelaren onder eigen levensgevaar van straten en velden, uit bronnen en stroomen in de grafgewelven te brengen; maar hun liefdewerk zelfs tot de vervolgende heidenen uitstrekkend, ook hunne gestorvene of ter dood gebragte misdadigers, waar men hen hetzij tot hunne straf, of uit ruwheid, of uit vrees bij heerschende pestziekte had

---

1) *Fossarii* genoemd, soms ook *lecticarii* (baardragers) en *copiatae* (κοπιᾶται, begravers, ter aardebestellers).

2) Zij heetten ook *parabolani*, beiden waarschijnlijk van παραβάλλεσθαι, *zijn leven wagen*, of van παράβολος, *gevaarvol*, wijl zij, als verplegers van zieken en als begravers der lijken, inzonderheid ten tijde van pest ingevolge hun beroep hun leven in gevaar stelden.

3) Constantinopel alleen telde er meer dan duizend.

laten liggen, met dezelfde blijmoedige offervaardigheid ter aarde bestelden [1]).

De klok, welke het liefelijk feest van Rome's groote patronesse, van de H. Caecilia, inluidde, weêrgalmde niet meer, en de laatste toonen van 't psalmgezang in de basiliek van den apostel der volken waren uitgestorven, toen wij met een hart vol vreugde en verwachting den langverbeiden eersten pelgrimstogt in eene dezer zwijgende steden der dooden aanvaardden. Reeds van de St. Pauluskerk af liep de weg onafgebroken over den uitgeholden bodem van het zich wijd uitstrekkende kerkhof voort. Na omstreeks drie vierden uurs kwamen we aan de eerst onlangs teruggevonden katakombe van den H. Calixtus, waaromtrent de even geleerde als gelukkige oudheidkenner de Rossi zich zoo uitnemend verdienstelijk heeft gemaakt. Reeds in het jaar 1850 was hij door gepaste gevolgtrekkingen en berekeningen op het vermoeden gekomen, dat er zich op den Appischen weg, behalve de bekende, onbeduidende katakombe bij St. Sebastiaan (tot hiertoe verkeerdelijk voor die van den H. Calixtus aangezien), nog andere daarvan afgescheidene nekropolen of steden der dooden moesten bevinden. Verdere nasporingen bevestigden niet alleen dit vermoeden, maar bewezen ook klaar en onwederlegbaar, dat de sedert duizend jaren versperde zoogenaamde katakombe van den H. Praetextatus, welke men algemeen in een wijnberg (vigna) digt bij St. Sebastiaan plaatste, het eigenlijke *Coemeterium sancti Calixti* moest wezen, dat tot de achtste eeuw toe door

---

1) Verg. het voortreffelijke werk van Krüll: *Christliche Alterthumskunde*, I, S. 288.

de Christen pelgrims bijzonder geëerd en geroemd werd. In het jaar 1852 was de scherpzinnige archaeoloog met zijne onderzoekingen zoo verre gevorderd, dat hij met behulp der nog bestaande oude pelgrimsberigten en reisbeschrijvingen, van eenige topographische opgaven, martelaarsboeken en kronijken, de gansche inwendige inrigting en zamenstelling der bewuste katakombe, althans bij benadering, berekend had. Op grond der gemaakte studiën wees hij met de grootste bepaaldheid de gedenkwaardige grafkameren der Pausen en der H. Caecilia als het middenpunt, en de gewelven der heilige Pausen Cornelius en Eusebius als uiterste straalpunten dier begraafplaats aan. Deze bevinding werd onzen H. Vader, Pius IX, voorgelegd, met het verzoek, goedgunstig tot den aankoop van gezegden grond te willen besluiten, ten einde er de noodige opgravingen te bewerkstelligen. Ofschoon de zaak met de warmte der diepste overtuiging bepleit werd, had zij toch al te zeer den schijn van het phantastische en onware, om aan het pauselijke hof geene hevige tegenspraak en zelfs scherpe kritiek te ondervinden. Desniettegenstaande gaf de Paus bevel, eenige opgravingen bij wijze van proefneming te doen, die al dadelijk met de schitterendste uitkomsten bekroond werden en den jeugdigen geleerde volkomen regtvaardigden. En nu maakte de pauselijke regering geen bezwaar, den wijnberg voor tienduizend Romeinsche kroonen aan te koopen en de commissie voor Christelijke oudheden met de leiding der opgravingen te belasten, die zeer spoedig, naar vooruit verzekerd werd, tot de ontdekking van al de aangegeven deelen moesten brengen.

Een gemetselde, aloude tuindeur liet ons in den wijnberg, werwaarts het gestrooide laurier- en mirteloof,

zoowel als de aanzienlijke schaar van pelgrims ligtelijk en zonder vragen den weg deden vinden. In weinige minuten kwamen wij aan den met groen versierden ingang; daar stond eene waarschuwing te lezen, dat men, op straffe van den kerkelijken ban, niet het allergeringste uit de katakomben mogt medenemen; een maatregel, genoeg door de hooge belangrijkheid en heiligheid der plaats geregtvaardigd. We daalden langs zes en dertig trappen door den geschoorden ingang in het onderaardsche gebouw van meerdere verdiepingen af.

Wat eene reeks van historische herinneringen, wat eene magt van godsdienstige aandoeningen grijpt den Christen aan, die voor 't eerst dien geheiligden grond betreedt! En hoeveel te meer, als hij er heentrekt op dit feest, en de in nacht gehulde koningin aller doodensteden in haar betooverend pleeg- en lichtgewaad aanschouwt. Ditmaal had men niet, gelijk anders, fakkels of wasstokken noodig, om in die verblijven af te dalen: door alle straten en galerijen flikkerden en vlamden talrijke lichten verre tegen de roodachtig glinsterende wanden voort en wierpen op de eindelooze grafreeksen een tooverachtigen gloed. Ondanks al het ernstige wat ons omgaf, maakte de gansche toestelling op ons den indruk van een vreugdefeest; de vrolijke verlichting toch was ons als een sterrenluister des hemels, als een verre weerglans van de woningen des lichts dier zalige geesten, welke hunne heilige ligchamen tot den dag der toekomstige wedererlanging in deze rustkameren der aarde hebben nedergelegd [1]).

---

1) *Depositi*, *depositio*.

De eerste groote ruimte welke wij intraden, was de „*Camera Papale*" (het *Cubiculum Pontificum*), eene kapel, welke voorheen het gebeente van vele heilige Pausen bewaarde en waarvan het altaar de tombe (*tumba*) van den H. Sixtus II (Systos, in 't jaar 257) uitmaakte. Naast de in Grieksche letters [1]) uitgehouwen namen van omstreeks tien Pausen [2]), zag men op de effen gemaakte wanden der toegangen een groot aantal ingesneden vota, zinrijke wenschen en gebeden van pelgrims der vierde, vijfde en zesde eeuw onzer Christelijke tijdrekening, zooals: „Heilige Sixtus, leef in God" („bibas [= vivas] ἐν θεῷ), — „gedenk mijner", — „bid voor mij en mijne kinderen", en dergelijke; opschriften, door hunne eenvoudigheid het diep geloof en gevoel getuigend die ze ingaven.

Toen de Rossi na veel zoeken en menigvuldige moeiten op deze geheel met aarde aangevulde kamer stiet, werden eerst verscheidene gedeeltelijk gebroken en gebrekkige marmeren tafels van pauselijke graven uit puin en aarde aan 't licht gebragt, waaronder die van de heilige Antherus, Fabianus, Lucius, Eutychianus en anderen [3]). Toen vond men onder talrijke stukken van inschriften ook honderd vier en twintig fragmenten, die blijkbaar tot eene eenige groote steenen tafel behoorden, en, zoo noodig, alleen genoegzaam waren geweest, om de zekerste narigten over

---

1) Grieksch was destijds de taal der kerkelijke kanselarij.

2) Het waren de Pausen Pontianus (230), Antherus (235), Fabianus (236), Lucius I (251), Stephanus I (252), Sixtus II (257), Dionysius (259), Felix I (269), Eutychianus (275) en Cajus (283). Vier andere Pausen hadden eigene afgezonderde grafkamers in deze katakombe, namelijk Zephyrinus (197), Cornelius (250), Eusebius (310) en Melchiades (310).

3) ΑΝΘΕΡΟC ΕΠ. — ΦΑΒΙΑΝΟC ΕΠ. — ΛΟΥΚΙC ΕΠ. — ΕΥΤΥΧΙΑΝΟC ΕΠ.

de weêrgevonden katakombe te geven. De Rossi zocht de vele, grootendeels beschadigde en bovendien niet voltallige stukken in orde te brengen, en verkreeg weldra gronden genoeg, om daarin het opschrift van Paus Damasus, in een oud pelgrimsberigt ons bewaard, te erkennen; waardoor hij in staat gesteld werd, de ontbrekende plaatsen met zekerheid aan te vullen. We geven hier den Latijnschen tekst met de vertaling:

Hic congesta jacet, quaeres si, turba piorum;
Corpora Sanctorum retinent veneranda sepulcra,
Sublimes animas rapuit sibi regia coeli.
Hic comites Xysti, portant qui ex hoste tropaea;
Hic numerus procerum, servat qui altaria Christi;
Hic positus, longa vixit qui in pace sacerdos;
Hic confessores sancti, quos Graecia misit,
Hic iuvenes puerique, senes castique nepotes,
Quîs mage virgineum placuit retinere pudorem.
Hic fateor, Damasus volui mea condere membra,
Sed cineres timui sanctos vexare piorum.

Hier ligt, zoo gij het vraagt, een vrome schaar vergaârd;
Wier heilig ligchaam dit eerwaardig graf bewaart,
Hun hooge zielen zijn ten hemel opgestegen.
Hier die aan Xystus' zij' den zegepalm verkregen;
Hier de edelwacht, die trouw om Christus' altaar stond,
Hier de oude priester, die in vreê zijn einde vond;
Hier de belijd'renschaar, uit Griekenland gesproten,
Hier grijsaard, jong'ling, kind, en tal van kuische loten,
Wien 't meest de kroon geviel der maagdelijke trouw.
Hier had ik, Damasus, mijn ligchaam in besloten,
Doch vreesde, dat ik de asch dier vromen storen zou.

We hadden alzoo in dit kostbaar gedenkteeken eene opdragt- of toewijdingstafel, door Paus Damasus, die tusschen 366 en 385 de Kerk bestuurde, aan de mar-

telaars en belijders vereerd, welke in die katakombe waren bijgezet. Door het vinden van de eerste stukken dier tafel, wist men dadelijk met zekerheid, dat hij er de vervaardiger van was. Alle opschriften toch van de hand diens Pausen, die zich door zijne zorg voor de katakomben zulke uitnemende verdiensten heeft verworven, hebben een eigenaardig kenmerk, dat ze van elk ander onderscheidt. Alle majuskels (groote letters) loopen naar onder in de schoonste en sierlijkste lelieblaadjes uit, en 't is zelfs den scherpzinnigen de Rossi, met behulp van eenige opschriften en andere bevestigende feiten, gelukt, het bewijs te leveren, dat deze schriftvorm, welken men nergens anders, noch vóór noch na Paus Damasus, aantreft, diens schrijver zelven, een zekeren Philocalos, tot uitvinder had. Verrassend waren de besluiten, welke men uit die toewijdingstafel in verband met berigten van andere oorkonden kon opmaken. Het stond nu onherroepelijk vast, dat de ontsloten katakombe, gelijk de gelukkige ontdekker voorzegd had, werkelijk diegene was, welke, hare medezusteren in ouderdom en adel overtreffend, in de oude martelaars-akten als het „*Kerkhof* of *de Rustplaats van den H. Calixtus aan den Appischen weg*" vermeld wordt. Verder was bewezen, dat de ontdekte lijkkamer de heilige grafkapel was, welke Damasus, in vromen wedijver met de talrijke naar Rome stroomende pelgrimscharen, met marmeren bekleedselen, met altaren en beeldwerk versierde op een tijd, dat de Kerk eerst onlangs uit de bloedige wijnpers en hare driehonderdjarige grafrust in de verholen diepten der katakomben, stralend van de glorie der verwinning, ten leven was opgestaan.

De slotverzen van het opschrift, hierboven door ons medegedeeld:

Hier had ik, Damasus, mijn ligchaam in besloten,
Doch vreesde, dat ik de asch dier vromen storen zou, —

zouden nog tot eene andere hoogst belangrijke ontdekking leiden. Het stond namelijk geschiedkundig vast, dat Damasus, wijl hij de rust des grafs niet onder de Heiligen durfde zoeken, voor zich en zijne moeder en zuster eene eenvoudige basiliek aan den ingang dezer katakombe liet bouwen, en alzoo de er in afdalende pelgrims vermaande, zijner in hun vroom gebed te gedenken. Nu staat er werkelijk nog heden, en vrij wel in het middenpunt van den wijnberg, een gebouw, dat sedert eeuwen en tot op den jongsten tijd als bergplaats voor landbouwbehoeften gebruikt werd. Die bouw is in den zuiversten basiliekenstijl, en men vindt er ook de verstopte monding van den hoofdingang der katakombe. Het is alzoo buiten allen twijfel, dat daarin de oude basiliek van Paus Damasus teruggevonden is.

Nu eenmaal het graf der Pausen was uitgewezen, moest het den onvermoeiden de Rossi gemakkelijk vallen, verdere ontdekkingen van het hoogste gewigt te doen. Naar de oude oorkonden ons berigten, had Paus Urbanus (van 222 tot 230) het heilige ligchaam der glorierijke martelaresse Caecilia niet verre van het *Cubiculum Pontificum* met eigen hand ter aarde besteld. Het verhoopte wedervinden van ook dit graf moest noodwendig een nieuwen steun aan de reeds gedane ontdekking geven. Links van Damasus' aangevoerd opdragtschrift, vóór 'twelk vier uitdiepingen in de steenen platen op den grond met zekerheid de plaats der altaartafel aanwezen, waren in den wand duidelijke sporen eener vroegere opening voor een doorgang te zien. De Rossi liet ze nagaan, en

naauw had men de aarde eenige vademen weggeruimd, of eene veel grootere kapel deed zich op, die zich naar boven in eene lichtopening versmalde. Het vermoeden, dat hier de verwachte *grafkapel der H. Martelares* moest zijn, vond dadelijk de gelukkigste bevestiging. Want reeds op den naast belendenden wand kwamen drie in oud-Byzantijnschen stijl geschilderde figuren te voorschijn, welke blijkens de uitdrukking en het gedeeltelijk behouden omschrift, voorstellingen van den Verlosser, van den H. Urbanus en de hoogvereerde Caecilia waren. De onverwachte vreugde, welke de even godvruchtige als geleerde oudheidvorscher bij dien vond ontwaren moest, weêrschitterde nog in zijne oogen, toen hij het ons verhaalde, en met opgetogen hart deelden we in zijn gevoel.

Wij traden de gedenkwaardige kamer in, de rustplaats weleer dier beminnelijke bloedgetuige, die hier op aarde reeds de vreugde- en jubelzangen der hemelsche koren vernemen mogt. Deze plaats, vanwaar de heilige in de negende eeuw nog geheel ongeschonden naar het Benedictinessen-klooster Santa Caecilia werd overgevoerd, trok heden eene buitengemeen groote schare van pelgrims en biddenden. De eerwaardige grafplaats, een in den hoofdwand uitgebroken gewelf, prijkte, als spotte zij met de vergankelijkheid en den winter, van alle kanten met frissche kransen van rozen en hyacinthen, en was feestelijk met palm en lauriertakken, met mirten, cipressen en camelia's bestrooid, uit wier geurigen kleurenpronk de lichten, als heldere oogjes uit het frischbloeijende gelaat eens kinds, allerliefelijkst kwamen doorschijnen.

Vóór het graf lag op een insgelijks met bloemen bezaaid tapijt de godvruchtige menigte, gedurig door nieuw aangekomenen afgelost, in een vurig gebed verzonken en

bood den Heer hare smeekingen aan. Er heerschte eene diepe plegtige stilte, en 't was of de ernst dezer plaats zelfs den adem en het fluisteren der biddende lippen gebood te zwijgen. Wie had daar niet gaarne willen medeknielen en zijne aandoeningen, wenschen en gebeden met die van liefde brandende scharen willen vereenigen? Wij bevonden ons voor de eerste maal in de katakomben, in die hooggewijde martelaarswoningen, in het eerwaardige geboorteoord en eerst verblijf der Kerk, werwaarts vóór eeuwen vrome pelgrims bij duizenden te bedevaart togen, en welken grond ook wij van onze teedere jeugd af aan zoo dikwerf en zoo vurig gewenscht hebben te kussen, als we in den geest onder de heldhaftige Christenen der eerste tijden omwandelden en de zoete lof- en klaagliederen beluisterden, die deze geheimvolle graven met hemelschen zang bezielden.

Toen wij na de eerste ons schier overweldigende beschouwing de oogen opsloegen, trof onze blik wel is waar een gapend graf; maar Caecilia's graf was een doorgang tot het eeuwige vreugdeleven, de stralende poort tot het haar beschoren paradijs. O gelukkige, benijdenswaardige dood, die den aardschen nacht sluit, en den nooit ondergaanden morgen der verrijzenis doet aanbreken, welke het huiveringwekkend graf in eene met bloemen versierde geboortewieg verkeert, waar engelen jubelend om henen zweven! Hier was het dan, dat Caecilia's heidensche bruidegom, voordat hij in den bruidsnacht door haren beschermengel met rozen omkranst en ter deelneming aan haren marteldood ingewijd werd, in de stilte van den nacht Paus Urbanus opzocht en van den heiligen grijsaard het sakrament der „verlichting" [1]) ontving; hier, waar

---

1) *Illuminatio* = het doopsel.

daags daarna zijn broeder Tiburtius, zich als derde aan 't verbond toevoegend, insgelijks uit het water en den H. Geest werd wedergeboren. Welke herinneringen, welke zegepralen! Doch in dat verheerlijkte verbond schitterde bovenal en altoos weder de „witte roze", de feestelinge van den dag, in onvergelijkelijken glans en verrukkende aanminnigheid uit, en de bloemen en lichten van haar graf verzinnebeeldden zoo treffend, hoe zij straalde en bloeide daarboven in de glorie van het hemelsch paradijs.

Het viel ons zwaar van die lichte, vertrouwelijke bedeplaats te scheiden. Nadat wij nog menige paden en galerijen, die intusschen voorlang reeds hunne schatten, gebeenten, bloedfleschjes en grafplaten, met palmen, olijftakken, of eene duive gesierd, aan de basilieken en museums der heilige stad afgaven, doorwandeld en met bijzonder vurige belangstelling en heilig ontzag de beroemde kapel van 't H. Sakrament met hare symbolen en beeldwerken, van zooveel gewigt voor de Katholieke geloofsleer, beschouwd hadden, keerden wij, naar hart en ziel verkwikt, in onze stille woning weder [1]).

---

1) Zoo nagenoeg verhalen de Benedictijnen van St. Paulus te Rome, in hunne pas verschenen *Stimmen aus Rom*. Schaffhausen, Fr. Hurter, 1860.

EENE KATHOLIEKE STEM DES TIJDS UIT TYROL.

Er is dezer dagen een uitnemend en reeds veel geprezen vlugschrift verschenen, van de hand des barons de Moy de Sons, gewoon hoogleeraar in het kerkelijk regt aan de universiteit van Inspruck in Tyrol. Het handelt naar den titel: *Over 's Pausen tijdelijke soevereiniteit en over de vrijheid in Europa* [1]), en heeft naar het voorberigt ten doel: met de aangeboden beschouwingen, welke tot de rede spreken en voor mannen van ernst geschreven zijn, den moed der Katholieken door 't versterken hunner overtuiging te ondersteunen, en met de oorzaken der ons treffende rampen te ontsluijeren, ook dezer heilmiddel aan te wijzen.

Het gansche geschrift is der lezing en herlezing overwaardig. We geven er een tweetal beschouwingen uit weder, welke de waarheid mogen helpen handhaven tegenover de valsche begrippen en beginselen, welke ten haren koste zoowel omtrent den oorsprong en wettigheid van de tijdelijke magt der Pausen, als over de eigenlijke

---

1) *De la souveraineté temporelle du Pape et de la liberté en Europe.* Bruxelles, Goemaere; Parijs en Lyon, Pélagaud et Cie. — Ook in het Duitsch uitgegeven onder den titel: *Die weltliche Herrschaft des Papstes und die rechtliche Ordnung in Europa*, nebst einem Vorwort an die deutschen Protestanten. Regensburg, Pustet. 1860. — De baron de Moy is een Franschman van geboorte, maar heeft zijn leven in Duitschland doorgebragt. Onder zijne leiding verschijnt het *Archiv für Katholisches Kirchenrecht* mit besonderer Rücksicht auf Oesterreich und Deutschland.

oorzaak der tegenwoordige woelingen in Katholieke landen, allerwege om strijd verkondigd worden.

DE EERSTE WORDING VAN DE TIJDELIJKE MAGT DER PAUSEN.

De tijdelijke magt der Pausen over den Kerkelijken Staat werd niet gevestigd door de kracht der wapenen, noch door verraad, noch ten koste van eens anders regten; zij is het natuurlijk gevolg der weldaden, door de Pausen in den loop der eeuwen over die landstreken uitgestort.

Toen de Kerk zich, na drie eeuwen van harden worstelstrijd, door de bekeering van Constantijn tegen de vervolgingen beveiligd zag, trad zij, met eene volledige maatschappelijke organisatie uitgerust, uit de katakomben te voorschijn, en strekte hare werking tot de burgerlijke en politieke betrekkingen harer leden uit. Het huwelijk, de betrekkingen tusschen ouders en kinderen, tusschen meesters en slaven, het onderhouden der feest- en vastendagen, de deelneming aan de offers en schouwspelen, de goede trouw in de bijzondere verdragen, de eeden en geloften — dat alles was geregeld, niet alleen door de zeden en het gebruik, maar ook door de uitdrukkelijke voorschriften van de hoofden des heiligdoms. De onderlinge geschillen der geloovigen werden aan het oordeel der bisschoppen onderworpen, door middel van hetgeen men weldra de *episcopalis audientia*, het bisschoppelijk gehoor, noemde: daar toch reeds de H. Paulus verklaard had, hoe onvoegzaam het was, dat de Christenen tegen broeders voor wereldlijke menschen en ongeloovigen pleit voerden [1]).

1) I Cor. VI, 1, 7.

De vergrijpen der Christenen tegen het regt en de zeden werden door zware boetplegingen en dikwerf gestrenger gestraft, dan het door wereldlijke regters zou geschied zijn. Uit de vrijwillige offers der geloovigen had zich een erfgoed (*patrimonium*) der Kerk gevormd, dat door de diakens onder het toezigt en beheer der bisschoppen bestuurd, en voor de kosten der eeredienst, het onderhoud der geestelijkheid en ter ondersteuning van de armen en zieken gebruikt werd. De diakens, met dit bestuur en de zorg voor de armen belast, handhaafden tevens de orde in de vergaderingen, en waren te gelijker tijd, voor de handhaving der tucht, het oog en de arm van den bisschop. Kortom de bisschop was in zijn diocees het hoofd en middenpunt van een volkomen geregeld en gerangschikt maatschappelijk leven; hunnerzijds maakten de bisschoppen van de tijden der apostelen af [1]), ook onderling eene ordelijke maatschappij uit, en hadden hunnen primaat en metropolitaan. Deze inrigting der Kerk werd sedert Constantijn door de keizers in hunne wetten gehandhaafd en uitgebreid. Zoo vonden zich de bisschoppen reeds dadelijk bij 't verlaten der katakomben in eene even aanzienlijke als invloedrijke stelling te midden van de burgerlijke maatschappij geplaatst.

Zij oefenden over hunne geestelijkheid, in zake van overtreding en geschil, waarbij een kerkelijk persoon in regten werd betrokken, eene volle en algemeene regtsmagt uit. In geval van twistgeding onder leeken, konden zij op verzoek van partijen een vonnis uitspreken, dat even uitvoerbaar was alsof het van den gewonen regter uitging. Zelven stonden zij slechts onder de regtsmagt hunner

---

1) I Joan. I, 3.

ambtgenooten in de bisschoppelijke vergaderingen, synoden geheeten. Wat de regtbank der boete betreft, waren alle geloovigen zonder onderscheid hun voor alle soort van overtredingen of fouten onderworpen, en wel dermate, dat keizer Theodosius de Groote zelf, door den H. Ambrosius, aartsbisschop van Milaan, om een barbaarsch bevelschrift tegen de stad Thessalonica, dat is, *om eene akte van misbruik van 't hoogst gezag*, buiten het heiligdom gesloten, niet aarzelde, zich aan de hem opgelegde boete te onderwerpen. Weldra strekte zich de invloed der bisschoppen tot de wereldlijke regtbanken uit. Zij werden belast met het toezigt op de gevangenissen en het onderhouden der godsdienstige feesten. Op de feestdagen moest, dringende gevallen alleen uitgenomen, alle geregtelijke vervolging ophouden. De kerken waren geheiligde wijkplaatsen, alwaar de beschuldigden en de schuldenaars in alle veiligheid een nieuw beroep op de regtvaardigheid of billijkheid hunner tegenpartij konden doen. Wie ten prooi was aan eenige onregtvaardige gewelddadigheid, de slaaf zoowel als de zwaardvechter, de tooneelspeler of het verlaten meisje, kon den bisschop inroepen, wiens tusschenkomst in dergelijk geval altoos in aanmerking werd genomen. Den bisschop was de bescherming toevertrouwd zoowel der pasgeboren kinderen tegen de ijselijke gewoonte van hen te vondeling te leggen, als der kinderen des huisgezins tegen de misbruiken der vaderlijke magt, en der slaven tegen de willekeur des meesters. De huwelijken bleven onder het toevoorzigt en het bestuur der bisschoppen, ofschoon het beginsel der onverbreekbaarheid niet ten volle nog door de burgerlijke wetgeving was aangenomen. Onder hetzelfde toevoorzigt en bestuur des bisschops stonden

de tallooze instellingen van weldadigheid, welke de Christelijke liefde had uitgevonden en gesticht onder den naam van ziekehuizen, weesgestichten, gasthuizen, huizen voor vreemdelingen, kinderen, behoeftigen [1]), waar de arme zieken, de weezen, de herstellenden, de vreemdelingen, enz. in opgenomen werden. Zelfs de openbare markten waren aan de schouwing der bisschoppen onderworpen, die den last hadden, er allen woeker en misbruik van vertrouwen te weren. Eindelijk, om de beschrijving van den reeds zoo uitgebreiden werkkring der bisschoppen volledig te maken, zeggen we nog, dat zij te zamen met de geestelijkheid een aanmerkelijk deel hadden in de verkiezing van de *verdedigers der steden*: overheidspersonen, die in last hadden de stedelijke bevolkingen tegen alle soort van verdrukking te beschermen. Zoo dan bevond zich het voornaamste gedeelte van hetgeen we thans het toezigt over de zeden en de openbare weldadigheid noemen, in de handen der bisschoppen; en als natuurlijk gevolg hunner betrekking hadden zij een aanmerkelijk getal van beambten en dienaren ter uitvoering hunner verordeningen onder hunne bevelen, en aanzienlijke goederen ter hunner beschikking, welke voortkwamen uit de schenkingen der geloovigen, vooral der keizers zelven en der groote tot het Christendom bekeerde Romeinsche geslachten. De rijkdommen op die wijze in de Kerk opeengestapeld, wekten sedert de vierde eeuw de afgunst der heidensche schrijvers.

Doch vooral in de Kerken van Rome en Alexandrië

---

1) Nosocomia, orphanotrophiae, xenodochiae, brephotrophiae, ptochotrophiae.

vloeiden die middelen van magt en invloed te zamen: Rome, als zijnde de wortel en moeder aller Kerken; Alexandrië, als het groote licht van het Oosten, gelijk reeds Theodosius de Groote beiden betiteld had. Ook noemde de H. Hiëronymus den Paus reeds een' man van de rijkste armoede (*vir ditissimae paupertatis*). Men kan zich een denkbeeld maken van de magt des bisschops van Alexandrië tegen het midden der vierde eeuw, als men de beschuldigingen der Arianen tegen den H. Athanasius leest. De aanklagers, die den keizer misleidden, gaven voor, dat de bisschop aan de Egyptenaren eene noodzakelijke schatting ten voordeele van zijne Kerk had opgelegd, en den uitvoer van granen naar Constantinopel had willen verbieden. Veel grooter nog natuurlijk was de magt der Pausen van Rome, die hoofdstad, hun door de keizers als afgestaan en overgelaten, wijl zij aan het herboren rijk, met het stichten eener nieuwe hoofdstad te Constantinopel, een geheel nieuwen grondslag wilden geven. Ook had sedert Constantijn geen keizer meer een vast verblijf te Rome. Het was natuurlijk, dat de weelde en al de wereldsche grootheden Rome voor den nieuwen zetel van het keizerlijk gezag verlieten; de Paus daarentegen werd te Rome het middenpunt van een nieuw leven, welks altoos toenemende kracht en belangrijkheid al wat er van de oude grootheden overbleef in de schaduw stelden. Dat deed Socrates, een den Donatisten genegen geschiedschrijver der vijfde eeuw, zeggen: dat de bisdommen van Rome en Alexandrië in wereldsche vorstendommen ontaard waren. Men ziet uit de brieven van Leo den Groote (440 tot 461), van hoeveel gewigt het Pausschap van toen af voor de Romeinsche bevolking was, wijl hij zich herhaalde malen verschoont,

dat hij zich in die jammervolle dagen niet van zijne zetelplaats kan verwijderen, om het volk niet wanhopig te maken. En inderdaad, er was niemand dan hij, die te midden der vreeselijke golvingen van de groote verhuizing der volken, welke zich van alle kanten op het keizerrijk wierpen, aan de Romeinen eenige steun en bescherming kon verleenen.

Terwijl alles in het keizerrijk instortte, bleef alleen het eerbiedwekkend gezag van den Paus staande. De H. Leo houdt den vreeselijken Attila in 452 voor de poorten van Rome terug; uit achting ook voor dien grooten Opperpriester spaarde Genseric, koning der Wandalen, drie jaren later bij de plundering van Rome de kerken en de geloovigen die er in gevlugt waren. Bij het verval des keizerrijks, dat onder de geduchte slagen der Germanen ineenzonk en in puinen stortte, was het blijkbaar niet het gezag der keizers, maar dat der Pausen alleen, 'twelk te Rome het volk in bedwang hield en redde wat er van openbaar gezag nog overig was.

Onder de heerschappij van Odoacer en Theodorik, beiden Arianen, had de Katholieke bevolking geene andere beschermers dan de Pausen. Het gezag der keizers had opgehouden, en 't heeft derhalve niets bevreemdends, dat men de Pausen Gelasius en Symmachus de opperste regtsmagt in Rome ziet uitoefenen.

Toen onder Justinianus het rijk der Oostergothen in 537 door Belisarius en Narses omvergeworpen en Italië bij het Byzantijnsche rijk ingelijfd werd, kwam Rome wel is waar onder het gezag der keizers van Constantinopel, doch krachtens eene pragmatieke sanctie, door Justinianus ten gunste van dat gebied verleend, in eene geheel bijzondere verhouding; — en 't was Paus Virgilius welke die pragmatieke sanctie verkreeg.

Welhaast echter werd het Schiereiland door nieuwe rampen getroffen. De Lombarden verschenen er sedert 568 als onverwinnelijke veroveraars. Na zich in weinige jaren van bijkans het gansche land van de Alpen tot de golf van Tarente te hebben meester gemaakt, sloten zij het Romeinsche grondgebied met hunne hertogdommen van Tuscia (Toskane), Spoleto en Benevento in. In die tijden van verwoesting was Paus Gregorius de Groote zooveel als de beschermengel niet alleen van Rome, maar van gansch Italië. Constantinopel was aan inwendige stuiptrekkingen ten prooi, de omwentelingen volgden er elkaâr slag op slag. Geen hulp was van dien kant te verwachten. De Paus daarentegen voorzag in alles. Hij zond troepen of gezagvoerders op de bedreigde punten, deed de in puinen gestorte vestingwerken herstellen, beval maatregelen van verdediging te Napels en in Sardinië, stelde landvoogden aan en wekte den geest der bevolkingen op. Als men zijne brieven leest, zou men zeggen, dat hij alleen de wettige beheerscher van Italië was. De keizerlijke exarchen te Ravenna zelven wendden zich tot hem, riepen zijne hulp in, en ontvingen van hem meer dan eens geld en troepen. Al wat op zijne pauselijke regering volgt, is genoeg bekend.

Zoo weet men, hoe onder Gregorius II (van 715 tot 731) de fanatieke woede van Leo den Isauriër en zijne opvolgers tegen de vereering der beelden de Katholieken van Italië, daarbij nog door de Lombarden vervolgd, tot de uiterste verbittering dreef.

De Pausen waren in de onmogelijkheid, langer nog de banden van onderwerping, welke deze volken aan het Oostersche rijk hechtten, te handhaven. Voortaan gedwongen, zelven in hunne eigene veiligheid en die der onder hunne be-

scherming gevlugte bevolkingen te voorzien, moesten zij zonder eenige tusschenkomst van den kant der keizers allerlei verdragen en schikkingen met de Lombarden maken; en zoo kwamen zij, zonder het te willen, maar door de gebeurtenissen gedreven, tot de algeheele uitoefening van de regten der soevereiniteit. Het gelukte hun, gedurende eenigen tijd de aanslagen hunner bestrijders te keeren; zelfs erlangden zij de teruggave van eenige steden, als Bomargo, Orta, Blera, Amelia en Ravenna; maar niet in staat om op den duur aan vijanden van zulk eene verpletterende meerderheid het hoofd te bieden, moesten zij eindelijk de hulp van Frankrijk inroepen.

Pepyn de Korte kwam in Italië en onderwierp de Lombarden in twee achtereenvolgende veldtogten (in 754 en 755). Hij gaf aan den Paus, „aan de heilige apostelen Petrus en Paulus en aan het gemeenebest van Rome" de door de Lombarden hun ontroofde steden terug en voegde er, op titel van schenking, het Exarchaat en de Pentapolis bij.

Van dit tijdstip af werden de Pausen algemeen voor de soevereinen dier gewesten erkend, en aldus bevestigt de geschiedenis wat we hierboven zeiden, dat namelijk de tijdelijke soevereiniteit der Pausen de vrucht is der weldaden, door hen in den loop der eeuwen over die landstreken uitgestort.

Die soevereiniteit breidde zich met den tijd uit. We vervolgen de geschiedenis dier uitbreiding niet. 't Is genoeg te zeggen, dat zij het gevolg was van vermakingen en schenkingen, van koop- en leenkontrakten; kortom, dat zij gegrond is op de onbetwistbaarste titels van het openbaar zoowel als van het bijzonder regt; dat die ver-

kregen bezittingen in den loop van elf eeuwen welke er sedert de schenking van Pepyn zijn omgegaan, door alle magten erkend en door alle bedenkelijke waarborgen van het volkenregt verzekerd zijn.

Men kan diensvolgens het tijdelijk gezag der Pausen niet omverwerpen, noch hun eenig gedeelte, welk ook, van hun gebied ontrooven, zonder het gansche stelsel van het Europesche regt ten onderst boven te keeren. Men heeft geen bezit, hoe wettig ook verkregen, meer te eerbiedigen, als men dat van den Paus in den Kerkelijken Staat niet meer eerbiedigt. Er is geen kontrakt meer dat verbindt, als de verdragen die den Paus zijne bezittingen waarborgen, van geener waarde zijn. Er kan geen spraak meer wezen van verjaring, als men de elf eeuwen van een onbetwist en algemeen erkend bezit, gelijk dat der Pausen in hunne staten is, niet meer eerbiedigt. Er zal geen houw of trouw in eenigerlei betrekking tusschen de menschen meer zijn, noch van staat tot staat of tusschen eene regering en hare onderdanen, noch zelfs tusschen de leden van eenige gemeente of van eenig gezin, tusschen man en vrouw, tusschen ouders en kinderen, als 't geoorloofd is, met de verschuldigde getrouwheid te spelen, gelijk de Romagnolen doen, en met het oog op eenig ingebeeld goed banden te verbreken gelijk die welke de inwoners van den Kerkelijken Staat aan den H. Stoel verbinden. — Wat inderdaad zou nog ongeoorloofd zijn, als 't geoorloofd is, den huichelaar te spelen, te liegen, te lasteren, te moorden, ten einde zich aan zijnen wettigen soeverein te onttrekken en een ander te kiezen?

Nadat hier de geleerde schrijver uit de geschiedenis heeft aangetoond, hoe noodwendig de *Paus* ook *Soeverein* moet wezen, vervolgt hij:

- - - En hier biedt zich nog eene andere beschouwing aan. Er is eene sfeer waar men ten allen tijde maar al te genegen was, enkel op de kracht en het voordeel te letten, terwijl men van het regt slechts in zooverre sprak als het eer- of hebzuchtige oogmerken kon bevorderen; 't is de sfeer der internationale betrekkingen, van staat tot staat. Wordt intusschen het regt in die sfeer niet om zich zelf geëerbiedigd, blijkbaar zal het nergens meer geëerbiedigd worden en te vergeefs zal men het voor de inwendige aangelegenheden inroepen. Immers wanneer de sterken, als zij met sterken te doen hebben, het regt niet meer eerbiedigen, zoodra het een hinderpaal is voor hunne begeerlijkheden, hoe zullen zij het eerbiedigen, als zij met zwakken, met bijzondere personen, of hunne onderdanen te doen hebben? Indien het genoeg is de magt in handen te hebben, om tot zijn voordeel in spijt van het statu-quo en de traktaten eene nadeelige stelling te veranderen, of zich van eens anders eigendom meester te maken, hoe kan men zich dan nog voorstellen, dat eenig regt van een volk of bijzonder persoon veilig zal zijn, en de regering het *uit louter liefde voor de regtvaardigheid* zal eerbiedigen? - - -

Gaarne volgden we den hoogleeraar in zijne verdere ontwikkelingen van dit onderwerp, alsmede in zijne bondige weêrlegging der gewone valsche beschuldigingen tegen de Pauselijke regering; doch we hebben nog den inhoud zijner beschouwingen weder te geven over

DE OORZAAK DER TEGENWOORDIGE WOELINGEN IN KATHOLIEKE LANDEN.

- - - De vijanden van Kerk en Paus (als hoogste ver-

tegenwoordiging van het gezag) zijn de bewerkers van de rampen die thans op den Kerkelijken Staat drukken. En terwijl zij aan Pius IX verwijten, dat hij zonder reden van eene zuiver politieke vraag eene godsdienstige heeft gemaakt, zijn zij het juist, die onder politieke voorwendselen een zuiver godsdienstig doel najagen. Want eigenlijk is het niets anders dan *de haat tegen het Christendom en de Katholieke Kerk*, welke de grond is van al de politieke beroeringen, waarvan wij sedert het einde der vorige eeuw getuigen zijn; en daarom juist waren en zijn nog de Katholieke landen het hoofdtooneel dier beroeringen. Een enkele blik in de geschiedenis zal er ons genoeg van overtuigen.

Dank zij het Protestantisme en onder zijne bescherming is het oproer van den hoogmoed tegen de goddelijke openbaring en geboden een openbaar gehuldigd, een door de wetten gewaarborgd regt. Van toen af was de worsteling van den geest der eeuw en de hem verpande magten niet meer tegen dezen of genen Paus, noch dezen of dien maatregel der Kerkelijke magt, maar tegen den Apostolischen Stoel als zoodanig, als orgaan der openbaring en handhaver der verschuldigde gehoorzaamheid gerigt. *No popery*! weg met het Pausdom! dat was het heerschend beginsel bij een deel der Europesche magten, aan welker hoofd Engeland sedert de regering van de „maagdelijke" Elisabeth zou prijken! Die magten streden te vuur en te zwaard, om het door de Kerk opgetrokken politiek gebouw te verwoesten en zich met den buit te verrijken. Andere staten van Europa belastten zich wel, op het voetspoor van het Oostenrijksche huis, met de verdediging der Kerk, maar hunne liefde voor de zaak die zij omhelsden evenaarde den haat der tegen-

standers niet; en toen in 1648 de Westphaalsche vrede een einde maakte aan dezen bloedigen worstelstrijd, vond zich de Katholieke wereld en vooral het keizerrijk, weleer ter verdediging van de Kerk gesticht, derwijze uitgeput in goed en bloed niet alleen, maar ook in moed en vertrouwen in hunne eigen zaak, dat de tegenpartij slechts de natuurlijke en onvermijdelijke gevolgen dier algemeene en diepe onmagt had af te wachten, zonder dat zij verder noodig had de wapenen te gebruiken. Weldra werd het doel waarnaar de Kerk streeft, dat doel waarvoor de Heer op het kruis geleden heeft, de *eenheid* der maatschappij op het geloof en de liefde gegrond, door de Katholieken zelven opgegeven, en dit niet enkel feitelijk en stilzwijgend, maar uitdrukkelijk en in beginsel. De onfeilbaarheid immers en volstrekte onafhankelijkheid van het individu, welke zij te regt in het godsdienstige verwierpen, bewonderden zij in de wijsbegeerte en maakten die tot grondslag van het politieke stelsel. De oppermagt welke Frankrijk door zijne wapenen en politiek ten koste van het oude Germaansche rijk verworven en de Westphaalsche vrede bekrachtigd had, zou eerlang hare noodlottige gevolgen voor de godsdienst en zeden in alle kringen van het maatschappelijke en politieke leven voortbrengen, en Parijs werd de metropool van een wijd uitgestrekt rijk der mode en meening, hetwelk allengs door zijnen verblindenden glans de onveranderlijke klaarheden der eeuwige waarheid aan het oog onttrok en de metropool des geloofs op den achtergrond stelde.

Deze afvalligheid, gevolg van de laauwheid en het zedebederf, was veel heilloozer dan de Protestantsche eigenzinnigheid; en de smadende *ongeloovigheid*, waartoe zij voerde, oneindig verderfelijker dan de halsstarrigheid

in de dwaling door welke de scheuring werd aangebragt. Deze ongeloovigheid, die haar bestaan heeft in het zedebederf, kweekte een algemeenen haat tegen allen teugel en alle gezag, hoedanig ook; een diepen en onverzoenbaren haat! die na een tijd lang in de hoogste kringen der Europesche maatschappij gebroed te hebben, eindelijk te Parijs in eene afgrijselijke uitbarsting losbrak, welke heel de wereld deed sidderen. Dáár is de revolutionaire geest, die even natuurlijk als noodzakelijk uit hetgeen er in de Christenwereld verdorvens was, opging, om vervolgens gansch Europa te verpesten. Sinds nu is de groote vraag, welke de politieke wereld beroert en de partijen in beweging brengt, te weten: of de maatschappij naar den geest des Christendoms of wel naar den geest der omwenteling zal geregeld en bestuurd worden.

Het is maar al te natuurlijk, dat de revolutionaire geest van zijn eerste ontwaken af Rome als het eigenlijk mikpunt en hoofddoel van al zijne aanslagen heeft aangezien. Wat die geest verfoeit en volstrekt niet dulden kan, is eene orde van zaken die niet van den mensch afhangt en perken stelt aan zijne luimen en driften. Vandaar verdraagt hij liever het drukkendst despotisme, uitgeoefend in den naam des volks, dan de goedigste regering, die op het regt steunt en van de zijde des volks den pligt van gehoorzaamheid onderstelt. De revolutionair kan den despoot haten, niet het despotisme; want wat is dit anders dan de volkomenste uitdrukking dier volstrekte, gansch breidellooze, uitsluitende vrijheid, waarnaar hij haakt, de *quintessence* der omwenteling? Ook juicht hij den despoot toe en schaart zich met geestdrift onder zijne banier, zoo dikwerf hij een welberekenden slag aan de zedelijke en godsdienstige grondslagen der maatschappe-

lijke orde toebrengt, terwijl hij zich onverzoenlijk vijandig jegens hem toont, zoodra hij de goddelijke wetten schijnt te willen eerbiedigen en beschermen. Wij hebben er het bewijs van in hetgeen er in Frankrijk en Italië sedert den aanslag van Orsini is omgegaan.

Daar nu Rome het middenpunt en de vertegenwoordiger van de maatschappelijke orde volgens het Christendom is, van die maatschappelijke orde, welke geheel en al op de leer rust: *dat het wettig verkregen gezag een van God ontvangen last is, om de waarheid te beschermen en de regtvaardigheid te handhaven*, moest dat Rome noodwendig het mikpunt van al den haat van den revolutionairen geest wezen, lang reeds voordat hij in 't volle licht treden en over de krachten der maatschappij ter uitvoering zijner plannen beschikken kon. Zijne leus is het woord van Voltarie: „Verplet den eerlooze!"

Al de vormen van het despotisme, zoowel het autokratische van Frederik II en Catharina van Rusland, als het democratische der Conventie, waren dien revolutiegeest welgevallig, mits dat despotisme slechts diende tot verdrukking der Kerk. Hij verhief zijne stem ten gunste van de politieke vrijheid enkel en alleen, om de regeringen omver te werpen die de Kerk beschermden. De eenige vrijheid waarvoor hij aanhoudend streed, was de vrijheid van geweten, wel te verstaan in dien zin welken hij aan dit woord verbond: het regt namelijk, niet om deze of die godsdienst te belijden en na te leven, maar integendeel het regt, om op het punt van godsdienst hoegenaamd geen gezag of verpligting te erkennen.

In dien zin deden en doen zich nog de revolutionairen in Katholieke landen als verdedigers van het Protestantisme voor en beijveren zij zich, er het burgerregt voor te

veroveren. Want het gezag der Protestantsche predikanten en consistories vindt zeer natuurlijk bij hen nog veel minder eerbied dan dat van den Paus, en het *geloof* der Protestanten wordt door hen niet minder belagchelijk gemaakt dan dat der Katholieken. Wat zij voor dat geloof in de plaats zullen stellen, zeggen zij niet, zoowel omdat zij het zelven niet weten, als om de eenvoudige reden, dat het niet te zeggen is.

Doch daarom juist, en beginselloos als zij zijn in het politieke, wijl zij daar slechts eene vraag van magt in zien, en omtrent het gebruik dier magt overstemmen met het doel alleen, om de Kerk en de Christelijke beginselen der maatschappelijke orde te verdelgen, — hebben zij ten allen tijde hunne toevlugt moeten nemen tot de geheime genootschappen.

De schrijver loopt hier de geschiedenis dier genootschappen door, na vooropgezet te hebben: dat gelijk de goddelijke *wijsheid* en *magt* de wereld of de orde behouden, daartegenover de list of het bedrog en het geweld de verwoestende krachten zijn, welke de maatschappij maar ook elkander bestrijden en elkanders werk gedurig vernietigen. Dit zag men altoos in de groote politieke berekeningen tegen de Kerk; dit ziet men nog in de geheime genootschappen, van de oude *Carbonaria* af tot het *jeugdig Italië* toe, waarvan Mazzini de oprigter is. De Katholieke Kerk alleen heeft altoos en overal die duistere magten bestreden: op de Katholieke Kerk, en allermeest op haar middenpunt en hoofd, hebben zij hare helsche aanslagen gemunt. Hoe ook die gezworen vijanden der orde onderling in het politieke verschillen, allen, zelfs Mazzini en Cavour, zijn het eens tegen de Kerk en den Paus! allen hebben het vlammend oog op de Katholieke landen,

waar zij zich allerwege nestelen en verschansen. Waarom? Omdat hun de magt en het gezag der Katholieke Kerk het meest in den weg staan; omdat de vernietiging des Christendoms de noodzakelijke voorwaarde is ter uitvoering hunner verdere plannen. Want al die plannen, zonder uitzondering, zoeken de vestiging eener bloot aardsche orde van zaken, en met geen ander doel dan ter botviering hunner driften. Hun ideaal is in alles het tegenovergestelde van de beginselen des Christendoms. Zoolang derhalve het Christelijk geweten stem zal hebben in den raad der vorsten en der volken, is de voltooijing hunner plannen onmogelijk. Weg derhalve met den Paus! weg met de bisschoppen en priesters! dat ze gebannen worden uit de parlementen, beroofd van allen maatschappelijken invloed; dat zij nergens iets meer te bevelen hebben! Voor hen geene polietieke vrijheid, geene vrijheid van geweten, van spreken, of van drukpers! jegens hen geen verpligtend verdrag, geen woord dat men behoeft te houden; tegen hen zijn alle wapenen goed, maar huichelarij en leugen het best!

Dat dit hun streven en doen is, bewijst de schrijver uit hetgeen van de geheime genootschappen is uitgelekt en uitgegaan. Bovendien hebben zij een nieuw en huiveringwekkend element aangeworven: de haat van Israël tegen de Christenheid heeft een verbond met den haat der afvalligen van het Christendom gesloten! — en die nieuw-aangekomenen overheerschen hen reeds door de magt van 't goud [1])!

---

1) Crétineau-Joly, *l'Église romaine en face de la Révolution*, II, 385. — Wij verwijzen hier nog eens op Bresciani's *Jood van Verona*, waarvan onlangs het derde en laatste deel in het Nederlandsch verschenen is bij R. T. Daamen, te Terborgh. Men zie vooral ook het zeer belangrijk „aanhangsel van den Nederlandschen bewerker".

Voor de Kerk, besluit de auteur, naakt ongetwijfeld eene harer laatste en vreeselijkste beproevingen.

Wat den Paus geschiedt en wat men hem bereidt, zegt ons duidelijk wat voor ieder onzer is weggelegd, zoo wij het ongeluk hebben, der sekte of een harer leden in den weg te staan; voor ons, eenvoudige Christenen, zou er dan geen regt of bescherming meer zijn. Doch dat verschrikke ons niet; bij den stroom die de wereld schijnt mede te slepen, zij men te meer des Heeren woord gedachtig: „Wilt hen niet vreezen, die het ligchaam dooden, doch de ziel niet kunnen dooden; maar vreest veeleer dengene die en ziel en ligchaam kan verderven ter hel!" Bukken we niet voor den geest der eeuw, maar toonen we overal en in alles het leven des geloofs door de werken, niet in het bijzonder alleen, maar voornamelijk ook in het openbaar, als maatschappelijke leden van een gezin, van een vaderland, van eene zigtbare Kerk. We hebben het openbare, het *maatschappelijke* leven te zeer aan den geest der eeuw prijs gegeven: bestrijden we dien door het leven des werkdadigen geloofs en herstellen we te zamen het gebouw der Christelijke maatschappij, der waarachtige orde, naar de wet der hoogere liefde, broederschap, eenheid en gemeenschap; het niet vergetende, dat de groote oorzaak der tegenwoordige rampen *in de verkoeling der liefde* te zoeken is.

EENE PROTESTANTSCHE STEM DES TIJDS UIT BOHEMEN.

Hoe men ook over den uitslag van den aanhoudenden arbeid des Protestantschen schrijvers Eduard Emil Eckert, Saksiesch advokaat en notaris, moge denken, men moet bekennen, dat hij vele verborgenheden der geheime genootschappen, inzonderheid der Vrijmetselarij, aan het licht gebragt en het dreigend gevaar aangewezen heeft, hetwelk er in die jarenlange zamenzwering tegen alle orde en gezag gelegen is. Eckert, wien sedert tien jaren een rijke schat van meer of minder geheime oorkonden in handen kwam, begon zijnen strijd tegen de vrijmetselaars, dien hij een heiligen pligt noemt, met eene vlugtige schets hunner orde uit te geven, waarin hij hare ware beteekenis en strekking doet zien [1]). Kort na het verschijnen van dit eerste werkje had er eene groote bijeenkomst van vrijmetselaars plaats, met den grootmeester van Duitschland aan het hoofd; en in hetzelfde jaar (1852) verscheen eene rede, tot de lagere graden der broeders in eene loge gehouden, ten antwoord op Eckert's geschrift. Hierop liet hij zijn „*Tempel van Salomon* of Algemeene kaart van het werkplan des revolutieverbonds" [2]) volgen, en hij zette, gelijk hij verklaart, de vervulling van zijnen pligt voort met zijn aanstonds nader te vermelden historiesch *Magazijn*. Na die uitgaven ging

---

[1]) *Der Freimaurer-Orden in seiner wahren Bedeutung.* Dresden 1852, Adler und Dietze. (Thans uitverkocht.)

[2]) *Der Tempel Salomonis oder Generalcharte des Arbeitsplanes des Revolutiebundes* etc. Prag. 1855.

hij naar Berlijn, en „deed aan de Pruissische regering de *officiële beteekening* van het bestaan van een algemeen eedgenootschap (*Weltverschwörungs-Gesellschaft*), onder den naam en in den vorm der Vrijmetselaars-orde, met een te Berlijn gevestigd bestuur voor Duitschland, *terwijl hij zijne persoonlijke vrijheid ten borg stelde voor het volle bewijs zijner aanklagt*". Het verloop dier verhandelingen heeft Eckert met de aktestukken er bij wereldkundig gemaakt in zijne *Geschiedenis mijner persoonlijke aanklagt der Vrijmetselaars-orde als een eedgenootschap van zamenzweerders bij het ministerie te Berlijn en mijner daarop gevolgde behandeling als misdadiger* [1]). - Van twee kanten, meende de schrijver, moest hij zijne bewijzen voor het bestaan en werken des eedgenootschaps leveren: uit deszelfs statuten en historie. Het eerste begon hij in zijn werk: *De geheime of Mysterien-Genootschappen der oude „Heidenkerk"* blootgelegd en verklaard in hun wezen, organismen, statuten, rituelen en symbolen [2]). Daarin schildert hij den aard en vorm dier duistere zamenspanningen tot haren overgang in het Verbond der Ma-

---

1) *Geschichte meiner persönlichen Anklage des Freimaurer-Ordens als einer Verschwörungs-Gesellschaft* bei dem Ministerium zu Berlin und meiner Behandlung als Verbrecher darauf. Nebst einem Sendschreiben an S^e^. Majestät den König von Hannover, S. K. Hoheit den Groszherzog von Baden, S^e^. Hoheit den Herzog v. Gotha-Koburg und Urkunden und Beilagen. 1858.

2) *Die geheimen oder Mysterien-Gesellschaften der alten Heidenkirche* bis zu der, im Bunde der Manichäer oder der alten Kinder der Wittwe, zum Zweck der geheimen Erhaltung und einstigen Wiederherstellung der alten Heidenkirche, geschehenen Umgestaltung; treu dargestellt und erklärt in ihren Wesen, Organismen, Statuten, Ritualen und Symbolen, zum Behuf, einerseits sie in ihrer Wahrheit zu zeigen, andererseits zur endlichen vollständigen Enthüllung des heutigen Bundes der Kinder der Wittwe oder des sogenannten Freimaurer-Ordens mit seiner Schwesterschaft. 1859.

nicheën of van de *oude* kinderen der Weduwe [1]), en poogt uit statuten en andere oorkonden hun naauw verband met de vrijmetselaars of de *tegenwoordige* kinderen der Weduwe te betoogen. Bestaat dat innig verband tusschen de jongere en die oudere orde — wat men echter den schrijver niet zoo gereedelijk toegeeft, — dan zou reeds daardoor de vrijmetselarij veroordeeld zijn; immers het doel van het Manicheën-verbond was niets minder dan „het geheim onderhouden en toekomstig herstel der oude heidenkerk"! Dit werk heeft reeds een vervolg [2]), doch moet, naar de schrijver berigt, later verder nog voortgezet worden, zoowel als zijn evengenoemd *Magazijn* [3]). Hierin heeft hij, reeds vroeger, de historische bewijzen geleverd, dat de vrijmetselarij inderdaad een eedgenootschap is van zamenzweerders, „de bewerkster der Fransche revolutie en de moeder van alle latere omwentelingen", de stookhaard of „het punt van uitgang van alle verwoestingswerk tegen de Kerk, den Staat, het gezin en den eigendom, en wel door middel van haar zwart stelsel van list, verraad en geweld". Met dit historiesch werk treft Eckert de Orde van meer nabij en krachtiger dan

---

1) Manes, stichter der *Manicheën*, een der drie oude hoofdsekten (de anderen waren de *Kabbalisten* en *Noachyden*, later *Joannes-Broeders* genoemd), was de aangenomen zoon eener rijke weduwe, die hem uit den slavenstand verhief en tot een rijk, aanzienlijk man maakte; om hare gedachtenis te eeren, noemde hij zich zelven „den zoon der Weduwe", en zijne bondsbroeders „de kinderen der Weduwe". Aldus Eckert, *Zeitschrift*, bl. 49.

2) *Die geheimen oder Mysterien-Gesellschaften, erhalten und fortgebildet im Bunde der Kinder der Wittwe*, enz. 1860.

3) *Magazin der Beweisführung für Verurtheilung des Freimaurer-Ordens*, als Ausgangspunkt aller Zerstörungsthätigheit gegen jedes Kirchenthum, Staatenthum, Familienthum und Eigenthum, mittelst List, Verrath und Gewalt. 6 Hefte. 1855.

met het vorige, waarin hij haar op te weinig grond de eer geeft van tot eene zoo hooge oudheid op te klimmen.

Even moedig als onvermoeid zet de Saksische advokaat zijnen strijd tegen het eedgespan voort, en heeft onlangs met dat doel eene eerste aflevering van een *Historiesch-politiesch Tijdschrift* [1]) in 't licht gezonden, waarop we, als een zeer eigenaardig verschijnsel dezer dagen, meer bijzonder de aandacht wilden vestigen. Dit tijdschrift wordt door eene vereeniging van edeldenkende staatkundige schrijvers uit verschillende landen bewerkt, doch onder Eckert's redactie, van wiens hand ook de gansche eerste aflevering [2]) is.

Die periodieke onderneming heeft ten doel: ter goeder ure en met vereende krachten „den allergevaarlijksten en dagelijkschen voortgang der revolutie tegen te gaan, althans te belemmeren"; zij wil de ware beteekenis der belangrijkste hedendaagsche verschijnselen in het staatsleven met hunne gevolgen en betrekkingen tot de plannen van het groote eedgenootschap en — voor zooverre mogelijk — ook de personen aanwijzen, met voorstelling tevens der gepaste geneesmiddelen tegen de ziekelijke toestanden in de hedendaagsche maatschappij. Inderdaad eene veel omvattende, heilrijke taak, die, wordt zij naar eisch vervuld,

---

1) *Historisch-politische Zeitschrift* in zwanglosen Heften, zum Schutz der christlichen, ständisch-monarchischen Staaten-Ordnung, des Welt- und Bürgerfriedens, der Familien-Bande und des Eigenthums, gegen die, zum Zweck der Wiederherstellung der alten Heidenkirche und Schaffung eines Weltreiches mit Lebensgemeinschaft vorhandenen Umsturzplane und Tagesangriffe, bearbeitet von einem Verein politischer Schriftsteller verschiedener Länder, redigirt von Eduard Emil Eckert. — Dit Tijdschrift, in vrije afleveringen, en de vier laatstgenoemde werken zijn verschenen bij Fr. Hurter, te Schaffhausen.

2) 164 bladz. gr. 8vo. — Het eerste stuk is gedagteekend uit Praag.

op den dank aller welgezinden aanspraak heeft. Zou iemand twijfelen, of tegenweer noodig is, hij lette bijv. op den regten zin dezer uit een vrijmetselaars-blad genomene plaats [1]): „Wat is regt en onregt onder de menschen anders dan een *toevallig* oordeel van menschen, hetwelk overal anders is waar menschen anders denken. Wat zijn despotenregten [2]), die door de natie niet gebillijkt worden, anders dan eene beleediging der menschheid, waarover de menschheid zelve wraak roept. Wat is de valsche godsdienst, die de menschen in moskeën, synagogen, tempels en kerken zoo angstvallig opgedrongen wordt, anders dan popen-, imans-, papen- en rabbijnenspel?"

Te regt dan wordt verklaard: het bestaan van Staat en Kerk en beider onderlinge betrekking zijn de groote vragen van het oogenblik. Wat de Protestantsche Eckert hierover te boek stelt, treft te meer, als men ziet, in hoe veel punten hij met den Katholieken geleerde overeenkomt, wien we in ons voorgaand opstel hoorden spreken. Gaarne gaven we heel den hoofdinhoud van het breedvoerig eerste stuk, waarin hij „tot voorrede en programma" de grondwaarheden tot den goeden welstand van eenen staat, en Europa's uit- en inwendigen toestand in het licht stelt. We moeten ons echter bij enkele verkorte aanhalingen bepalen.

't Is een ziekelijke toestand (zegt Eckert, gelijk hierboven de hoogleeraar de Moy), dat ingevolge de miskenning en loochening eener goddelijke openbaring het

---

1) Uit het voormalig *Wiener-Journal für Freimaurer*, Manuscript für Brüder. Jahrg. II, Heft 2, Seite 143.

2) Door *despoot* wordt veelal een regerend *monarch* of *vorst*, gelijk door *bijgeloof* of *valsche godsdienst* de *Christelijke Kerk* bedoeld. (Aanteekening op bl. 91 van het *Zeitschrift*.)

Staatsinstituut, hetwelk *middel* is ter bereiking van 's menschen bestemming in 't bijzonder en in 't algemeen, ten koste der godsdienst tot zijn laatste *doel* verheven is. Zelfstandigheid van Kerk en Staat is geheel iets anders dan algeheele scheiding van Kerk en Staat; het laatste beperkt de bestemming van den Staat tot de bloot stoffelijke behoeften, terwijl men den godsdienstigen grondslag der staatsinstellingen verwerpt, de verpligting tot godsdienstige opleiding opheft, en de Kerk verlaagt tot eene willekeurige, slechts zoogenaamd godsdienstige genootschapsvereeniging. De vrijheid der Kerk vordert alleen, dat de kerkelijke gemeentebelangen door de geestelijkheid der Kerk, als aan wie dat toekomt, bestuurd en verzorgd worden. Staat en Kerk hebben, onafhankeiijk in eigen kring, doch onder eerbiediging van elkanders regten, zamen te werken ter bereiking van het tijdelijk en geestelijk doel der openbare maatschappij.

Voor Eckert is het ideaal van den Staat de monarchij, door goedgekozen Stenden getemperd. Door Kerk — men vergete niet, dat hij Protestant is — verstaat hij die godsdienstige gemeenten alleen, welke eenen van der leeken wil onafhankelijken priesterstand hebben, die het eeuwig onveranderlijk, goddelijk geopenbaard geloof verkondigt, dat geloof zoowel als het godsdienstige leven bewaakt en middelaar is tusschen God en de leeken. Want, zegt hij, (en hoe veroordeelt de Protestant hier zich zelven!) waar de menschelijke wil van den dag geloof en eeredienst mag regelen, daar is geene belijdenis meer van goddelijke openbaring, maar menschenwerk, en blijft er in waarheid geene aanbidding naar de goddelijke wet, geene kerkelijke aanbidding meer over. Daar is volslagen scheuring van Kerk en Staat en een maar al te goed

berekend middel ter vernietiging van de Christelijke Kerk. Zoo ontrooft men den Staten hunnen Christelijken grondslag, hunne Christelijke grondwet, en liet zelven hen aan de burgers verkondigen, dat er voor een zedelijk leven geen goddelijk geopenbaard geloof noodig, en dit eene voor de openbare maatschappij gansch onverschillige bijzaak is!

Wat was daarvan het naaste gevolg?

Volslagen vrijheid en gelijke regten voor alle vereenigingen welke slechts een godsdienstig doel voorwenden, hetzij ze dit werkelijk hadden of niet, — derhalve anarchie in het godsdienstige. De zedelijke werking dier anarchie kan slechts leiden tot zedelijke verwildering en 't verval van elken zedelijken wil; en de politieke gevolgen zijn noodwendig altoos toenemende onveiligheid van alle regten en personen, van alle diensteeden en dergelijke bezweringen, van alle trouw en alle geloof, wat in 't eind den ondergang van den Staat moet aanvoeren.

Terwijl de geestelijke en de ongewijde magt zelfstandig moesten zamenwerken tot heil van Kerk en Staat; terwijl diensvolgens de eerste den wereldlijken gezagspersoon op den weg der goddelijke geboden, van regt en billijkheid, moest pogen te houden, en evenzeer de volksmenigten naar dezelfde goddelijke geboden leeren wandelen, waardoor de waardigheid en de achting van het geestelijk en het wereldlijk gezag voor zich zelven en voor elkaâr zou bevorderd worden, — wat ziet men daarentegen in onze dagen gebeuren? Weder heerscht het ruwe vuistregt der barbaren in de plaats van het beschaafde volkenregt. Ja, de belangen der revolutie worden als zoovele beweegredenen tot oorlog of vrede door monarchen zelven tegen de Christelijke monarchij, tegen hun eigen en het Christe-

lijk belang in, openlijk voorgestaan, en dit het meest in 't oog loopend, zegt de schrijver, door Engeland!

Monarchen overvallen zonder eenige regtmatige aanleiding andere monarchen in den diepsten vrede, en berooven hen van hun land en troon. Men verbreekt de verdragen van het volkenregt en de heiligste vredesverbonden op het oogenblik zelf, dat men met allen ijver dezer handhaving aan de wereld verkondigt, dikwerf op het eigen oogenblik dat ze gesloten worden; en de regeringen van Europa billijken zulk een trouwbreukigen roof! Wat meer is: monarchen verklaren het openlijk voor een thans geldend beginsel van het volkenregt, voor een regt hetwelk de regeringen van Europa zullen handhaven: - dat elke, hoe ook zegevierende volkspartij, in naam van het zeer onschuldige,meest zoo tevreden en gelukkige volk diens besten vorst naar welgevallen mag afzetten! — En opdat elke zamenzwering te zekerder overwinne, worden monarchen door hooge monarchen gedwongen, aan alle kerkelijk en staatkundig revolutie-bedrijf wettelijke vrijheid te verleenen, en afstand te doen van alle strafregtelijke verdediging van Kerk, troon en Staat. Zoo hebben vorsten van Europa hun eigen regt, en vrijwillig, voor opgeheven verklaard; de eedgenootschappen hebben van een regt, dat zij zich aanmatigden en de vorsten bekrachtigden, tegen vier gebieders in Italië gebruik gemaakt; - en in Coburg heeft zich onder 's hertogs en nog magtiger bescherming, openlijk een eed comité gevestigd, door hetwelk dezelfde revolutie straffeloos tegen Duitschlands vorsten - voor alsnog zonder Pruissen, dat echter vrijwillig ten medeondergang volgt, - in openbare afkondigingen georganiseerd en aangevoerd wordt: afkondigingen letterlijk van hoog en landverraad! — en een regerend Duitsch vorst, die tot de Orde

behoort, ontvangt de leden van dat comité tot hoog en landverraad, om zich diens besluiten tot staatsmisdaden te laten voorlezen, en ze met zijn vorstelijk gezag te bekrachtigen!....

Men vergelijke het volgende staatsverraders-program met de jongste gebeurtenissen, en ligtelijk zal men erkennen, dat het juist het program der Europesche revolutie is, waarvan we met den dag de verdere vervulling zien.

Het luidde naar het *Dresdener-Journal* van 21 Augustus 1859 in dezen zin:

1. „Vorming van eene eenige, groote nationale partij, met dezelfde verhouding tot Pruissen, als vroeger de constitutionelen tot Piëmont hadden."

2. „Deze partij ziet van Oostenrijk [1]) geheel af. *In deze rigting heeft zij het tijdstip af te wachten, dat dit rijk door eene nieuwe nationale beweging in zijne provinciën uiteenspat. Dan vervallen de Duitsch-Oostenrijksche provinciën van zelf aan Duitschland.*"

3. „De tegenwoordige werkzaamheid bepaalt zich bij eene zedelijke beweging, welke alle hevigheid vermijdt,

---

[1]) Bladz. 6 verzekert de schrijver, dat wel elke Staat, maar Oostenrijk allermeest in al zijne provinciën doorwoeld wordt van de vrijmetselarij, in vereenigingen en genootschappen van allerlei aard; godsdienstige, weldadige, staatkundige, wetenschappelijke, letterkundige, en andere. Door de strenge geheimhouding der hoofdeedgenooten des bestuurs weten duizenden lagere leden niets van 't vreeselijke doel en de goddelooze middelen. Vaak nogtans, zonder het te weten, bevorderen zij de plannen der duisternis. In de zoogenaamde werkende of handelende genootschappen (*Gesellschaften der That*), naauwer met de geheimen en de hoofden vertrouwd, schuilt vooral de gevaarlijke magt. Van die gezworenen, die zich overal weten in te dringen, is er altoos een kern in lagere vereenigingen, welke zij weet op te lossen als ze niet meer kunnen dienen. Het latere zoogenaamde *roode* genootschap is het boosaardigst.

om het gansche volk tot de overtuiging te brengen, dat slechts in de eenheid heil, en deze alleen door Pruissen te verkrijgen is."

4. „HET TIJDSTIP DER HANDELING *is daar, wanneer Frankrijk door inwendige onlusten, die niet zullen uitblijven, gedwongen wordt, de* HERVORMING *van Duitschland te laten plaats grijpen. Waarschijnlijk is dat hetzelfde oogenblik, waarin Piemont een' opstand in Venetië te hulp komt*, en Oostenrijk diensvolgens bezig gehouden wordt. Dit gesternte zou den goeden uitslag verzekeren; eene vroegere poging daarentegen zou, wegens den tegenstand van Frankrijk, Oostenrijk en Beijeren, mislukken."

5. „De taak van Pruissen zou nu zijn: door inwendigen vooruitgang in den volksgeest en *door begunstiging van de pogingen des volks tegenover de regeringen*, de eindelijke vereeniging voor te bereiden."

Zoo doen vorsten zelven het vorstelijk gezag te niet, in den onbegrijpelijken waan, dat het vijandig beginsel, openlijk tegen hunne vorstelijke broeders uitgeroepen, ook niet hen en hunne kinderen kan treffen. Zoo werd het begin in Italië gemaakt en in Duitschland voorbereid, en die nieuwe orde kan niet onvoltooid blijven. Dat beginsel wordt eerst op het verheven huis van Oostenrijk in al zijn gevolgen, voor elk kroonland toegepast; want Oostenrijk is de groote schutsmagt der Christelijke monarchij, en wordt daarom gelijktijdig door de vorstelijke gewaande en werkelijke beschermers van het nieuwe beginsel van volksoppermagt en volkenregt, en onmiddellijk door de revolutie bedreigd.

Zulk eene openbare regtsvernietiging grijpt overal door, zoowel in het gansche inwendige leven der staten, als op het kerkelijk gebied. Op kerkelijk gebied, hetzij bij zoo-

genoemde Katholieke of Protestantsche landen, erkennen we, hier slechts meer, daar minder, die overweldigende anarchie behalve daarin, dat aan allen alles wordt vrijgelaten, zelfs het verderfelijkste, zoo het slechts godsdienst heet, ook in het veelzijdig streven der staatsmagten, om de Christelijke Kerk van allen invloed op het geloof, en zelfs op de zedelijkheid van het volk en het volksleven te berooven; wat meer is, om haar zedelijkerwijze te verlagen en weerloos te maken, en het heidendom tegen haar te verheffen. Reeds is van staatswege het Christelijk familieleven door de opheffing van den Christelijken echt verbroken, heeft de eed zijn Christelijk karakter moeten verliezen, is zelfs het doopsel voor onnoodig verklaard, is Jodendom en Heidendom tot gelijke politieke regten met het Christendom geroepen, en heeft men de Kerk aan de schandelijkste aanvallen van het nieuwerwetsche heidendom in de pers van den dag prijs gegeven. - - -

Stoutweg en gerust mag die pers in de meeste landen dag aan dag de noodzakelijkheid prediken der omverwerping van de bestaande orde en van den Staat zelven; zoogenaamde partijen mogen openlijk met woord en daad tot zulk een landverraderlijk doel zamenspannen. Stoutweg en gerust mogen in woord en geschrift de regerende magten gelasterd, door het slijk gesleept, als verderfelijk voor den Staat uitgekreten, aan den algemeenen haat en smaad overgeleverd worden. Beambten van allerlei klasse nemen vrijelijk deel in dat vijandig bedrijf, gelijk men hiervan in Duitschland, vooral in de zich noemende Duitsche Nationale Vereeniging, met hare vliegende bladen en dagblad-organen, een allergevaarlijkst voorbeeld ziet. De Staat heeft als zoodanig geen regt of bescherming meer. De regtsmagt immers is in de meeste rijken in de handen der vrijmetselaars-

orde overgegaan, alzoo aan eene gesloten staatsmaatschappij *in* den Staat, welker leden elkaâr den duursten eed van onderlinge hulp hebben toegezworen. De Staat heeft derhalve opgehouden een regtsstaat te zijn, en zijne magt van te onderzoeken, te straffen en daarmede ook de magt van zijne burgers tegenover de talrijke leden des eedgenootschaps te beschermen, verloren; zijne burgers hebben dán slechts regt wanneer zij niet iemand van den vrijmetselaars adel, wien men juist dien adel niet kan aanzien, tegenover zich hebben; want vóór alles is de regterlijke bondsbroeder heimelijk verpligt, een' zoodanige voort te helpen.

Alle ambten en posten zijn met orde-broeders opgevuld; want de eerste broeder, die door de broeders voortgeholpen wordt, breidt weêr beide armen tot dergelijke hulpverleening uit. De trouwe beambte oogst voor al zijn dienstijver slechts gedurige terugzetting. Zoo erlangt de vorst dienaren die aan een geheimen hoogeren wil hebben te gehoorzamen; het rijk heeft onmerkbaar eene *Ordes* in plaats van eene *Staats*-regering ontvangen, en is alzoo tot eene wegstervende vlinderpop geworden, in wier binnenste zich een nieuw wezen vormde, dat haar verteerde en nog beweegt, tot zoolang het door haar instortend hulsel heenbreekt en haar laatste levenschijn verdwijnt. Ja in zoo menigen Staat heeft de gebieder zelf zich als een blind werktuig aan het hoofd van dien bijzonderen Staat in den Staat door God hem toevertrouwd, geplaatst, en een digte drom van eerzuchtigen spoedt hem na, om het werk der staatsontbinding door den geheimen Staat te bespoedigen.

De schrijver gaat, behalve meer, ook den oeconomischen en maatschappelijken toestand der Staten na; wijst op de

onmatige schuldenlasten, op de reusachtige leger-massas en de dien ten gevolge verre boven de krachten opgedreven belastingen; op het dreigend staatsbankroet, op verlagende ja onteerende echtverbindtenissen van rijksgrooten en vorsten, die den balk der schande door het oud-adelijk wapenschild halen.

Voorts ziet hij eene verderfelijke anarchie in de volle vrijheid, aan handel en nijverheid, aan den woeker, aan de Joden verleend, en zegt daaromtrent veel wat wel behartiging verdient.

Wat hij, (bladz. 31—34) van den Jood, die (volgens hem) nooit en nergens een eigenlijk landzaat wordt, maar altoos van *de* natie, van *zijne* natie, en alzoo vreemdeling blijft, opmerkt en betoogt, en van diens eigenaardig en vreeselijk deel in de tegenwoordige eedgenootschappen — komt gansch overeen met hetgeen we reeds van elders en hierboven weder door baron de Moy hoorden verzekeren. Joden, zoo min als vrijmetselaars, verklaart Eckert, erkennen een vaderland; beiden zijn over de gansche wereld verspreid en te gelijk allernaauwst verbonden; beiden haten het Christendom, en zijn veel meer verbroederd dan men wel denkt. Is niet het gansche ritueel der loges in Joodsche vormen gezet? En van waar gaat het geweldig geschreeuw der zoogenaamde liberalen uit, dat men het altoos vreemde Jodenvolk volkomen moet gelijk stellen met de burgers aller Staten? En hoe kan bij der Joden magt en invloed die gelijkstelling uitblijven, daar immers zoo menige oorlog of vrede van het openen of sluiten der Joodsche geldbeurs afhangt?

Te regt, dunkt ons, mogt Eckert in het programma zijns tijdschrifts (te lang, om het over te nemen) met

allen nadruk vermanen: „dat vorsten en volken begrijpen: dat het heden niet meer te doen is om Katholicisme en Protestantisme, niet om Oostenrijk of Pruissen, niet om rijken van nationaliteiten, maar om het verder bestaan van eenige Christelijke Kerk, welke ook, of het herstel des heidendoms; — om eene eenhoofdige regering met Stenden, met familieleven en eigendom, of het wereldrijk der vrijmetselaars-orde met levensgemeenschap, zonder nationaliteiten, zonder familiën, zonder eigendom."

Omtrent de overige stukken van Eckert's Tijdschrift bepalen we ons ditmaal bij deze korte mededeelingen.

Het tweede heeft ten opschrift: „De zesde hedendaagsche groote mogendheid, eene geheime, het leven aller staatsmagten vijandige wereldmagt." Het behoeft niet gezegd, dat hiermede de vrijmetselarij bedoeld is. Onbegrijpelijk inderdaad moet het voorkomen, dat ook vorsten er deel in nemen, te meer als we in de zoogenaamde Jorker oorkonde lezen: „dat men hooggeplaatste personen tot de Orde moet trekken, doch niet als medearbeidende, ingewijde broeders, maar alleen als *onwetende* bouwheeren, welke de middelen tot den bouw van het *arbeidend* genootschap geven en hieraan veiligheid, luister en invloed verzekeren."

In een onlangs bekend geworden onderrigt der hooge Venta van Italië leest men haar uitdrukkelijk verlangen: „dat men onder dit of dat voorwendsel zooveel vorsten en rijke lieden mogelijk in de loge brenge. De prinsen uit soevereine huizen, welke geen hoop hebben koningen bij Gods genade te worden, willen het uit genade der revolutie zijn. De hertog van Orleans is vrijmetselaar,

de prins van Carignan was het ook" [1]). Welk een somber licht werpen zoodanige ontsluijeringen op de gebeurtenissen van den dag!

De schrijver geeft hier eene rijke keurlezing van allerlei stukken, redevoeringen, opstellen uit vrijmetselaars-tijdschriften en geschriften, waarin het doel der orde zeer duidelijk in de haar eigene taal uitgesproken is. Bijzonder klaar liet zich daaromtrent de beruchte Grootmeester Verhaegen bij het Belgiesch Logen-feest van September 1854 hooren. „*De vrijmetselarij*, zoo verklaarde hij, *was altoos de opmerkzame wacht geweest, welke den gang van het staatsschip in 't oog hield. Telkens als het noodig was, vormde zij het* STEUN- EN MIDDENPUNT VAN DEN WEËRSTAND tegen de verleiding en de leugen, ze mogten komen van waar ze ook wilden." — Een paar jaren later en deze woorden werden in feiten overgebragt, die toonen zouden, waar, naar het begrip der Orde, de werkplaats der verleiding en leugen te zoeken is.

Het tijdschrift zal eene galerij van levensbeelden onzer hedendaagsche Staten geven. Het had in het derde stuk, waar helaas ook het jonge koningrijk Holland-België niet tot zijne eer wordt herdacht, zeer gepast met Engeland kunnen beginnen, „den gemeenschappelijken vijand aller staten", den stookhaard der verderfelijke woelingen, die heel de wereld in vuur en vlam zetten, den handlanger der oproerhelden, aan wie dat rijk openlijk en in 't geheim hulp en bescherming verleent. Eckert heeft Oostenrijk vooropgezet, als de laatste schutsmagt des Christen-

---

1) Zie bladz. 45 van het geschriftje: *Die Geheimbünde gegen Rom* von J. H. Moritz Bruehl. Prag. Kober 1860.

doms, en wijl, naar hij meent, Oostenrijk zich buiten kijf als een krachtigen Katholieken Staat kenmerkt." Hij wijst aan dat rijk eene hooge, zegenrijke bestemming toe, zoo het maar niet aan medewerking ontbreekt. Hier is slechts noodig, dat Oostenrijks taak van alle kanten erkend, gewaardeerd, met wil en daad voorgestaan worde. — Verder roert hij de verwachtingen van Oostenrijks vijanden aan: den slechten toestand namelijk zijner finantiën, en den nationalen zwijmelgeest in eenige gedeelten des rijks. Wat de Hongaarsche bewegingen betreft, hij verklaart zich ten stelligste tegen de oplossing des Keizerstaats in de vroegere deelen en verhouding. — Oostenrijks staatsschuld vindt hij naar evenredigheid niet grooter dan die van andere landen en minder zelfs dan die van Pruissen. Een krachtig aantasten van den veelsoortigen woeker en de hervorming van het finantie- en regtswezen zouden, meent hij, alle harten der burgers voor de regering winnen en eene nieuwe vlugt aan het land geven. 't Zijn de geweldige woelingen der revolutie, welke zijne staatspapieren zonder genoegzamen grond zoo ongehoord doen dalen, gelijk eens de opkoop van al het zilver, zelfs van de pasmunt, en veel meer nog het algemeen geschreeuw der revolutie-pers: „De Keizerstaat ligt op sterven!" — „Laat Oostenrijk andermaal in eene ontzagwekkende houding op het wereldtooneel optreden, en de eerlooze leugen van zijnen dood logenstraffen — en ook zijn krediet zal weder herleven!"

Het vierde en laatste stuk dezer aflevering heeft ten titel: „Ruwe en kunst-steenen voor den tempel der eeuwige waarheid of voor den Ordes-tempel der leugen; te gebruiken, waar ze passen."

Uit het zevental historische bijlagen, waarvan eene de vestiging der vrijmetselarij in China bewijst en hierachter volgt, geven we eerst de toespraak aan den Grootmeester Lucien Murat, genomen uit de „*Freimaurer-Zeitung*, Manuscript für Brüder. Leipzig, 1853. N°. 12." In hoeverre we geloof mogen hechten aan het werkelijk deelgenootschap van al de genoemde mannen, en of er in zooveel namen ook grootspraak en praalvertoon gelegen is, weten we natuurlijk niet te zeggen; maar het schandstuk luidt aldus:

REDE VAN BROEDER JANIUS AAN DEN GROOTMEESTER LUCIEN MURAT BIJ ZIJNE BEVORDERING TOT DEN 33ᵉ GRAAD.

PRINS EN HOOGWAARDIG GROOTMEESTER!

De Vrijmetselaars-orde telde U onder hare adepten, sedert Gij er in bewilligdet, het hoofd der Orde te zijn. Onder het aannemen der verschillende graden, zijt Gij allengs in al onze geheimen ingewijd.

De Keizer, uw hooge Oom, die in onze mysteriën ingewijd was, *begreep alle voordeelen, welke de maatschappij van de welbegrepen en welgeleide vrijmetselarij konde plukken*, en hij wilde, dat zijn broeder Josef Napoleon, koning van Spanje, aan haar hoofd zoude staan. Hij is onze laatste Grootmeester geweest, en Gij weet, Prins, dat in de jaren 1812, 1813 en 1814 uw edele vader, koning van Napels, met den aartskanselier des Keizerrijks, Cambaceres, het ambt van plaatsvervangend Grootmeester deelde.

Alle eerste personen des Keizerrijks hielden het te dien tijde voor eene eer, zich om de schitterende gesternten der vrijmetselarij te scharen: Kellerman, Massena, Junot, de hertog van Abrantès, Lacepède, Muraire, Maret, Siméon, Regnault de Saint-Jean d'Angely, Clement dé Ris, Beurnonville, Macdonald, de graaf de Ségur, de hertog von Otrante, Marescalchi, Rampon, Davoust, Sebastiani, Chaptal, Latour d'Auvergne, Beauharnais, kortom, al wat het leger en de burgerstand uitstekends bezat kwam om zich in onze tempelen *bij de broeders* aan te sluiten.

Na ongehoorde jammergevallen, na bloedige katastrofen, na beklagenswaardige pogingen der eerzucht [?] en ook na gruwzame teleurstellingen [!] doet een nieuwe gelukkiger tijd de harten van de zonen der Weduwe kloppen, en wij twijfelen niet, Prins, of de Vrijmetselaars-orde zal onder uwe krachtige en wijze hamervoering eene nieuwe vlugt nemen.

Het bovenherdacht berigt over China is van dezen inhoud:

China. Op den 1 Februarij des loopenden jaars (1853) is door den Provincialen Grootmeester en de overige beambten der Groot-Loge van China, in vereeniging met de broeders der twee zuidelijke Logen, de grondsteen tot een schoonen vrijmetselaarstempel in Hong-Kong gelegd, waarmede het begin tot het voldoen eener zeer lang gevoelde behoefte gemaakt is. Op den avond van denzelfden dag, heeft de Zetland-Loge een bal gegeven, bij welke gelegenheid aan den *Passir*-Grootmeester Br. Rawson een aanzienlijk bewijs der achting, waarin hij zich onder de broeders verheugen mag, is ter hand gesteld. De vrijmetselarij zal in het Hemelsche rijk meer en meer toenemen [1]).

Na deze verslaggeving en mededeelingen hebben we slechts den wensch te uiten, dat Eckert's arbeid veler oogen doe opengaan, en, naar zijn vurigst verlangen, tot het herstel der maatschappelijke krankten moge bijdragen.

---

[1]) *Freimaurer-Zeitung*, Jahrgang 1853, N°. 29.

VERSCHEIDENHEDEN.

„EENE ERGERNIS VOOR ONZE BESCHAAFDE EEUW" [1].

Op den 20 Mei dezes jaars werd te Rome een arme bedelaar, geboortig uit het diocees van Boulogne, zalig verklaard. Wegens die heugelijke gebeurtenis, de zaligverklaring van een land- en diocesgenoot, van Benedictus Josephus Labre, heeft er eene schitterende driedaagsche feestviering (van 15—17 Julij) te Atrecht, de bisschoppelijke zetelplaats van zijn geboorte-diocees, plaats gehad. Onbeschrijfelijk is de geestdrift en luister, daarbij ten toon gespreid; van alle kanten kwamen tallooze scharen van geloovigen ter feestviering toegesneld. Bij de processie op den eersten dag gehouden, waren, behalve den officiërenden kardinaal Mathieu, vijf en twintig aartsbisschoppen en bisschoppen, en over de drie honderd priesters tegenwoordig. De aartsbisschop van Rouaan hield de eerste lofrede; na de inleiding, waarin hij opmerkte, wat er al treffends en leerrijks in zulk eene opmerkelijke plegtigheid, in zulk een sprekend kontrast van zooveel grootheid en zooveel nederigheid was, handelde hij over de vereering der Heiligen, welke hij door de overlevering, het gezag der Kerk en de rede zelve regtvaardigde.

De Hoogw. bisschop van Nimes, Mgr. Plantier, was de lofredenaar van den tweeden dag, en heeft de hooggespannen verwachting nog verre overtroffen. Zijne feestrede is ongetwijfeld, zegt de berigtgever [2], eene der schoonste lofredenen op *de ont-*

---

[1] „Of de zaligverklaring van een bedelaar, uitgesproken te Rome, den 20 Mei 1860" — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1860. — 45 bl. gr. 8vo.

[2] Zie den *Ami de la religion* van 21 Julij jl.

hechting aan zich zelven, verpersoonlijkt in den gelukzaligen Benedictus Josephus.

De welsprekende redenaar deed al den luister dier heldhaftige zelfonthechting uitschijnen, met aan te toonen: hoe glorierijk zij is 1°. in de oogen der godsdienst, wijl zij zulk eene ruime deelneming is in de heilige dwaasheid des kruises; 2°. uit het oogpunt der zedelijkheid, daar zij het beginsel is van alle deugden; 3°. ten opzigte van de maatschappij, daar zij het eenige schild is dat de schichten der menschelijke driften, de oorzaak van haar ongeluk, onschadelijk kan maken.

Op den derden dag werd de feestrede door Mgr. Pie, bisschop van Poitiers, gehouden. In zijn eerste deel gaf hij een levendig en verteederend tafereel van het leven des Gelukzaligen, en verhief hem door al de graden zijner vernederingen heen tot den rang van de edelmoedigste belijders en heldhaftigste martelaars der Christelijke armoede, versterving en boetvaardigheid. Het tweede deel had ten doel, de goddelijke wijsheid aan te toonen in de verheffing van een zóó arme, als Benedictus Labre was. Hij deed er de plegtige veroordeeling in gevoelen van die onverzadelijke zucht naar een leven van genot, waaruit met de verlaging der karakters de onteerendste en alles ontbindende driften voortkomen; en wederlegde vervolgens de gewone opwerpingen, tegen Labre's zonderlinge levenswijze gemaakt.

En wel moet dit zeldzaam feit, de zaligverklaring eens bedelaars in het volle midden onzer negentiende eeuw! den wereldzin en der zoogenaamde beschaving, welke zoo weinig begrip hebben van het bovennatuurlijke leven, uiterst zonderling en vreemd, ja als eene *ergernis* toeschijnen.

Dat juist is het, wat ook bovengenoemd geschrift doet uitkomen, maar tegelijk in het ware, hoogere licht vertoont, en hiermede ligtelijk tegen alle aanvallen regtvaardigt.

Dusdanige opvatting dier zaligverklaring is voor onze dagen uiterst gepast, en veel leerrijks is er in het werkje van den ongenoemden doch niet onbekenden schrijver vervat. De hoofdinhoud, die hier volgt, zal het bewijzen.

Naturalisme en *Utilisme* zijn hoofdkwalen onzer eeuw, twee groote theoretische dwalingen, en twee algemeene praktische rigtingen

des tijds. Met beiden is het eigenaardig, ongemeen karakter van den zaligverklaarden Labre ten eenen male in strijd. Immers de ongeloovige beschaving wil van niets *bovennatuurlijks* weten en heeft onder alle opzigten slechts zin voor het *natuurlijke*; de zaligverklaring van Labre, als alleen op *bovennatuurlijke* gronden en beweegredenen steunend, is voor het *naturalisme* iets zeer onbegrijpelijks en eene dwaasheid. Onze *beschaving* kent geen ander dan *stoffelijk* belang, stoffelijk *nut*; en Labre was in haar oog *onnut* én voor zich zelven én voor de maatschappij: wat ergernis derhalve voor haar, dat de Kerk zulk een persoon op het altaar en ons ten toonbeeld stelt!

Wat toch deed die Kerk tegenover die beide dwalingen van het Naturalisme en het Utilisme?

Zoekt onze ongeloovige eeuw een Christendom, beperkt binnen de enge grenzen der *natuur*, een Christendom als *middel* alleen tot bloot tijdelijke welvaart, waarmeê zij de orde omkeert en het aardsche, wat middel is, tot doel en laatste einde verheft: de Kerk stelde met de zaligverklaring eens bedelaars eene openbare, plektige akte, die den geest der eeuw en haar valsch Christendom, — hetwelk, louter *natuur* zijnde, ook niet meer dan *middel*, en wel ter bevordering van tijdelijke welvaart, wezen kan, — allernadrukkelijkst veroordeelt. Vernemen we, hoe luisterrijk die handeling der Kerk en hoe plegtig hare veroordeeling van den eeuwgeest is geweest.

De basiliek van het Vatikaan, met vorstelijke kostbaarheid versierd, had de twee vorige zondagen [1]) duizenden binnen hare muren vereenigd gezien; maar op den derden zondag van Mei schenen ze als verdubbeld: alle volken en natiën waren vertegenwoordigd bij de plegtige zaligverklaring van Benedictus Labre, den bedelaar. Men zag er de belangrijkste voorvallen zijns levens, en de op zijne bede gewerkte wonderen op doek afgebeeld. Een dier schilderijen, den Gelukzalige in zijne stralende glorie voorstellende, was nog

---

[1]) Den 6 Mei, bij de zaligverklaring van den Hongaarschen martelaar Joannes Sarkander (zie *de Katholiek* van ll. Julij), en den 13 Mei, bij de zaligverklaring van Jan-Baptist de Rossi, uit het bisdom van Genua.

bedekt. Doch naauw is het dekreet der Beatificatie afgekondigd, of de sluijer wordt onder kanonschoten en het luiden der klokken weggenomen, en de glorie waarmede Labre in den hemel schittert, werd aan de aarde geopenbaard! De tallooze menigte valt eerbiedig op de knieën, en voor de eerste maal wordt de naam van Labre onder den titel van *Gelukzalig* aangeroepen, voor de eerste maal het onbloedig offer *ter zijner eere aan God* opgedragen. 's Namiddags verschijnt ook de groote Pius IX, van heel zijn hof en het collegie der kardinalen omgeven, om de beeldtenis van den nieuwen Gelukzalige te vereeren. Voor het altaar geknield, bidt hij, en allen met hem, een geruimen tijd, ontvangt eene afbeelding, eene levensgeschiedenis en eene relikwie van den Gelukzalige, drukt zijne lippen op dat heilig overblijfsel, beschouwt het lang in heilige aandoening, onder het eerbiedig zwijgen en de stille bewondering der duizenden omstanders, die zich zelven wel moesten verklaren, dat het aan geene menschelijke eerzucht gegeven is, een duizendste gedeelte der glorie te erlangen, welke God hier aan zijnen armen dienaar schonk.

En wat nu heeft voor zooveel eer die dienaar Gods ten *nutte* der maatschappij gedaan? Labre had als een heilige geleefd, Labre was als een heilige gestorven: in heel Rome hoorde men op den 16 April van het jaar 1783 slechts dezen kreet: „*de Heilige is gestorven!*" — dát, en meer niet, heeft Labre gedaan. Dat is zijne grootheid, eene gansch andere dan het sociële Christendom predikt.

Zien we dit in de hoofdtrekken van zijn leven.

Benedictus Josephus Labre was, naar zijn uiterlijk persoon, in het oog der *wereld* niets anders dan een ledigganger, een verachtelijke bedelaar! Hij was het echter uit eigen keuze, uit volkomen vrijen wil, omdat hij arm wilde wezen met Hem, die, gelijk de apostel zegt, arm is geworden, opdat wij rijk zouden zijn. Hij was dit, omdat hij zich tot dien staat door God geroepen gevoelde, en geheel in overeenstemming met zijne zielbestierders, die hem gedurende de vijftien jaren dier ongemeene levenswijze, na herhaalde en strenge beproeving, niets anders durfden opleggen of aanraden. Zoo duidelijk bleek het hun uit alle omstandigheden, dat dit zijne roeping en Gods welbehagen was.

Want Labre, den 26 Maart 1748 te Amettes in Frankrijk uit welgestelde ouders geboren, legde zich aanvankelijk op de studiën toe en slaagde gelukkig; doch naauwelijks vijftien jaren oud, voelt hij zich als gedrongen, de wereld te verlaten; wat echter door zijn oom, die pastoor te Erin was, waar hij onder diens leiding studeerde, verhinderd werd. Labre berustte en studeerde ijverig voort, doch nu zonder eenige de minste vorderingen te maken. 't Is of zijne verstandelijke vermogens hem op eens ontgaan zijn. Hij bidt vuriger dan ooit, en onderwerpt zich geheel aan Gods heiligen wil. Eene pestziekte breekt te Erin uit, zijn oom valt als offer zijner naastenliefde; Labre spoedt naar zijne ouders terug, en herhaalt zijn vroeger geuit verlangen. Tweemaal wordt hij na lang aanhouden bij de kloosterlingen van La Trappe opgenomen, tweemaal ook wegens zijne zwakke gezondheid naar Amettes teruggezonden; hij vertrok vol droefheid maar in volle onderwerping met de woorden: *„Uw wil geschiede!"* Hij trad nog in twee andere orden, doch moest ze op raad zijner oversten, die meenden dat God hem tot een anderen levensstaat riep, evenzeer tot zijne groote smart verlaten; geen rust vond hij, voordat hij die leefwijze had omhelsd, welke hij tot zijn einde toe heeft voortgezet. Labre moest alles, volstrekt alles verlaten. Van alles ontbloot, begon hij in 1770 zijnen eenzamen pelgrimstogt, langs den weg zijn voedsel bedelend, en kwam te Loretto, Rome, Napels en Assisië; van daar begaf hij zich naar Zwitserland, om door Duitschland en Frankrijk, overal door zijn voorbeeld *de armoede en de verachting der wereld* predikend, in 1775 naar Rome terug te keeren, waar hij nu tot zijnen dood toe verbleef. Daar leefde hij, in den volsten zin des woords, in een voortdurend gebed, en in zulk eene armoede en verlatenheid, dat we het bezwaarlijk zouden gelooven, zoo geen publieke en authentieke aktestukken het ons verzekerden. Een onderkomen had hij niet; den dag bragt hij door in eene of andere, liefst eenzame kerk, in een allervurigst gebed verzonken; 's nachts verbleef hij, bij wat weder ook, onder den blooten hemel, of onder een bank, of op den drempel eener kerk, of onder den vooruitspringenden boog van een gebouw. Altijd blootshoofd, zonder schoeisel, was hij omhangen van onreine lompen, digt bewoond van hem kwellende insekten. Hij voedde

zich met hetgeen men hem aanbood, en gaf dit nog menigmaal aan anderen, armer dan hij, en vergenoegde zich met eenige koolbladeren, oranjeschillen en hetgeen van de tafel der armen was weggeworpen. Deze wijze van leven, nog door zoovele boetewerken verzwaard, werd alleen door zijne jaarlijksche pelgrimsreizen naar Loretto onderbroken. Daar vond hij telkens nieuw voedsel voor zijne ziel, en na elken togt werd zijn gebed te vuriger, zijne leefwijze nog te gestrenger. Vijftien jaren lang zette hij die voort, en snelde het oogenblik zijner ontbinding te gemoet. Op zekeren morgen, het was woensdag in de Goede week, ging hij op de trappen der kerk van Santa Maria dei Monti, waar hij reeds van den vroegen ochtend gebeden had, zijnen doodstrijd in. Eene groote menigte, ter bijwoning van het H. Misoffer naar de kerk gekomen, bewondert, diep getroffen, het buitengemeene schouwspel; eenige mannen uit het volk brengen het uitgeteerde ligchaam op hunne armen in het nabijgelegen huis van een hunner. Daar sterft Labre, en zegt op al het vragen wat hij toch verlangde, wat hij toch behoefde, niet anders dan dit ééne woord: *„Niets, niets!„*

Vragen we nu, wat Labre naar den *natuurlijken* mensch — op het *bovennatuurlijke* toch let onze eeuw niet — voor zich en de zijnen was, dan is haar de Fransche pelgrim een ledigganger, een bedelaar, die al het onreine, al het afzigtelijke van het laagste slag dier menschen in zich vereenigde. En niettemin is het die voor onze beschaafde eeuw zoo verachtelijke bedelaar, welke de Katholieke Kerk voor weinige maanden op hare altaren heeft geplaatst, en wien nu koningen en keizers, zoo zij waarlijk Katholiek zijn, op het voorbeeld van den grooten Pius hunne diepe vereering zullen brengen!

Dit feit, door de Kerk gesteld, is eene vreeselijke ergernis voor onze beschaafde eeuw; zij heet dit verheerlijking der bedelarij en luijaardij, verheerlijking eens Franschen landloopers, die alle gevoel van persoonlijke waardigheid miste; zij heet zulk een ongehoorde verheffing verderfelijk voor de maatschappij!

Men stelle zich echter gerust: niet alle bedelarij wordt hier voorgesproken, maar slechts eene vrijwillige, om Christus' wil gekozen armoede als van den Zaligen Labre verdedigd tegen den onchristelijken smaad dien men er op werpen wil. Immers wat is

de rigting dezer eeuw? Zelfverrijking, door wat middelen ook; zelfverheffing onder geroep van persoonlijke waardigheid, maar zelfverheffing tegen de heiligste regten en pligten in; weelde en zingenot, met vertreding van alle eergevoel en deugd. Wil men dan, dat de Kerk niet Labre, maar de helden van zulk eene rigting verheerlijke? Zou dat welligt heilzamer werken? Evenwel, voor eene zaligverklaring dier groote mannen door de Kerk bestaat geen gevaar; want voor zoodanige verheerlijking vordert zij ook wat boven de *natuur* uitgaat; *mirakelen* namelijk, onmiskenbare wonderen, door God op de voorbede van den *zalig* te verklaren persoon gewerkt; wonderen, waardoor God zelf bekrachtigt wat door menschen is gesproken. Maar van dat *bovennatuurlijke* heeft het Naturalisme niet het minste begrip, en ergert er zich aan. De Kerk niettemin wijst op de glorie die er gelegen is in de navolging van een mensch-geworden God, van de type aller grootheid, welke Christus is! — Christus, die eens, ons ten zoen en ons ten toonbeeld, de verachting der wereld en de smaadheid des volks wilde zijn. Dat moge voor de trotsche rede eene onwaardige dwaasheid wezen, voor den eenvoud des geloofs is 't eene alles te bovengaande wijsheid en onvergelijkelijke roem.

Het Christendom der zoogenaamde *beschaving* komt nog tegen de zaligverklaring eens bedelaars op, omdat deze alle *beschaving* mist!

Doch welke beschaving bedoelt men? Immers geene heidensche, maar eene Christelijke? En bestaat deze dan niet in *de liefde tot God?* En kan die liefde niet wonen in een armen, onoogelijken persoon? Tegen wat gebod toch zondigt hij met onder den blooten hemel te slapen? of zich allerellendigst te voeden? of in lompen te kleeden? De publieke wellevendheid of algemeene gezondheidstoestand zal er niet onder lijden: zoo aanstekelijk is dat voorbeeld van zelfverloochening niet. Sedert Labre's dood althans is bijna eene eeuw verloopen, en hij heeft nog geene navolgers in diezelfde levenswijze gehad!

Ook geven we niet toe, dat onze gelukzalige bedelaar geene beschaving had. Hoe afzigtelijk voor het uiterlijke, bezat hij niettemin in uitnemende mate die hoogere, bovennatuurlijke beschaving, welke den mensch vormt voor eene hoogere, bovennatuurlijke orde,

voor het eeuwige leven; en zij is het, welke door God en de Kerk in den armen bedelaar verheerlijkt is, en daarom juist door eene onchristelijke, valsche, ja heidensche beschaving veroordeeld wordt.

Maar 't leven eens nietsdoenden bedelaars, die zich op eens anders kosten onderhoudt, is beleedigend voor 's menschen waardigheid!

Eilieve! aan welke verpligting ten opzigte van die waardigheid schoot Labre te kort? Wien deed hij onregt? Hij bad en leed veel. Wij nu gelooven met zooveel millioenen Katholieken aan eene *gemeenschap der Heiligen*: dat bidden en lijden komt ten bate dier gansche geloovige maatschappij, wordt haar gemeen goed. Ten laste van anderen is hij waarlijk al zeer weinig geweest, die zich meest met het wegwerpsel der armen wist te vergenoegen! Slechts weinigen, meenen wij, zullen aan anderen zóó weinig gekost en zóóveel gebaat hebben. Daartegenover willen we de duizenden, die 's menschen waardigheid onteeren, door slaaf te zijn van 't geld, van pracht en overdaad, en dat wel ten koste van 't goed en bloed van anderen, van weduwen en weezen, niet eens gedenken.

Maar 't is met dat al eene ergernis, dat de Kerk een *onnut* lid der maatschappij met glorie kroont!

We antwoorden vooreerst: moet de zedewet van het *utilisme* doorgaan, hoeveel bezondigen zich dan daartegen door het *egoisme*, en het minste *zij* zeker niet, die altoos den mond vol hebben van het nut van 't algemeen. Dit echter daargelaten: is het waar, dat de mensch allereerst of enkel en alleen voor het *nut* van een ander leeft? Is eigen heiliging niet zijn levensdoel? En bestaat die niet in Gods wil te volbrengen? Maatschappelijke verlichting en beschaving zijn middelen en bijzaken; hoofddoel is eigen volmaking en heiliging. *Zoekt eerst het rijk Gods*, sprak de Heer, *en het overige zal u worden toegeworpen.*

Eene krachtige veroordeeling alzoo van het heerschend *Naturalisme* en *Utilisme* is de verheerlijking eens armen zwervelings, die in het oog der ongeloovige wereld naar de *natuur* niets had dan hetgeen haren afschuw wekt; schijnbaar niets ook ten nutte der maatschappij heeft gedaan; eene krachtige veroordeeling dier twee heerschende hoofddwalingen, en welke op de onmiskenbare taal der mirakelen steunt; 't is eene verkondiging van 's menschen waarachtige waardigheid, tot zelfs in den meest verworpene der

menschelijke maatschappij! — Welk eene les tevens voor schraapzuchtige, hoovaardige rijken, welk eene vertroosting voor alle behoeftigen! Zulk eene prediking is bij uitstek gepast en noodig in deze eeuw; — en tegenover haren afgod, den vuigen Mammon der ongeregtigheid, schittere het gloriebeeld van Benedictus Josephus Labre, van den *Zaligverklaarden Bedelaar!*

Behoeven we ten slotte nog te zeggen, dat we de verspreiding van het aan 't hoofd dezes genoemd boekje ten zeerste aanbevelen?

DE LAATSTE VERGADERING DER NEDERLANDSCHE GUSTAAF-ADOLF-VEREENIGING.

De laatste (zesde) algemeene vergadering van dit Protestantsch genootschap ter ondersteuning van behoeftige gemeenten voor kerken en scholen, werd den 2 Augustus jl. te Rotterdam gehouden. Ds. Swalue opende haar met gebed, en daarop leidde de Voorzitter, Dr. L. J. F. Janssen, de werkzaamheden in met eene korte toespraak, waarin hij wees op den toenemenden bloei der Nederlandsche G.-A.-Vereeniging, op hare waarde voor de toekomst met het oog op de belangrijke gebeurtenissen, welke in onze dagen in het buitenland plaats hebben en op hare meer vrije rigting, waardoor zij zich gunstig van de Duitsche G.-A.-Vereeniging onderscheidt.

Uit het verslag, dat de sekretaris, J. H. Maronier, van de werkzaamheden der Vereeniging in het vorige jaar gaf, laten we enkele bijzonderheden volgen.

Weder had men eene aanzienlijke ondersteuning kunnen schenken aan een reeks van behoeftige Protestantsche gemeenten, zoowel in het vaderland als daar buiten. Al die giften hebben medegewerkt tot den opbouw der Protestantsche kerk van nabij en van verre. Ook waren er vele buitengewone giften ontvangen, o. a. *f* 200 van de Hollandsche gemeente te Petersburg, door tusschenkomst van

Ds. Welter, predikant aldaar. — Men had zich te verheugen in drie nieuwe afdeelingen, namelijk die van Doetinchen, Groningen en Middelburg. — Ds. Roll, naar Amsterdam verplaatst, werd in het Hoofdbestuur vervangen door Dr. Rauwenhoff, die ook in zijne nieuwe betrekking als hoogleeraar zijne diensten aan de Vereeniging zal blijven bewijzen.

De nieuw-opgerigte Protestantsche gemeente te Soesterberg had, ook door medewerking van het Bestuur, thans een verzekerd bestaan en behoeft de hulp der Vereeniging niet meer. Haar kerkgebouw is ingewijd, en haar predikant heeft zijn dienstwerk reeds aanvaard.

Weert heeft een eigen predikant bekomen, die aldaar, naar men van verschillende zijden aan het Bestuur verzekerde, „met veel ijver en zegen" werkzaam is. Doch die gemeente had nog groote behoefte aan ondersteuning.

Het verslag van den algemeenen penningmeester, H. Obreen, meldt o, a. dit:

Het aantal leden was geklommen tot ruim 3900; (de gewone bijdrage is voor hen één gulden 's jaars.) Utrecht, Rotterdam, Leeuwarden kenmerken zich door vooruitgang; bij de overige afdeelingen „is het wenschelijk, dat men jaarlijks, door het aanwinnen van nieuwe leden, het verlies der vertrekkenden en afstervenden aanvulle of de zaak verlevendige."

Door hoogere dan de *gewone* bijdragen werd van de afdeelingen en leden, ongeacht de niet ingekomen gelden, ontvangen *f* 3705,98½

Aan giften *f* 190, van het tijdschrift *f* 100, te zamen ... „ 290,00

f 3995,98½

Aan giften met bepaalde bestemming was o. a. ontvangen voor de kerk in de Haarlemmermeer *f* 15; — voor de school te Tubbergen uit Petersburg *f* 50; — voor Weert *f* 95; — voor het kwartier St. Marcel te Parijs *f* 50; — voor Losonez in Hongarije *f* 100; — voor Elten *f* 2; — voor Arras *f* 2,50; — voor Sittard, schoolbehoeften, waarbij *f* 140 van den *Central-Vorstand* (der Duitsche G.-A.-V.) *f* 150.

Het aantal leden bedraagt nu 3921; de ingekomene gelden ruim *f* 3700.

„Hiermede — zoo besluit de penningmeester van het Hoofdbestuur uwe vergadering een voortdurenden toenemenden bloei onzer Vereeniging toewenschende, die, ware het mogelijk, eenmaal over zooveel duizenden als nu honderden zou moeten beschikken, om aan den wensch van uw medegevoel met zooveel noodlijdende gemeenten te gemoet te komen, eindig ik dit verslag met heilbede voor uwe werkzaamheden."

De som van *f* 3500 werd beschikbaar gesteld, waarvan o. a. voor Weert *f* 400; — Ankeveen, voor den bouw van een toren en klok *f* 100; — en verder vele kleine sommen voor gemeenten in Rhijn-Pruissen, Westfalen, in de provincie Saksen van het koningrijk Pruissen, in Posen, Oostenrijk, Bohemen, Hongarije; de nog overige *f* 1200 bleef ter beschikking van den *Central-Vorstand* te Leipzig, voor gemeenten in Rhijn-Pruissen, Westfalen, Oost- en West-Pruissen, Posen, Beijeren, Bohemen, Oostenrijk, Hongarije, Frankrijk.

De volgende Algemeene Vergadering zou in Gelderland worden gehouden, te Doesburg, Arnhem of Zutphen.

Tot afgevaardigde naar de Algemeene Vergadering der Duitsche G.-A.-V. te Ulm, werd Ds. Krabbe. benoemd.

Ds. van Harencarspel sloot de Vergadering met dankgebed.

Dienzelfden avond werd eene openbare Vergadering gehouden in de Groote Kerk, waarin Ds. Pierson het woord voerde; zijne toespraak zou eerstdaags in het licht verschijnen.

Dezelfde laatste aflevering der *Tafereelen en berigten uit de geschiedenis der Protestantsche kerk* [!] *in onze dagen* vermeldt nog, uit Italië: „dat sedert de aanhechting der Italiaansche Staten aan Sardinië, het werk der evangelisatie aldaar met grooten ijver wordt voortgezet; alleen te Florence zouden in den laatsten tijd *tien* Protestantsche scholen zijn gevestigd;" — en men leest in de *Archives du Christianisme*: „Ofschoon het verkoopen van bijbels door middel van colporteurs verboden is, zijn toch in het vorig jaar 5951 bijbels en N. T. in eene enkele Piemontesche stad verspreid geworden. In Toskane, Lombardije, te Napels en zelfs in de Pauselijke Staten circuleert de bijbel in het geheim, en het aantal evangelische christenen neemt van dag tot dag toe. De

uitbreiding van het protestantisme wordt vooral bevorderd door den Gouverneur van Toskane, die gedurende zijne ballingschap vijf jaren lang te Genève gewoond en aldaar vrijere godsdienstige denkbeelden verkregen heeft. Reeds in het vorig jaar is een geheele dorpsgemeente op de grenzen van Piemont tot het Protestantisme overgegaan. "

Uit Hongarije: dat tot den 17 Julij jl. 525 3/4 van de Augsburgsch-evang. Kerkgemeenten met een aantal van 773,362 zielen in den ouden autonomen staat gebleven of daartoe teruggekeerd waren; terwijl zich 34 1/4 gemeenten hebben gevoegd naar het patent van September 1859. " Bij de gemeenten van de Helvetische Confessie, wier aantal veel grooter is, zal de uitkomst voor het patent natuurlijk nog ongunstiger zijn. "

Uit Leipzig: " dat de G.-A.-V. in het jaar 1858—59 de som van 160,000 Thlr., dat is 26,000 Thlr. meer dan in het voorgaand jaar aan ondersteuningen heeft uitgereikt. "

SPROKKELINGEN.

PROTESTANTSCH ZENDELINGGENOOTSCHAP VOOR IERLAND. — Dit genootschap, hetwelk ten doel heeft, de Ieren te protestantiseren, breidt zich, naar hetgeen althans *de Vereeniging* van Julij jl. berigt, al meer en meer uit. Het heeft drie haveloozen-scholen n Dublin, welke druk door Roomsche kinderen bezocht worden. Het brengt een menigte van traktaatjes in omloop, en zegt, in het graafschap Connemara en van zijne posten in het Westen de beste uitkomsten te zien. Vele bekeeringen, verhaalt men verder, hadden er in het laatste jaar plaats. De schoolmeester van een der geëvangeliseerde distrikten was tot het Protestantisme overgegaan, en heeft de meesten zijner leerlingen medegebragt. Dit is de derde schoolmeester in het distrikt van Connemara, die in de laatste twee jaren Protestant is geworden. Naar het laatste verslag heeft het Comité van dit genootschap onder zijn bestuur: 29 geor-

dende leeraars, 152 evangelisten, 53 schoolonderwijzers, 66 schoolonderwijzeressen, 234 Engelsche of Iersche leermeesters, en 15 agenten voor de lokale comités, te zamen 553 arbeiders. Zondagscholen zijn er 34, dagscholen 79, te zamen bezocht door 4092 Roomsche kinderen. De bijbellezers hadden in het laatste jaar 10,365 bezoeken gedaan, en alzoo tot 31,700 personen het woord gerigt. Men had 1,748,600 traktaatjes en 3051 bijbels, of gedeelten van bijbels verspreid. In Dublin alleen waren bovendien door de bijbellezers 15,943 bezoeken gedaan, waarin zij tot 37,840 Roomsch Katholieken hadden gesproken.

HET PARIJSCHE ZENDELINGGENOOTSCHAP. — Dit genootschap verkeert (naar bovengenoemd maandschrift) in grooten geldsnood. De jaarlijksche inschrijvingen zijn alle ingekomen, en reeds nu heeft het 14,000 fr. schuld. „Het heeft 36 arbeiders van beide sekten met vele kinderen te onderhouden, behalve het zendelinghuis, dat tien kweekelingen bezit." - - - „De heer Casalis dringt op spoedige ondersteuning aan. Gelijk men weet belast de heer Groen van Prinsterer zich met de ontvangst van giften."

STATISTIEK DER VRIJE SCHOTSCHE KERK. — Deze Kerk telt (naar dezelfde *Vereeniging* van September jl. vermeldt) tegenwoordig 805 geheel georganiseerde gemeenten; behalve deze heeft zij 65 posten of niet geheel georganiseerde gemeenten, die onder predikanten van de „Home Mission" staan. Het aantal der in de theologie studerenden bedraagt 187, t. w. 102 in Edinburg, 38 in Aberdeen en 47 in Glasgow. Voor de kerkelijke fondsen tot onderhoud der predikanten, hebben de gemeenten in het laatste jaar 316,557 p. st. (*f* 3,798,684) bijeengebragt. De Vrije Kerk heeft 621 Scholen met 62,408 leerlingen, voor wier onderhoud de gemeenten 7686 p. st. (*f* 92,232) hebben bijgedragen.

ALLOCUTIE

VAN

Z. H. PAUS PIUS IX,

GEHOUDEN

IN HET GEHEIM CONSISTORIE VAN DEN 28 SEPTEMBER

1860.

De hoogste vertegenwoordiger van Christus' persoon op aarde, de zigtbare Opperherder zijner Kerk, de oudste en trouwste handhaver van al wat waarheid is en regt, heeft weder, te midden van eene wereld vol onregt en ongeregtigen, met alle waardigheid, kalmte en kracht zijne vaderlijke stem verheven. Hij heeft geklaagd en bestraft, onderwezen en vermaand, veroordeeld en gewaarschuwd, openlijk om hulp gevraagd en zijn vertrouwen geuit, en hierbij al de rijkheid der gevoelens van zijn vaderlijk hart geopenbaard.

Dadelijk begint de vervolgde grijsaard met de uiteenzetting van het schreeuwend onregt dat hem en den H. Stoel wedervaren is, en doet verder herhaaldelijk uitkomen, wat al regten daarbij geschonden, wat al gevaren in die snoodheid voor alle regeerders besloten zijn.

En als hij, vorst en vader, de eer der edelmoedige strijders, die ter verdediging van de heiligste regten zijn toegesneld, tegen den vuigsten laster gehandhaafd en verdedigd heeft, stort hij in zielroerende woorden zijne diepe deernis uit met die allen welke zoo dierbare offers voor de verhevene zaak van het regt en de Kerk hebben gebragt.

Doch na die teedere toonen van den bedroefden vader, verheft hij weder zijne magtige stem als opperherder en leeraar der wereld, en klaagt straks ten aanhoore van allen een ontaarden zoon met zijne vadermoordende wapenen aan. Met wat waardigheid en kracht tevens doet hij de drogredenen en aantijgingen zijner zich vermommende aanranders te niet, en keert hij hunne wapenen tegen hen zelven! Hoe stelt hij hen in al hunne ongeregtigheid ten toon, en noemt openlijk roof wat roof en onregt wat onregt is. In edele verontwaardiging komt des Heeren stedehouder op voor de waarheid, de goede zeden, voor alle regt, het openbare en het bijzondere, voor het algemeene volkenregt en de heiligheid van plegtige verdragen. Met weinige maar afdoende woorden brandmerkt hij dan de heillooze staatsbeginselen van den dag, en bezweert alle regeerderen toch in te zien, dat zijne zaak de zaak is van hen allen. Dan gaat het vertrouwen bij den Vorst op, dat zij hem ook in hnn belang zullen ondersteunen, en bij den Vader, dat zijne kinderen hem niet zonder hulp zullen laten. Vóór alles echter zoekt hij zijne toevlugt bij God, verwacht van Hem de overwinning en smeekt van zijne genade de spoedige, door hem zoo vurig gewenschte bekeering aller pligtvertreders af.

Moet zulk eene taal, en in die omstandigheden waarin Pius IX verkeert, niet allerwege een diepen indruk maken op Onkatholieken zoowel als Katholieken? Is hij, de

schier in zijn eigen stad gekerkerde, is die weerlooze grijsaard dan niet de eenige die thans luide voor het wettig gezag en bezit, voor de orde en het regt opkomt, en dat — ofschoon er vele tienduizenden vijandig op hem aanrukken; en dat — ofschoon er méér dan tienduizenden gereed staan, om op den wenk van een huichelend maar ontmaskerd despoot de handen welligt aan den Gezalfde des Heeren te slaan; en dat — ofschoon er tegelijk tien- en honderdduizenden van duisterlingen in 't verborgen voortwoelen, den grond ondermijnen, om op het gegeven teeken het alom smeulend vuur in laaije vlam te doen opgaan!... en wie weet hoeveel moorddadige handen zich reeds oefenen om den ééne te treffen, die hun allen in den weg staat!....

Indruk ongetwijfeld heeft de kloekmoedige taal van Pius IX op den regtzinnigen Protestant gemaakt, die onlangs na het lezen van diens Allocutie deze woorden nederschreef [1]):

„Op zich zelve, is het reeds moeijelijk om eeniglijk met geestelijke wapenen de bajonetten te bestrijden, die gevoerd worden door benden struikroovers en overweldigers; maar deze moeijelijkheid wordt bijna onoverkomelijk, indien men ziet dat in een tijd als thans, alle hoop op brutaal en stoffelijk geweld steunt.

„Om deze reden gelooven wij dat de pauselijke allocutie, dezer dagen in onze kolommen medegedeeld, slechts een middelmatig uitwerksel zal hebben, zoowel op de vijanden van den H. Stoel, als op hen die zijne vrienden moesten zijn. Evenwel hebben wij dit stuk met

---

1) In de *Neue Preuss. Ztg.*, overgenomen in *de Tijd* van 15 Oct. jl.

vreugde toegejuicht. Het betuigt op hartverheugende wijze, dat er nog ergens in de wereld eene plaats bestaat, waar men aan de gebeurtenissen van Italië en de gevolgen, die zij na zich slepen, den naam durft geven, dien zij hebben.

„De revolutie strekt niet alleen om de tijdelijke magt der Pausen en het *vrije* beheer der Katholieke Kerk te vernietigen, zij poogt insgelijks de gewetensvrijheid te onderdrukken der Katholieken, die aan andere vorsten onderworpen zijn; zij wil de vernietiging der regten en beginselen, welke de grondslagen zijn der magt van alle wettige vorsten. Alzoo, met de zaak der Pausen te verlaten, verloochenen de vorsten zich zelven."

Hooren we nu als leergierige en trouwe kinderen de droeve, maar verheven en leerrijke woorden, door onzen geliefden H. Vader in het jongste Consistorie gesproken, en in zijne kardinalen aan de geheele wereld gerigt.

VENERABILES FRATRES,

Novos, et ante hunc diem inauditos ausus a Subalpino Gubernio contra Nos, hanc Apostolicam Sedem, et Catholicam Ecclesiam admissos denuo cum incredibili animi Nostri dolore vel moerore potius deplorare ac detestari cogimur, Venerabiles Fratres. Ipsum, uti nostis, Gubernium victoria abutens, quam bellicosae magnaeque nationis opibus adjutum ex funestissimo bello reportavit, suum per Italiam regnum contra omnia divina

EERWAARDIGE BROEDERS,

Nieuwe en tot heden toe ongehoorde aanslagen, door de Piemontesche regering tegen Ons, tegen dezen Apostolischen stoel en de Katholieke Kerk onderstaan, hebben Wij weder tot Onze onbeschrijfelijke droefheid en zielssmart te betreuren en te verfoeijen, Eerwaardige Broeders. Deze regering, gelijk Gij weet, misbruik makende van de overwinning, welke zij door behulp van een krijgshaftig en groot volk in een heilloozen oorlog behaald

et humana jura extendens, populis ad rebellionem excitatis, legitimisque Principibus ex propria dominatione per summam injustitiam expulsis, aliquot Pontificiae Nostrae in Aemilia ditionis provincias injustissimo ac prorsus sacrilego ausu invasit et usurpavit. Dum autem universus Catholicus Orbis justissimis gravissimisque Nostris respondens querelis contra hanc impiam usurpationem vehementer clamare non desinit, idem Gubernium alias hujus Sanctae Sedis provincias in Piceno, Umbria, et Patrimonio sitas sibi vindicare constituit. At cum videret earum provinciarum populos omni perfrui tranquillitate, eosque Nobis fideliter adhaerere nec posse pecuniis largiter profusis, aliisque improbis adhibitis dolis a legitimo Nostro, et hujus Sanctae Sedis civili imperio alienari ac divelli, iccirco in ipsas provincias immisit tum perditorum hominum manum, qui turbas seditionemque ibi excitarent, tum ingentem suum exercitum, qui easdem provincias hostili impetu, armorumque vi subjiceret.

heeft, breidt haar rijk, tegen alle goddelijke en menschelijke regten in, door Italië uit, met de bevolkingen tot opstand aan te hitsen, en de wettige vorsten met de grootste ongeregtigheid uit hun eigen gebied te verjagen, en heeft eenige gewesten van Onzen Pauselijken Staat in Emilië met eene alleronregtvaardigste, ja heiligschendige vermetelheid aangerand en overweldigd. Terwijl heel de Katholieke wereld, ten antwoord op Onze billijke en zwaarwigtige klagten, niet ophield luide hare stem tegen die goddeloozc overweldiging te verheffen, besloot diezelfde regering, nog andere gewesten van dezen H. Stoel, in het Picenum, in Umbrië en het Erfgoed van den H. Petrus gelegen, zich toe te eigenen. Doch toen het zag, dat de bevolkingen dier gewesten eene volmaakte rust genoten en Ons zoo trouw aanhingen, dat zij door geene kwistig uitgestrooide gelden, noch door middel van andere snoode kuiperijen, van Ons wettig tijdelijk gezag en dat van dezen H. Stoel te vervreemden of af te trekken waren, heeft zij met dat doel een bende van booswichten op die gewesten afgezonden, om er onrust en oproer te stoken, en tevens een ontzaggelijk leger, om die provinciën door een vijan-

Optime nostis, Venerabiles Fratres, impudentes litteras a Subalpino Gubernio ad suum tuendum latrocinium Nostro Cardinali a publicis negotiis scriptas, quibus haud erubuit nuntiare, se suis copiis in mandatis dedisse, ut commemoratas Nostras provincias occuparent nisi dimitterentur exteri homines adscripti parvo Nostro exercitui, qui ceteroquin ad Pontificiae ditionis, ejusque populorum tranquillitatem servandam fuerat instructus. Nec ignoratis, a Subalpinis copiis easdem provincias ipso fere tempore fuisse occupatas, quo illae litterae accipiebantur. Equidem nemo non potest non magnopere commoveri, et summa affici indignatione reputans mendaces criminationes, variasque calumnias et contumelias, quibus idem Gubernium haud pudet hujusmodi suam hostilem impiamque contra civilem Romanae Ecclesiae principatum aggressionem tegere, Nostrumque Gubernium impetere. Ecquis enim non summopere miretur audiens, Nostrum reprehendi Gubernium, propterea quod Nostro exercitui externi homines fuerint adscripti, cum omnes noscant nulli legitimo Gubernio delijken aanval en geweld van wapenen te veroveren.

Gij kent, Eerwaardige Broeders, het onbeschaamde schrijven, door de Piemontesche regering ter verdediging van hare struikroverij aan Onzen Kardinaal-minister van openbare zaken geschreven, waarin zij zich niet schaamt te berigten, dat zij hare troepen gelast heeft, Onze genoemde provinciën te bezetten, zoo de vreemdelingen niet uit Ons klein leger werden weggezonden; hetwelk overigens met geen ander doel gevormd was dan om de rust in den Pauselijken Staat en onder zijne inwoners te bewaren. Ook is het U niet onbekend, hoe die gewesten schier op hetzelfde oogenblik waarop dat schrijven werd ontvangen, door de Piemontesche troepen bezet zijn. En er is niemand voorzeker die zich niet diep getroffen en hoogst verontwaardigd moet gevoelen, als hij de leugenachtige aantijgingen en de velerlei lasteringen en verguizingen gedenkt, waarmede diezelfde regering zich niet schaamt, dezen haren vijandelijken en goddeloozen aanslag tegen het tijdelijk gebied der Roomsche Kerk te bewimpelen en Onze regering aan te vallen. Wie toch moet niet uiterst verbaasd staan, als hij hoort, dat Ons bewind gelaakt wordt, wijl

denegari unquam posse jus cooptandi in suas copias exteros homines? Quod quidem jus potiori quadam ratione ad Nostrum et hujus Sanctae Sedis Gubernium pertinet, cum Romanus Pontifex, veluti communis omnium catholicorum pater, non possit non libentissime eos omnes catholicos excipere, qui religionis studio impulsi velint in Pontificiis copiis militare, et ad Ecclesiae defensionem concurrere. Atque hic animadvertendum existimamus, hujusmodi catholicorum exterorum concursum fuisse praesertim excitatum illorum improbitate, qui civilem hujus Sanctae Sedis principatum aggressi sunt. Nemo enim ignorat qua indignatione, et quo luctu universus catholicus orbis fuerit commotus ubi novit tam impiam, tamque injustam civili hujus Apostolicae Sedis dominio aggressionem fuisse illatam. Ex quo porro factum est, ut quam plurimi ex variis christiani orbis regionibus fideles sua sponte et summa alacritate ad Pontificiam Nostram ditionem convolaverint, suumque nomen Nostrae militiae dederint, quo Nostra, hujus Sanctae Sedis, et Ecclesiae jura strenue defenderent. Singulari autem malignitate Subalpinum Gubernium Nostris militibus mercenarii notam per

er vreemden in Ons leger zijn opgenomen; daar toch ieder weet, dat men aan geene wettige regering het regt kan ontzeggen, van vreemdelingen aan zijne troepen toe te voegen? Een regt, dat gewis om zeer bijzondere reden voor Ons bewind en dat van den H. Stoel geldt, daar de Paus van Rome, als de gemeenschappelijke Vader van alle Katholieken, wel van harte gaarne al die Katholieken moet ontvangen, die door godsdienstzin gedreven in het Pauselijk leger willen dienen en tot verdediging der Kerk medewerken. En wij moenen hier te moeten opmerken, dat die medewerking van buitenlandsche Katholicken vooral gewekt is door de snoodheid van hen die de tijdelijke magt van dezen H. Stoel hebben aangerand. Aan niemand toch is het onbekend, met wat verontwaardiging en rouw heel de Katholieke wereld getroffen werd bij het vernemen van den zoo goddeloozen, zoo onregtvaardigen aanval tegen het tijdelijk gebied van dezen Apostolischen Stoel. Dien ten gevolge snelde aanstonds een groot aantal geloovigen uit verschillende landstreken der Christenwereld uit eigen beweging en met de grootste geestdrift naar Onze Pauselijke Staten, en nam dienst in

summam calumniam inurere minime veretur, cum non pauci ex indigenis exterisque Nostris militibus nobili genere nati, et illustrium familiarum nomine conspicui, ac religionis amore unice excitati, sine ullo emolumento in Nostris copiis militare voluerint. Neque latet Subalpinum Gubernium qua fide et integritate Noster exercitus praestet, cum eidem Gubernio perspectum sit, irritas fuisse omnes dolosas artes adhibitas ut Nostri milites corrumperentur. Nihil vero est cur immoremur in refellenda feritatis accusatione Nostris copiis improbe illata, cum nullum plane argumentum obtrectatores valeant adducere, quin potius hujusmodi criminatio in ipsos jure converti possit, quemadmodum vulgatae Subalpini exercitus Ducum truculentae proclamationes manifestissime ostendunt.

Ons leger, om Onze regten en die van dezen H. Stoel en de Kerk manhaftig te verdedigen. Met eene buitengemeene boosaardigheid echter ontziet de Piemontesche regering zich volstrekt niet, Onze soldaten hoogst lasterlijk als huurlingen te brandmerken, daar er onder hen niet weinigen zijn, zoowel uit Onze Staten als uit den vreemde, die uit adelijken bloede zijn gesproten, die den roemruchten naam van luisterrijke geslachten dragen en enkel en alleen uit liefde voor de godsdienst, zonder eenige bezoldiging in Ons leger hebben willen dienen. Ook weet de Piemontesche regering zeer wel, hoe Ons leger uitmunt in onkrenkbare trouw, dewijl haar al het ijdele gebleken is van al haar loos bedrijf om Onze soldaten om te koopen. En Wij hebben Ons in 't minst niet op te houden, met de snoode beschuldiging van barbaarschheid, Onzen troepen toegedicht, te wederleggen, daar immers de lasteraars geen enkel bewijs kunnen aanvoeren, en men juist eene zoodanige aantijging veeleer, en met alle regt, tegen hen kan keeren, gelijk de bloeddorstige proclamatiën, door de aanvoerders van het Piemontesche leger uitgevaardigd, ten duidelijkste toonen.

Hic autem animadvertere praestat, Nostro Gubernio minime suspicandum fuisse de hujusmodi hostili invasione, cum ipsi asseveratum esset Subalpinas copias prope territorium Nostrum accessisse non quidem invadendi animo, immo vero ut inde perturbatorum turmas arcerent. Hinc summus Nostrarum copiarum Dux ne cogitare quidem poterat, sibi cum Subalpino exercitu esse pugnandum. Verum ubi, rebus praeter omnem expectationem perperam immutatis, agnovit hostilem irruptionem ab illo exercitu factam, qui sane pugnantium numero armorumque vi maxime praevalebat, providum suscepit consilium se Anconam utpote arce munitam recipiendi, ne Nostri milites tam facili mortis periculo exponerentur. Cum autem ingruentibus hostium copiis in itinere interciperetur, manus conserere coactus est, ut sibi militibusque suis viam aperiret.

Ceterum dum meritas debitasque laudes tribuimus commemorato Nostrarum copiarum Duci, ac illarum ductoribus et militibus, qui inexpectata hostili ir-

Doch hier is het dienstiger, op te merken, dat Onze regering zulk een vijandigen inval niet in het minste heeft kunnen vermoeden, dewijl haar ten stelligste verzekerd was, dat de Piemontesche troepen Ons grondgebied genaderd waren volstrekt niet met het doel om het te overweldigen, maar integendeel om er de benden rustverstoorders van af te weren. Van daar heeft de Opperbevelhebber Onzer troepen niet eens kunnen denken, dat hij tegen het Piemontesche leger zou te strijden hebben. Maar toen het zich tegen alle verwachting in ten kwade keerde, en hij bemerkte, dat er een vijandelijke inval gedaan was door het leger, hetwelk het zijne verre in getal en wapenkracht te bovenging, besloot hij wijselijk, naar Ancona, als zijnde eene versterkte vesting, terug te trekken, om Onze soldaten aan geen gereeden dood prijs te geven. Op zijn weg echter door de aanrukkende vijandelijke troepen gestuit, werd hij gedrongen handgemeen te worden om voor zich en zijne soldaten een doortogt te banen.

Terwijl Wij alzoo den welverdienden en verschuldigden lof toebrengen aan den vermelden opperbevelhebber Onzer troepen, alsmede aan hunne aanvoerders

ruptione lacessiti pro Dei, Ecclesiae, hujus Apostolicae Sedis, ac justitiae causa fortiter, viribus licet longe imparibus, dimicarunt; vix lacrimas continere possumus noscentes quot strenui milites, ac lectissimi praesertim juvenes in hac injusta et crudeli invasione occubuerint, qui religioso sane nobilique animo ad civilem Romanae Ecclesiae principatum tuendum advolarunt. Nos insuper summopere commovet luctus, qui in illorum familias redundat. Utinam eisdem familiis fletum Nostris verbis abstergere possemus! Confidimus vero non levi ipsis solatio et consolationi futuram honorificentissimam mentionem, quam de extinctis suis liberis et propinquis merito facimus ob splendidum sane eximiae eorum erga Nos, et hanc Sanctam Sedem fidei, pietatis et amoris exemplum, quod christiano orbi cum immortali eorum nominis laude exhibuerunt. Atque in eam profecto spem erigimur fore, ut ii omnes, qui gloriosam pro Ecclesiae causa mortem obierunt, illam sempiternam assequantur pacem et beatitatem, quam a Deo Optimo Maximo apprecati sumus, et apprecari nunquam omittemus. Quo loco debitis quoque laudibus prosequimur dilectos Filios Praeen soldaten, die door een niet te verwachten vijandelijken inval uitgedaagd, manmoedig in weerwil van de zoo ongelijke krachten, voor de zaak van God, van de Kerk, van dezen Apostolischen Stoel en van de geregtigheid hebben gestreden, kunnen Wij ter naauwernood Onze tranen bedwingen, daar Wij weten, hoeveel dappere soldaten en uitgelezen jongelingen vooral, die in hun godsdienstig en edel gevoel ter verdediging van de tijdelijke magt der Roomsche Kerk waren toegesneld, bij dezen onregtvaardigen en wreeden inval den dood hebben gevonden. Daarbij zijn Wij diep begaan met den grooten rouw die er over hunne familiën nederkomt. Och dat Wij door Onze woorden de tranen dier familiën konden droogen! Wij vertrouwen echter, dat er voor haar wel veel troost en opbeuring zal zijn in de eervolste vermelding welke Wij, gelijk zij verdienen, van hunne gesneuvelde kinderen en nabestaanden maken wegens dat schitterend toonbeeld van geloof, opoffering en liefde jegens Ons en dezen H. Stoel, hetwelk zij onder vereeuwiging van hunnen naam aan de Christenwereld gegeven hebben. En zeker die hoop koesteren Wij, dat zij allen die voor de zaak der Kerk een roemruch-

sides provinciarum, praesertim Urbino-Pisaurensis, et Spoletanae, qui in hac tristissima temporum vicissitudine suo munere sedulo constanterque perfuncti sunt.

tigen dood vonden, die altoosdurende vrede en gelukzaligheid zullen verwerven welke Wij van den algoeden en allerhoogsten God hebben afgesmeekt en nooit zullen ophouden af te smeeken. Hier ter plaatse geven Wij ook den verschuldigden lof aan Onze beminde zonen de landvoogden der provinciën, vooral van Urbino-Pesaro en van Spoleto, die zich in deze treurige en hagchelijke tijdsomstandigheden volijverig en standvastig van hunnen pligt hebben gekweten.

Jam vero, Venerabiles Fratres, quis ferre unquam poterit insignem impudentiam et hypocrisim, qua nequissimi invasores in suis programmatibus asserere non dubitant, se Nostras aliasque Italiae adire provincias, ut ibi moralis ordinis principia restituant? Atque id ab iis temere affirmatur, qui acerrimum Catholicae Ecclesiae, ejusque Ministris, ac rebus jamdiu bellum inferentes, et ecclesiasticas leges, censurasque plane despicientes ausi sunt spectatissimos tum S. R. E. Cardinales, tum Episcopos, tum probatissimos utriusque Cleri Viros in vincula conjicere, Religiosas Familias e propriis Coenobiis expellere, Ecclesiae bona diripere, et civilem hujus Sanctae Sedis principatum va-

Doch wie, Eerwaardige Broeders, kan de schreeuwende onbeschaamdheid en huichelarij uitstaan, waarmeê die door en door slechte aanranders niet aarzelen in hunne manifesten te verzekeren, dat zij in Onze en andere gewesten van Italië komen, om er de beginselen der zedelijke orde te herstellen? En dat durven zij nog wel beweren die voorlang tegen de Katholieke Kerk, hare dienaren en belangen den hevigsten strijd voeren, en met volslagen versmading der Katholieke wetten en censuren, zoowel de hoogstvereerde kardinalen en bisschoppen als de beproefdste mannen van beide geestelijkheid in boeijen durfden slaan, de religieusen uit hunne eigene kloosters verjagen, de kerkelijke goederen

stare. Scilicet moralis ordinis principia ab iis restituentur, qui publicas cujusque falsae doctrinae scholas, et meretricias etiam domos constituunt, quique abominandis scriptis et scenicis spectaculis pudorem, pudicitiam, honestatem, virtutem offendere, eliminare, et sacrosancta divinae nostrae religionis mysteria, sacramenta, praecepta et instituta, sacrosque ministros, ritus, caeremonias irridere, contemnere, omnemque justitiae rationem de medio tollere, ac tum religionis tum civilis societatis fundamenta labefactare et evertere conniuntur!

In hac igitur tam injusta, tam hostili et horrenda civilis Nostri et hujus Sanctae Sedis principatus aggressione et occupatione a Subalpino Rege ejusque Gubernio contra omnes justitiae leges et universale gentium jus peracta, Nostri officii probe memores in hoc amplissimo Vestro consessu, et coram universo Catholico Orbe Nostram vocem denuo vehementer attollimus, ac omnes nefarios sacrilegosque ejusdem Regis et Gubernii ausus reprobamus, penitusque damnamus, omnesque actus plane nul-

rooven en de tijdelijke magt van dezen H. Stoel verwoesten. Voorwaar! zij zullen de beginselen der zedelijke orde herstellen, zij die openbare scholen voor alle valsche leer, en huizen van ontucht openen; die wedijveren, om door verfoeijelijke geschriften en tooneelvertooningen alle schaamte, alle eerbaarheid, alle zedelijkheid en deugd te kwetsen en te verbannen, de hoogheilige geheimen, sakramenten, geboden en instellingen, de heilige dienaren, gebruiken en plegtigheden onzer goddelijke godsdienst te bespotten en te verguizen, alle soort van regt op te heffen en de grondslagen der godsdienst zoowel als der burgerlijke maatschappij te ondermijnen en om te keeren!

Bij deze dan zoo onregtvaardige, zoo vijandelijke en afschuwelijke overweldiging en bezetting van Ons gebied en dat van dezen H. Stoel, door den Koning van Piemont en zijne regering tegen alle wetten der geregtigheid en tegen het algemeen volkenregt voltrokken, verheffen Wij Onzen pligt gedachtig, in deze Uwe doorluchtige vergadering en ten aanhoore van heel de Katholieke wereld, andermaal luide Onze stem. Wij verwerpen en veroordeelen algeheel al de goddelooze en heiligschendige aanslagen van dien

los et irritos declaramus, decernimus, ac civilis, quo Romana pollet Ecclesia, principatus integritatem, ejusque jura, quae ad omnes catholicos pertinent, etiam atque etiam reclamamus et reclamare nunquam desistemus.

Verum dissimulare non possumus, Venerabiles Fratres, summa Nos opprimi amaritudine, cum in tam scelesta et nunquam satis exsecranda aggressione alieni auxilii opem, variis exortis difficultatibus, adhuc desideremus. Equidem notissimae Vobis sunt iteratae declarationes Nobis factae ab uno ex potentissimis Europae Principibus. Attamen dum illarum jamdiu expectamus effectum, non possumus non vehementer angi ac perturbari cum inspiciamus nefandae usurpationis auctores fautoresque audacter insolenterque in nefario suo proposito persistere ac progredi, tamquam certo confidentes neminem sibi reapse adversari.

Haec autem perversitas eo devenit, ut hostilibus Subalpini

Koning en zijne regering; wij verklaren en beteekenen al die handelingen als volstrekt nietig en van geener waarde, en komen met den nadrukkelijksten eisch op, en zullen nooit ophouden op te komen voor het ongeschonden behoud der tijdelijke magt, welke de Roomsche Kerk bezit, en voor hare regten, welke alle Katholieken aangaan.

Wij kunnen het echter, Eerwaardige Broeders, niet verhelen, wat bittere smart Ons drukt, dat Wij bij zulk eene snoode en nooit genoeg te verfoeijen overweldiging nog, in gevolge verlei opgerezen verwikkelingen, de hulp van anderen moeten derven. Overbekend toch zijn U de herhaalde verklaringen, Ons door een der magtigste vorsten van Europa gedaan. Onderwijl Wij nogtans sedert zoolang de uitvoering er van verbeiden, kunnen Wij niet anders dan hoogst verontrust en beangst wezen, als Wij duidelijk zien, dat de bewerkers en begunstigers der goddelooze overweldiging even driest en onbeschaamd in hun snood opzet volharden en voortgaan, of zij er zeker op rekenen, dat toch niemand zich met der daad tegen hen zal verzetten!

Deze snoodheid is zooverre gekomen, dat vijandelijke scharen

exercitus copiis ad moenia fere hujus almae Nostrae urbis immissis, quaecumque fuerit implicata communicatio, publicae privataeque rationes in discrimen adductae, commeatus intercepti, et, quod gravissimum est, Summus totius Ecclesiae Pontifex in molestam redactus difficultatem Ecclesiae ipsius negotiis, prout res postulat, consulendi, propterea quod maxime coarctetur via cum variis orbis partibus communicandi. Quamobrem in tantis Nostris angustiis, tantoque rerum discrimine vel facile intelligitis, Venerabiles Fratres, Nos tristi necessitate eo jam ferme impelli, ut vel inviti cogitare debeamus de opportuno suscipiendo consilio ad Nostram dignitatem tuendam.

Interim abstinere non possumus, quin praeter alia deploremus funestum ac perniciosum principium, quod vocant de *non Interventu* a quibusdam Gubernüis haud ita pridem, ceteris tolerantibus, proclamatum, et adhibitum etiam cum de injusta alicujus Gubernii contra aliud aggressione agatur; ita ut quaedam veluti impunitas ac licentia impetendi ac diripiendi aliena jura, proprietates, ac ditiones

van het Piemontesche leger tot schier onder de muren van deze Onze hoofdstad zijn gezonden, en alzoo alle gemeenschap belemmerd is, de openbare en bijzondere belangen in groot gevaar gebragt, verkeer en toevoer onderschept zijn, en, wat het gewigtigste is, de Opperherder der gansche Kerk er toe gebragt is, dat hij niet dan zeer bezwaarlijk in de belangen dier Kerk zelve naar behooren kan voorzien, daar de middelen van gemeenschap met de verschillende deelen der wereld meer en meer afgesloten worden. Daarom begrijpt Gij ligtelijk, Eerwaardige Broeders, dat Wij in zulk een hagchelijken toestand door eene droevige noodzakelijkheid er schier toe gedrongen worden, om ook Onzes ondanks naar geschikte middelen ter beveiliging van Onze waardigheid uit te zien.

Intusschen kunnen Wij Ons niet onthouden, behalve andere zaken ook het heilloos en verderfelijk beginsel wat men *niet-interventie* noemt te betreuren; een beginsel, dat sedert nog korten tijd eenige regeringen, onder toelating der overigen, openlijk uitgeroepen, en zelfs daar toegepast hebben, waar het de onregtvaardige aanranding van de eene regering door de andere geldt; en wel derwijze, dat er als eene

ipsas contra divinas humanasque leges sanciri videatur; quemadmodum luctuosa hac tempestate cernimus evenire. Et mirandum profecto, quod uni Subalpino Gubernio impune liceat ejusmodi principium despicere ac violare, cum videamus ipsum hostilibus suis copiis, universa Europa inspectante, in alienas ditiones irrumpere, legitimosque ex illis Principes exturbare; ex quo perniciosa consequitur absurditas, alienum nempe interventum dumtaxat admitti ad rebellionem suscitandam atque fovendam.

Hinc autem opportuna Nobis oritur occasio excitandi omnes Europae Principes, ut pro spectata ipsorum consilii gravitate et sapientia serio perpendant quae quantaque mala in detestabili, quem lamentamur, eventu cumulentur. Agitur enim de immani violatione, quae contra universale gentium jus nequiter est patrata, quaeque nisi omnino coerceatur, nulla deinceps legitimi cujusque juris firmitas ac securitas poterit consistere. Agitur de rebellionis principio, cui

zekere straffeloosheid en vrijheid gewaarborgd wordt, om tegen alle goddelijke en menschelijke wetten in, de regten, eigendommen, en zelfs de Staten van anderen aan te randen en te overweldigen, gelijk Wij in deze treurige tijden zien gebeuren. En zeker is het vreemd, dat het aan de Piemontesche regering alleen vrijstaat, dat beginsel straffeloos te versmaden en te schenden, daar Wij haar met hare vijandelijke troepen, ten aanschouwe van heel Europa, in de Staten van anderen zien binnenrukken en er de wettige vorsten uit zien verdrijven; waaruit de verderfelijke ongerijmdheid volgt, dat de vreemde tusschenkomst alleen wordt toegelaten om den opstand uit te lokken en te bevorderen.

Dit biedt Ons eene geschikte gelegenheid om al de vorsten van Europa aan te zetten, dat zij toch overeenkomstig de uitnemende achtbaarheid en wijsheid van hun beleid met allen ernst overwegen, wat en hoeveel kwaads er in de gebeurtenis die Wij bejammeren, opeengestapeld is. Immers het geldt hier eene monsterachtige schennis, snoodelijk tegen het algemeene volkenregt gepleegd; en die, zoo zij niet voor goed bedwongen wordt, ten gevolge zal hebben, dat er voortaan geen

Subalpinum Gubernium turpiter inservit, et ex quo pronum est intelligere, quantum cuicumque Gubernio discrimen in dies comparetur, et quanta in universam civilem societatem redundet pernicies, cum ita fatali *Communismo* aditus aperiatur. Agitur de violatis solemnibus Conventionibus, quae uti aliorum in Europa Principatuum, ita etiam civilis Pontificiae Ditionis integritatem sartam tectamque servari omnino postulant. Agitur de violenta direptione illius principatus, qui singulari divinae providentiae consilio Romano Pontifici datus est ad Apostolicum suum Ministerium in universam Ecclesiam plenissima libertate exercendum. Quae profecto libertas summae omnibus Principibus curae esse debet, ut Pontifex ipse nullius civilis potestatis impulsui subjaceat, atque ita spirituali pariter catholicorum in eorumdem Principum dominiis degentium tranquillitati cautum sit.

Itaque omnibus Supremis Principibus persuasum esse debet,

vastheid of veiligheid van eenig wettig regt meer wezen kan. Het geldt het beginsel van opstand, waaraan de Piemontesche regering schandelijk dienstbaar is; en gereedelijk kan men begrijpen, wat gevaar er met dat beginsel dag aan dag voor elke regering bereid wordt, en wat verderf er voor de gansche burgerlijke maatschappij uit voortvloeit, wijl het de deur opent voor het noodlottig *Communisme*. Het geldt de schennis van plegtige verdragen, die volstrektelijk vorderen, dat zoowel als van de andere Staten van Europa ook de onschendbaarheid van des Pausen tijdelijk gebied gehandhaafd worde. Het geldt de gewelddadige ontrooving van die Soevereiniteit, welke door eene bijzondere beschikking der goddelijke Voorzienigheid aan den Roomschen Opperpriester gegeven is, om zijne Apostolische bediening in volle vrijheid over de geheele Kerk uit te oefenen. En die vrijheid moet voorwaar alle vorsten zeer ter harte gaan, opdat de Paus zelf aan geen invloed van eenige tijdelijke magt onderworpen, en alzoo tevens de geestelijke gerustheid der Katholieken welke in de Staten dier vorsten wonen, verzekerd zij.

Alzoo moeten alle Soevereinen overtuigd zijn, dat Onze zaak

Nostram cum Ipsorum causa plane esse conjunctam, eosque suum Nobis auxilium afferentes Nostrorum aeque ac suorum jurium incolumitati esse prospecturos. Maxima proinde cum fiducia ipsos hortamur et obsecramus, ut opem Nobis, pro sua quisque conditione et opportunitate, velint impendere. Non dubitamus autem, quin catholici praesertim Principes ac Populi omnem eorum curam et operam studiosissime conferant, ut pro communi eorum officio universi Dominici Gregis Patrem et Pastorem parricidialibus degeneris filii armis oppugnatum modis omnibus adjuvare, tueri et defendere properent atque festinent.

Cum autem apprime sciatis, Venerabiles Fratres, omnem spem nostram in Deo esse collocandam, qui adjutor et refugium est nostrum in tribulationibus nostris, quique vulnerat et medetur, percutit et sanat, mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit; iccirco in omni fide. et humilitate cordis nostri assiduas ferventissimasque ad Ipsum, adhibito in primis efficacissimo Immaculatae Sanctissimaeque Deiparae Virginis Mariae patrocinio, ac suffragio Bea-

ten naauwste met de hunne verbonden is, en zij met hunnen bijstand aan Ons te verleenen, tevens voor het veilig bezit van hunne eigene regten zullen zorgen. Daarom vermanen en smeeken Wij hen met het grootste vertrouwen, dat zij Ons, een ieder naar zijne omstandigheden en vermogen, hulp gelieven te verschaffen. Wij twijfelen niet, of vooral de Katholieke vorsten en volken zullen volijverig alle zorg en moeite aanwenden, om overeenkomstig hunnen gemeenschappelijken pligt den Vader en Herder van de geheele kudde des Heeren, door de vadermoordende wapenen van een ontaarden zoon aangerand, op alle mogelijke wijzen en met allen spoed te helpen, te beschermen en te verdedigen.

Daar Gij echter zoo goed weet, Eerwaardige Broeders, dat Wij al onze hoop op God moeten stellen, die onze helper en toevlugt is in onze kwellingen, die wondt en heelt, die slaat en geneest, dood en levend maakt, ter onderwereld voert en terugvoert; laat ons daarom niet ophouden, voor zijn aangezigt in alle geloof en nederigheid des harten, onder inroeping vooral van de vermogende bescherming der Onbevlekte en Allerheiligste Maagd en Moeder Gods Maria,

torum Petri et Pauli, preces effundere non intermittamus, ut faciens potentiam in brachio suo inimicorum suorum superbiam elidat, et expugnet impugnantes nos, omnesque Ecclesiae suae sanctae hostes humiliet et conterat; atque omnipotenti suae gratiae virtute efficiat, ut omnium prevaricantium corda resipiscant, deque optatissima illorum conversione sancta mater Ecclesia quam primum laetetur.

en van de voorspraak der gelukzalige Apostelen Petrus en Paulus, onze gedurige en vurigste gebeden uit te storten, dat Hij kracht doende met zijnen arm, de trotschheid zijner vijanden verplette, verwinne die ons bestrijden, al de vijanden zijner heilige Kerk vernedere en vermorzele, en door de kracht zijner alvermogende genade uitwerke, dat de harten aller pligtverkrachters tot inkeer komen en onze Moeder de H. Kerk zich ten spoedigste in hunne zoo vurig gewenschte bekeering moge verheugen.

R. H. VAN SOMEREN

OVER

GRAAF WILLEM VAN DER MARK.

(*Vervolg van* Dl. XXXVII, *bladz.* 135.)

We zijn dan genaderd tot het belangrijkste en schijnbaar meest doorwrochte gedeelte der redevoering, de verdediging namelijk van Lumey tegen de eenparige aanklagten der geschiedschrijvers. Alvorens we dit pleidooi in zijne bijzonderheden nagaan, vergunne men ons een paar punten in herinnering te brengen.

Vooreerst, de redenaar verzet zich met groote heftigheid tegen een vonnis, drie eeuwen lang, schier eenstemmig, door menschen van allerlei godsdienst en partij tegen Lumey uitgesproken; hoe stoutmoediger dit pogen was, des te zekerder moest des schrijvers overtuiging, des te klemmender zijne bewijsvoering wezen; maar

Ten tweede aangezien *wij* niet optreden als beschuldigers van Lumey, volstaan we met aan te wijzen, dat de verdediging onvoldoende is, en het gewaande betoog onder een wetenschappelijk en zedelijk oogpunt afkeuring verdient, wijl het te veel blijken draagt van grove onkunde en kwade trouw.

Zooveel te minder hebben we, ten derde, de geloofwaardigheid te bewijzen dier menigte schrijvers, welke zich ongunstig over graaf Lumey uitgelaten, of allerhande feiten ten zijnen laste geboekt hebben. We behoeven slechts te doen zien, met wat aanmatigende willekeur van Someren hen van alle regt op vertrouwen in deze zaak poogt te versteken. Tot waardering zijner methode moge hier voorloopig reeds dienen, bladz. 281 en volg.: „Lumey was met Oranje in onmin; de aan den Prins „verknochte Bor stelt zich *daarom* op verschillende „plaatsen partij tegen van der Mark." Echter lezen we onmiddellijk hierbij: „de *aan Nassau's huis verknochte* „Baudart en van Reidt zeggen weinig van Lumey, of„schoon *ook niets tot zijn nadeel.*"

Wij geven dit niet toe voor Baudart. Van S. noemt hem „een oude bron onzer historie, en een naauwkeurig „getuige." Dat is het bekende prentwerk: *Description des Sièges, etc.* wel geprezen, maar oplettend doorgelezen is wat anders. Want bladz. 277 vinden we aldaar: „de Grave „van der Marck, die den prince een quaet herte toe„droech, omdat hy hem eenen tijdt lanck hadde ghe„vanghen ghesett van weghen de wreedtheyt, die hy teghen „de Papen ende Moniken bedreven hadde, was d'eerste, „die uyt het Leegher vertrock." De Fransche (volgens van S. bladz. 212 zeldzame maar oorspronkelijke) tekst heeft pag. 282 letterlijk hetzelfde.

„Bor stelt zich dan partij, en om dezelfde reden schrijft „van Meteren dit na." Van Meteren schrijft in de eerste Hollandsche uitgaaf van 1599 (bladz. 68) al vrij wat ongunstigs tegen Lumey, hetgeen hij onveranderd in de volgende heeft behouden, en denkelijk niet heeft nageschreven (!!) uit Bor, die (NB.) eerst in 1601 het bedoelde gedeelte

zijner geschiedenis (Boek IV—VI) in het licht gaf! Beiden, het is waar, boekten *later* nog meer bijzonderheden over hetgeen zij reeds vroeger, in 't algemeen, ten nadeele van Lumey geschreven hadden, maar beiden gaven tevens een blijk van groote onpartijdigheid, want Bor had reeds in zijne eerste editie (vooral in het aanhangsel) de Verweerschriften van Lumey woordelijk overgenomen: hij gaf nog daarenboven een ander Apologetiesch stuk in de latere uitgaaf van 1621. En van Meteren verwijst in latere drukken den lezer naar Bor en diezelfde Verweerschriften. Van S. heeft zulks niet opgemerkt, en, zegt hij:

„Van des Prinsen kant, waar, zonder de vermelde „tweedragt, Lumey's lof hadde geklonken, vond hy nu „zyne tegenstanders, die, om hem te benadeelen, niet „schroomden, hunne berigten uit de deels versierde ver„halen van *een* Estius, en Opmeer over te nemen." Dit laatste verwijt slaat bepaaldelijk op van Meteren en Bor (bladz. 239, 267 en 268). We zagen boven, hoe, volgens van S., door van Meteren reeds in 1599 uit Bor was nagedrukt, wat Bor zelf eerst in 1601 de pers had doen verlaten; hier ontmoeten we nog meer bibliographische merkwaardigheden van dezelfde soort. Want het *Martelaarsboek* van Opmeer kwam *voor het eerst* en *gedeeltelijk* in druk, *na* den dood van van Meteren, in de *Historiae Seraphicae* van Sedulius, dat is 1613, (vergel. het Proöemium van Sedulius) en zijn *Opus Chronographicum* in 1611, en toch hadden Bor en van Meteren twaalf en veertien jaar vroeger het „versierde verhaal van *een* Opmeer" reeds overgenomen!

Met Estius is het *bijna* hetzelfde: zijn door van S. bedoeld werkje: *Histor. Mart. Gorc.* verscheen pas in

1603. Eerlijkheidshalve zeiden we: *bijna* hetzelfde. Estius namelijk verhaalt in zijne Voorrede, dat reeds omstreeks 1572 een zeer kort en minder beduidend geschriftje van zijn hand, door een voorbarig vriend in Keulen ter pers was gebragt. Dit schijnt de aandacht der bibliographen ontsnapt te wezen; ten minste we vonden het nergens aangeteekend, en ons veelvuldig onderzoek naar het bestaan van een enkel exemplaar bleef tot heden vruchteloos. Indien het boekje dus niet volkomen vergaan is, moet het van de *aller*hoogste zeldzaamheid wezen. Doch had de Heer van S. (waarvoor geen zweem van waarschijnlijkheid bestaat) het kunnen raadplegen, dan zou desniettemin hem gebleken zijn, dat het aan Bor of van Meteren *niet* ten leiddraad gestrekt heeft.

Niet aan Bor. In zijne eerste editie van 1601, waar het hier eigenlijk op aankomt, lezen we bladz. 120 b: „Sy brochten derthien Monicken inden Briel gevangen, „die sy by Worcum ofte daer ontrent gecregen hadden, „te weten: Pater Nicolaes Pijck, Guardiaen van Gorcum, „Hieronimus van Weert, Nicasius Hesius, Wilhelmus „Danus, Theodoricus Eyndanus, Godefridus Hoermaer, „Anthonius Hoermaer, Godefridus Mervel, Franciscus „van Brusel, Broer Pieter van Asca ende Cornelis van „Wijck twee Leken, met noch twee andere Mindebroeders, „welcke alle met noch een Regulier ende Cathuyzer van „Delft, mitsgaders Meester Cornelis van den Bossche, „Pastoor van Gorcum, ende noch eenige andere, de welcke „alt samen naer vele aengedane smaet ende verdriet door „bevel van den Grave van der Marck ghehangen wierden „binnen den Briele int Regulier Clooster int Molenhuys, „gaende nader doot mosten de letania zingen ende werden „gestoten ende geslagen ende met veel vileynige woorden

„aenghesproocken, tot groot miscontentement ende on-
„genoegen van de goede Borgeren, die eenen grooten
„schrick hadden van zoodanige wreedtheyt." In dit kort verslag ontdekken we verscheidene onjuistheden, die nooit van Estius afkomstig zijn. Deze was een geboren Gorkummer, zijne familie ooggetuige van het gebeurde, zijn broeder een der medegevangenen, zijn oom Nikolaas Piek, een der Martelaren. Hij erkent wel, dat in zijn vroeger geschriftje van 1572, bij mangel aan kritiek, misvattingen waren, maar (als wij vier onnaauwkeurigheden van bovenstaand verhaal in 't midden laten, te weten: *bij Worcum* ofte daer ontrent gecregen,.. ghehangen *binnen* den Briele, *int* Regulier Clooster, int *Molenhuys*) zou hij een *Cathuyzer van Delft* bij de gemartelden hebben gevoegd, daarentegen den Onderpastoor, Nikolaas van Poppel overgeslagen hebben? zekerlijk ten minste wist hij de namen der martelaars beter dan Bor, en zal hij wel niet, gelijk deze, gesproken hebben van Godefridus Hoermaer en Antonius Hoermaer (voor Godefridus Dirksz. van Duin, uit Gorkum, en Antonius van Hornaer). Zekerlijk heeft hij vooral den Pastoor zijner vaderstad, den sinds jaren aldaar om wetenschap en ijver zoo vermaarden Leonardus van Vechel te goed gekend, om dien, zooals Bor gedaan heeft, Meester *Cornelis van den Bossche* te noemen? Het gaat dan zeker, dat Bor, bij zijne uitgaaf van 1601, het eerste boekje van Estius *niet heeft* gebezigd, het tweede en laatste *niet* heeft *kunnen* gebruiken, en toch (volgens van S.) zijn werk met de gestoffeerde verhalen van Estius heeft opgesierd!

Wel is waar, Bor *kan*, bij *latere uitgaven*, Estius hebben ingezien, maar, terwijl zijne menigvuldige tegen

Lumey getuigende plaatsen (in de editie van 1679 te vinden bladz. 255, 256, 366, 367, 400, 404, 413, 414, 420, 424—431) en inzonderheid het omstandig verhaal over den moord van C. Musius (bl. 428), waarover Estius vóór 1603 *zeker* niets heeft uitgegeven, van de eerste tot de laatste editie op eene kleinigheid na [1]) onveranderd hetzelfde zijn gebleven, zoo moet er alleen nog gesproken worden over de passage van het B. VI, bl. 276 en 277 (ed. van 1621). Dáár namelijk gaf Bor later meer bijzonderheden over het gebeurde te Gorkum, doch behield bl. 266 het onjuiste berigt van vroeger. Maar sedert was er al zóó veel over die feiten geschreven; wáárom moesten juist Estius en Opmeer de zegsluiden wezen? er komen ook in die uitbreiding van Bor weder twee nieuwe omstandigheden voor, die met geen van beide die schrijvers zijn overeen te brengen, namelijk:

1°. dat, volgens sommigen, de overgaaf van het Gorkumsche kasteel op *genade en ongenade* zou geweest zijn. Beiden spreken van een verdrag op *lijfsbehoud.*

2°. dat er *een* of *twee* der gevangenen te Brielle gespaard zijn. Opmeer en Estius geven er uitdrukkelijk *drie* op met naam en toenaam. Het is niet te denken, da. hij twee zulke voorname omstandigheden in 1572 zoo verschillend zou hebben opgegeven, en vooral niet het getal der gespaarden, omdat deze drie juist uit het *klooster* en *kapittel* van Gorkum waren, door verzaking des geloofs hun behoud verkregen, en door twee Gorkumsche ooms van Estius, die zich op vrije voeten in den Briel bevonden, werden gadegeslagen, zoodat hij van *stonden*

---

1) Namelijk de latere editie voegt achter den moord van Musius: „zonder forme van justitie" (bl. 431).

af de beste berigten over *dit* gedeelte van het droevig treurspel zal gehad hebben, waarbij men nog in aanmerking moet nemen, dat hij elders pleegt te waarschuwen, wanneer hij van vroeger in omloop gebragte berigten afwijkt, en echter hier eenvoudig voortgaat.

En nu van Meteren? Ook deze heeft het eerste werkje van Estius niet nageschreven; in zijne eerste uitgaaf meldt hij niets ten laste van Lumey, nopens de Gorkumsche martelaars. Hij heeft bl. 68 tegen den Graaf eenige *algemeenheden* geboekt, maar verscheidene *bijzonderheden* over het ombrengen van C. Musius, en dáár had Estius toen nog niet over geschreven. Wat hij in latere uitgaven over onze martelaren verhaalt, is niet aan Estius ontleend, zooals ook uit verschillende onnaauwkeurigheden blijkbaar is, maar, naar zijn eigen getuigenis aan de „Historie des Catholijcx geloove". (Vermoedelijk het ook door Protestanten zeer geachte werkje van Costerus, in 1591 te Antwerpen verschenen.) Men ziet uit een en ander, hoe men op van Someren's kritiek kan staat maken!

„Te vrijer nog haalde de Staatsgezinde Republikeinsche „partij haar hart tegen Lumey op. Hooft, die er het eerste „orgaan van was, en uit familiehaat tegen hem voor„ingenomen, deed al wat hij kon, om hem te schand„vlekken. De schrijvers van de Remonstrantsche partij, „als Brand en anderen, namen dit als Godspraak over. „De Roomsch- en Spaanschgezinde schrijvers copiëerden „blootelijk Estius en Opmeer, en moesten, om den af„gedwongen nieuwen Heiligdag te regtvaardigen, Lumey „wel als een monster blijven afschilderen. Wagenaar en „de lateren schreven die dezen, die genen na;.... de „anders zoo groote Bilderdijk veroordeelt Lumey door

„magtspreuken, en *alleen om de kerkhervorming te schand-*
„*vlekken.*"

Het oordeel over zulke praat laten we gerustelijk over aan iederen lezer.

Met hetzelfde vertrouwen bepalen wij ons tot het blootelijk meêdeelen van den aanvang der zoogenaamde verdediging. „Veel reeds zou het, over 't algemeen, in „het belang van onzen Held kunnen pleiten, dat meest „alle buitengewone menschen ten allen tijde de meeste „vijanden gehad hebben, omdat dergelijken boven de „menigte uitsteken, en daardoor meer van nabij beoor-„deeld worden kunnen. Ik zou zelfs kunnen beweren, „dat Lumey, een waarlijk groot man zijnde, juist daar-„door te meer, ten doel stond aan den nijd zijner vijanden" (bl. 229).

Ofschoon de schrijver zich niet met „dergelijke alge-„meene verdedigingsmiddelen zal behelpen, en elke bij-„zondere beschuldiging tegen Lumey" aandurft, heeft hij zich „kortheidshalve" (!?) alleen tot „eenige voorname „punten bepaald, en dan komt hem allereerst voor de „aandacht de aantijging van woestheid, ongebondenheid „en tuchteloosheid." Ziedaar ons dan ter zake.

Woestheid. Van Someren geeft hier een paar bluffende volzinnen, ter verheerlijking van „militaire kortheid van „regtpleging, uitgeoefend over ongeregelde soldaten en „verraderlijke vijanden", alsof dáár de kwestie over liep, laat geheel op zijde wat o. a. Lumey's boezemvriend, Frederik van Vervou, over hem oordeelde, dat namelijk „de Graeff een seer wild ende onbetemd heer was" (bij te Water, *Verbond der Edelen*, III, 21), noemt Hooft een „lasterenden vijand", omdat *deze*, zonder proef-houdend bewijs, hem genoemd heeft een baldadig mensch,

groeijende in wildheid en euveldaad, en acht hiermede in zeventien regels het pleit genoegzaam voldongen om over te gaan tot de

Ongebondenheid van zeden. We vonden dit nergens als doorgaande ondeugd aan Lumey verweten; slechts één ergerlijke historie is hem nagegeven, een onzedelijke aanslag tegen de dochter van den Brielschen hoofdschout.

Van S. verdedigt den Graaf aldus:

1°. De dienstmaagden van den huize wisten niets van dat feit, en hielden hem voor een „Heer met eere."

2°. Het was de familie der aanklaagster (hoe weet hij dit?) bovenal te doen, om Lumey geld af te dringen.

3°. Lumey, schoon reeds om andere zaken in gevangenis, daagde wederkeerig de aanklaagster voor het geregt wegens laster, en, al verzocht ze toen eerbaarheidshalve (van S. erkent zulks) om de vernietiging van het eerste pleitgeding, ze werd toch niet „uit den pro„cesse ontslagen". De uitslag van dit tweede geding is natuurlijk hier van het meeste gewigt, en wat hooren we daar over? „Of de zaak (zegt van S. bladz. 232) *aan* „*den spijker is blijven hangen*, vindt men nergens aan„geteekend." Maar in hoever bewijst dan dit regtsgeding „'s Graven gevoeligheid voor ridderlijke eer en „deugd"? (bladz. 232); en heeft de schrijver het regt wel om uit te roepen: „al genoeg van deze even be„lagchelijke als *lasterlijke* beschuldiging"? Indien het toch der familie bovenal om geld te doen was, kon het, dunkt ons, *haar* minder verschelen, of zij het *eerste proces* won, of dat het tweede (met onderlinge overeenkomst) „aan den spijker bleef hangen", maar bij het *opzetten van het tweede* had Lumey *dit* voordeel, dat hij schijnen kon, zijn goeden naam te kunnen en te willen

handhaven. We beweren alweêr geenszins de schuld van den Graaf, maar het ontoereikende van des schrijvers verdediging.

Tuchteloosheid zijner manschappen. We zullen hier eenvoudig blaam en verwering tegenover elkander plaatsen.

Een menigte van 's Graven *tijdgenooten*, geschiedschrijvers zoowel als overheidspersonen, legt, ook bij geregtelijke aanklagt, hem ten laste, dat zijne troepen, natuurlijk beoordeeld naar de toenmalige krijgstucht, tot groot nadeel van 's lands ingezetenen en van de zaak der vrijheid, zich gedurig in moedwil en bandeloosheid verliepen. Van Someren antwoordt: „De volstrekt geregelde „krijgstucht van *onze dagen* was *destijds* nergens te vinden „en door niemand te houden" (bladz. 232). De beschuldiging luidt: die soldaten ontzagen *vriend* noch *vijand* (Bor. VI, 413 en 414). Van Someren herneemt: „zij bleven uit „gebrek aan soldij vrijbuiters, die slechts op plundering „der *overwonnenen* dienden" (bladz. 233). Men verweet den Graaf dat zijne soldaten, en met name de Luikerwalen allerweeg om hun gewelddadigheid *meer dan andere troepen* zich berucht en gevreesd maakten; van Someren klaagt, „dat men te onregte van Lumey *eene meer dan gewone* „*krijgstucht* vorderde."

Aldus telkens buiten de kwestie blijvende, gaat hij bovendien uitvoeriglijk die vrijbuiters beschrijven als menschen, door ellende, geloofsijver en wraakzucht, zoodanig tot woede en wanhoop gebragt, „dat de strengste zedemeesters hun „*eenige wederwerking* wel *eenigermate* vergeven moeten." Alsof daar niet juist de noodzakelijkheid eener meer dan gewone krijgstucht uit volgde? alsof bij de onmogelijkheid hiervan, ten minste niet juist het bewijs wordt gevorderd, dat het Lumey vrij stond, om in *die* omstandigheden over *zulke*

lieden zóó het bevel te voeren, dat hij *zulke* „wederwerkin-„gen" in *die mate* lijdelijk mogt aanzien, iets, waar degenen welke het in die dagen het best konden beoordeelen, de Prins van Oranje niet uitgezonderd, met kracht tegen zijn opgekomen. Het verwijt, dat de Graaf de zijnen *vóór-ging* in zoodanige „leelijke acten", noemt van Someren bij Hooft eene lastering, bij Bor een verdichtsel, en darrmeê, waarde lezer! is de verdediging nopens de drie aangevoerde punten — ten einde Heeft zij iemand voldaan? Welligt diegenen, die bij de mondelinge voordragt meer verstaan hebben, dan wij *tusschen* de gedrukte regels konden ontdekken.

De laatste afdeeling handelt over „de veel zwaarder „betichting van geloofsvervolging en Priestermoord". De schrijver verklaart zich hier, niet zonder reden, uitdrukkelijk een voorstander van onpartijdigheid en oordeelkunde. Dat hij van beide niet geheel misdeeld was, blijkt op dezelfde bladz. 239. „Wanneer, zegt hij, Estius, „Opmeer, Hooft en Bor daadzaken vermelden, waarvan „de waarheid, *bij vergelijkend onderzoek*, onbetwistbaar is, „dan volgen wij die aan Lumey vijandige schrijvers, „evenzeer als hen, die in zijn voordeel geschreven hebben." Vertrouwt hij alzoo deze schrijvers, wanneer zij alle vier hetzelfde getuigen? Dit kan de bedoeling niet wezen, want telkens verwerpt hij de twee laatsten, als kwaadgezinde uitschrijvers der eersten, en dezen wederom noemt hij verdichters van lasterlijke verhalen. De woorden: *bij vergelijkend onderzoek*, zullen derhalve beteekenen, *door overeenstemming met andere gedenkstukken*, hetgeen hier op neêrkomt: „Ofschoon Estius, Opmeer, Hooft en Bor „in zake van Lumey geen geloof verdienen, wil ik toch „van hen aannemen wat zij tegen Lumey inbrengen,

„wanneer zij maar datgene vertellen wat ik reeds geloof." Inderdaad eene zeer veilige kritiek en voorbeeldige onpartijdigheid!

Hij vangt dan aan met „de bekende zaak der zoogenaamde Gorcomsche martelaren". De zaak is niet zóó bekend, of wij mogen haar tegen alle verwarring nog wel eens in de hoofdpunten voorstellen.

Het kasteel van Gorkum had zich naauwelijks aan Marinus Brand, hopman der Watergeuzen, overgegeven, op beëedigde voorwaarde van lijfsbehoud en vrijheid voor *al* de belegerden, of tegen het bezworene verdrag in, werd een aantal priesters en religieusen, onder vreeselijke mishandeling, ingekerkerd en straks naar den Briel gevoerd, alwaar zij, na vruchtelooze pogingen om hun het Katholiek geloof te doen verzaken, op bevel van Lumey, ondanks het stellig verbod van Oranje, ter dood zijn verwezen. Het onregtvaardig vonnis is daarenboven, schier onder zijne oogen, ten uitvoer gelegd op eene allerwreedste en schandelijkste wijze, die aan Hooft met verontwaardiging deed zeggen, „dat men, zóó „treffelijk den Geus speelende, het bewijs had geleverd, „dat het aardtrijk geen ongedierte zoo fel voedt, als de „mensch is, die, bereeden van de boosheit zijner woeste „lusten, teffens Godt en zijn' eere vergeet" (*Ned. Hist.*, B. VI, bladz. 254). Omdat de negentien geloofshelden, welke toen te zamen stierven, grootendeels uit Gorkum waren aangevoerd, noemt men hen bij veralgemeening: de martelaars van Gorkum; maar vier der gemartelde priesters [1]) zijn niet bij het beleg dier stad tegenwoordig

[1]) De pastoors van Hornaar en Heinenoord, de pastoor en onderpastoor van Monster.

geweest, drie [1]) der vier waren uit geheel andere oorden naar den Briel [2]) gebragt, en eerst dáár met hun lotgenooten vereenigd.

Van Someren doet, alsof hij van deze onderscheiding niets af weet; door middel van dit kunstje, maakt hij eerst *al* de gevangenen tot „de dapperste verdedigers van Gorkum" (bladz. 241), en verklaart later van *allen gezamenlijk*, dat zij: „*derhalve*, naar *alle krijgsregt* het leven hadden verbeurd" (bladz. 242). Men ziet aanstonds, hoe weinig Lumey daardoor geholpen wordt ten opzigte der vier genoemde personen. Maar wat beteekent ook dit zoogenaamde krijgsregt ter vergoêlijking van het kwellen en vermoorden der overige vijftien? Die geestelijken waren geenszins in verzet gekomen tegen eene bestaande maatschappelijke orde; het waren rustige onderdanen van denzelfden Graaf Philips II, aan wiens gezag ook de aanranders zich uitdrukkelijk onderhoorig verklaarden. De aanvallers kwamen gewapenderhand den burgt opeischen in naam van Oranje, als koninklijken Stadhouder, eene waardigheid, die hem *toenmaals* nog slechts door een zeer klein getal omwentelings-gezinde steden, eene uiterst geringe minderheid des lands, werd toegekend [3]).

---

1) De drie laatstgenoemden.

2) Deez' plaats, waar in het enkele jaar 1572 omtrent 200 geestelijken achtervolgens zijn omgebragt, droeg onder de partij (door wiens ingeving?) den naam van: boomgaard des Heeren.

3) Onze geleerde en voor Oranje's roem gansch niet onverschillige rijksarchivaris, Dr. Bakhuizen van den Brink is het op dit stuk volkomen eens met de *koningsgezinden* van die dagen. In de eerste Aflevering van *Het Nederl Rijks-Archief* bl. 22—26, schrijft ZEd. het volgende: „Ik weet wel dat de Prins in onderscheidene „commissien en akten van dat jaar (1572) zich Stadhouder en „Kapitein-generaal over Holland enz. genoemd heeft, maar alle

Dit echter daargelaten, zoo kwamen in allen geval de Watergeuzen eene wettig bestaande orde omverwerpen, en zouden hier vermoedelijk jegens de geestelijken dezelfde gruwelen plegen, die hun aankomst allerwege kenmerkten, ook als er geen spraak van weêrstand geweest was. En

---

„de redeneringen van Kluit kunnen het *onwettige* dier *aanmatiging* „niet wegnemen. Van alle titels door hem ter verdediging zijner „handelingen aangenomen, was zeker deze het allerminst aanne„melijk, dat hij, ondanks zijne uitwijking, ondanks alles wat sedert „gebeurd was, Stadhouder van Holland enz. gebleven was en die „waardigheid hernemen mogt, zoodra het hem goed dacht, weder „in het land te verschijnen.... De Prins had bij herhaling zijn „ontslag aangeboden en het feitelijk genomen door het land te „verlaten.... Hij zelf beschouwde het als feitelijk genomen, blijkens „zijn *Rescript et declaration* van 20 Julij 1568: „Est bien de mer„veilles de quelle audace nos adversaires osent proposer que nous „ayons intenté à l'authorité de Sa Majesté, avec vouloir de nous „saisir de ses pays, veu que sans autre excusation le contraire est „assez notoire, par *la volontaire résignation faite par nous de nostre „charge et gouvernement* du Pays de Hollande, Zélande et Utrecht „. „In 1567 schreef (de landvoogdes) Margaretha aan den koning: „(Le Prince) s'est *déporté* de ses *estats*, *charges* et *gouverne„mens*, m'ayant préadverty que je y veuille pourveoir et donner „ordre, s'en tenant deschargé. *Corresp. de Guill. le Tacit.*, T. II, „p. 413 en 417: „du moins suspendu tant qu'il ayt aultre ordon„nance *de vostre Majesté.*„ Meende de Prins, dat hij werke„lijk van zijn Stadhouderschap had afstand gedaan, van de Spaan„sche zijde moest het beschouwd worden, dat hij daarvan ten „eeuwigen dage ontzet was, ten gevolge van het banvonnis den „28ª Mei 1568 tegen hem uitgesproken..... Het was een onbedui„dende uitvlugt: dat zijn Stadhouderschap niet *overeenkomstig de „costumen en regten des Lands* was opgeheven. Want *al* verviel „daarmeê ook het beweren, dat de Prins *eens voor al* van zijne „ambten *ontzet* was, het *voorloopig Stadhouderschap van Boussu* „was door het protest (van den Prins) niet weêrsproken. Boussu was „aangesteld vóór dat nog de tiranny van Alva bestond (alzoo vóór het „banvonnis). Boussu had eene aanstelling van den koning, en „had in diens naam eed gedaan aan de Landvoogdes. Boussu kon „zich nimmer op de eenvoudige *verschijning* of *aanschrijving des „Prinsen* van zijn ambt ontslagen rekenen; hij moest zijn ambt

echter niet eens de zucht, om als trouwe onderdanen den opstand te bevechten, had de Gorkumsche geestelijken in het kasteel gebragt, maar deels wilden ze, als oversten en zielzorgers, in de nabijheid der hunnen blijven [1]), deels had men hen belet, de stad te verlaten [2]); en nu begaven zij allen zich naar den versterkten burgt, de eenige plaats, waar zij, van 's konings wege verdedigd en veilig, eene wijl althans, de beloofde uitredding konden afwachten. Eerst toen men aan een tijdig ontzet begon te wanhopen, en in den uitersten nood, van vrijheid of leven onder onmenschelijke mishandeling te verliezen, toen ja hebben sommigen (wie kan het misprijzen?) door woord en daad de vertwijfelde soldaten aangemoedigd, om nog eene poos den veegen slottoren te verdedigen. En dáárom zouden ze nu, met den kommandant en de bezetting (om niet van de weerloos geblevenen te spreken) „naar alle krijgsregt het leven hebben verbeurd"?

We vragen hier nogmaals, welk regtschapen hart, wie

„nederleggen in de handen waaruit hij het ontvangen had, „die van den Koning of van een algemeenen Landvoogd." — De Statenvergadering van Dordrecht erkende Oranje, eene maand *na* Gorkum's overgave, voor Stadhouder van Holland enz. Maar daarover zegt insgelijks de heer Bakhuizen, bl. 31: „die „vergadering zag naar regtsvormen om, ten einde haar besluit „een schijn van wettigheid te geven; het was uit een prijsselijken „eerbied voor het van oudsher bestaande, uit een heiligen afschuw „voor de ordeloosheid, die in de Geuzerij zich dreigende verhief; „maar de wettigheid, waarop zij aanspraak maakte, was niet meer „dan schijn, was eene voortzetting van, — eene aanknooping aan het „werk der omwenteling, in 1566 begonnen, en van hare handelingen kan men zeggen: het was allerminst eene restauratie, het „was niet eens eene reformatie, het was eene revolutie!"

1) Estius, *Hist. Mart. Gorc.*, liber I, Cap. 2 en 13, liber III, Cap. 9 en 29.

2) Estius, liber I, Cap. 4.

vooral, die met eere de wapens draagt, huldigt een krijgsregt, dat zóóveel onloochenbare pligten en regten, ja de stem van het geringste menschelijk gevoel, zóó lijnregt wederspreekt?

Wij achten deze vraag nog maar enkel van pas in de onderstelling, dat het geval zich niet anders had toegedragen, dan van S. als eene uitgemaakte zaak durft verkondigen. „De belegerden, zegt hij, gaven zich over op genade en „ongenade" (bladz. 241). Wij daarentegen, in aanmerking van verreweg de meeste, oudste en geloofwaardigste berigten, waaronder die van ooggetuigen en ontvlugte medegevangenen [1]), houden voor vast en zeker, dat het kasteel is overgegaan op beëedigde voorwaarde van leven en vrijheid voor al de belegerden. Het is waar, andere schrijvers voegen na het vermelden dezer omstandigheid er achter: „sommigen zeggen op genade en ongenade", maar niemand die van dit verschil iets blijkt te weten, noemt onze meening ongeloofwaardig, integendeel gewagen zij van het andere gevoelen schier allen op de tweede plaats, en schijnen daardoor het eerste voor meer waarschijnlijk te houden.

We zullen ons niet ophouden, met, buiten alle verpligting daartoe, de gegrondheid onzer persoonlijke overtuiging nader te staven, maar de heer van Someren zegt beslissend: „de belegerden hebben *goed en leven* den overwinnaar „in handen gesteld." Hij voert dit punt aan als eene *zekerheid*, „opdat alle beschuldiging dienaangaande tegen „Lumey ingebragt, *geheel* zou vervallen" (bladz. 241, 242 en 249). *Hij* moest dus bewijzen, en wij ontmoeten dan ook eene bewijsvoering, waarbij hij in meer dan één opzigt zich zelven heeft overtroffen.

---

1) Pontus Heuterus, enz. zie beneden, bl. 231.

„De Spaanschgezinde libellen (zoo lezen we) van „dien tijd, in Braband en elders over dit onderwerp „uitgekomen, beweren, dat de belegerden hun lijfsbehoud „bedongen hebben." — Wanneer het *zeker* was, dat *alleen* Spaanschgezinden of Katholieken (hetgeen nimmer hetzelfde is geweest) deze bijzonderheid vermeld hadden, dan nog zouden we het, op zijn minst genomen, zeer onkritiesch vinden, om, zonder verder bewijs of onderscheiding, hunne verhalen als ongeloofwaardige laster- en prulschriften buiten getuigenis te stellen. Maar aangezien ook achtbare Oranje-gezinden en Protestanten, waaronder tijdgenooten, of nagenoeg tijdgenooten, hetzelfde, wel niet als volkomen zeker, maar toch op de eerste plaats vermelden, volgt daaruit, dat ze of nog uit andere, dan bovengenoemde bronnen geput hebben, of wel dat ze geenszins al de bij van Someren afgekeurde, zoo versmadelijk hebben geacht. Zijn ongeloovige wrevel tegen „de libellen" is daarom op zich zelve van geene beteekenis in het geschil, en men heeft maar alleen te letten op zijne overige bewijsvoering, die we, om niets aan hare kracht te verminderen, eerst in haar geheel zullen overnemen.

„In de Historie van Opmeer, die hierin Estius na„schrijft, staat een bijvoegsel, waarin, even als bij Hooft te „lezen is: *anderen zeggen, op genade en ongenade.* Bor „zegt dit uitdrukkelijk, en, terwijl Hooft het verhaal „van Estius geeft, schrijft hij er wijsselijk achter: *zoo „men op de berigten der Spaansche zijde vertrouwen mag*; „doch dat hier niet veel op te vertrouwen valt, ligt in „den aard der zake. Immers, door de verdichting eener „capitulatie, met beding*ing* van lijfsbehoud, stelden die „schrijvers de overwinnaars als eedbrekers ten toon,

„boezemden zij, bij verafschuwing der eersten, meêwarig „belang in voor de laatsten, en wettigden zij daardoor, „bij voorraad, de aan deze schimmen later te beurt ge- „vallen eere van het Martelaarschap en de daaraan ver- „bonden Zaligverklaring. Dat de overgave *onvoorwaardelijk* „was, blijkt overigens van-zelf uit de gedane rantsoe- „neringen, welke alleen bij [on]voorwaardelijke inneming „*kon* te pas komen. Ook zou Estius, die zelf tot de „gerantsoeneerde geestelijken behoorde, naderhand dit „bijaccoord met de capitulatie in zijn boek wel hebben „ingelascht. „Zij moesten zich overgeven", zegt van „Meeteren, zonder van eenige conditie te gewagen." De lezer, denken we, zal 't ons eerlang toegeven: moeijelijk ontdekt men elders eene bladzij, in aantal en grofheid van misslagen met dezen rimram te vergelijken.

Beginnen we met het gezegde over Hooft.

„Terwijl Hooft het verhaal van Estius geeft." Hooft geeft dat verhaal niet, want volgens hem, is ook de Drossaard van Gorkum met vrouw en dochter en 21 gewyde persoonen naar Brielle vervoerd, en hebben een ofte twee 't Pauzelijk geloof verzaakt. Estius daarentegen zwijgt over het inschepen van den Drossaard en zijne familie, geeft uitdrukkelijk slechts 16 priesters op en 3 kloosterbroeders als de enkel weggevoerde personen (Lib. II, 1 en III, 41), en spreekt uitvoerig en bepaald over *drie* afvalligen onder hen, den Novice Henricus, Pater Wilhelmus den Waal, en den kanunnik Pontus Heuterus (Lib. II, 22 en III, 42—44).

„Hooft schrijft er wijsselijk achter: *zoo men op de berigten der Spaansche zijde vertrouwen mag.*" Zeven regels *na* het bespreken van *Gorkum's overgaaf* bezigt Hooft eene zedespreuk ter inleiding van het verhaal der ijselijk-

heden, door de Martelaars ondergaan bij en na hun *dood in den Briel.* „De smaadt, zegt hij, en vinnigheit, aan hen „gepleeght, bewyzen (*zoo men op de schryvers der Spaansche „zyde vertrouwen magh*), dat het aardtryk geen ongediert zoo „fel voedt, als den mensch, die bereeden van de boosheit „zyner woeste lusten, Godt en zyn' eere vergeet. *Want* als „zy, ten halve geworght, den ganschen nacht oover, „zieltyghende, in de strop gehangen hadden" enz. (B. VI, 254). Het woordje *want* toont genoegzaam, hoe zijne menschkundige aanmerking en daarmeê het tusschenvoegsel over de Spaanschgezinde berigten, toegepast moet worden op iets, dat hij nog *zal* verhalen, en de sterke uitdrukkingen dier zedespreuk wijzen duidelijk niet op eenvoudige verdragschennis, maar op bijzonderheden, die juist om het buitensporig „vinnige" door Hooft niet zoo gaaf werden aangenomen. Van Someren verplaatst de twijfelende woorden van Hooft zeven regels achteruit, alsof Hooft daarmeê het berigt over 't *Gorkumsche verdrag* op lijfsbehoud aan *Spaanschgezinden oorsprong* toeschrijft, en het *daarom* verdacht houdt. Is zulk eene manier van aanhalen geoorloofd?

Het blijft er dus bij: Hooft vermeldt beide de lezingen over de inneming des kasteels op zijn minst als even geloofwaardig; het bedongen lijfsbehoud noemt hij het eerst, en daarna de onvoorwaardelijke overgaaf als een berigt van „anderen".

„Bij Hooft is te lezen: *anderen zeggen op genade en „ongenade.* Bor zegt dit uitdrukkelijk." Moet men uit die ronde verzekering van van S. niet begrijpen, dat Hooft een dubbel, en Bor een eenig berigt, en wel uitdrukkelijk de onvoorwaardelijke overgaaf meêdeelt? En wat schrijft nu Bor? „De belegerden werden so aen-

„getast, dat zy t kasteel, *behouden 't lijf* (*andere seggen* „op genade en ongenade) overgaven" (Boek VI, bladz. 380). Is zulk eene manier van aanhalen geoorloofd?

„In de historie van Opmeer, die hierin Estius naschrijft, „staat een bijvoegsel, waarin, *even als bij Hooft*, te lezen „is: *anderen zeggen, op genade en ongenade*". Wien geeft van S. nu op als den schrijver van dat bijvoegsel? is het Opmeer? is het Estius? zijne verwarde taal laat zulks in 't duister, maar in beide gevallen heeft hij eene grove onwaarheid gezegd. Niet ééne uitgaaf van Estius of Opmeer heeft een enkel woord, dat naar zulk eene twijfelachtige uitdrukking zweemt. *Zóóveel* is zeker: van S. houdt den maker van het bijvoegsel voor iemand anders dan Hooft; maar ook *dat* is geen kleine vergissing. Het bedoelde aanhangsel namelijk komt alleen voor in de zoogenaamde Hollandsche vertaling van Opmeer [1]), en is niet anders dan dezelfde tekst van: HOOFT, schier letterlijk overgenomen door den Hollandschen uitgever, als eene *bijdrage* tot de geschiedenis der Martelaren. Het is afgescheiden van het overige door het opschrift: *Bijvoegsel*, en met in 't oog vallende letters, heeft de uit-

---

1) Tusschen 1700—1702 kwam te Leiden bij van der Meersche (quasi Antwerpen—Pratanus) in het licht: *Nederl. Cathol. Martelaarsboek van P. Opmeer, met eenige bijvoeging vermeerderd.* Een groot gedeelte daarvan, door een *onbekende* omstreeks dien tijd vervaardigd, bevat de levens der voornaamste Nederlandsche Heiligen; daar *achter* volgt de vertaling van Opmeer's Historie, met verschillende bijdragen uit allerhande latere schrijvers. De vertaling is slordig, onhollandsch, meermalen tegen den zin, verminkt, en ter raadpleging niet te vertrouwen, dewijl de bewerker hier en daar aanteekeningen uit Estius en Sedulius in den tekst van Opmeer heeft gebragt, zooals uit de vergelijking met het Latijn, vooral naar de uitgaaf van Sedulius, dadelijk in 't oog springt.

gever daar nog wel achter gewaarschuwd: „*Dit is het „verhaal van d'Heer P. C. Hooft, lib. VI*" [1]). Zóó heeft dan van S. uit één en hetzelfde berigt er twee gevormd, en het getal zijner bewijsplaatsen op merkwaardige wijze vermeerderd! Maar is zulk eene manier van aanhalen geoorloofd?

„*Opmeer, die hierin Estius naschrijft.* Er komen in dit geschil twee Estiussen te pas. De eene heet *Rutger*, een leek; hij was een paar dagen medegevangene der Martelaars, doch ontkwam het doodsgevaar; en uit zijn nimmer gedrukte aanteekeningen, benevens het Hollandsch gedicht [2]) van zijn lotgenoot Pontus Heuterus [3]), heeft Petrus Opmeer de historie der Gorkumsche geloofshelden opgemaakt. De andere, broeder van den voorgaande, is *Willem*, de kundige Exegeet, Priester en Hoogleeraar te Douai, wiens historie der Martelaren om hare naauwkeurige uitvoerigheid klassiek is geworden. Van Someren spreekt in de boven aangehaalde volzinnen (zie onze bl. 227) driemaal zonder onderscheiding en achter elkander van „Estius, door Opmeer nageschreven", het „verhaal „van Estius", het „*boek* van den *gerantsoeneerden geeste-*

---

1) Opmeer *zelf*, gestorven in 1595, kon onmogelijk het bijvoegsel overnemen uit Hooft's *Nederl. Historiën*, waaraan eerst 33 jaar later de eerste hand werd gelegd.

2) Vermoedelijk nooit in druk verschenen. Een afschrift daarvan, uit vroeger tijd, berust in het klooster der Eerw. P. P. Franciskanen te Maastricht.

3) Een Kanunnik van Gorkum en als uitmuntend geschiedschrijver en oudheidkenner genoegzaam bekend. Hij heeft met de martelaars te Gorkum en Brielle geleden, maar niet volstreden; hij behield het leven door uiterlijk het geloof te verzaken, doch ontvlugtte kort daarna het dubbel gevaar van ligchaam en ziel, en verzoende zich buiten 's lands met de Kerk.

„*lijke* Estius"; hij houdt dus blijkbaar den Gorkumschen gevangene, Rutger, voor denzelfden als Willem, den geestelijke, wiens boek we bezitten.

Uit dezen Professor Estius alzoo heeft „Opmeer na-„geschreven". Opmeer daarentegen noemt alleen Pontus Heuterus en *Rutger* als zijne bronnen: hadde hij ook aan den Hoogleeraar zijne narigten ontleend, hij zou diens naam, door priesterlijke waardigheid en wetenschap zóó geëerbiedigd, voorzeker niet verzwegen hebben [1]). Het bewijs voor de werkelijkheid van het naschrijven ontbreekt hier des te gevoeliger, wijl het door van S. bedoelde werk van Estius eerst in 1603, zegge acht jaar na Opmeer's dood gedrukt is [2]).

En wat nu zoude, naar van Someren's opvatting, Opmeer en Hooft beide, *uit Estius* hebben overgenomen? Het verdrag op voorwaarde van lijfsbehoud. Dit schijnt ons de natuurlijke zin van zijne, eenigzins ingewikkelde, uitdrukkingen. Want

1°. „In de Historie van Opmeer (zegt hij) die hierin

---

1) Ook de Latijnsche uitgaaf van 1625 heeft bl. 33 zeer verkeerdelijk eene *noot van Sedulius*, en daardoor eene *aanhaling uit W. Estius*, in den tekst van Opmeer geschoven, en wel op eene plaats, waar de woorden van Estius een belagchelijke verwarring zouden veroorzaken. De Historia Seraphica van Sedulius, waarin de eerste en naauwkeurigste editie van dit gedeelte der Historie van Opmeer voorkomt, maakt een eind aan allen twijfel op dit punt.

2) Onder het afdrukken dezes, vinden we het schier onbekende boekje van Estius, van 1572, (waarvan we hierboven gewaagden) opgegeven bij S. de Wind; ook heeft een exemplaar berust onder de kostbare verzameling van zeldzame werken, toebehoord hebbende aan J. van de Velde. Zie Catal. N°. 10254. Het wordt echter op beide plaaten te onregt aangemerkt als de *eerste druk* van hetgeen later te Douai in 1603 verschenen is.

„Estius naschrijft, staat in een bijvoegsel: *anderen zeg-*
„gen op genade en ongenade". De *hoofdtekst* van Op-
meer's Historie vermeldt (Cap. IV) duidelijk en alleenlijk
de voorwaarde van levensbehoud Dit heeft van S. wel
geweten; anders had hij zeker den *hoofdtekst* voor zijn
gevoelen aangehaald, en zich niet op het *bijvoegsel* be-
roepen. Maar tegelijk noemt hij den hoofdtekst *overeen-*
komstig met Estius; wij mogen dus besluiten, dat hij
Estius als den oorsprong aangeeft van Opmeer's hoofd-
berigt.

2°. „Terwijl Hooft het verhaal van Estius geeft,
„schrijft hij er wijsselijk achter: *zoo men op de berigten*
„der Spaansche zijde vertrouwen mag". Dáár wordt dus
de „wijze" twijfeling van Hooft geprezen *tegenover*
het *verhaal* van Estius als een „berigt van Spaansche
zijde" en er volgt dadelijk eene uitlegging, waarom jnist
hier, alzoo bij het *verhaal* van Estius het wantrouwen
van Hooft zoo gepast was. „Immers door de *verdichting*
„eener capitulatie, stelde men de overwinnaars als eed-
„brekers ten toon enz., wettigde bij voorraad enz." We
verzoeken den lezer een weinig geduld te nemen, straks
zal blijken, waarom we, krachtens het voorgaande, ons
van twee punten verzekerd houden: van Someren .be-
schouwt (met regt) W. Estius als een vermelder van het
sluiten des verdrags op lijfsbehoud, maar noemt zijn ver-
haal in dit opzigt een om goede redenen verzonnen fabel.

En welke zijn die redenen? „Men wettigde daar-
„door, bij voorraad, de aan deze *schimmen* later te
„beurt gevallen eere van het martelaarschap en de
„daaraan verbonden Zaligverklaring." Het heeft, God-
dank! der Katholieke Kerk nimmer aan Heiligen, vooral
niet aan bloedgetuigen ontbroken; en men kan in de

Katholieken minder behoefte onderstellen, om juist door het moedwillig lasteren hunner vervolgers zich martelaren te verdichten; ook wisten de Katholieken van dien tijd zoo goed als nu, dat tot de *Zaligverklaring* hunner martelaars, als zoodanig, de eedbreuk der Watergeuzen op zich zelf niets zoude afdoen; dat, bij de beoordeeling der feiten, het er maar op aankwam, of er geleden was om het geloof, uit geloof, met behoud des geloofs; en al was er geen de minste sprake geweest van eenig verdrag, dan nog zagen zij, gelijk wij, in de Gorkumsche en Brielsche treurtooneelen die drie punten zóó overvloedig ten gunste onzer geloofshelden bewezen, dat het zoogenaamd verdichtsel, op zich zelf voor de Zaligverklaring ongeschikt, in de omstandigheden geheel noodeloos werd. Daarbij kon het ieder oogenblik door geheel Gorkum worden tegengesproken; terwijl noch van daar, noch van elders de heer van S. met al zijn rondzoeken een enkel tijdgenoot heeft kunnen aanvoeren, die, gelijk hij, het verdrag rondweg een verzinsel noemt.

Maar „daardoor stelde men toch ligt de overwinnaars „als eedbrekers ten toon, en boezemde meêwarig belang „in voor de ter-dood-gebragten." — Juist! er blijft nog maar een klein geschilpunt over: hebben de overwinnaars de oneer zulk eener tentoonstelling verdiend of niet? hebben zij hun woord verbroken, of gaven zij er geen? En nu beslist van S. ten hunnen voordeele aldus: „Dat de over- „gave onvoorwaardelijk was, blijkt van zelf uit de ge- „dane rantsoeningen welke alleen kon te pas komen bij „voorwaardelijke inneming." (Zeker een drukfout voor: *on*voorwaardelijke inneming; anders wordt het louter onzin.)

In dit voortreffelijk argument ontmoeten we vooreerst eene verminking der kwestie, alsof namelijk, volgens de

Spaansche libellen, die wederlegd moeten worden, alleen het lijfsbehoud en niet tevens de vrije, ongerantsoeneerde aftogt beloofd was.

2°. De valsche onderstelling, dat men, door zich op losgeld gevangen te stellen, te gelijk afstand doet van het leven.

3°. Eene *petitio principii*, want van S. gaat van den grondslag uit, dat de overwinnaars jegens de gevangenen, zich niets veroorloofd hebben dan hetgeen volgens capitulatie te *pas kwam*. Maar zijne tegenpartij verfoeit die overwinnaars juist om het schenden van een bezworen capitulatie, dat wil zeggen: om schreeuwend onregt en eedbreuk, twee zaken, die volstrekt *niet* te *pas* komen.

Eene betwiste stelling tegen hare bestrijders, als eene zekerheid voorop te zetten, komt zeer wel *te pas*, om bij wijze van overrompeling gelijk te krijgen; maar is zulke manier van redeneren wel geoorloofd?

„Ook zou Estius, die zelf tot de gerantsoeneerde „geestelijken behoorde, naderhand dit bijaccoord met de „capitulatie in zijn boek wel hebben ingelascht." — Het stilzwijgen van een zóó wel onderrigt getuige, zou de berigten, uit „Braband en elders" overgewaaid, inderdaad niet weinig verzwakken. Doch vooreerst heeft hier de verwarring plaats tusschen den gevangene *R.* en den schrijver *W.* Estius, die zich op dat tijdstip niet te Gorkum, maar vermoedelijk te Leuven bevond. En wat zou die schrijver nu gezwegen hebben? Van Someren's woorden laten tweeërlei opvatting toe: of wel: „Estius laat het bij-accoord (de vrijlating zonder los-„geld) *en* de capitulatie (het beding van levensbehoud) achterwege", of anders: „Estius *spreekt* van de capitulatie „en *zwijgt* van het bij-accoord." — Is het eerste bedoeld,

dan bevinden we onzen drogredenaar in de volkomenste tegenspraak met zich zelven. Want een weinig te voren, gelijk we boven getoond hebben, wijst hij Estius aan, als een hoofdverspreider van het verdichtsel der capitulatie! Intusschen, wat er ook bedoeld zij, van S. heeft zich in beide gevallen deerlijk misgrepen tegen de waarheid. Hij heeft Estius vergelijkend onderzocht, er telkens uit opgespoord, wat hem eenigzins van dienst scheen (bijv. bl. 243, 246 en 259), zelfs haalt hij (bl. 243) de eigen woorden aan van dien auteur uit Boek I, Hoofdst. IX, en zeer bepaaldelijk naar bl. 44 der Hollandsche vertaling van Spoelbergh. En echter hooren we hem nu beweren, dat die belangrijke getuige over de gansche capitulatie, of ten minste over den vrijdom van losprijs zou gezwegen hebben! Welnu, niet alleen in datzelfde hoofdstuk, en schier op dezelfde bladzij, maar onophoudelijk (o. a. Boek I, Hoofdst. IX, X, XI, XII, XIV, XXXV; Boek II, Hoofdst. XV en XVI) getuigt Estius met zonneklare woorden het schenden van het verdrag op lijfsbehoud, en meermalen even uitdrukkelijk het meineedig verbreken van het bijaccoord over den vrijen, ongerantsoeneerden aftogt der belegerden. Ter overtuiging kiezen we Boek I, Hoofdst. VII: „De Geusen siende, dat de vic„torie niet en soude zijn sonder veel bloedts te storten, „hebben al-soo van het ouer-gheuen van t' Casteel ghe„accordeert, midts den eedt van Marinus hennen Capi„teyn, metten welcken hy met clare ende uyt-drucke„lijcke woorden belofden, dat hy allen den ghenen „die op 't casteel waren soo gheestelijcke als wereld„lijcke, niemandt uyt-ghenomen, hen lijfsalueren sou„de, ende hen allen los ende vrij van 't Casteel laten „gaen. Maer aen-gaende de goeden (goederen), die daer

„ghevonden souden worden, die souden hen veur eenen roof „ten besten ghegheuen worden." En Hoofdst. XV: „D'an- „dere ghevangenen (uytghenomen de Priesters, enz.) zijn „midts sekere somme geldts veur hun rantsoen, ten lesten „naer huys ghelaten, met verbindenisse van eenen sekeren „eedt... Waer in de vyandt twee-maels sijnen eedt ghebroken „heeft, dat hy hen niet en heeft willen verlossen noch „sonder rantsoen, noch sonder eedt, daer hy hen belouet „ende ghesworen hadde, volcomelijck met vrouwen ende „kinderen los te laten gaen, behalven alleenelijck het „goedt dat op 't Casteel ghevonden soude worden." —

Wat dunkt u, lezer? *Zwijgt* Estius er van? of betrappen we hier eene mate van overdrevenheid in de waarheids-liefde van Lumey's verdediger, die zich heet opgestaan, om den familiehaat van Hooft, de Oranje-zucht van Bor en het Roomsche bedrog van Estius te ontmaskeren?

Het is al minder volmaakte ijver, de beste getuigen telkens voor erkende lasteraars te doen doorgaan; maar uit hun stilzwijgen te redeneren, als ze luide spreken, kan niet zonder voorbehoud geprezen worden!

In ernst gesproken, van Someren's laatste argument: „Van Meeteren gewaagt niet van eene conditie" kan den toets zoo min doorstaan als de vorige, zoolang het niet blijkt, dat van Meteren er van had *moeten* gewagen.

Zoo rust dan zijne gansche bewijsvoering gelijk nu getoond is, op niets anders dan op eene verdraaijing van Hooft, eene vervalsching van Bor, een gewaand bijvoegsel van Opmeer, eene ongestaafde beschuldiging tegen achtbare schrijvers, eene verwarring van twee broeders, een dwaas wanbegrip over Martelaars en Zaligverklaring, eene onnoozele *petitio principii*, een onbeteekenend

stilzwijgen van van Meteren, en een voorgewend stilzwijgen van Estius.

En niettemin besluit van S. als ware er niets tegen hem in te brengen: „de gevangenen hadden *derhalve naar alle krijgsregt*, het leven verbeurd."

Wij zullen hierover niet verder uitweiden, om de passende kalmte en tegelijk den goeden raad in acht te nemen, die beide in de *Konst- en Letterbode* (n°. 36) door van Someren's uitgever, Dr. Wap, ons onlangs welmeenend zijn aangeprezen. We hopen daarmeê genoegzaam te toonen, hoe weinig aandrift we gevoelen, om ZEd. met onze „bittere kritiek" of „schampere aanvallen" te verontrusten.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE KERK IN PIEMONT SEDERT 1848.

De *Katholische Sontagsblätter* van Himioben hebben onlangs naar de *Armonia* van Turijn eene reeks van vijandigheden opgesomd, welke de Katholieke Kerk sedert het jaar 1847 tot 1857 in Piemont heeft te verduren gehad. Die eenvoudige opsomming toont ons ten duidelijkste, hoe stelselmatig de vijanden der godsdienst ten haren verderve werkzaam zijn, wanneer zij ergens de bovenhand bekomen; en dat zij voor niets hoegenaamd terugdeinzen, kunnen de jongste heiligschendige aanslagen tegen den H. Stoel getuigen. De historische opteekeningen die we hier wedergeven, zijn zoovele gepaste toelichtingen en bewijzen voor de klagten en verwijten, door onzen H. Vader in de hierboven gegeven Allocutie tegen Piemont geuit.

De Sardinische vrijheid werd geboren in October 1847; de drukers werd vrij verklaard, behalve de mandementen der bisschoppen, die men aan de inzage van den Staat onderworpen wilde hebben. De Piemontesche bisschoppen protesteerden en Mgr. Charvaz, destijds bisschop van Pignerol, vroeg en verkreeg zijn ontslag. In Maart 1848 dreef men de Jesuïeten zonder eenige genade het land uit, zoodat Gioberti zelf er over gebelgd was en de Piemontezen vroeg: „Is dat dan uwe edelmoedigheid jegens de geheiligde regten van het ongeluk?„ Den 20 Junij ontstond er een storm in de kamer tegen den bisschop van Nizza, wijl hij aan iemand die in openlijke onboetvaardigheid gestorven was, de kerkelijke begrafenis had geweigerd.

Den 18 Julij handelde men over de opheffing der Oblaten; men wist echter niet, of die van de H. Maagd of wel die van den H. Carolus bedoeld waren. Op den 25 Augustus werd een dekreet uitgevaardigd, bij hetwelk de Jesuïeten en de zusters van 't H. Hart van Jesus voor goed uit het land werden gebannen. Den 15 September schreef de minister Pinelli een verwaten brief aan den aartsbisschop van Vercelli, en den 4 October gaf Buoncompagni zijne wet over het openbaar onderwijs in 't licht, welke vervolgens door de bisschoppen en den Paus veroordeeld werd. Den 23 October protesteerde de bisschop van Tortona tegen Buoncompagni, die zich de benoeming der geestelijke bestuurders in de Collegiën aanmatigde. Den 11 November werden er te Turijn hoogst ergerlijke blijspelen opgevoerd, en *il Pirata*, het tooneelblad, beklaagde zich, dat de regering zulk een leerstoel van ontucht liet oprigten. Den 20 November werden de geestelijken, door een straatrumoer uit Genua verdreven, gewaarschuwd, daar niet terug te keeren wijl zij „de sympathie der regering niet hadden". — Den 8 December verbiedt de voorzitter van den raad der universiteit te Turijn bij een rondgaand schrijven, de theologische theses, voor openlijke redetwisten bestemd, aan de goedkeuring der bisschoppen te onderwerpen. Den 25 December gelast Ratazzi den bisschoppen, zich naar de zienswijze der regering te voegen, wanneer zij eene politieke stof behandelen.

Het jaar 1849. — In de eerste maanden trok de oorlog aller aandacht tot zich, de Kerk kon herademen. Doch naauwelijks was de vrede met Oostenrijk gesloten, of de vijandelijkheden tegen de Katholieke Kerk begonnen op nieuw. In Julij 1849 protesteren twee en twintig zielzorgers van Genua tegen het goddelooze misbruik van de pers; den 22 had men eene stormachtige zitting der kamer tegen den aartsbisschop van Turijn en den bisschop van Asti; den 26 September een onbeschaamd schrijven van het ministerie aan den H. Stoel, met de bedreiging, dat men het *exequatur* aan de huwelijksdispensatiën in den eersten graad van affiniteit zou weigeren.

Den 2 Januarij 1850 werd de aartsbisschoppelijke *mensa* van Cagliari in beslag genomen, wijl de aartsbisschop zich niet naar eene commissie tot opheffing der tienden wilde schikken. In Februarij

dagvaardt Siccardi den eerwaardigen bisschop van Saluzzo, om zich wegens een vastenbrief te verantwoorden. Den 25 Februarij werd de beruchte wet van Siccardi tegen de geestelijke immuniteiten in de kamer gebragt en den 9 April aangenomen; op denzelfden dag verliet de Pauselijke nuntius Turijn. In Mei werd de aartsbisschop van Turijn gekerkerd en een maand lang in de citadel gevangen gehouden. In dezelfde maand gevangenneming en veroordeeling des aartsbisschops van Sassari. In Julij tweede gevangenzetting van Mgr. Fransoni, aartsbisschop van Turijn, en vruchtelooze huiszoeking bij de Oblaten *della Consolata*. Den 26 Augustus verdedigt graaf de Cavour in de *Risorgimento* de buitengewone maatregelen tegen den aartsbisschop van Turijn. In September veroordeeling, berooving en verbanning des aartsbisschops. Hetzelfde lot treft den aartsbisschop van Sassari. Door een »buitengewoon« besluit worden ook de Servieten uit Turijn verdreven. De vastenprediker van Mondovi wordt in hechtenis genomen, en na twee maanden gevangenschap als onschuldig ontslagen. Een ander prediker in Cuneo wordt gevangen gezet, en onschuldig verklaard na een gevangenschap van vijf en veertig dagen. De beroemde kanunnik Audisio wordt van de koninklijke akademie van Soperga uitgesloten. Op den 1 November beklaagt zich Pius IX over al wat in het koningrijk Sardinië tegen de Kerk geschied is. In dezelfde maand wil het ministerie een »beroep als van misbruik« tegen den bisschop van Acqui instellen, doch de magistraat van Casale verzet er zich tegen.

In het jaar 1851, op den 15 Januarij, zeide de afgevaardigde Brofferio in de kamer: »Daar wij de Oostenrijkers niet hebben kunnen overwinnen, willen wij ten minste de congregatie van den H. Paulus opheffen.« Den 6 Maart verklaart de minister van Binnenlandsche zaken aan den senaat, dat er tusschen den H. Stoel en de regering geene oneenigheid bestaat, doch wordt in het *Giornale di Roma* teregt gewezen. Den 17 Maart diende de afgevaardigde Peyron een wetsonderwerp tegen de kloostergeloften bij de kamers in. Den 18 werden een myter en kelk in beslag genomen, door de Katholieken van Genua aan hunnen medeburger, den aartsbisschop van Turijn aangeboden. Den 13 Mei vaardigde de minister van onderwijs verscheidene onkerkelijke voorschriften opzigtens de

theologische studiën aan de bisschoppen uit. Den 28 Junij deed men huiszocking in het Franciskaner klooster te Alghero in Sardinië, waartegen de bisschop protesteerde. Buitendien bezwaarde men de kerkelijke goederen met eene nieuwe amortisatie-belasting. Den 6 Augustus protesteerden de bisschoppen tegen de ongrondwettige en met de Constitutie strijdige vergunning, waarbij het den Waldensen werd toegestaan, een openbaar bedehuis in Turijn te openen. Den 22 Augustus veroordeelt Pius IX de leeringen, door Professor Nuitz aan de universiteit te Turijn verkondigd. Den 17 November bood men de regering een verzoekschrift aan, door 10,154 personen, grootendeels huisvaders, onderteekend, waarbij men de terugroeping van den aartsbisschop van Turijn verzocht, doch te vergeefs! In December wenden zich de bisschoppen tot den koning, wijl men aan de universiteit nog altoos voortgaat, schismatieke, kettersche en protestantiserende leeringen te onderwijzen. Eene commissie der regering onderzoekt het beheer der congregatie van den H. Paulus, en bevindt, dat zij openlijke lofprijzing verdient.

Op den 17 Januarij 1852 werd genoemde congregatie zoowel van het beheer als van het bezit van al hare goederen beroofd. Den 12 Junij biedt Buoncompagni een wetsontwerp over het burgerlijk huwelijk aan, „ter beveiliging der familiën"! In Julij onderwerpt de minister van Binnenlandsche zaken bij een eigen dekreet de pastoors aan het bijzonder oppertoezigt van de intendanten, de beambten bij finantiën en andere regeringspersonen, wijl er vele petitiën tegen genoemde wet in omloop waren. In Augustus verklaart dezelfde minister, dat het verleenen van verlof om op feestdagen te werken „uitsluitend" aan de burgerlijke magt toekomt. Den 12 Augustus werd graaf Costa della Torre, raadslid van het hof van cassatie, wegens een door hem uitgegeven boek tegen het burgerlijk huwelijk, in regten betrokken, tot twee maanden gevangenis en 2000 liren geldboete veroordeeld, en later van zijn post ontzet. Den 19 September ontneemt een koninklijk dekreet aan de congregatie *della Misericordia* al hare goederen; zij protesteert den 11 October plegtig tegen zoodanige ongeregtigheid. Op denzelfden 19 September schreef Paus Pius IX aan koning Victor Emmanuel een brief en vraagt wat dan de misdrijven der geestelijken en wie de schuldigen zijn? Tot heden toe is noch misdrijf noch naam

genoemd. Den 27 December verguisde men in de kamer der afgevaardigden de Piemontesche bisschoppen en noemde hen barbaren, eerzuchtigen, huichelaars.

Het jaar 1853. In Januarij werden de drie pastoors van Roneo, Villareggio en S. Giusto in den kerker geworpen als schuldig aan opruijing en andere kuiperijen; doch na eenige weken gevangenisstraf bekommert men zich niet meer om hen. Den 10 Januarij werd de congregatie der zusters *della Compassione* in Savoye ontbonden en van hare goederen beroofd. In Mei werd het getal *clerici* en novicen, welke vrij zijn van krijgsdienst, verminderd. Den 29 Junij beklaagt zich Paus Pius IX tegen de Piemontesche regering, dat zij sedert drie jaren de voorwaarden van een verdrag, tusschen Paus Benedictus XIV en koning Karel Emmanuel III van den 5 Januarij 1741, niet meer vervult. Den 31 Augustus sekulariseert een koninklijk dekreet het koninklijk apostoliesch oeconomaat (een kerkelijk fonds onder het patronaat van den koning). In October wordt eene circulaire van den minister van Binnenlandsche zaken tegen de zielzorgers uitgevaardigd. Den 21 October eene dreigende circulaire aan de oversten der geestelijken orden in Piemont; den 27 eene circulaire der questuur van Turijn tegen de pastoors. Den 3 November eene circulaire van den minister van justitie, om den weg tot de oprigting der beruchte *Cassa ecclesiastica* te banen. Den 13 December plegtige opening van den tempel der Waldensen te Turijn.

In het jaar 1854 in September plaagt men een pastoor in het graafschap Nizza, om een schat in zijn huis te zoeken. In October werden de Servieten uit Alessandria verdreven; in November werd het Katholieke kerkhof van Novara geschonden. Den 28 derzelfde maand werd het parlement eene wet tegen de kloosters voorgelegd, die door het episcopaat voor „onregtvaardig, ongrondwettig, antikatholiek en antisociëel" verklaard werd.

In Januarij 1855 maakte de *Indipendente* van Aosta een thema bekend, door een professor van het collegie aldaar aan zijne leerlingen gedicteerd, waarin de stelling voorkomt: „Ik geloof noch aan God, noch aan den duivel." Pius IX betreurt in eene Allocutie de tallooze rampen welke de Kerk van Piemont te lijden heeft. Den 6 Februarij spot graaf de Cavour met den Paus; het

ministerie zendt een schrijven rond, dat de pastoors bewaakt moeten worden, opdat zij in de kerk geene toespeling op de Pauselijke Allocutie maken. Den 22 Februarij verklaart Cavour in de kamer: „Wij zullen beginnen met de gegoedste kloosters op te heffen." Den 9 Maart verklaarde een regterlijk vonnis zestien pastoors voor onschuldig, die aangeklaagd waren, dat zij in Val d'Aosta onlusten hadden verwekt; uit het ingestelde onderzoek bleek, dat de geestelijkheid zich enkel tot de oproermakers had begeven om de rust te herstellen. Den 26 April bood het episcopaat aan de regering de som van 928,412 liren aan. „Een nieuw bewijs", zeide Cavour, „van het patriotiek gevoel dat het episcopaat bezielt." Het aanbod werd van de hand gewezen en de kloosters opgeheven. Den 29 Mei werd desgelijks de kerkelijke akademie van Soperga gesloten. Den 6 Junij protesteerde de aartsbisschop van Turijn tegen de wet van de opheffing der kloosters; doch zijn protest werd in beslag genomen. Den 29 Junij worden bij een dekreet de vrouwelijke kloosterscholen aan het toezigt der staatsbeambten onderworpen, en dat wel in weerwil van een hiermede strijdig dekreet van den 18 Februarij 1851. Den 12 Julij dringt men met geweld in het klooster van de H. Clara te Cuneo; den 20 brak men het Capucijnen-klooster open; den 15 October moesten de kloostervrouwen der „Markiezin van Barolo" krachtens ministeriële verordening aan de kleine kinderen het a-b-c gaan leeren. Den 1 November veranderde men het klooster *della Consolata* in eene herberg. Den 13 ontving de koninklijke senaat een wetsontwerp, waarbij de woeker veroorloofd wordt.

Het jaar 1856 begint met een adres der Protestanten aan den koning, waarin zij zich wegens de werkzaamheid zijner ministers geluk wenschen. Den 2 Januarij zendt de *Maga* van Genua „den tromp van een kanon" ten nieuwjaarsgeschenk naar Rome; den 3 Januarij zond de magistraat van Turijn de schoolbroeders weg, „wijl zij geneigd zijn, de kerkelijke autoriteiten te ondersteunen". Den 26 Maart wordt in de kamer der afgevaardigden de vikaris generaal van Fossano beschimpt. Den 27 Maart hebben de pastoors van Savoye het tweede halfjaar 1855 van hun *Congrua* nog niet ontvangen. In Mei protesteren de bisschoppen tegen eene nieuwe wet op het onderwijs. Den 27 Maart bieden de gevolmagtigden

van Sardinië in het congres van Parijs eene nota tegen de Pauselijke regering aan. Den 3 Mei ontving een aantal ordehuizen den last van zich te concentreren. Den 1 Junij deed men den pastoor van Verres een proces aan, wijl hij eenen geëxcommuniceerde niet als doopgetuige wilde aannemen. Den 9 Junij een ministeriëel bevel aan de policie-beambten om de geestelijkheid te bewaken. Den 1 Julij eene nieuwe geheime circularie van den minister van Binnenlandsche zaken tegen de pastoors. Den 13 Julij getuigt de Protestantsche predikant Bert, dat vele Katholieke kerkhoven door het begraven van Onkatholieken op last der burgerlijke overheid ontwijd zijn. Den 26 Julij proces tegen den pastoor van Castagnole, die onschuldig verklaard wordt; den 11 Augustus proces tegen den pastoor van Bosconero, die insgelijks onschuldig is. Den 11 September onderzoeking door de agenten der *Cassa ecclesiastica* in het Augustijnen-klooster te Genua; den 23 wordt door den intendant te Oneglia eene onderwijzeres afgezet, wijl zij eene processie bijwoonde! Den 25 October breekt men het klooster *della Novalesa* open, en jaagt er de religieusen uit.

Den 10 Januarij 1857 bekende de ministeriële afgevaardigde Antonio Galenga, dat hij op last van Mazzini koning Karel Albert naar het leven gestaan heeft, en verliet deswegens de kamer; graaf de Cavour ontvangt van de oproermakers in de Romagna eene medaille, en den 18 Januarij herroept de aanklager der pastoors van Val d'Aosta zijne valsche beschuldiging. Den 26 wordt in de kamer een voorstel behandeld om alle Katholiek onderrigt van de openbare scholen uit te sluiten. In Februarij gaf men een verslag in 't licht, waaruit bleek, dat 7850 personen door de wet tegen de kloosters getroffen werden. Den 30 Maart beraadslaagde de kamer der afgevaardigden over de wijze van de Rabbijnen te kiezen. De staten der rekeningen van de *Cassa ecclesiastica* toonen, dat zij van den 29 Mei 1855 tot het einde van 1856 reeds 317 processen moest voeren, waarvan er reeds 32 tegen haar uitgewezen waren. Eene ministeriële verordening verbiedt het verdere bezetten der domprebenden. Vervolgens werden de Servieten uit Genua, de Dominikanen uit Alessandria, de Augustijnen uit Carmagnola, de Cistersiënsen uit Cortemiglia, de Olivetanen uit Duarto, de Carmeliten uit Turijn, enz. verdreven. Den 29 April verklaart

Cavour in de kamer, dat het niet mogelijk is, met Rome een vergelijk te treffen. Den 22 Mei wordt de geestelijkheid van Savoye in den senaat met smaadheden overladen. De minister Deforesta zendt aan een diaken een verlof toe om te huwen, daar hij dit met een dispensatie in de jaren verwart. Den 6 Junij rigt de minister openbare huizen van ontucht in Savoye op. Den 30 Julij heft de bisschop van Ivrea eene plegtige klagt over de voortdurende heiligschendige rooverijen aan. Den 13 Augustus vaardigt de minister Ratazzi eene circulaire tegen den bisschop van Ivrea uit. Den 15 November zijn de algemeene verkiezingen in 't voordeel der conservatieven, maar worden ook grootendeels door de kamer voor ongeldig verklaard! Den 30 December beschimpt Cavour de Fransche bisschoppen, die de Romeinsche liturgie in hunne diocesen invoerden.

De gebeurtenissen van de volgende jaren behoeven we niet zoo in het bijzonder op te tellen; ze liggen nog versch in 't geheugen. De gewigtigste aanslag tegen de Kerk was in 1858 de uitsluiting der kanunniken uit de kamer der afgevaardigden, onder voorwendsel, dat zij zich met zielzorg bezig hielden, terwijl het statuut de zielzorgers voor niet verkiesbaar verklaart. Overigens zucht de Katholieke Kerk altoos onder denzelfden druk; de leden der opgeheven geestelijke genootschappen lijden gebrek, en de arme pastoors, wier lot de liberalen, naar zij hoog opgaven, door de in beslag genomen kloostergoederen zouden verbeteren, moeten vijf, zes maanden en langer wachten, eer hun de karig berekende *Congrua* wordt uitbetaald, gelijk we nog in de laatste dagen de pastoors op het eiland Sardinië hoorden klagen. De *Cassa ecclesiastica* heeft reeds voorlang bankroet geslagen, de kloostergoederen zijn verkwist, de tienden opgeheven, en zoo moet gezegde kas uit de staatskas, dat is, uit de beurs der onderdanen gedoteerd worden, en dan zijn de geestelijken de laatsten die er iets uit trekken. Zoo heeft het Farini nu ook in Modena gemaakt, die daar in het schoone paleis des hertogs in goede sier de vooruitbetaalde belastingen van 't verdrukte volk verbrast. Hij heeft ook de tienden en kollekten opgeheven, ten voordeele namelijk van de staatskas, terwijl hiervoor de belastingen verdubbeld worden; dan heeft hij

het inkomen der pastoors op 800 liren (op verre na nog geen 400 gulden) *verhoogd* (!), en meent nog wel grootmoedig gehandeld te hebben, als dit ellendig cijfer op het papier staat, en de te midden van het uitgeplunderde volk verblijvende zielzorgers aan de willekeur van elken maçonnieken kasschrijver worden prijs gegeven. Ook in geestelijk opzigt lijdt de Kerk in Piemont voortdurende verliezen. Tien tot twaalf bisschoppelijke zetels staan ledig, en in de tegenwoordige omstandigheden is er niet aan te denken, dat de kerkelijke betrekkingen geregeld zullen worden; want de regering begunstigt slechts datgene wat der Kerk nieuwe wonden toebrengt. Zij laat de onzedelijkste voorstellingen op het tooneel, en de openlijke aankondiging en uitstalling der ontuchtigste boeken, platen, enz. toe; zij duldt, dat het land met vervalschte bijbels, met traktaatjes en vlugschriften, die den woedendsten haat tegen Rome ademen, overstroomd wordt; alle Protestantsche agenten hebben in het land volle vrijheid van handelen; openlijke ergernissen, ook de ruwste ongebondenheden blijven ongestraft; zelfs hebben er moordaanslagen tegen priesters, die het Allerheiligste naar stervenden bragten, plaats gehad, en men heeft niet gehoord, dat zoo iets gestraft, of zelfs eenig geregtelijk onderzoek naar de daders geschied is.

De groote ongeregtigheden, vervolgingen en rooverijen, door Piemont in de laatste maanden tegen den Kerkelijken Staat en de Kerk gepleegd, heeft onze H. Vader in zijne jongste Allocutie opgeteld en naar verdiensten gebrandmerkt, en het episcopaat heeft alom zijne klagt en aanklagt met allen nadruk herhaald. „Wanneer het hoofd onzer gewetens niet door Piemont beschimpt en geplunderd werd, gelijk het op dit oogenblik geschiedt; wanneer wij niet met hem beschimpt en geplunderd, en onze heldhaftige landgenooten niet lafhartig vermoord en uitgeschud werden, dan zouden nog de bisschoppen — zoo sprak onlangs een hunner in Frankrijk [1]) — *het regt niet hebben om met de onverschilligheid der potentaten de schandelijkheden te aanschouwen waarvan wij getuigen zijn.*„

[1]) De aartsbisschop van Toulouse. Zie den *Ami de la religion* van 16 Oct.

Laat dan heel de anti-katholieke pers, op eene zeldzame uitzondering na, laten al de oproermakers der gansche wereld het schandbedrijf van Piemont toejuichen, den roover-koning met zijne bandieten ten hemel verheffen en de slagtoffers hunner gewelddadigheden en moordenarijen beschimpen bovendien; laten zij, die met een enkel woord het onregt stuiten en het regt herstellen konden, zich wapenen om hun verfoeijelijk beginsel van *non-intervention* ook bij zoodanige verkrachting van het volkenregt te handhaven, zoodat de eeuwige vijanden der maatschappij en beschaving naar hartelust triumferen: daar is nog krachtige bestrijding der anti-maatschappelijke beginselen en vergrijpen; bestrijding te Rome in de kalme en onverwinnelijke standvastigheid van den Opperherder der Kerk, die te midden van geweld en verraad, van afval en lafhartigheid, de heiligheid van het regt, de vrijheid onzer gewetens handhaaft; te Castelfidardo in het edel bloed van den ridderlijken Pimodan en zijne roemrijke en heldhaftige wapenbroeders, die door de soldaten van een Cialdini wel verguisd, vermoord en uitgeplunderd, maar niet verwonnen werden; in den heldendegen van de Lamoricière, glorierijker nog na de capitulatie van Ancona, dan na de onderwerping van Abdelkader; in de worsteling en mannelijke Memorandums [1]) van den jeugdigen koning van Napels, met Pius IX het slagtoffer van verraad! Bestrijding ook in de gevangen- en ballingschap dier kardinalen en bisschoppen van Italië, met wie Piemont zeker eene proeve neemt van de schoone bevrijding welke het aan dat land heeft toegedacht; in de protestatiën en mandementen der bisschoppen van Frankrijk en heel de wereld; in den St. Pieterspenning, in de Romeinsche leening, in de gedurige gebeden aller geloovigen, in de droefheid en rouw van alle regtschapen zielen; — bestrijding nog in een goed aantal schrijvers, hetzij in dag- en weekbladen of afzonderlijke grootere en kleinere geschriften, mannen van zelfstandig oordeel, die geen slaafsche oogendienaars en aan geen Piemont of diens keizerlijken bondgenoot, noch aan de geheime genootschappen verkocht, vaak met veel opoffering en gevaar het regt

[1]) Het jongste *Memorandum* deelen we hierachter mede.

de orde, de maatschappij en de Kerk onverschrokken blijven verdedigen.

We wilden dit hier herdenken, om tegenover de »schandelijkheden« van Piemont's regering en hare handlangers iets verkwikkends en bemoedigends te hebben, dat ons, zij het ook door nog niet te overziene rampen heen, met het vertrouwen des geloofs eene betere toekomst doet verbeiden.

HET JONGSTE MEMORANDUM VAN DEN KONING VAN NAPELS.

Dit beknopt maar waardig stuk, waarin de koning van Napels, het slagtoffer van de revolutie en het allerschandelijkste verraad, voor de beginselen van het regt en de orde, en hiermede voor het belang aller regeringen opkomt, is te belangrijk en te naauw met de laatste Allocutie van Pius IX verbonden, om ze niet vereenigd hier voor de geschiedenis te helpen bewaren. Een hoogbejaard en een jeugdig vorst, beiden door de ongeregtigheid schier onttroond, maar beiden in 't volle besef van hun regt, strijden openlijk met woord en daad voor de grondslagen aller orde en maatschappij. Voor weinige jaren nog vond die grijze vorst en opperherder eene gastvrije wijkplaats bij den vader des tegenwoordigen konings in datzelfde Gaeta, waar thans de jeugdige Frans II met eenige duizenden getrouwen de laatste worsteling voor zijn goed regt manmoedig volhoudt, en den »gelukzoeker« zou verslagen hebben, waren geen Piemontesche troepen hem door een nieuw onregt te hulp gezonden. De *Ami de la religion* neemt het stuk over uit het *Dagblad van Rome*, die het aan de de *Koerant van Gaeta* ontleende. Het is door den koning van Napels aan de buitenlandsche diplomatie gerigt en gedagteekend van den 25 September.

Toen Zijne Majesteit de koning der Beide Siciliën zich van zijne hoofdstad verwijderde, om op de linie van den Volturno de geluk-

zoekers te gaan bestrijden, die de revolutie uitgelokt en onderhouden en zijn grondgebied overweldigd hadden, rigtte hij zich onverwijld tot al de mogendheden van Europa, om formeel te protesteren tegen de daden van den gelukzoeker Garibaldi en tegen den schandelijken en niet te kwalificeren inval, welke niet alleen het koningrijk met een nabijzijnden ondergang bedreigde, maar ook al de beginselen van publiek regt, waarop de veiligheid en onafhankelijkheid der natiën gegrondvest zijn, zou vernietigen.

Van het oogenblik af dat de revolutie, door heel Europa heen geregeld georganiseerd, een hoofd en een leger vond, en dat eene naburige mogendheid haar toestond hare vaan op te steken, en zich in hare havens wapenen, soldaten en eene zeemagt te verschaffen, moest de Koning hopen, dat, daar hij nu gansch alleen al de krachten der Europesche revolutie moest bestrijden, Europa hem te hulp zou komen, al was het enkel om te beletten, dat het Sardiniesch grondgebied niet tot hoofdkwartier en wijkplaats dier onbegrijpelijke ondernemingen zoude strekken.

Doch de Europesche mogendheden hebben niet gemeend, dat het hun pligt en belang was, zich tegen dien dreigenden voortgang der revolutie te verzetten; en het koningrijk der Beide Siciliën, aan zijne eigéne hulpmiddelen overgelaten, geschokt door verraad van binnen en de gewapende aanvallen aan zijne poorten, verzwakt daarenboven door een toestand, waarin Sardinië al de voordeelen des oorlogs had zonder er de lasten en gevaren van te lijden — is op het punt van te bezwijken.

Die val intusschen opent eene nieuwe phase voor Europa: de oude traktaten zijn vernietigd, een nieuw publiek regt wordt gehuldigd; men weet, uit ons voorbeeld, dat het aan de gelnkzoekers der revolutie niet alleen geoorloofd is, gewapender hand de best gevestigde troonen te komen bestrijden, maar ook om vrijelijk met hunne schepen die Middellandsche zee te doorkrnisen, waar alle natiën der wereld hare handels- en staatsbelangen hebben.

In een tijdsverloop van vier maanden heeft Europa, verbaasd maar roerloos, duizenden soldaten der revolutie te midden der smaldeelen van alle zeemogendheden op schepen met wapens en krijgsbehoeften beladen, zien henenvaren; het zag de havens van eene met het koningrijk der Beide Siciliën bevriende mogendheid tot onschendbare wijk- en schuilplaats strekken voor allen die ons grondgebied kwamen overweldigen, en de wimpels der Sardinische marine straffeloos de

vloot en benden van het hoofd der revolutie beschermen, wiens daden de regering van den Sardinischen Koning had afgekeurd, door ze met den naam van aanslagen en overweldigingen te bestempelen.

Dit voorbeeld zal niet verloren zijn; en bij de sanctie door de gebeurtenissen aan die vernietiging van de aloude regten en het publieke regt gegeven, moeten alle onafhankelijke staten zich evenzeer bedreigd gevoelen. De gevolgen zullen zich niet laten wachten, en inderdaad, ofschoon de omverwerping van de dynastie en regering der Beide Siciliën nog niet geheel voltrokken is, overweldigen de Piemontesche legers zonder eenige wettige reden en zonder eenig ander voorwendsel te doen gelden dan dat om de revolutie te hulp te komen, reeds nu den Kerkelijken Staat.

De brief van generaal Fanti aan generaal de Lamoricière is het handtastelijk bewijs, dat er geen volkenregt of publiek regt meer bestaat.

Nadat de koning der Beide Siciliën naar de mate zijner krachten de moeijelijke door het lot hem toevertrouwde zending zal vervuld hebben, van tegelijker tijd de elkaâr voortdrijvende revolutie van binnen en den inval van buiten te bestrijden, blijft hem geen andere pligt over dan zich op nieuw tot alle mogendheden van Europa te wenden, ten einde de wettigheid zijner zaak te constateren, om de klip aan te wijzen waarop hij schipbrenk heeft geleden en ook anderen troonen hetzelfde zullen doen; om te protesteren tegen de daden en gevolgen der overweldiging, waarvan hij het slagtoffer is; om eindelijk aan het onpartijdig oordeel der openbare meening de waardering der gebeurtenissen over te laten, welke hem tot den strijd verpligten voor de monarchij, die hij van God, van zijn regt en de liefde zijner bevolkingen ontvangen heeft.

HOE MEN IN ENGELAND HET GODSDIENSTIG LEVEN OPWEKT.

Naauwkeurige berekeningen voor een vijftal jaren gedaan, hebben bewezen, dat er in Engeland meer dan *vijf en een half millioen* menschen zijn, die nooit een voet in eenig aan de godsdienst

gewijd lokaal zetten, en het grootste deel der overigen laat slechts zeer zelden blijken, dat het eene godsdienst uitoefent. Dat ontstak den ijver van een aantal warme Protestanten, en zij besloten alle mogelijke middelen te beproeven, om den uitgedoofden godsdienstzin weder op te wekken.

Het was te dien tijde, dat lord Shaftesbury in het parlement de bevoegdheid erlangde, dat iedereen binnen zijn eigen grond plaatsen van openlijke godsvereering mogt openen, zonder dat hij bij de regering verder verlof had aan te vragen. Men sloeg nu de hand aan 't werk, om nieuwe kerken en kapellen te bouwen, gelden in groote menigte in te zamelen, ten einde hiermede armere plaatsen te gemoet te komen; men voerde bijzondere oefeningen in de dom- en andere hoofdkerken in, welke gemeenlijk in het zingen van eenige psalmen, maar onder begeleide van een sterk orkest, en in eene preek bestaan, om de beurt door uitgelezen redenaars gehouden. Desalniettemin bleef de massa des volks zonder godsdienstig leven evenals te voren. Want wat beteekent in Londen bijv. een aantal van 15,000 personen, welke zich bij die buitengewone godsdienstoefeningen lieten vinden, en meerendeels toch de gebruikelijke kerkdiensten bijwoonden, vergeleken bij die nagenoeg twee millioen, die op zon- of feestdagen niet de minste akte van godsdienst toonen. Wat de kerken betreft, merkten Protestantsche bladen herhaaldelijk aan, er was volstrekt geen behoefte om nieuwe te bouwen, want de reeds bestaande waren altijd ledig.

Toen dan deze wekmiddelen niet toereikend bleken te zijn, werd men op iets anders bedacht, en dat wel bezwaarlijk in een ander dan een Engelsch hoofd kon opkomen: men zou namelijk de *schouwburgen* in plaatsen van prediking en godsdienstig onderrigt veranderen. Wie nu 's maandags de in de hoofdstad verschijnende bladen in handen neemt, kan, als hij wil, tot zijne stichting de verslagen lezen over de godsdienstige functiën welke in de voornaamste schouwburgen hebben plaats gehad. Daarin worden tooi en kapsel der dames beschreven, die natuurlijk met haar verschijnen te dier plaatse geen onderscheid tusschen dit en een ander onderhoud maken; verder berigt men er de tooneelmatige versiering des kansels, van welken de opgetooide prediker, geheel vuur voor de aangelegenheden der ziel, zijne welsprekendheid deed

schitteren, terwijl de toeschouwers, ten bewijze hunner diepe gevoelens van godsvrucht en vermorzeling des harten, zich rijkelijk als anders aan chinasappelen, konfituren, likeuren, ijs en verdere ververschingen te goed deden, 'twelk alles allerbereidvaardigst van hand tot hand werd overgereikt; ook las men er in, welke teekens van instemming of ontstemming men opgemerkt had, het stilzwijgen of gegons, naar de verschillende indrukken welke de preek te weeg bragt.

Zeker, daar waren er die zich aan zulk eene manier om den dag des Heeren te heiligen, niet weinig ergerden; ook lord Dungannon verschoot er van en hief er eene klagt over aan in het parlement; doch de Anglikaansche bisschop van Londen trad onverwijld als verdediger der zaak op, en de zeer vrome Anglikaansche aartsbisschop van Kantelberg merkte scherpzinnig met Gamaliël aan: „Is deze nieuwe manier van doen slechts menschenwerk, dan zal zij ijlings vergaan; maar komt zij van God, dan moet men haar geen hinderpalen in den weg leggen"!

Ook dit echter was den ijveraars te weinig, dat zij om personen te lokken het theater tot kerk gebruikten, zij bedachten nog een ander middel, dat welligt voor eenigen tijd doel zal treffen, doch noodzakelijk op indifferentisme, en alzoo ten nadeele van het Protestantisme moet uitloopen. Men zendt namelijk naar alle kanten personen uit, die in last hebben, al diegenen die naar men kan vermoeden, nog een vonkje godsdienstige neiging hebben, bij de vergaderingen te noodigen die op het stadhuis worden gehouden, waar allen zich, met terzijdestelling van alle onderscheid in leer en ritus, tot een gemeenschappelijk gebed vereenigen. Op het eerste gezigt zou het kunnen schijnen, alsof het werkelijk in Engeland tot eenige vereeniging in het godsdienstige gekomen en daaruit eene hoogere mate van vroomheid en ijver ontstaan was. Niet enkel toch op de hoeken van alle straten en aan de deuren der kerkgebouwen van de verschillendste sekten ziet men de uitnoodigingsbiljetten ter godsdienstige vergadering in de zaal van het stadhuis allerwege aangeplakt, maar schier in elke kroeg en knip krijgt men ze te lezen; en onderscheid maakt men niet tusschen een Methodist of een Kwaker, een Baptist of een Unitariër, een Schwedenborgiaan of een Congregationalist: een leerstuk meer of minder,

of geen leerstuk — dat doet hier niets ter zake. Begeeft ge u nu naar zulk eene bijeenkomst, dan staat ge verwonderd niet alleen over het aanzienlijk getal aandachtige hoorders, maar ook over de kordialiteit, waarmeê personen van zoo uiterst strijdige zienswijzen en meeningen elkander bejegenen. Doch hebt gij eens de preek gehoord, dan erkent gij dadelijk, dat de gansche godsdienstige eenheid eigenlijk bestaat in niets te gelooven en de Katholieke Kerk te haten.

Dat is de hoofdzaak bij al die verschillende godsdienstige associatiën of genootschappen, welke zeer bijzonder in den laatsten tijd, als eene nabootsing der tallooze in de Katholieke Kerk bloeijende vereenigingen, door de Protestanten in 't leven geroepen zijn. Een er van bijv. voert ten titel: „Associatie van jongelingen." Voor weinige dagen zag men aan alle hoeken van Cardiff groote biljetten aangeslagen, waarbij al de leden van het genootschap werden uitgenoodigd, eene reeks van preken bij te wonen, welke gedurende den vastentijd door degelijke redenaars zouden gehouden worden. In mijne nieuwsgierigheid — schrijft een berigtgever [1]) — las ik den ganschen inhoud der aankondiging door, en niet zonder verwondering vernam ik, dat de eerste preek door een Anglikaansch predikant, de tweede in de kapel der Baptisten, de derde bij de Unitariërs zou uitgesproken worden. De Methodisten zullen de eer der vierde hebben, en zoo verzoekt men de jongelingen, de uitlegging der Schrift naar de opvattingen der verschillende sekten op de beurt af aan te hooren. Ik zeide: niet zonder verwondering; immers tot heden toe golden de dissidenten bij de Anglikanen voor ketters, met wie zij geen gemeenschap wilden hebben! Nu maken allen gemeene zaak met elkaâr. Tot welk een graad van onverschilligheid moet het, om tot zulk een uiterste te geraken, bij die lieden reeds gekomen zijn. En dat zijn nu middelen om het godsdienstig leven op te wekken! Bloot uiterlijke zamenkomst op wat plaats ook, zoogenaamd gewijd of ongewijd, zonder eenige werkelijke eenheid in leer of eeredienst; theater, dans- of raadzaal, en kerk of kapel,

---

[1]) In de *Katholische Sontagsblätter.*

't is er dan ook alles even geschikt voor. Dat is nu zeker die echte Protestantsche aanbidding in geest en waarheid, het toppunt van de Protestantsche zoogenaamde, zoo hoog opgerijzelde innerlijkheid. Of 't moest welligt zijn in die stuiptrekkingen, bezwijmingen en zenuwtoevallen, in dat luide geschreeuw en beven veler „aangegrepenen" bij dat nieuw slag van „geestelijke opwekking", thans na Amerika en elders, na het Iersche Ulster en Belfast, ook in Engeland en Schotland in volle werking.

Want die zoogenaamde *revivals*, levensopwekkingen of -vernieuwingen, zijn een ander, vooral door de orthodoxen, veel geprezen en gebezigd middel ter opprikkeling van het sluimerend of geheel vergane godienstige leven. Hooren we voor een gedeelte wat een predikant, die in de *revivals* doet, ook in Holland geweest is, en daar dikwerf over dat onderwerp moest spreken, er van verhaalt [1]).

In eene zaal van het raadhuis zijner stad heeft er elken morgen eene bijeenkomst plaats van leeraren en lidmaten van vele Evangelistische kerken. Ongeveer 500 menschen brengen elken morgen, zegt hij, een genotrijk half uur door in gemeenschap met God en met elkander. Aanzienlijken en geringen, rijken en armen knielen daar verward door elkander om te bidden, en vangen met heilbegeerigen ernst een kort woord van onderwijzing en vermaning op. Wanneer ik zelf als voorganger optreed, zie ik menigmaal een zes- en twaalftal witte dassen voor mij, wier dragers mij van persoon onbekend zijn. In den beginne was ik gewoon af te treden, en mij, terwijl er een Psalm gezongen werd, beneden in de zaal te begeven, en een dezer kerkelijke vrienden te verzoeken om het volk een woord toe te spreken: en meermalen was ik verpligt meer tijd, dan ik missen kon, te besteden om hunnen zedigen schroom te overwinnen en hen over te halen aan mijn verzoek te voldoen. Weldra echter heb ik een veel beter plan bedacht en nu treed ik, in dergelijke omstandigheden, zulk eenen broeder in de bediening te gemoet, vraag hem zijn naam en dien zijner kerk, en die wetende, verlaat ik hem onmiddellijk,

---

[1]) J. A. Canning, van Coleraine. Zie het *Bijblad bij de Christelijke Stemmen*. Dl. VII, N°. 9.

zorg dragende hem geen tijd tot verontschuldigingen te laten, en kondig dan, naar mijne plaats teruggekeerd aan, dat de Eerw. Heer Die — en Die eenige weinige woorden tot de vergadering rigten zal. Op die wijze wordt er tijd gespaard en een goede broeder geholpen tot eene spoedige beslissing. Wanneer de bijeenkomst geëindigd is, vergaderen wij al de witten dassen bijeen, en dan vernemen wij eerst, dat de broeder, welke het woord voerde, *rector* is van die of die plaats, of *vicarius* van die of die kerk, of het gebeurt ook wel, dat de uitmuntende man niet voluit zoo door de fortuin begunstigd is als deze, dat hij enkel de hulpprediker (*curate*) is van eene derde plaats.

Zoo komen er van alle Evangelische gezindten: Episkopalen, Presbyteranen, Wesleyanen, Independenten, Baptisten en anderen.

Dit nu is wel het rustigste gedeelte der *recivals*, die hier in eene zaal met weinige honderden, ginds in de open lucht, en daar bij voorkeur, met duizenden en tienduizenden plaats hebben, waarbij zich dan de bekende zenuwspanningen, de ligchamelijke krachtontzinkingen en bezwijmingen vertoonen, ondermengd met kreten van wanhoop, van diepe zielsverscheuring of andere hevige aandoeningen, niet zelden met profetische en apokalyptische woorden en toestanden gepaard. Die tooneelen hebben op de vergaderingen zelven of ook wel eerst te huis plaats, meest bij meisjes en vrouwen, doch ook bij jongelingen en mannen. Een ooggetuige, eene vrouw, berigt daaromtrent: die gevallen van „geheimzinnige" ligchamelijke aandoening, aantasting of aangrijping komen plotseling voor, onder de stilte des gebeds, onder de prediking, het zingen van een lofzang, soms gedurende eene pauze, en meest in 't eigen huis. Die schrijfster, de dochter van een predikant, komt ons telkens herhalen, dat er bij die soort van bidstonden geen opgewondenheid heerscht: een tal van voorbeelden deelt zij intusschen meê, die niet anders dan van opgewondenheid getuigen. Eene zorgelooze, wereldsche vrouw bijv. komt op zulk een bidstond of opwekkingsuur; in 't eerste gebed hoort zij de woorden: „*o God! schud de zorgeloozen wakker.*" — „*O, dat ben ik!*" dacht zij, en riep in aller tegenwoordigheid luide uit: „*O God, ontferm „U over mij, rme zondaresse!*" „Men moest haar uit de vergadering wegleiden, zoo groot was harc ontroering." — Een arm

meisje werd op eens, terwijl zij zat te werken, aangegrepen door het wanhopigste besef van zonden. En volgens hetgeen zij getuigde, meende zij den booze te hooren, tot haar zeggende, dat hij haar over *vijf* dagen hebben zou. Dus nu meent zij, dat haar dag van genade en zaligheid voorbij is, en zij zit in wanhoop neder. — Een man zeide aan den predikant Johnston: „O, wij hebben nu geen nacht in onze straat, wij denken er nooit aan om naar bed te gaan voor 2 of 3 uur des morgens." De predikant keurde dit eenigzins af en zeide: „O, maar gij moest toch waarlijk naar bed gaan"; doch hij antwoordde: „welk nut zou dit hebben? Want andere menschen zouden daarom toch hun bidden en zingen niet nalaten, en hij kon dus toch niet slapen, dus achtte hij beter te doen met er mede van te genieten dan wakker in bed te liggen." Daar zijn er zelfs „velen die des nachts naauwelijks rusten, maar van huis tot huis rondgaan waar menschen *getroffen* zijn, om te trachten hen te vertroosten." — Een ander predikant was bijna een ganschen zondagnacht op in een straat, voor drie jaren het tooneel van het groote Oranje-oproer, en zeide, „dat het inderdaad veel gelijkenis had met een oorlogsveld, daar hieren derwaarts menschen werden heengedragen, die op de straat waren neêrgezegen, of in de bijeenkomsten, en die er werden uitgedragen; want zij worden er uitgedragen, en niet in de bijeenkomst gelaten om aandoenlijke tooneelen te vertoonen of anderen op te winden" [1]).

Bovengenoemde predikant Canning verklaart die „krachtontzinkingen" als „het natuurlijk gevolg van de plotselinge ontdekking der wezentlijkheid van schuld en van het wezentlijk gevaar van een eeuwig verderf"; — „die ziel wordt in één tijdpunt tegelijk geschokt door een diep besef van Gods heilig ongenoegen en als door een aanblik der hel."

Een ander ijveraar voor de *revivals*, de predikant Charles Seaver, durft na eene lange voorlezing over die geestelijke opwekkingen, waarin hij tot zelfs de zenuwtoevallen, bezwijmingen en bevingen verdedigt, aldus besluiten: „Laat hen (de Roomschgezinden en de ongeloovigen) zien, dat, terwijl wij in de hoofdzaak overeen-

[1]) Zie *de Vereeniging* van Oct. jl.

stemmen, onze verschillen enkel minder gewigtige zaken raken; dat, terwijl de zoo hoog geroemde éénheid der Roomsche Kerk enkel schijn is, die der ware geloovigen wezentlijk bestaat" [1]! Die man is zeker zoo wanhopig *getroffen*, dat hem alle verstand is vergaan!

Wat eene verblindheid toch, dat men van bovengenoemde middelen en van zoodanige praktijken als we hier meerendeels uit Ierland mededeelden, thans in Engeland eene ware vernieuwing van het godsdienstige leven verwacht!

Andere pogingen nog, als van den excentrieken volksprediker Spurgeon, van de zich noemende *Starren in den Nacht*, en van zoo menig genootschap, dat zijne vruchten naar het getal verspreide bijbels en traktaatjes berekent, hebben we reeds meermalen herdacht; we komen er hier niet op terug. Een zeker medelijden evenwel gevoelt men onwillekeurig bij die hoezeer ook vreemde bedrijvigheid van zekere mannen, die nog blijk geven van te *gelooven*; en bij zooveel onverdroten ijver als menigeen ten toon spreidt, verzucht men in stilte: mogt het voor eene betere zaak met betere middelen geschieden!

---

[1]) *Bijblad bij de Christel. Stemmen*, Dl. VII, N°. 8.

LETTERLOOVER.

SMEEKLIED

AAN DEN

H. VINCENTIUS,

OP HET

TWEEDE EEUWGETIJ

van zijn zalig sterven

OP

DEN 27 SEPTEMBER VAN 'T JAAR O. H. 1660.

Wijze: Creator alme siderum, of: O Moeder Gods, o reinste Maagd, en vele andere melodiën.

1.

Een glorie van twee eeuwen kroont,
Waar Jesus met zijn liefde loont
Wie Hém hier in zijne Armen dient,
Vincentius, der Armen vriend.

Vincentius, den liefdeheld,
Wiens naastenmin heel de aarde meldt,
Wien heden ook ons broedertal
Begroet met dankbaar lofgeschal.

HET KOOR.

Geef, Jesus! dat zijn liefdewerk
De glorie blijve van uw Kerk,
De troost van alle droef gezin,
U duizenddnizend zielen winn'!

Vincentius, der Armen vriend!
Vraag, dat wij Jesus in hén ziend',
Van liefde blaken zooals Gij,
O vraag dit op uw Feestgetij!

2.

In Oost en West, in Zuid en Noord
Bloeit nóg zijn vruchtb're schepping voort;
In zonen, docht'ren zonder tal
Leeft hij nog voort door 't gansch heelal.

HET KOOR.

Geef, Jesus! dat zijn liefdewerk
De glorie blijve van uw Kerk,
De troost van alle droef gezin,
U duizendduizend zielen winn'!

Vincentius, der Armen vriend!
Vraag, dat wij JESUS in hén ziend',
Van liefde blaken, zooals GIJ,
O vraag dit op uw Feestgetij!

3.

O goede Vader! op 't gebed
Dier duizenden, door U gered,
Gij Liefde's Toonbeeld en Patroon!
Vraag ook voor óns haar eeuwig loon.

HET KOOR.

Geef, Jesus! dat zijn liefdewerk
De glorie blijve van uw Kerk,
De troost van alle droef gezin,
U duizendduizend zielen winn'!

Vincentius, der Armen vriend!
Vraag, dat wij JESUS in hén ziend',
Van liefde blaken, zooals GIJ,
O vraag dit op uw Feestgetij!

'S HAGE,
27 September 1860.

DE TOESTAND

VAN HET

PROTESTANTISME,

GESCHETST

NAAR

DE «NIEUWE JAARBOEKEN VOOR WETENSCHAPPELIJKE THEOLOGIE» [1]).

III.

Korte bevestiging van hetgeen we erkend hebben, namelijk, dat we in ons onderzoek moeten uitgaan van het individualisme; dat dit volstrekt alle gezag heeft doen verwerpen, en men er in de geschiedenis de uitlegging van zoeken en vinden moet.

Wij zijn den vorigen keer geëindigd met de vraag: wat ons de geschiedenis, daar we een overzigt van gehouden hadden, opzigtens het Protestantsch individualisme geleerd had, en waren voornemens ten behoeve onzer lezers het verhandelde kortelijk zaam te vatten. Dan zoo geruimen tijd verhinderd onzen arbeid voort te zetten, achten wij dat thans des te meer gevorderd, en zullen, in plaats eener gewoonlijk niet aangename herhaling, kortelijk bevestigen wat we tot nog toe gezien hebben. De stoffe is niet ligt uit te putten, en er blijft te zeggen over.

---

1) Zie Dl. XXXVI, bl. 129.

Het onderwerp.

Wij willen den toestand van 't Protestantisme leeren kennen. Ware het daarbij om de feiten die dezen toestand uitmaken, alleen als zoodanig, dat is als feit, te doen, onze taak zou spoediger en gemakkelijker te volbrengen zijn. Die feiten behoeven niet opgespoord te worden; zij zijn even openbaar als gewigtig, en voor wie ze hooren wil, kunnen we ze hier achter elkander opnoemen.

Het Protestantisme heeft, zoover de onwaarheid praktiesch worden kan, volstrekt alle gezag verworpen; het verkeert in de grootste wanorde en ondergaat eene innerlijke ontbinding; het verloochent Christus, het verloochent de openbaring en oefent op de schriftuur eene soort van kritiek uit, waarbij zelfs aan geene gewone historische waarheid meer te denken valt. Dientengevolge heeft het zich in die drieërlei partijen gesplitst, welke den ondergang eener leering plegen te kenmerken, en geenszins moeten verward worden met vroeger of wel aanstonds in 't begin ontstane splitsingen, als van Lutherschen, Anabaptisten, Zwinglianen, Calvinisten, Remonstranten, enz. Die drie partijen zijn: de partij der Orthodoxen, die, zooals bij den dreigenden ondergang natuurlijk is, behoud zoeken in 't oorspronkelijke levensbeginsel, en terug willen naar de positieve leeringen der Hervormers; de partij dergenen, die, gelijk niet minder in den aard ligt zulker omstandigheden, gevolgelijk willen voortgaan, al zij het naar den afgrond; eindelijk de groote partij der middelmatigen, der syncretisten, die, daar de zaak is uitgeput, slechts bezig zijn het strijdige zaam te vatten, en naar een midden zoekend, waar geen midden mogelijk is, nog het meest het ongeloof en den ondergang bevor-

deren. Vergeten we niet tot besluit er bij te voegen, waar de Protestanten gewoonlijk zich mede troosten: met de *kerk der toekomst*! Ook dat is eigen aan overwonnen partijen, die elders dan in de werkelijkheid grond moeten zoeken voor hare hoop. Zekere voorspellingen of profetiën strekken dan tot onderhoud van den moed. Slechts valt hierbij aan te merken, dat de Protestanten, op een Joodsch standpunt, en wel op een bedorven Joodsch standpunt verblijvend, zonder offer, zonder hiërarchie, en niet dan eenige schriften ter vertroosting bezittend, ten allen tijde de behoeften gevoelden *aan den tegenwoordigen Christus*, gelijk de Joden aan den Messias, en naarmate zij godvruchtiger waren, meer wisten te verkondigen van het *duizendjarige rijk*. Voor dat rijk is de *kerk der toekomst* in de plaats getreden, en de minder mystieke, maar op het tegenwoordige terugziende naam geeft genoegzaam te kennen, hoezeer de tijden veranderd zijn.

Maar aan wie nu is iets van dat alles onbekend? En wat anders kunnen ons de Nieuwe Jaarboeken voor wetenschappelijke Theologie, zij mogen het dan op hunne wijze voorstellen, omtrent den toestand mededeelen. Voorwaar niet om die feiten van hen te weten te komen, hebben we de Jaarboeken ter hand genomen, maar slechts als punt van uitgang, slechts ter voorstelling, ter gepaste verduidelijking en bevestiging, en wijl toch ook het bewustzijn dat de Protestanten van zich zelven hebben en uitspreken, tot de kenschetsing van den toestand behoort. Overigens zijn de heele of halve bekentenissen ten nadeele van 't Protestantisme afgelegd, ook al zoo dikwerf gehoord, dat zij voor ons Katholieken weinig prikkelends meer bezitten. 't Wordt nacht! ieder ziet, ieder hoort

het, alle klokketorens hebben het uur verkondigd en er hun vervelend lied bij afgespeeld.

Neen, om iets te doen, om het onderwerp, zoo belangrijk als het is, voor te stellen en te behandelen, kunnen we niet volstaan met de omstandigheden, gelijk ze van algemeene bekendheid zijn, te beschrijven; we hebben die uit te leggen, we hebben de straks opgenoemde feiten te begrijpen, ze te meten aan de grondwaarheden des geloofs, ze van hunnen oorsprong af te leiden, ze met dien oorsprong, met elkander en den openbaren historischen toestand te vergelijken, en ons daardoor zoo grondig met het huidig Protestantisme bekend te maken, dat we Gods orde tot in de wanorde en 's menschen verheven bestemming zelfs in zijne afwijking herkennend, met te meer vertrouwen de verheerlijking van Christus en zijne Kerk leeren te gemoet zien.

Het individualisme is het geschiktste punt waarmede we kunnen beginnen en indringen in de diepte van het onderwerp.

Om het gezegde doel te bereiken, achtten we niet beter te kunnen beginnen dan met de beschouwing van het individualisme, in zooverre daaronder „*het vrij onderzoek*" of de verwerping van alle leerend gezag wordt verstaan. Zoodanig toch is de orde der wetenschap, welke met de *methode* of *leerwijze* begint. Ten andere hebben we in 't vrij onderzoek het punt dat het Protestantisme wel bijzonder moet kenschetsen, dewijl de Protestanten daarin, ofschoon minder dan men meent, nog het meest met elkander overeenstemmen. Zoo ook gaan we, volgens het voorschrift, uit van het duidelijkste; want, behalve dat de vraag van *'t gezag* de meer positieve en derhalve

ligter te begrijpen zijde der theologie betreft, is het bestaan, de behoefte, de goddelijke instelling des gezags zoo ontelbare malen bewezen, dat er voor de Katholieken naauwelijks eene gemakkelijker te behandelen en te begrijpen stoffe bestaat. Maar wat hier vooral niet onopgemerkt mag blijven, en middelerwijl het den van ons ingeslagen weg aantoont als den geschiktsten, ons eenen diepen blik in den aard van het Protestantisme vergunt, is de verhouding van de *leerwijze* tot de *leer*, die er door gekend en bewezen wordt.

De *leerwijs* of *methode*, zeiden we straks, is het begin der wetenschap; maar dit is niet in volstrekten of absoluten zin te verstaan. Er is in het eindige nergens een puur *één*, een absoluut *begin* dat niets veronderstelt. Het eindige is tweevoudig, is betrekkelijk en er is daar niets dat niet iets anders nevens zich heeft. Zoo heeft *leerwijs* noodzakelijk betrekking op *leer*, veronderstelt het een het ander, en kan het een zonder het ander niet als zoodanig bestaan en zich volmaken. Beweren dat deze of gene methode de eenige goede is, dat is reeds over de waarheid beslissen, en doen zien, dat men haar meent te kennen. Wie bij voorbeeld beweert, dat het eenige zekere middel van kennis wat we bezitten, gelegen is in zinnelijke waarneming, zal niet eerst materialist worden, hij is het reeds; en wie daarentegen beweert, dat het eenige middel van kennis of zekerheid bestaat in ons denken, heeft eene idealistische methode, geeft daarmede reeds te kennen, dat hij het Pantheïsme is toegedaan [1]).

---

1) De mensch heeft geen bewustzijn van zich zelven zonder bewustzijn van iets anders, en geen eigenlijk of volkomen bewustzijn van zich zelven als *persoon*, zonder bewustzijn van andere *personen*. De ontwikkeling gaat van *twee* punten uit.

Evenzoo is het met het Protestantisme gelegen. De Protestanten verkeeren doorgaans in den waan, dat hun vrij onderzoek hen volkomen vrij laat; dat zij, met dit hun individueel onderzoek als het eenige en volkomen middel ter waarheidkennis aan te nemen, nog over de waarheid die zij zeggen te zoeken, niets hebben beslist, en ze, door hunne methode, van de geheele wereld afgescheiden en onder niemands invloed geplaatst, hoogst onpartijdig te werk gaan. 't Is eene naïeveteit.

Kan dan iemand die opregt naar de waarheid zoekt, haar niet vinden? En moet hij, voor en aleer hij 't bestaan van een kerkelijk gezag beslist, niet op zijne individuele vermogens vertrouwen? Ongetwijfeld. Wij wenschten niet liever, dan dat de Protestanten, met ter zijdestelling van hunne vooroordeelen, naar de waarheid zochten. Wat immers zoudeu zij, hunne *individuele vermogens* aanwendend, reeds ingewikkeld veronderstellen? Dat er behalve het individu een leerend *gezag* bestond, en eene *overeenstemming* der geesten in de waarheid. Zij zouden dus de waarheid die zij zoeken reeds van te voren geneigd zijn aan te nemen.

De zaak is zeer eenvoudig. Er is geen waar *individu*, geen *persoon* zonder maatschappij, dat is, zonder *gezag*. Wie van den mensch sprekend gelijk die is, het woord zoon gebruikt, zegt daarmede, dat er *vaders* en *moeders*, *broeders* en *zusters* bestaan. Dus is de orde, dus zijn hare drie noodzakelijke betrekkingen, welke elkander veronderstellen; het gezag is *oorzaak*, de ondergeschikteu zijn tegenover elkander *gelijken*, en het individu, dat aan het gezag gehoorzaamt en den invloed der met hem gelijken ondergaat eu erkent, is, als individu of *persoon*, *doel* der maatschappij, gelijk het kind doel is in 't gezin.

Wie dus onbevooroordeeld van zijne individualiteit uitgaat en deze *dialektiek* [1]) der natuur volgt, moet, tenzij we de bovennatuurlijke orde in strijd achten met de natuur, reeds van te voren geneigd zijn, de leer der Katholieke Kerk omtrent het gezag te omhelzen. *Gezag*, *overeenstemming van allen*, en 't *individuele licht* zijn daarvan de *subjectieve* zijde, de drie middelen van zekerheid of *kenteekenen* (*criteria*) van waarheid; waaraan van de *objectieve* zijde drie *bronnen* van waarheid (*fontes veri*) beantwoorden: de *schriftuur*, de *overlevering* en de openbare *instellingen* [2]).

Dan op die wijze helaas, gaan de Protestanten, zoo ze soms naar de waarheid zoeken, gewoonlijk niet te werk. Dat zij zich daarbij alleen gronden op hun individueel oordeel is eene noodzakelijkheid, en dus zeer ordelijk; maar zij doen meer; zij stellen, vóórdat zij hun onderzoek aanvangen, het reeds als een absoluut principe vast, dat *iedereen* onafhankelijk van alle gezag aldus naar de waarheid moet zoeken, en dit individueel onderzoek het *eenige* en *volkomen voldoende* middel is ter zekere kennis der waarheid. Daarmede is alles te voren reeds beslist. Ziedaar eene individualiteit die *absoluut* op zich

---

1) Wij verstaan door *dialectiek* eene redenering die noch analytiesch van de *eenheid*, noch synthetiesch van de *oorzaak*, maar van beiden uitgaat. Het zijn drie principen die elkander veronderstellen: van *eenheid*, van *oorzaak* en van *organisme*.

2) Wat bijv. is een priester? Ik antwoord: eene zoodanige personificatie van de Katholieke Kerk, dat hare gansche leer in de priesterlijke waardigheid voor ons is uitgedrukt; of, om een ander voorbeeld te nemen: de leer der genade en vrijheid des menschen is bijzonder zigtbaar in de sakramenten, in de hiërarchie en de religieuse orden, in het offer. Kortom, in ieder deel van 't Katholiek systeem spiegelt zich het gansche systeem, de geheele leer af.

zelve staat, een individu zonder maatschappij. Wie zich zulk een idee maakt van *individu*, zal zich niet alleen nimmer aan gezag onderwerpen, daar zulk eene individualiteit met gezag volstrekt onbestaanbaar is, maar hij zal ten laatste alle waarheden moeten verwerpen, dewijl hij zich reeds een type of algemeenen vorm van waarheid heeft in den geest geprent, waarmede geene enkele waarheid overeenstemt. De methode is als het oog, de waarheid of leer is als het licht. Gelijk het oog licht noodig heeft om te zien, en we toch door het oog het licht leeren kennen, wij weder door die kennis van het licht, van diens straalbreking, enz. de zamenstelling van het oog leeren begrijpen en dit door optische instrumenten als volmaken, om op nieuw des te beter het licht waar te nemen, — zoo hebben *methode* en *leer* met elkander eene innige gelijkenis, veronderstellen zij elkander en werken gestadig op elkander terug.

Daarmede vergelijke men de Katholieke en de Protestantsche methode en men zal aanstonds nog meer zien, dan wij hier bedoelen: men zal de waarheid der eerste, de valschheid der laatste erkennen. De Katholieke methode is bij uitstek maatschappelijk en vat, gelijk we zagen, in zich de drie noodzakelijke grondbetrekkingen van alle maatschappij: *gezag*, *overeenstemming* en *individualiteit*. Daarin spiegelt en heerscht reeds de waarheid. Want het schoonste beeld van God is de mensch, en derhalve de maatschappij, de volheid des menschen. Maar we hebben gezegd: bij uitstek. En geen wonder, want indien de mensch maatschappelijk is, de Christen is dat bij uitstek: hij is *kerkelijk*. In de Kerk heerscht een hoog gezag, eene verbazende *overeenstemming*, eene historische *individualiteit*, als buiten haar noch gevonden wordt, noch

mogelijk is; 't is Christus die het menschdom daar vereent (Joan. XVII), ons diensvolgens in die leerwijze van alle zijden nadert en bij de hand neemt. Want de Kerk is niet enkel volheid der menschen, maar *volheid van Christus.* O, de waarheid is een uitgesproken woord, is ondenkbaar zonder maatschappij; zij zelve is levende maatschappij: hoe dan zou de weg tot haar niet maatschappelijk zijn?

Is er integendeel iets onmaatschappelijkers mogelijk dan het Protestantsch individualisme? Dat kan op niets anders uitloopen dan op verdeeling en vernietiging. Slechts eenheid is waarheid, slechts eenheid is leven, is liefde en behoud. Maar beantwoordt nu werkelijk de Protestantsche *leer* aan die leerwijze? want dat is hier de vraag. Ten duidelijkste. Die onmaatschappelijke leerwijs hangt zamen met eene leer die oneenig, die vol tegenstrijdigheid is, en op de methode terugwerkend, ieder Protestant steeds meer een eigen leer doet zoeken. De oorspronkelijke leer was, dat, tegen het woord van Paulus, de mensch niet waarlijk geheiligd werd, boos en doemwaardig bleef, en de zonden slechts uiterlijk bedekt werden. Christus betaalde voor ons, daarmede waren we vrij, niet beter. We bleven dus *gescheiden* van God, derhalve *gescheiden van elkander*, en aan *Kerk*, aan waarachtige maatschappij van God en menschen, en menschen onder elkander in Christus, viel niet meer te denken. Slechts de pantheïstische tegenspraak van zijn en niet zijn bleef over.

Eindig mensch te zijn, was boos zijn: alzoo maatschappelijker wijze en met behoud zijner menschelijke individualiteit vereenigd te worden met God, was voor den mensch onmogelijk, en eenheid met Hem slechts aan te nemen als vernietiging der menschen in God. Hoezeer nu beantwoordt dat aan de onmaatschappelijke Protes-

tantsche methode. Dat individu, dat alleen en voldingend over de waarheid beslissen moet, is geen *individu*, nog minder een *persoon*, maar evenzoo of de *onbepaalde* pantheïstische godheid zelf, of *niets*. Want een *individu* zonder *genus*, of een *persoon* zonder andere *personen*, een *ik* dat geen *gij* erkent, is eene ondenkbare zaak, eene schemering in den pantheïstischen nacht.

Hetzelfde blijkt mogelijk nog duidelijker, als wij de *Christelijke vrijheid*, met welker prediking het Protestantisme begon, vergelijken met het *vrij onderzoek*. Naar de leer dier Christelijke vrijheid was de mensch door Christus boven de wet verheven, en ter zaligheid niet gehouden aan de tien geboden. Christus, heette het, was geen wetgever! Die vrijheidsleer nu veronderstelde eene methode van even absoluten aard en die weldra gevolgd werd. Want de mensch die zulk eene absolute vrijheid had in het *doen*, moest ook absolute vrijheid bezitten in het *weten*; alle gezag in Kerk en Staat moest verworpen worden, en ieder de waarheid kennen door en uit zich zelven alleen. En wat kon de mensch, die aan God zelven niet meer onderworpen was, die de waarheid kende door en uit zich zelven, anders zijn dan God, of het goddelijk wezen zelf? Inderdaad, dat was de eigenlijke zin van het Protestantisme, en al wat het leerde van de onvrijheid van den wil, de praedestinatie, het regtvaardigend geloof, was pantheïstische vernietiging van het menschelijk individu in God.

De Protestantsche leerwijs en de Protestantsche leer zijn alzoo nog meer dan overeenstemmend of op elkander gelijkend, zij zijn één en hetzelfde principe. Het eindige is, zooals wij zeiden, altijd tweevoudig en ons menschelijk weten of gelooven zou ophouden menschelijk te zijn,

indien het niet van *twee* principepen uitging; iets anders is daarom de subjectieve methode of *leerwijs* door het subject gevolgd, iets anders de objectieve waarheid of *leer*, die door de methode gekend wordt. Maar in 't Pantheïsme, 'twelk eene absoluut volkomen, alzoo oneindige wetenschap beweert te zijn, is subject en object hetzelfde, is slechts één enkel principepe, één puur begin waar alles uit voortkomt: het waarheid-voortbrengend *Ik*. Zulks is men eindelijk ook in 't Protestantisme begonnen in te zien. Zoowel hier te lande als in Duitschland, zijn er die beweren, dat men zeer verkeerd doet met in het Protestantisme nog een *formeel* beginsel of methode, en een *materiëel* beginsel of leer te onderscheiden, daar het Protestantisme slechts één enkel beginsel heeft.

't Is maar al te waar. Het Protestantsch *alleen-regtvaardigend geloof* was, we hebben dit elders bewezen, verwarring van 's menschen *denken* en *willen* of doen, om er eene eenheid van te maken gelijk er slechts in God zelven bestaat. 't Was een *praktiesch denken*, eene „*praktische Vernunft*", een geest die de realiteit, de *zelfstandigheid* vatte, die actief de waarheid uit zich voortbragt, alzoo niet eene passieve gedachte meer, maar een wil.

't Geeft ons te meer regt om te besluiten, dat, indien *leerwijze* en *leer* zoo met elkander zamenhangen, en in het Protestantisme zelfs de poging bestaat om ze tot volstrekt één en hetzelfde te maken: het individualisme geenszins iets puur negatiefs kan zijn waarmede nog niets over de *leer* beslist wordt, maar daardoor, bewust of onbewust, reeds iets stelligs tegen de waarheid wordt aangenomen, en dat we derhalve, het eerst van al den toestand van dat individualistiesch idee onderzoekend, den

geschiktsten weg volgen om dieper in den toestand van 't gansche Protestantisme door te dringen.

Hoe 't heden met het Protestantsch individualisme gesteld zij.

Maar hoe dan is het met het Protestantsch individualisme gelegen? Ziedaar het eerste groote feit, dat wij ingevolge de hierboven herhaalde redenen hadden te onderzoeken, en waarover we het volgende bescheid hebben verkregen.

Het Protestantisme is meer en meer tot bewustzijn gekomen van zijn eigen beginsel. Na het gezag der Kerk heeft het het eene gezag na 't andere verworpen: het zoo groot gezag der hervormers, het gezag zijner synoden of kerkvergaderingen, het gezag der H. Schriftuur, het gezag van Gods woord of der openbaring, het gezag der geschiedenis, „*alle uitwendig gezag, welk ook*", zeggen de Jaarboeken; en daar alle gezag noodzakelijk een voor het Ik uitwendig gezag is, zoo volgt dat heden, althans *in beginsel*, het Protestantisme niets meer *aanneemt*, maar alle waarheid daar moet voortgebragt worden door het Ik.

't Is de vervulling der profetie, die er in den vroeger door ons aangehaalden uitroep des hervormers lag, toen hij over 't inschuiven van 't woord *alleen* naast dat van *geloof* in den bijbel, en dus tegelijk over zijne *leer* en *leerwijze* aangevallen, in die merkwaardige omstandigheid het merkwaardig antwoord gaf: *Ik wil, Ik beveel het zoo, mijn wil gelde voor rede.* Er ligt daarin niets verwonderlijks. Gelijk de liefde de gedachte der waarheid bevleugelt en den geest boven zich zelven verheft, zoo strekt de hartstogt ten zweepslag aan de dwaling en doet

haar ophouden met slingeren, om eensklaps voort te hollen naar het eind. Ook de Jaarboeken ontkennen het ontstaan niet van dit Protestantsche rationalisme: het „*verklaarde de menschelijke rede in staat of geroepen om* „*zelve de waarheid voort te brengen*" en „bevoegd om „de *bepaling van hetgeen al dan niet waarheid is, van* „*hare apodiktische uitspraak te doen afhangen*" (bl. 19). Alzoo het absoluut *vrije*, boven de wet Gods en daarom ook boven de wet der waarheid verhevene, het met de waarheid naar believen handelend, ja het de *waarheid zelve voortbrengend Ik* heeft gezegevierd: de mensch is tot bewustzijn gekomen dat hij God is!

Slechts beweert de heer Harting, dat dit pantheïstiesch rationalisme behoort tot „een vroeger tijdperk", als zoude het thans heerschende en 'twelk hij zelf is toegedaan, daarmede „in *strijd*" zijn en verklaren, dat „*de rede* „*niet in staat*" is „*de waarheid voort te brengen*" enz.

Wij waren voornemens onze aanmerkingen daarover te bewaren tot later, wanneer wij de bijzonder sinds 1848 zich meer ontwikkelende reactie zullen beoordeelen. Echter zijn ze reeds hier niet ongepast en kunnen dienen om den staat van 't Protestantisme betrekkelijk het individualisme nader te kenschetsen.

Wij dan beweren, in tegenoverstelling van den heer Harting, dat de leer van het *pantheïstiesch, productief, zelf de waarheid voortbrengend Ik* geenszins tot het rationalisme van een vroeger tijdperk behoort, en behalve dat zij steeds hare erkende aanhangers heeft, nog de eigenlijke grond is van 't heerschende rationalisme, 'twelk vergeefs ter halver wege in een „*Schwebe-Theologie*", gelijk Schwarz zegt, blijft hangen.

Vooreerst is het nog te kort geleden, dat het Hege-

lianisme meer bepaald door Strausz op het evangelie en de geloofsleer werd toegepast [1]), om het aannemelijk te kunnen doen voorkomen, dat reeds nu een ander daarmede „in strijd" zijnde rationalisme heerschend zou geworden zijn. Niet wij zijn het, die de veranderlijkheid van 't Protestantisme zullen ontkennen of verkleinen, maar toch zulk eene snelheid in 't veranderen, kunnen we althans hier niet toegeven, dewijl het Hegeliaansch Pantheïsme de gevolglijkste ontwikkeling van 't Protestantisme is, en daarom eene zoo diep en ver gaande beweging veroorzaakte. Heeft dan Strausz zelf die beweging overleefd? Is er niets meer over van de Tubinger school, van Bruno Bauer, van Weisze, van Lutzelberger en zoo vele anderen meer? Was de ridder Bunsen niet onlangs nog aan den arbeid? En wat behoeven we in Duitschland en Zwitserland te zoeken. In 't zoo historiesch-gezind Engeland breidt die er eerst later ingedrongen rigting zich uit, en in ons vaderland wordt aan de Leidsche hoogeschool een vrij plat Pantheïsme door Professor Scholten verkondigd, terwijl in onze hoofdstad Amsterdam een begaafde geleerde, de heer Professor van der Hoeven, nog altijd voortgaat, ten aanhoore van een uitgelezen publiek, verhandelingen te houden waarin hij de Christelijke openbaring poogt weg te redeneren en — wat gemakkelijker valt — in den aan 't Pantheïsme zoo eigen, revolutionairen Indiaansch-Romantischen stijl zijne vervoeringen uit te drukken voor 't Nihilisme!

Van niet weinig beteekenis is de naam dien de heer

---

1) De eerste uitgave van zijn *Leben Jes.* is van 1835, de tweede van 1836, de derde van 1838. Zijn *Christliche Glaubenslehre* verscheen in 1840.

Harting zelf aan 't heerschende rationalisme geeft, terwijl hij het nog daarenboven van de Strausziaansche beweging afleidt.

Dat thans albeheerschend rationalisme heet „*kritiek*" of *kritische rigting* en dagteekent van Strausz. Sprekend van het standpunt dat door de Theologische wetenschap in haar tegenwoordig stadium ten onzent wordt ingenomen, vervolgt de heer Harting aldus: „Dat standpunt „mag namelijk nog altoos de voortzetting heeten van het „*kritische tijdperk, dat zij vooral sedert de door Strauss „verwekte reactie is ingetreden*" (bl. 20—21).

En nu lette men, hoe de heer Harting spreekt van kritiek in eenen zoo algemeenen zin, en daaraan eenen invloed toeschrijft als bloot philologische of historische kritiek niet hebben kan.

Die kritiek is wel niet „in het bezit eener soort van „alleenheerschappij, waardoor andere rigtingen belet wer„den naast haar voort te bestaan of op te treden en een „meer conservatief streven te openbaren. Het is integen„deel een zware en heftige strijd, waarin die kritiek, met „de *door haar voorop gezette denkbeelden omtrent de ver„werpelijkheid van alle uitwendig gezag, voortdurend ge„wikkeld is*" (bl. 21). Niettemin heeft die kritiek een zoo krachtigen en omvattenden invloed, dat de meeste vakken van theologie dien ondergaan, en zelfs hare vijanden zich er niet aan kunnen onttrekken. „Een zeker *diktatoriaal* „en dus tijdelijk gezag schijnt haar vooralsnog niet te „mogen ontzegd worden. Daarmede [met het absoluut gezag eens dictators] „bekleed, oefent zij eenen invloed „uit, die door de meeste vakken der theologische weten„schap in meerdere of mindere mate gevoeld wordt, en „waaraan hare hedendaagsche beoefenaars zich, al willen zij

„zulks, toch vruchteloos geheel trachten te onttrek-
„ken." — „Blijkbaar zijn het de *dogmatiek* en *exegese* [de voornaamste vakken] „die meer nog dan hare zuster-
„vakken aan dezen invloed werden blootgesteld. Men
„gevoelt het, ook waar men tot het *kritisch bewustzijn*
„*van den tegenwoordigen tijd niet geheel is doorgedron-*
„*gen*, ook waar men in vijandige houding daartegen
„over staat, dat men bij de uiteenzetting van het Chris-
„telijk leerbegrip niet meer volstaan kan met de bewijs-
„voering, die te voren gangbaar was." — „Waar men zich
„daarentegen door de beginselen laat leiden, die door de
„*nieuwere* kritiek op den voorgrond zijn gesteld, daar
„volgt men als van zelf bij de ontvouwing van het Chris-
„telijk leerbegrip eene *methode, die van de vroeger gebruikte*
„*zeer verre verschilt.*" — En gelijk het, blijkens het boven-staande, gaat met de dogmatiek of eigenlijke theologie, die door toedoen der kritiek zelfs eene geheel *andere methode* heeft gekregen, zoo gaat het met de schriftuitlegging; deze is door de kritiek onafhankelijk geworden van de dogmatiek (bl. 22—23). — Een tijdperk van kritiek is, als dat van iedere diktatuur, uit den aard der zaak een tijdperk van *overgang*. Het behoort tot de bestemming der kritiek om af te breken (bl. 24). — Verder hooren we nog van de kritiek gewagen als „de kritische
„beweging, waarin onze tijd werd medegesleept" (bl. 30).

We ontkennen geenszins, dat de kritiek, hetzij philologiesch, hetzij historiesch, een grooten invloed kan uitoefenen. Alle dingen hangen zamen en vormen een geheel, bij gevolg ook onze wetenschappen van die dingen. Maar juist daarom heeft iedere wetenschap haren rang, hare plaats, en neemt die eener andere niet in. Wat zonderlinge kritiek, die zulk eene heerschappij oefent! Zij is

slechts eene zeer ondergeschikte, eene subsidiaire, hulpverleenende wetenschap en zal een diktatuur hebben, zooals zelfs oud-Rome er geen gehad heeft. Want de heer Harting bedriegt zich als hij diktatuur een tijdperk van *overgang* acht in de beteekenis van *verandering* of overgang uit eenen toestand in eenen anderen verschillenden. De Romeinsche dictators hadden *behoud* ten tijde des gevaars, geene verandering ten doel, vooral niet van de Romeinsche staatsregeling en wetten, terwijl deze kritiek zelfs aan de dogmatiek eene geheel andere methode geeft! Is dat de taak der kritiek?

Niet minder bevreemdend is de vijandige gezindheid der kritiek tegen „*het uitwendig gezag*". Zij, die slechts ten behoeve van een of ander uitwendig gezag werkzaam is, van dit of dat feit, van dit of dat geschrift, enz., zou ophouden te bestaan, indien zij ophield uitwendig gezag aan te nemen. En toch zij zou *als heerschende rigting* verkondigen, dat alle uitwendig gezag, welk ook, moet verworpen worden! Dat heeft geen zin.

Aan de kritiek wordt de „*bestemming* toegeschreven „*om af te breken*". Wat afschuwelijke bestemming! De kritiek, als wetenschap, heeft eigenlijk noch vernietiging, noch voortbrenging, maar behoud, zuivering, en zoowel bevestiging van het echte, als veroordeeling van het onechte en valsche ten doel. Wat mag dan onder *kritiek* te verstaan zijn? Zou het slechts in den zeer algemeenen zin van *beoordeeling* of onderscheiding moeten genomen worden, overeenkomstig het Grieksche woord κρίνω, waarvan kritiek is afgeleid? In dat geval zou kritiek zooveel als beoordeeling van alle mogelijke zaken, of geest van beoordeeling zijn. Maar ook in dien zin kan men niet zeggen, dat kritiek afbreken tot bestemming heeft. Moge er in

't werk van menschen altijd iets berispelijks zijn, geen criticus, over welk soort van zaken ook, zal beweren, dat hij slechts ten doel heeft af te keuren, te misprijzen en wat er al verder onder afbreken kan verstaan worden.

Het wonderlijkst klinkt „*het kritisch bewustzijn van „onzen tegenwoordigen tijd*". Wat dat zij, is niet te verstaan, zoolang men aan *kritiek* eene of andere gebruikelijke beteekenis hecht. Niet veel duidelijker is „*kritische beweging*, waardoor onze tijd wordt medegesleept", of zelfs „*tijdperk van kritiek*".

Wie lust had te spotten, zou met die *kritische beweging*, dien *kritischen tijd* en het *kritiesch bewustzijn* een aardig spel kunnen drijven. Zeggen we liever het woord van het raadsel: want de heer Harting drukt zich, zoo sprekend, geheel overeenkomstig den tijdgeest uit.

De philosophie van Kant droeg het eerst den naam van *kritische* philosophie of *criticisme*, en verraadde reeds daardoor hare valsche, door en door sophistische natuur [1]).

Niet beter dan door dat *criticisme* en diens ontwikkeling kan men de door den heer Harting gebezigde uitdrukkingen en het heerschende rationalisme begrijpen, 'twelk hij, met het *kritiek* te noemen, uitnemend goed heeft gekenschetst.

't Zou ons intusschen geenszins verwonderen, indien een of andere exegeet er over glimlachte, dat wij de hedendaagsche bijbelkritiek in verband brengen met het criticisme van Kant. Op onze beurt zouden wij hem oplettend maken, dat hier gesproken wordt van *kritiesch*

---

1) Want naar eene of andere harer functiën kan de omvattendste der wetenschappen niet genoemd worden, tenzij men eene harer onderdeelen bedoele of haar als éénzijdig wil kenmerken.

tijdperk, *kritiesch bewustzijn*, *kritische rigting des tijds*, alzoo van zekere kritiek, tot welke de *hedendaagsche* bijbelkritiek, al strekt zij zich tot comma's en punten uit, toch als een onderdeel behoort.

Alvorens de rede ter nasporing van de waarheid aan te wenden, besloot Kant eerst eens grondig te onderzoeken, in hoeverre de rede of de mensch in staat was de waarheid te kennen, derhalve 's menschen kenvermogens van alle kanten te onderscheiden, te beoordeelen, in 't kort te *kritiseren*.

Velen hebben daar veel mede gelagchen, Kant vergelijkende met iemand die voor en aleer hij te water ging, wilde leeren zwemmen. Voorzeker was dat niet ten onregte; want in dat onderzoek naar 'tgeen de rede vermogt of niet vermogt, werd juist het moeijelijkste reeds aan de rede ter beslissing gegeven; echter had men in plaats van den spot te drijven, beter gedaan, met bij zulk eene gemakkelijk te maken opmerking niet te blijven staan en te letten, hoe alle onchristelijke philosophie hetzelfde doet.

Wat zocht, wat wilde Kant? Hij wilde de rede door de rede *bewijzen*, hij wilde zijn Ik *a priori* kennen door zijn Ik, zich buiten en boven zich zelven plaatsen, om zich zelven te *beoordeelen*, alzoo zijn Ik aan zich zelven, bij gevolg aan alles doen voorafgaan, het maken tot een *absoluut prius*, tot God!

De uitkomst van zijn onderzoek was, dat het van hem gestelde *goddelijk*, zich zelf kritiserend Ik in *twee* Ikheden verdeeld werd: in een theoretiesch of *denkend* Ik, 'twelk allerlei *vormen* had, waarnaar het de dingen beoordeelde, zoodat er, wel beschouwd, voor dat Ik niets dan *vormen* bestonden; en in een praktiesch of *willend* Ik, dat integendeel zonder *dergelijke* vormen was, maar de eigenlijke *substantie*, de *realiteit* waarnam.

Dat *criticisme* (onbewust Pantheïsme, waartoe het zich noodzakelijk ontwikkelen moest) [1]) bragt al aanstonds dien geest voort welken de heer Harting aan onzen tijd toeschrijft in zoover hij dien *kritiesch* noemt. Het *pantheïstiesch formalisme* werd door Kant niet alleen toegepast op de wetenschap, op den Staat (in 't constitutionalisme), op de gansche geschiedenis, in welke hij den eeuwigen vrede en wereldburgerij wilde doen heerschen door middel van congressen, handelstraktaten en industrie, maar ook op de godsdienst en de schriftuur, wier eigenlijke zin volgens hem niet hooger ging dan *pantheïstische moreel*, en aan welke hij het eerst die *mystische* verklaring gaf welke door Strausz werd vervolmaakt. Wij weten het, reeds Semler, Eichhorn en vele andere exegeten hadden sommige plaatsen en zelfs geheele boeken der schriftuur voor fabel en mythe verklaard; het idee van fabel of mythe o ja, is oud; 't is lang geleden dat een Lokman of een Esopus leefde. Maar Kant was de eerste die *a priori*, die op grond van *een systeem* de groote waarheden des Christendoms: den val van Adam, de erfzonde, Christus, de verlossing, enz. leerde beschouwen als noodzakelijk door den menschelijken geest voortgebragte *vormen* of *personificatiën*. Hetgeen Strausz deed was nadere toepassing van de nadere ontwikkeling derzelfde idealistische rigting.

---

1) Om de volgende redenen, die wij slechts zullen opnoemen: 1. omdat het uitging van een *absoluut Ik*; 2. omdat de methode geheel idealistiesch was en aan den geest niet dan vormen liet; 3. omdat het denken en willen verwarde in het praktiesch *Ik*, en daaraan Gode gelijk de waarneming der *zelfstandigheid* toeschreef; 4. omdat het de Stoïcijnsche, dat is pantheïstische zedeleer verkondigde en derhalve godsdienst met eigenlijke zedeleer verwarde; 5. om de theorie over het kunstschoon, die geen anderen dan pantheïstischen zin toeliet.

Want dat criticisme van Kant verkreeg eerst algemeenen en doordringenden invloed, toen het zich vestigde als Pantheïsme, als *absolute kritiek*, en het kritiseren of oordeelen, oneindig geworden, niet slechts oordeelen, maar a priori voortbrengen, baren, scheppen was.

Die overgang of ontwikkeling tot Pantheïsme geschiedde (de Hegelianen zelven bekennen het) door het idee der kunst, gelijk Kant het had voorgesteld in zijn „*Kritiek der oordeelskracht*"; een titel, die reeds zekere *absolute* kritiek doet veronderstellen, dewijl *oordeel* hetzelfde is als *krisis* of kritiek, en er dus *eene kritiek der kritiek* wordt aangekondigd.

Hij had namelijk het doel der *absolute* wetenschap niet bereikt, niet het Woord gevonden, dat even *levend* als *vormelijk*, even *actief en reëel* als *één en intelligibel*, *de substantiële waarheid* doet kennen en genieten.

Hij had bewust of onbewust een absoluut, een oneindig *Ik* gesteld door van zijn *Ik* uit te gaan als oorzaak van zich zelven. Dienovereenkomstig had hij oneindige, tot in de substantie en het leven dringende kennis gezocht, kennis die de waarheid *genieten* doet; want eigenlijk waarneming van substantie en leven is *genot*. En het tegendeel had hij gevonden. Zijn krisis was niet een *onderscheidend oordeel* meer, maar was scheiding, was verscheuring en dood. Zijn theoretiesch *Ik* gaf slechts *vorm*, volstrekt dooden vorm, die laatstaan *zelfstandigheid* te doen grijpen, niet eens op objectieve werkelijkheid verwees. Zijn praktiesch Ik gaf, ja waarneming der *zelfstandigheid des levens*, maar zonder *vorm*, zonder begrip, naauwlijks dierlijke sensatie. Alzoo werd het vormelijke, het intelligibele *ééne* nog meer, of liever geheel van het *levende*, *actieve zelfstandige* gescheiden. 't Was juist het tegenovergestelde van 'tgeen de minnende geest zoekt: vereeniging van beiden: *doel*!

De kunst zou dan geven, wat noch het theoretiesch *Ik* noch het praktiesch *Ik* gegeven had: levend Woord! genot der zelfstandigheid! kennen of oordeelen zoo werkelijk, dat het de vruchtbaarheid van het zich onderscheidend leven zelve was?

Inderdaad de kunst zoekt niet alleen het oneindige, en dus gelijk de wetenschap het *ééne* of *vormelijke* met het *causale* of *werkelijke* te vereenen, maar wil het doen genieten. De voorstelling, de uitdrukking, het woord der kunst is nabootsing van 't levend Woord. Men schrijft haar daarom toe al wat goddelijk is: zij *schept*, zij doet *mirakelen*, zij *openbaart* en brengt den hemel om zich voort. Maar dat is geen ernst, dat is niet gemeend, dat is spel. En ziedaar juist het schrikkelijke: dat zoogenaamd goddelijke werd voor ernst genomen, de mensch beschouwd als schepper, de wereld als zijn product, en reeds hier kunnen we het tastbaar maken, hoe er een *kritische* tijd moest ontstaan. Wat toch is het meest aan kritiek, of vrije beoordeeling des menschen ondergeschikte stoffe? Het meest *menschelijke* werk. En wat is het meest menschelijke werk? Het *kunststuk*, de kunst. Welaan, alles wilde men tot *kunststuk* maken: de wetenschap, de maatschappij, de geschiedenis, de geheele stoffelijke en zedelijke wereld, de godsdienst, de openbaring, het Christendom! We vragen, of dat geen kritische eeuw moest worden, en of de heer Harting, getuigende dat ons tijdperk een *kritiesch tijdperk*, het bewustzijn dezer dagen een *kritiesch bewustzijn* en de beweging die ons medesleept eene *kritische beweging* is, niet daardoor bevestigt wat hij van eene andere zijde ontkent, dat het rationalisme dezer dagen in den grond niet verschilt van het Pantheïsme, hetwelk vermeende „*de waarheid voort te brengen*"?

We zullen het evenwel nog duidelijker maken door de drie hoedanigheden waardoor de kunst zich, onder het hier besproken opzigt, kenmerkt: 1. hare *vrije werkzaamheid*; 2. haar *product*, en 3. haar *doel*.

1. Waarlijk de kunst is verheven! Zij is nabootsing van God, en indien men van de schepping Gods geen betere reden weet te geven, dan Gods vrije liefde, kan men iets dergelijks zeggen van de kunst. Zij is vrij, zij is absoluut vrij, zij schept omdat zij wil en gelijk zij wil, zij bouwt haren tempel geheel naar haar believen, en de wetten die zij volgt, dwingen haar niet, zoo min als de wetten door God gevolgd, Hem dwingen; want gelijk God, volgt zij de wetten harer eigen natuur. Wee! echter, wanneer wij het *kunstschoon* verwarren met het oneindig *schoon* zelf, 'twelk van *waarheid* en *goedheid* niet verschilt; dan wordt de kunst met wetenschap en deugd vereenzelvigd, ja met de daad Gods zelven; want de kunst, verhevener dan bloot *redelijke* wetenschap of natuurlijke deugd, zoekt het bovennatuurlijke, zoekt God zelven in het eindige te genieten, poogt niet te doen begrijpen, maar te doen aanschouwen, te zien. Waarom dan is het den mensch geoorloofd zich, om dus te spreken, aan te stellen als een scheppenden God en werelden te maken naar zijn believen? Omdat het rijk der kunst niet is het rijk der waarheid noch der goedheid en deugd. Zoo min wetenschap deugd is en het goede zoekt, en zoo min deugd uit is op het ware of wetenschap is, maar ieder haar onmiddellijk eigen doel heeft: de wetenschap het *ware*, de deugd het *goede*, evenzoo heeft de kunst noch het ware, noch het goede, maar het *schoon* tot object. En dat schoone is niet het objectieve schoon zelf, 'twelk God is, en hetzelfde als waarheid en goedheid, maar het

aan den mensch geassimileerde schoon, het vermenschelijkte schoon, dat *als zoodanig* noch realiteit heeft als de waarheid, noch zedelijkheid als de deugd. De kunst stoort zich in haar spel naauwelijks aan het *mogelijke*, laatstaan aan het reële of werkelijke; en het *kunstschoon* is zoo min zedelijk goed of kwaad, als eene bloot logische gevolgtrekking, of een vierkant of een cirkel. De kunst is dus vrij, absoluut vrij als een *spel*, en begaat geene eigenlijke zonde wanneer zij hare wetten overtreedt, om de eenvoudige reden, dat hare wetten noch die der waarheid noch die der deugd zijn. Maar zoodra wordt dat spel niet voor ernst genomen, gelijk het Pantheïsme, subjectief en objectief verwarrend, wel doen moet — of de mensch wordt inderdaad Gode gelijk gesteld, wordt schepper, bestierder aller dingen. Gelijk in de pantheïstische of Protestantsche moreel, doet hij het goede niet, omdat het hem geboden wordt, maar puur omdat hij 't wil; hij oefent dan geene deugd, want God kan als God niet *deugdzaam* zijn; hij is absoluut vrij, en het hangt dan van zijnen wil en bepaling af niet alleen, hoe zijn huis of hut, maar hoe de maatschappij moet gebouwd worden, en aan zijne *a priori-tische kritiek* is de geheele zedelijke en physische wereld onderworpen. Hij is geen *dichter*, maar *maker*, ποιητής.

2. De kunst zoekt niet de zaak maar de *gelijkenis*, het beeld der zaak, *non res sed similitudines rerum.* Haar *product* is beeld, is afbeelding; en van dien kant is zij minder dan de wetenschap, die in ernst de zaak, het *reële* wil weten en zich niet ophoudt met verdichtselen, is zij eene onschuldige bedriegerij, een spel. Maar van eene andere zijde is de kunst meer dan wetenschap, dewijl zij in het *beeld* de oneindige realiteit niet slechts wil doen kennen, maar aanschouwen, maar zien, maar genieten!

God heeft een Woord, zoo levend en substantiëel, dat het *persoon* zijnde, het diepste des levens kan mededeelen. Welk genot! de waarheid, de liefde in *persoonlijk leven* te gevoelen! O dat wil de kunstenaar! zoekt daarom overal de algemeen gedachte waarheid te maken tot persoon, en den persoon tot waarheid, zoekt naar een levend woord of uitdrukking, dat even *reëel* als *vormelijk*, even *actief* als *één* of intelligibel is. Intusschen slechts eindig zijnde, is hij wel genoodzaakt op *twee* wijzen het waarlijk levend Woord na te bootsen. Wanneer is de schilderij schoon? Als het beeld eene zoo *krachtige* voorstelling of woord is, dat het schijnt te leven, en wij geene schilderij maar de nagebootste zaak zelve meenen te zien. Daar echter is de ware kunst niet mede tevreden, zij heeft nog eene andere wijze van de *eenheid* en *causaliteit*, van 't *vormelijke* met het *actieve* te vereenen, en haar beeldend woord te maken tot een woord dat leeft Zij brengt het oneindig ideaal voor den geest, hetwelk ten laatste bestaat in de eenheid van *het ééne en actieve.* Wij zeggen *ten laatste*; want dat principe heerscht in duizendmaal duizend analogiën, die niet allen even gemakkelijk zijn aan te toonen als in het voorbeeld van zoo volkomen *eenheid* der waarheid, dat zij de *activiteit* heeft van persoon, of als in dat van een schilderij of gedicht, waarin zoo volkomen *éénheid* of *orde* heerscht, dat te gelijk volkomen *activiteit* der vrijheid en haar spel zich vertoonen [1]). Dan helaas,

1) Wij geven slechts de oorspronkelijke tweevoudigheid, de hoofdverdeeling van het eindige op. Men zoude, om alle afleidingen zaam te vatten, kunnen zeggen: dat men in 't ideale overal de *tweeheid* tot *een* zoekt te maken, zonder de *onderscheiding* der orde weg te nemen. De Apollo der Belvedere is ja een man; maar welke? Zeer duidelijk zijn in dat schoone beeld ook de vrouwelijke vormen. Hetzelfde is veelal te zien in 't beeld eens Engels.

dat betooverende der kunst wordt afschuwelijk en vervult ons met afgrijzen, wanneer het genomen wordt als ernst, wanneer de kunst niet beschouwd wordt als met de *gelijkenis* tevreden, maar als wilde en konde zij waarachtig het levende Woord voortbrengen, zij de *waarheid baren*! Neen, dat wil de ware kunstenaar niet, hij wil in den mensch de natuur *afbeelden*, niet de natuur zelve voortbrengen of te aanschouwen geven; en evenmin als het *kunst-mirakel* een waar mirakel is, is het kunstbedrog een waar bedrog, zoo zelfs dat wanneer de nabootsing of al te ideaal of al te levendig is, de kunst hare bekoorlijkheid verliest. Tot haar fijnst genot behoort het gevoel der overwonnen moeijelijkheid, en dat het toch kunst, menschelijke kunst is wat we zien of hooren.

3. Eindelijk is het doel der kunst, is de mensch zelf, is genot geen pligt, geen zedelijk of godsdienstig *goed*. Wij spreken van de kunst *als zoodanig*, gelijk men van de wetenschap *als zoodanig* zou moeten zeggen, dat zij de kennis der waarheid, niet het goede heeft tot eigen doel: waarbij echter niets belet, dat de kunst haar verder doel zoekt in de eer van God en het heil des naasten. Zij vindt, gelijk alles wat men voor God doet, juist daarin hare maat en hare volmaking. Het geloof ontleent aan de wetenschap hare vormen, maar daarom is wetenschap nog geen geloof, en 't is zelf mogelijk de waarheid in te zien des geloofs, en niet te gelooven. Evenzoo leent de kunst hare vormen aan de eeredienst, maar wordt zij het nimmer. Het schoone treurspel is nabootsing van het Offer en daarom treft het en doet het ons schreijen. Desniettemin is die ernst geen ernst, is het een *spel*, *qui* „pour „nous divertir nous fait verser des larmes", en zijn die tranen hemelsbreed verschillend van degenen, die we bij

dat Offer zelf storten om onze zonden en Gods oneindige liefde [1]). Ware het ernst, voorzeker de mensch zou zoo zich zelven niet mogen zoeken, en God en goddelijke waarheid aan zich dienstbaar maken; maar we hebben het reeds gezegd, het is niet het objectieve schoon zelf, maar het kunstschoon, niet de *Godmensch*, maar een *vermenschelijkte God*, die het objectief doel is der kunst als kunst; en 't ware even dwaas haar zulks tot misdaad aan te rekenen, als aan kaartspelers te zeggen, dat zij egoisten en oproermakers zijn, omdat ze, gelijk in alle spel, ieder de eerste en koning willen wezen.

Heden intusschen daar de kunstgeest zulk eene heerschappij over de wereld voert, wil ieder werkelijk koning zijn, heerscht het vervaarlijkst egoisme, poogt men deze aarde tot eenen hemel te herscheppen en is men er zelfs toe gekomen van te zeggen: het Christendom maakt den mensch ongelukkig, dewijl het hem opoffert aan een buiten deze wereld gelegen doel.

Het is hier de plaats nog niet om in 't voorgaande de type aan te toonen van 't heerschend Pantheïsme en uit te leggen wat de mensch eigenlijk zoekt. Vergenoegen we ons met hetgeen in den eersten opslag duidelijk is, dat hij Gode wil gelijk zijn, dat hij naar eene alles te

---

1) Niettemin geven de tranen bij de *nabootsing* geschreid, 's menschen goede natuur te kennen. In 't geheel toont ieder spel 's menschen natuur aan, omdat hij daarin zich zelven zoekt. Het openbare spel of de kunst toont daarom meer dan godsdienst of wetenschap, het verschillend karakter aan der volken. Wij hebben hier tevens de reden waarom het orthodox Protestantisme der kunst zoo vijandig was. en er een theologische twist ontstond, of men zich vermaken mogt. Want in vermaak zoekt de mensch zich als *eindige* individualiteit, die door het Protestantisme werd verworpen.

bovengaande *krisis* der *substantie* zoekt, hij een oordeel, een vruchtbaar *Oor-deel* in zich wil uitspreken, gelijk aan 't oneindig model van alle oordeel: de onderscheiding van God den Vader en God den Zoon.

Vandaar dat alom gezocht en nergens te vinden *a priori*, waardoor de menschelijke geest heden als door eenen helschen droom wordt gekweld en omgedreven, het oververstand in de staatsvergaderingen en in de schoolboekjes der kinderen. IK BEN IK, dat was de krisis, dat het oordeel waarin het criticisme tot begrip van zich zelve kwam; het vreeselijk woord van het raadsel dezer tijden. Daarmede was gezegd: „Ik spreek het oorspronkelijk oordeel „uit, het Oor-deel dat noch enkel in *vergelijking*, noch „in *verbinding* bestaat, maar levend *baren* is. *Ik* ben *Va-* „*der*, Alvader, want het *Woord* dat ik spreek omvat het „al, en is niet bloot beeld of gelijkende *vorm*, neen het „is leven, het is daad, is persoonlijke gelijkenis, is voort- „gebragt *Ik*, is *Zoon*; en alhoewel in mij het *Ik* zich „van het *Ik* onderscheidt, zijn zij, elkander in zich ge- „voelend, toch volstrekt één *Ik*, pure *Geest*. Meer dan „dan dat bestaat er niet; en Ik ben dat alleen!" — De wijsgeer die dit het eerst verkondigde, verviel, en 't is geen wonder, in zekere duizeling en vertwijfeling des geestes, en niemand weet, wat hij ten laatste dacht of niet dacht. Maar niemand ook is verder gegaan of kon verder gaan dan hij, en van toen af breidde de dwaling als uit dit middelpunt hare toovercirkelen steeds verder naar alle zijden uit, om voortgaande met de rigting der geesten, waaruit zij zelve geboren was, den geheelen stroom der geschiedenis zoo mogelijk te vermeesteren. 't Is onmiskenbaar: de wereld gaat weder denzelfden gang ten verderve, waaruit het Christendom haar gered heeft. Het mensch-

dom, zich zelve zoekend, en de overlevering verachtend of zelfs vergetend, verviel in afgoderij. Maar hoemeer het door behoefte aan den oneindigen God gedreven werd, en de voldoening daarvan in zich zelf bleef zoeken, te meer maakte het God aan zich zelve gelijk. De afgoderij was eene steeds toenemende vermenschelijking van God, waardoor ze meer en meer overging in kunst en poëzij. Eindelijk kwamen de philosophen die dat uitleiden, die de godsdienst en de geheele wereld verklaarden voor poëzij, voor mythe van de waarheid, blootgelegd in hunne systemen, welke zelven ook niet anders waren dan abstracte of in abstractie overgezette dichtstukken. Dus en niet anders is de gang der dwaling sinds het begin der zestiende eeuw. De overlevering en 't gezag Gods verwerpend, zocht men God en Christus slechts in zich zelve, maakte niet een houten beeld, maar desniettemin eene vermenschelijkte gelijkenis van het Christendom in zijne gedachte of verbeelding, waarbij de vermenschelijking steeds moest toenemen, en werkelijk toenam. Want de oude leeringen, afschuwelijk als de Indiaansche godheden, waren niet meer te verdragen. En daar toch de behoefte aan het hoogere bleef, kon de gewone menschelijkheid ook niet voldoen, en eindigde het Protestantisme in een schoone *mythe*, waarvan de eigenlijke zin en waarheid, naar het beweren der philosophie, te vinden was in haar systeem, dat inderdaad zelf slechts verdichtsel, slechts poëzij was over eenen zeer poëtischen God, die spelend met zijne gedachten en verbeeldingen, een schimmenwereld voortbrengt, om tot bewustzijn te komen, dat Hij alles is en — niets!

Diezelfde geest waarmede het Protestantisme voortgaat, vertoont zich alom. De mensch treedt op als de groote kunstenaar der dingen; hij meent waarlijk te kunnen schep-

pen Hij schept de maatschappij, schept de geschiedenis, schept wat bij uitstek maatschappij en geschiedenis is: de openbaring, de godsdienst, de Kerk! Wat eenmaal God gesproken had, dat zegt thans hij zelf: laat ons den mensch maken naar ons beeld en gelijkenis.

Even groot als de razernij om zich zelven boven zich zelven te verheffen, waardoor het „*a priori*" tot in schoolboekjes heerscht, is die om te splitsen, te verdeelen, en hetzij in de wetenschap, hetzij in de praktijk, het oordeel weder in andere oordeelen uitéén te zetten, als konde men daardoor de substantie bereiken en leven voortbrengen. Men kan de staatsregelingen dichtstukken heeten, omdat zij, a priori gemaakt, de werkelijkheid opofferen aan zeker ideaal; maar verdienen ze minder den naam van groote kritische systemen, waarin slechts door abstractie verkregen deelen en onderdeelen tegenover elkander staan, middelerwijl het levend organisme der natuur wordt miskend? Het zotte geestdoodende woord van „balans van magten" alleen toont genoegzaam aan, dat men de ééne en ondeelbare magt meent te verdeelen, als konde men door abstract oordeel de zelfstandigheid bereiken en leven voortbrengen. Tot in de wetenschap of kennis der natuur, die bijzonder afhangt van *ondervinding*, en bijzonder vijandig moet zijn aan a prioristische abstractie, vertoont zich een soort van pantheïstische romantiek. Men heeft de systemen van een Buffon en La Place over de wording der wereld „*Romans physiques*" genoemd; wat er thans voor Gods scheppende hand wordt in de plaats gesteld is waarlijk niet minder pantheïstische poëzij! Hoe duidelijk is de verwarring van het bloot *algemeene* en *abstracte* met het *oneindige*, wanneer men de stoffelijke wereld regt verheven, regt goddelijk meent te maken, met aan haar

eene niet te bepalen uitgestrektheid toe te schrijven. Alsof de schoonheid en grootheid der dingen niet juist in hunne bepaaldheid of *éénheid* bestond, en daardoor het minste insekt dat leeft en voelt, niet verhevener was dan duizendmaal duizend zonnen. Dat de stof onbepaalder is dan de geest, is haar gebrek, niet hare volkomenheid, en indien zij volstrekt onbepaald was, zou zij niet bestaan, zou zij de pantheïstische God, het Niet zijn. Maar men beschouwt dat stof als abstracten geest, als algemeenheid; gelijk in de zedelijke orde van den Staat de waarachtige individualiteit en vrije daad door algemeenheden wordt onderdrukt, zoo heeft men zelfs het onderscheid der zelfstandigheden geloochend. De chemie, soort van metaphysiek der natuurkunde, heeft waarlijk metaphysiek willen zijn, en domme geleerdheid van „*transsubstantiationis monstrum*" gesproken! Mogt intusschen de dwaling zich bij dat rijk des stofs en der verbeelding bepalen! Of er al dan niet een onbekend centrum zij, waarom de voor ons zigtbare hemel wentelt; en of alweder dat centrum er een ander hebbe, is eene regt kinderachtige vraag. Het centrum der zedelijke orde wordt er niet door beroerd of verzet. Maar in die orde inzonderheid, waar het tijdelijk en eeuwig geluk des menschen van afhangt, brengt de pantheïstische poëzij door hare verdichtselen de treurigste gevolgen voort; hare crisis, hare oordeelen zijn zoo vele tegenstrijdigheden, die vernietiging en dood in plaats van leven voortbrengen; en wien zij tot het al der dingen maakt, moet die denkbeeldige grootheid vreeselijk duur bekoopen. Het gaat hem als den Reus Ymer, jammerlijk vermoord en vanéengescheurd, om den hemel uit te maken met zijn schedel, de aarde met zijn vleesch en de zee met zijn bloed.

BERENGARIUS VAN TOURS.

XII.

SCHRIFTELIJKE STRIJD TUSSCHEN LANFRANK EN BERENGARIUS.

In ons vorig artikel deelden wij de briefwisseling mede, welke, vermoedelijk omstreeks het jaar 1066, tusschen Berengarius en zijnen bisschop Eusebius Bruno plaats had. Berengarius, zagen wij, had vergunning verzocht tot het houden van een openlijk dispuut over de Eucharistie; maar zij was hem door Eusebius geweigerd op grond dat „aan dit geschil reeds driemalen in de provincie een „einde gemaakt en het ten vierden male door een concilie „van den Apostolischen Stoel volkomen beslist was". Het is zeer mogelijk, dat juist deze woorden Berengarius op het denkbeeld bragten, om openlijk het gezag van bedoeld concilie aan te randen en het geloofsformulier te bestrijden, hetwelk hij op last van dat concilie onderteekend en bezworen had; zeker althans, dunkt ons, had hij zijn heftig geschrift tegen Rome en het concilie van 1059 nog niet vervaardigd, toen Eusebius Bruno zich zoo kort en eenvoudig op de verklaring van dat concilie als op eene alles afdoende uitspraak beriep.

Dit geschrift van Berengarius bestaat niet meer in zijn geheel [1]); maar Lanfrank, die er ook in was aangevallen,

1) Volgens Lessing, S. 30, moet een handschrift van dit werk

heeft het beantwoord, zijn antwoord bij wijze van zamenspraak ingerigt en er ons daardoor eenige uittreksels van bewaard. Van dat antwoord moeten wij thans een vlugtig overzigt geven.

I. Berengarius had zijnen lezers op de volgende wijze het door hem bezworen formulier voorgesteld: „Het ge„schrift van den Bourgondiër Humbertus, dien zij te Rome „kardinaal-bisschop gemaakt hadden, hetwelk hij, zooals „onder blijken zal, tegen de Katholieke waarheid schreef, „opdat Berengarius gedwongen zou worden de dwaling „van dien allerdomsten Bourgondiër te belijden: *Ik doem „elke ketterij en vooral die, welke poogt te bewijzen, dat „het brood en de wijn na de konsekratie slechts een sakra„ment en niet het waarachtig ligchaam en bloed van „Christus zijn.*"

Duidelijk ontwaart men hier de poging, om zooveel mogelijk zijne herroeping en afzwering voor zijne lezers verborgen te houden; daarom toch noemt hij het formulier „het geschrift van Humbertus"; daarom ook verzweeg hij de eerste woorden van het formulier, welke op hem zelven betrekking hadden en aldus luidden: „*Ik Berengarius, „onwaardige diaken der H. Mauritius-kerk van Angers,*

---

in de koninklijke bibliotheek van Parijs te vinden, of althans daar geweest zijn. Is dit werkelijk zoo, dan betreuren wij het met hem, dat men hetzelve niet in druk heeft uitgegeven. Maar wanneer die geleerde verder vraagt: „Waarom hebben Martene, „Mabillon en huns gelijken zulks niet gedaan, die *zooveel onnut „tuig* uit handschriften aan het licht gebragt hebben?" — dan moeten wij ook Lessing's partijdigheid betreuren; aldus den verdienstelijken arbeid dier Benediktijnen te miskennen, aan wie de wetenschap zooveel te danken heeft en die zoovele geschriften ook van en over Berengarius openbaar hebben gemaakt, waarlijk dat is al te grof.

„doem elke ketterij en vooral die, *welke mij tot hiertoe „is ten laste gelegd.*" Lanfrank verweet hem in zijn antwoord die onopregtheid, verdedigde de nagedachtenis van den kardinaal Humbertus, die hier zoo bitter was aangevallen en vond daarbij gelegenheid, om vele bijzonderheden betrekkelijk de verschillende veroordeelingen van Berengarius mede te deelen: de vijf eerste hoofdstukken van zijn werk zijn daarom een hoofdbron voor de geschiedenis van Berengarius.

Deze laatste had de volgende opwerping gemaakt tegen het hem voorgeschreven formulier. „Evenals Goliath", schreef hij, „is Humbertus door zijn eigen zwaard ver„slagen; want, hoewel hij zich overtuigd hield, dat het „brood na de konsekratie niet meer bestaat, schreef hij „nogtans in het formulier: *het brood en de wijn* ZIJN *na de „konsekratie* ALLEEN *het waarachtig ligchaam en bloed „van Christus*, hetwelk juist het tegendeel te kennen geeft; „hij toch, die zegt: „*het brood is* het ligchaam", ontkent „niet, maar erkent het blijven bestaan van het brood".

Met deze opwerping blijft Lanfrank van zijn vijfde tot aan het negende hoofdstuk bezig. Voornamelijk verzet hij zich tegen de nieuwe vervalsching, welke Berengarius zich hier veroorlooft, door het woord ALLEEN in het formulier in te schuiven en daardoor de Katholieke leer verkeerd voor te stellen: want in het formulier stond uitdrukkelijk: „het brood en de wijn zijn na de konsekratie „*niet alleen* een sakrament, *maar ook* het ligchaam en „bloed van Christus". Hierdoor echter werd zijne aandacht wel wat te veel van het eigenlijke punt der opwerping afgeleid, waarop hij slechts zeer kort antwoordt: „Wij zijn gewoon", zegt hij, „aan sommige zaken de „namen dier dingen te geven, waaruit zij gemaakt zijn,

„hoewel zij die dingen niet meer zijn, daar zij tot eene „andere natuur zijn overgebragt". Tot bevestiging hiervan haalt hij dan een paar voorbeelden aan; hoe namelijk het kristal door den H. Augustinus *verharde sneeuw* genoemd werd, en hoe God in de H. Schrift tot Adam sprak: *„gij zijt aarde"*. Dit antwoord nu is wel goed; maar toch zouden wij in zijne plaats ook hebben aangetoond, dat de woorden zelven van het formulier: „het brood is *na de konsekratie* Christus' ligchaam" duidelijk eenen overgang, eene verandering van het brood te kennen geven, welke door de konsekratie geschiedt.

Van het negende tot het zestiende hoofdstuk bespreekt Lanfrank eenige teksten van kerkvaders (één van den H. Ambrosius, acht van den H. Augustinus), welke Berengarius ten gunste zijner ketterij had aangevoerd. Wij laten het hier bij deze bloote vermelding, wijl die teksten, één of twee uitgenomen, zelfs geenen *schijn* van moeijelijkheid baren en wij bovendien zoo aanstonds op de kerkvaders zullen terugkomen.

Met kracht en verontwaardiging bestraft hij vervolgens Berengarius over de vermetelheid, waarmede deze Rome had durven aanranden en den H. Stoel *eenen zetel van Satan* had genoemd; „iets", zegt Lanfrank, „wat nog „nimmer een ketter, een scheurmaker, een valsche Christen „had durven doen"; en wederlegt dan eindelijk in het zeventiende hoofdstuk deze opwerping van Berengarius: „Wie kan met zijne rede begrijpen, of zoodanig wonder „aannemen, dat het brood gebroken wordt in Christus' „ligchaam, hetwelk na de verrijzenis volkomen onbeder„felijk is en tot den jongsten dag in den hemel verblijft?"— Teregt berispt hij hem over het rationalistiesch standpunt, waarop hij zich door deze opwerping plaatst; „hoe het

„brood in vleesch en de wijn in bloed verandert", zegt hij, „dat tracht de regtvaardige, die uit het geloof leeft, „niet met zijne rede te begrijpen, maar hij gelooft, dat het „door goddelijke magt geschieden kan". Hij herinnert hem, hoe God tot versterking der zwakgeloovigen en tot beschaming der ketters somwijlen wonderen verrigt heeft, die de waarheid van dit H. Geheim bevestigden. Eindelijk verwijt hij hem nog, de Katholieke leer of niet te kennen, of valsch voor te stellen, want volgens haar wordt de Heer wel ontvangen en genuttigd op aarde, maar nogtans zóó, dat Hij ongeschonden en onbederfelijk in den hemel verblijft.

Hiermede eindigen de aanhalingen uit het geschrift van Berengarius, en Lanfrank besluit zijn werk door in de zes laatste hoofdstukken eene korte uiteenzetting te geven zoo van de Katholieke leer als van de ketterij.

„Wij gelooven," aldus beschrijft hij de Katholieke leer, „dat de stoffelijke zaken (*substantiae*), welke door de „priesterlijke bediening op de Tafel des Heeren door god- „delijke kracht geheiligd worden, — hoewel de gedaante „en sommige andere hoedanigheden dier zaken blijven „bestaan, opdat de geloovigen bij het ontvangen niet voor „het raauwe en bloedige terugschrikken en opdat zij grooter „belooning voor hun geloof verkrijgen zouden — op onuit- „sprekelijke, onbegrijpelijke en wondervolle wijze en door „de werking van Gods magt veranderd worden in het „wezen van 's Heeren ligchaam, terwijl nogtans dat lig- „chaam zelf in den hemel aan de regterhand des Vaders „is, onsterfelijk, ongeschonden, geheel, onbevlekt, onge- „kwetst; zoodat men in waarheid zeggen kan, dat wij „*hetzelfde*, en ook dat wij *niet hetzelfde* ligchaam nut- „tigen, dat uit eene Maagd geboren is: *hetzelfde*, wat

„het wezen betreft en de eigenaardigheid en kracht der „ware natuur, *niet hetzelfde*, als men let op de gedaante „van brood en wijn."

Deze leer nu staaft hij eerst door de woorden der instelling van het H. Sakrament uit de H. Schrift, vervolgens door onderscheidene teksten van de HH. Ambrosius, Augustinus, Leo en Gregorius, en eindelijk door een kort beroep op de wonderen, waardoor God zoowel in vroegere als latere tijden het geloof der Kerk bevestigd heeft. Daarna verklaart hij, in welken zin de Eucharistie somtijds door de kerkvaders eene *gelijkenis*, *gedaante*, *figuur*, *teeken*, *mysterie*, *sakrament* genoemd is en overeenkomstig de Katholieke leer genoemd kon worden: waardoor hij Berengarius wederlegt, die de kerkvaders juist om het gebruik dezer benamingen, als verdedigers zijner ketterij had voorgesteld. Ten laatste vermeldt hij nog de volgende opwerping van Berengarius: „Zoo het brood „veranderd wordt in 's Heeren ligchaam, dan moet of „het brood ten hemel worden opgenomen, waar dat lig„chaam is, of wel dat ligchaam moet uit den hemel op aarde „nederdalen; maar geen van beiden geschiedt, en bij ge„volg wordt het brood niet in het ligchaam veranderd." Zeer eenvoudig antwoordt Lanfrank, dat zulke menschelijke redeneringen niet te pas komen daar, waar er spraak is van een geheim, hetwelk men gelooven moet, en beroept zich tot bevestiging van dit antwoord op vele getuigenissen van de H. Schrift en de kerkvaders.

Tegenover de leer der Kerk beschrijft hij nu de ketterij met deze woorden: „Gij gelooft, dat het brood en de „wijn bij de konsekratie, wat hunne zelfstandigheid betreft, „onbewegelijk blijven, dat is: dat zij brood en wijn waren „vóór de konsekratie, en brood en wijn zijn na de kon-

„sekratie; dat zij daarom Christus' vleesch en bloed ge-
„noemd worden, dewijl zij in de Kerk ter gedachtenis van
„het gekruisigd vleesch en vergoten bloed gevierd worden:
„opdat wij, daardoor vermaand, altijd 's Heeren lijden ge-
„dachtig blijven en bij die herinnering ons vleesch met zijne
„zwakheden en begeerlijkheden zonder ophouden kruisigen."

Hoewel deze leer door al het voorgaande reeds genoeg wederlegd was, bestrijdt hij haar echter nog met een paar andere redenen. Vooreerst, indien zij waarheid was, dan zouden, tegen de klare woorden van den H. Ambrosius in, de sakramenten van het oude verbond die van het nieuwe ver overtreffen; want het manna, dat uit den hemel regende, en de offerdieren der Joden overtreffen zeker een klein stukje brood en een weinig wijn. Ten andere, hare onwaarheid blijkt uit de overeenstemming van Latijnen, Grieken, Armeniërs en alle Christenen van alle natiën in de leer der Kerk; want hiertegen in te brengen, gelijk Berengarius deed, dat de geheele Kerk in dwaling vervallen was, dat is in strijd met het uitdrukkelijk woord des Heeren, die beloofd heeft, bij zijne Kerk te zullen blijven tot aan het einde der eeuwen.

Ziedaar een kort verslag van Lanfrank's geschrift Het is altijd geprezen als een voortreffelijk werk, ook wat taal, stijl en duidelijkheid betreft. Wel is waar is het niet geschreven in dien zachten, gemoedelijken en vriendschappelijken toon, dien men in de brieven van Adelman, Hugo van Langres en Ascelinus vindt; van tijd tot tijd geeft hij toe aan het gevoel van verontwaardiging, dat hem tegen Berengarius bezielt. Maar laat dat gevoel zich niet zeer goed verklaren, ja wettigen zelfs, wanneer men bedenkt, dat hij streed tegen iemand, die, na trouwloos woord en eed geschonden te hebben, bleef volharden in

zijne poging om de eenheid der Kerk te verscheuren, door list en bedrog zijne ketterij trachtte te verspreiden, en zich verstoutte, om openlijk het door allen erkend gezag des Pausen aan te randen? Overigens ontkennen wij niet, dat er hier of daar wel iets op zijn geschrift valt aan te merken; enkele plaatsen van kerkvaders door hem aangehaald, bewijzen niet wat hij er uit wilde bewijzen; somwijlen is ook zijne redenering niet juist noch naauwkeurig; maar niettegenstaande die kleinere vlekken mogen wij nog altijd zijn werk een schoon monument van het Katholicisme noemen.

Ten slotte nu nog een enkel woord over de verschillende uitgaven van zijn geschrift. Joannes Sichardus vond er een handschrift van in eene bibliotheek van Trier en liet het daaruit voor de eerste maal afdrukken te Bazel in 1528. Volgens die uitgave werd het te Bazel tweemalen herdrukt, in het werk, Μικροπρεσβυτικον getiteld, van 1550 en in de *orthodoxographa theologiae sacrosanctae* van 1555; alsook tweemalen te Leuven in 1551 en 1561 onder de door Vlimmer bijeenverzamelde geschriften over de Eucharistie; en eindelijk in al de uitgaven (ééne uitgezonderd) der *Bibliotheca Patrum.* Een andere druk, waarin een bijvoegsel wordt aangetroffen, dat in voornoemde uitgaven niet staat en tot vele verkeerde gissingen aanleiding gaf, verscheen in 1540 te Rouaan volgens een door Franciscus Carreus of Quadratus gevonden handschrift; d'Achery, die het eerst dit werk in hoofdstukken verdeelde, en Giles behielden de lezing van dezen druk in hunne uitgaven van Lanfrank's werken van 1648, en 1844, en hetzelfde deden de uitgevers der *Maxima Bibliotheca Patrum* van 1677).

---

1) Men zie over deze uitgaven Lessing, S. 56—61 en Sudendorf, S. 39.

Het bijvoegsel hierboven bedoeld bevindt zich in het tweede hoofdstuk. Alle uitgevers deelen daar het geloofsformulier mede door Berengarius in 1059 onder Nikolaas II bezworen; maar de laatstgenoemden laten daarop het formulier volgen, hetwelk hij op last van Gregorius VII in 1079 moest bezweren. Dewijl Lanfrank zijn werk schreef vóór 1070, moet dit een bijvoegsel van lateren tijd zijn, zooals dan ook de meeste schrijvers geloofd hebben. d'Achery [1]) evenwel durfde gissen, dat Lanfrank wel vóór 1070 zijn werk tegen Berengarius schreef, maar nogtans zelf in lateren tijd dit formulier in zijn werk inlaschte; en Mabillon [2]) schonk aan deze gissing zijne goedkeuring. Nog verder gingen in het midden der vorige eeuw de schrijvers der *Histoire literaire de la France* [3]); Lanfrank zou zijn geheele werk eerst na de laatste herroeping van Berengarius, derhalve na 1079 vervaardigd, hem daardoor volkomen overtuigd en voor goed tot de Kerk teruggebragt hebben. Onwederlegbaar heeft Lessing [4]) het onhoudbare van beide gissingen aangetoond, hoewel, wij moeten het er bijvoegen, op een inderdaad ondragelijken toon. Maar veel minder nog zijn de volgende woorden van Stäudlin [5]) te verdragen: „Langen tijd", schrijft deze, „was het het „*algemeen* [!] gevoelen, dat Berengarius niet alleen Lan„frank niet beantwoordde, maar zelfs door diens werk „van de waarheid der Katholieke leer overtuigd werd:

---

1) d'Achery, *Opera B. Lanfranci*, praef. ad lectorem.

2) Mabillon, *Acta Sanctorum*, l. c. n. 57.

3) *Histoire literaire de la France*, Tom. VIII, pag. 279 (opgave van Lessing).

4) Lessing, S. 46—66.

5) Stäudlin, in praefatione ad Berengarium, *de sacra coena*, p. 12.

„eene overwinning, waarop *alle* aanhangers der trans-
„substantiatie-leer niet weinig roemden. Daar echter Beren-
„garius nog na Maart 1079 zijne ketterij verdedigde,
„zochten zij te bewijzen, dat Lanfrank in het laatst van
„1079 of in het begin van 1080 zijn boek geschreven
„heeft"; aan welke woorden hij dan in eene noot toevoegt:
„dit deden vooral de schrijvers der *Histoire Literaire*".
Mag men zoo, vragen wij, wat *alleen* deze schrijvers deden, op rekening van *alle* Katholieken stellen? want buiten hen heeft geen Katholiek, voor zoover wij weten, deze gissing aangegeven. Wat zou men zeggen, indien wij schreven: „Langen tijd was het het *algemeen* gevoelen
„der Protestanten, dat Berengarius in zijne ketterij ge-
„storven is. Daar hij echter in Februarij 1079 zijne
„ketterij openlijk herroepen heeft, zochten zij te bewijzen,
„dat Lanfrank zijn werk, in hetwelk hij Berengarius nog
„als eenen ketter behandelde, eerst na dien tijd geschreven
„heeft"? En nogtans zouden ook wij er in eene noot kunnen bijvoegen: „dit deden vooral Albertinus [1]) en
„Basnage [2]), de eerste honderd, en de tweede vijftig jaren
„vóór het bedoelde deel der *Histoire Literaire* in het licht
„verscheen."

Intusschen in den grond der zaak hebben Lessing en Stäudlin gelijk; Lanfrank schreef zijn werk vóór 1070, voor hij nog aartsbisschop van Kantelberg was; het is onnoodig daarvoor andere bewijzen aan te halen, dan het antwoord van Berengarius, waarin niet alleen Hildebrand

---

1) Albertinus, *de Eucharistiae Sacramento*, lib. III, pag. 953.

2) Basnage, *Histoire de l'Église*, pag. 1398. (Opgave van Reuter, l. c. pag. 72, die evenwel, wij willen dit aanteekenen, niet al te duidelijk zegt, wien hij daar citeert, Basnage of wel Larroque.)

nog als kardinaal voorkomt, maar Lanfrank zelf slechts als monnik en niet als primaat van Engeland behandeld wordt. Over dat antwoord willen wij nu in de tweede plaats spreken.

II. Het antwoord van Berengarius is zijn door Lessing gevonden werk *de sacra coena*, hetwelk door de uitgevers zijn *tweede boek tegen Lanfrank* genoemd wordt. Ook dit tweede geschrift is niet geheel bewaard gebleven, begin en slot ontbreken, en in het midden hebben eenige uitlatingen plaats: veel echter is er niet verloren gegaan.

Het begin van dit werk (pag. 25—123) bevat vele geschiedkundige bijzonderheden, vooral over de conciliën der Pausen Leo IX en Nikolaas II, waarin zijne leer veroordeeld werd. In hoeverre hij daar geloof verdient, behoeven wij niet op nieuw te onderzoeken, daar wij bij de behandeling dier conciliën zijne woorden niet alleen aangehaald, maar ook toegelicht hebben. In diezelfde eerste honderd bladzijden tracht hij tevens tot walgens toe zijne dwaze stelling te verdedigen, dat het door hem bezworen formulier zijne ketterij begunstigt, en dat uit de daarin voorkomende woorden: „*het brood is na de konse-*„*kratie 's Heeren ligchaam*" noodzakelijk volgt, dat het brood na de konsekratie blijft bestaan.

Hierop volgt een beroep op het gezag van den H. Ambrosius, welk beroep (pag. 123—256) de helft van zijn werk beslaat. Maar wij kunnen hem in al zijne redeneringen over dien kerkvader niet volgen, wijl hij alles dooreenmengt. De door hem aangehaalde plaatsen zijn ontleend aan het werk van Ambrosius *de Mysteriis*, aan het werk *de Sacramentis*, hetwelk hij, zoowel als Lanfrank en al zijne tijdgenooten, aan Ambrosius toeschreef (tegenwoordig

houdt men het vrij algemeen voor een werk van lateren tijd) en aan de verklaring van den brief van den H. Paulus aan de Hebreeuwen, welke zeker niet van Ambrosius is; zij worden echter door hem zonder eenige orde en allen door elkander aangevoerd: nu eens is hij bezig met eene plaats uit het achtste, dan weder uit het derde, dan weder uit het negende hoofdstuk *over de Mysteriën*, en daar midden tusschen in beroept hij zich even ordeloos op het derde, vierde of zesde boek *over de Sakramenten*; gestadig en tot vervelens toe herhaalt hij dezelfde teksten; nu eens beroept hij zich op woorden, die bij Ambrosius betrekking hebben op de *Eucharistie*, dan weder op plaatsen, waar Ambrosius over het *Doopsel* handelt; te midden van dat alles leest men van tijd tot tijd een gezegde van den H. Augustinus, eene verdediging der ketterij steunende op de rede, of een aanval tegen Lanfrank en de leer der Kerk; in een woord, men moet zich geweld aandoen, om dit gedeelte van zijn werk te lezen, maar er eenig geregeld verslag van te geven, is in ons oog eene onmogelijkheid.

Tot proeve, hoe hij met de woorden van Ambrosius omspringt, leze men het volgende. Hij schrijft pag. 134, 135): „Ambrosius had eerst gezegd: *gij moet tot het altaar „naderen, gij moet zien, wat gij vroeger niet zaagt.* Opdat „gij nu [gij Lanfrank] deze woorden niet in dien zin „zoudt verdraaijen, alsof de geloovige de zinnelijke voor- „werpen van brood en wijn op het altaar niet meer zoude „zien, daarom zegt Ambrosius verder: *met de oogen van „uw ligchaam zaagt gij ligchamelijke zaken, maar de zaken „der Sakramenten kondet gij met de oogen van uw hart „niet zien.* Als wilde hij zeggen: wil mijne woorden, „*gij moet zien wat gij vroeger niet zaagt*, niet verdraaijen,

„noch denken, dat ik gezegd heb, dat de voorwerpen „van brood en wijn, welke gij vroeger zaagt, na de „konsekratie niet meer aanwezig zijn, want toen ik „zeide, *gij moet zien wat gij vroeger niet zaagt*, be„doelde ik, *met de oogen van uw hart, met de oogen „des geloofs.*"

Wij gaan het zonderlinge dezer redenering voorbij en willen alleen de aangehaalde plaats van Ambrosius (of juister van den schrijver der verhandeling *over de Sakramenten*) vergelijken. Zij is genomen uit het derde boek en heeft geene betrekking op de *Eucharistie*, waarover eerst in het vierde boek gesproken wordt, maar op het *Doopsel*. „Gij moet zien", lezen wij daar, „wat gij „vroeger niet zaagt, namelijk [NB.] het geheim, dat gij „in het Evangelie gelezen, of zoo gij het niet gelezen „dan zeker gehoord hebt. De blindgeborene kwam tot „den Heer, om genezen te worden", enz. Hier volgt een kort verhaal, hoe de Heer de oogen van den blindgeborene met slijk bestreek en hoe deze eindelijk ziende werd en daarna gaat de schrijver aldus voort: „Beschouw „ook gij de oogen van uw hart. Met de oogen van uw „ligchaam zaagt gij ligchamelijke zaken, maar de zaken „der Sakramenten kondet gij met de oogen van uw hart „nog niet zien. Derhalve toen gij uwen naam hebt opge„geven [om gedoopt te worden], heeft hij slijk genomen „en daarmede uwe oogen bestreken. Wat beteekent dit? „*Opdat gij uwe zonde belijden, den toestand van uw ge„weten kennen en voor uwe misdrijven boete doen, dat is, „het lot van het menschelijk geslacht erkennen zoudt*". Zou Stäudlin deze woorden met de uitlegging van Berengarius vergeleken hebben, toen hij hem „een beteren „exegeet" noemde dan de scholastieken en hem prees

over „menige treffende verklaring van teksten der „H. Schrift of der kerkvaders" [1])?

Maar in plaats van meer dergelijke dwaze uitleggingen, deelen wij liever de schoone woorden van Ambrosius mede, reeds door Lanfrank tegen Berengarius aangevoerd en voorkomende in het werk *de Mysteriis*, eene onderrigting voor neofiefen, nieuwbekeerden of pasgedoopten. Na te hebben aangetoond, dat 's Heeren ligchaam, hetwelk wij in de Eucharistie ontvangen, het Joodsche Manna ver overtreft, legt hij de volgende vraag in den mond van zijnen nieuwbekeerde: „Ik zie iets anders; hoe verzekert gij mij „dat ik het ligchaam van Christus ontvang?" en geeft dan ten antwoord: „Laat ons aantoonen, *dat het niet „datgene is, wat de natuur gevormd*, maar wat de zegening „geheiligd heeft: en dat de kracht der zegening grooter „is dan die der natuur, *daar ook de natuur zelve door „de zegening veranderd wordt.* Moyses had eene roede in „zijne hand, wierp haar op den grond en zij werd eene „slang; daarna greep hij den staart der slang en zij keerde „tot de natuur eener roede terug". Meer dergelijke voorbeelden uit de H. Schrift haalt hij aan en besluit dan: „Indien menschelijke zegening zoo groote kracht had, „*dat zij de natuur veranderde*, wat zullen wij dan zeggen „van de goddelijke konsekratie zelve, *waar de eigene „woorden van den Heer onzen Zaligmaker werken*? Want „dit Sakrament dat gij ontvangt wordt door het woord „van Christus voltrokken. Indien het woord van Elias „kracht genoeg had, om het vuur uit den hemel te doen „dalen, zou dan het woord van Christus geen kracht ge„noeg bezitten, om het wezen der zaken te veranderen

---

1) Stäudlin, in praefatione ad Berengarium, *de sacra coena*, p. 22.

„(*ut species mutet elementorum*)? Van de schepping der „wereld staat geschreven: Hij sprak en zij zijn gemaakt, „Hij gebood en zij zijn geschapen; zou dan het woord „van Christus, dat uit niet heeft kunnen maken wat niet „bestond, *de bestaande zaken niet kunnen veranderen in „hetgeen zij niet waren*? (*sermo ergo Christi, qui potuit „ex nihilo facere quod non erat, non potest ea quae sunt „in id mutare, quod non erant*?) Maar waartoe al die „redeneringen. Laten wij ons op zijne eigene voorbeelden „beroepen en de waarheid van dit geheim door het voor- „beeld zijner menschwording bevestigen. Is de Heer Jesus „volgens den gewonen loop der natuur uit Maria gebo- „ren? Zeker niet; tegen de gewone orde der natuur heeft „eene Maagd gebaard. Maar ook dat ligchaam dat wij „voortbrengen (*quod conficimus*), is uit de Maagd. Wat „zoekt gij dan hier de gewone orde der natuur in Chris- „tus' ligchaam, daar de Heer Jesus zelf tegen die orde „uit eene Maagd geboren is [1])?"

Vooral om deze duidelijke woorden zien onze heden-daagsche Protestanten in den H. Ambrosius een der eerste en grootste voorstanders der Katholieke transsubstantiatie-leer [2]). Nogtans poogde Berengarius, wien ze waren tegengeworpen, ze in zijnen zin te verklaren! de ver-wardheid van zijn antwoord bevreemdt ons niet.

Na den H. Ambrosius moesten de twaalf teksten van den H. Augustinus ter sprake komen, op welke Lanfrank zich beroepen had. De schoonste daarvan, genomen uit de homilie van dien kerkvader op den 98sten psalm, schrijven wij hier af. Bij het verklaren van de woorden

---

1) S. Ambrosius, *de Mysteriis*, cap. IX.
2) Zie bijv. Reuter, l. c. pag. 24.

van dien psalm: „*aanbidt de voetbank mijner voeten*", zegt de H. Augustinus: „Ik sta verlegen; ik vrees de „aarde te aanbidden, want de Schepper van hemel en „aarde zou mij veroordeelen: en ik vrees evenzeer de „voetbank der voeten van mijnen Heer niet te aanbidden, „daar de psalm mij voorschrijft: *aanbidt de voetbank zijner „voeten.* Ik onderzoek, wat de voetbank zijner voeten „is; en de Schrift antwoordt mij: *de aarde is de voet- „bank mijner voeten.* In mijne verlegenheid wend ik mij „tot Christus, want Hem zoek ik alhier; en ik vind, „hoe de aarde kan aanbeden worden zonder goddeloosheid, „hoe zonder goddeloosheid de voetbank zijner voeten kan „aanbeden worden. Uit aarde toch heeft hij aarde aan- „genomen, want het vleesch is uit aarde en van het „vleesch van Maria heeft Hij het vleesch aangenomen. „En daar Hij in dat vleesch zelf hier heeft rondge- „wandeld en *dat vleesch zelf ons ter zaligheid heeft te „eten gegeven* en dewijl *niemand dat vleesch eet zonder „eerst aanbeden te hebben*, zoo is het gevonden, hoe deze „voetbank van 's Heeren voeten aanbeden kan worden, „en hoe wij niet zondigen door te aanbidden, *maar „zondigen door niet te aanbidden.*"

Berengarius nu deelt getrouw de twaalf hem tegengeworpene plaatsen van Augustinus mede (pag. 256); maar wat is zijn antwoord? Van twee dier plaatsen (en van de eerste, met regt) zegt hij: zij bewijzen de Katholieke leer niet; — van eene derde: zij bewijst juist het tegendeel [1]); —

---

[1]) Deze plaats (*hoc accipite in pane, quod pependit in cruce et hoc accipite in calice, quod manavit de Christi latere*) is het eerst aangehaald door Paschasius Radbertus, *in epistola ad Frudegardum*, als ontleend aan de *Sermones S. Augustini ad Neophytos.*

de negen overigen beantwoordt hij met de volgende aardigheid. Eens was er in zijne school, zoo verhaalt hij, een leerling van reeds eenigzins gevorderden leeftijd. Nog bezig zijnde met het laatste gedeelte der Grammatika van Donatus „over het tusschenwerpsel" te bestuderen, hoorde hij zijne jongere makkers aan elkander vragen: welk rededeel is het woord *tantum*? Eenigen zeiden een zelfstandig, anderen een bijvoegelijk naamwoord, anderen weder iets anders. Hij sprak hen allen tegen, zeide het beter te weten, ging daarover met hen eene weddingschap aan, beweerde, dat *tantum* een tusschenwerpsel was en beriep zich ten bewijze op deze woorden, die hem nog dienzelfden dag door zijnen leermeester in de les waren opgegeven: „*Wat is er op te merken bij het tusschenwerpsel*? *Alleen* „*de beteekenis*; *Interjectioni quid accidit*? *Significatio tantum.*" — Even dom, zoo besluit nu Berengarius, meende Lanfrank bewijzen voor zijne leer te vinden zoo dikwijls hij bij den H. Augustinus de woorden aantrof: „*'s Heeren* „*ligchaam en bloed eten en drinken*" (manducarent, biberent, manducando, bibendo, manducare, bibere, manducamus,

---

Maar men leest daar thans die woorden niet, hetwelk velen heeft doen twijfelen, of zij wel van Augustinus zijn; zelfs is Paschasius beschuldigd, die woorden verdicht te hebben. Wij houden het voor een gezegde van dien kerkvader, dat te vinden geweest is in eenen *Sermo ad Neophytos*, die verloren is geraakt. Immers ook Berengarius en Lanfrank kenden dien *Sermo* en citeren deze woorden; de laatste, die *effusum est* stelt in plaats van het woord *manavit*, citeert bovendien nog de daarop volgende woorden: „*Erit enim illi mors, non vita, qui mendacem putaverit vitam.*" Intusschen is het, dunkt ons, moeijelijk, een afdoend bewijs aan dezen tekst te ontleenen, dien wij niet in zijnen zamenhang kennen; zelfs weten wij niet, hoe wij het woord *accipite* moeten vertalen, door: aannemen, ontvangen, nuttigen, zooals de natuurlijke zin schijnt te zijn; of wel door: denken, verstaan (*intelligite*), zooals Albertinus beweerd heeft, l. c. lib. II, pag. 658.

bibimus, manducandam et ejusmodi secundum declinationem verbi quidem *manduco*).

Vermoedelijk is dit eene dier plaatsen van Berengarius, waarin zijne uitgevers de heeren Vischer [1]) eene „Sokra„tes niet onwaardige ironie" bespeurden. Maar was deze ironie, wij vragen het iederen onpartijdigen lezer, een gepast, een voldoend antwoord tegenover den schoonen tekst van Augustinus door Lanfrank en ook hierboven door ons medegedeeld? Ook zou Sokrates, dunkt ons, zoo onhandig niet geweest zijn, om onmiddellijk na het geven van zulk antwoord zich aan diezelfde ironie bloot te stellen; Berengarius beging die onhandigheid, door op zijne beurt ten gunste zijner ketterij een aantal teksten van den H. Augustinus zonder eenige verklaring of bewijsvoering aan te halen, die allen zeer goed in Katholieken zin konden verstaan worden en waarvan zelfs eenigen door Lanfrank reeds in dien zin waren uitgelegd.

Na op dezelfde wijze nog eenige teksten van de HH. Hieronymus en Ambrosius te hebben afgeschreven, spreekt hij zeer kort over den H. Leo den Groote (pag. 274). Op drie getuigenissen van dezen Paus had Lanfrank zich beroepen; reeds met het eerste was Berengarius meer dan verlegen en hij laat dan ook de beide anderen onaangeroerd. Leo namelijk had de volgende woorden tot zijne toehoorders gesproken: „Dewijl de Heer zegt: *indien gij* „*het vleesch van den Zoon des menschen niet eet en zijn bloed* „*niet drinkt, zult gij in u het leven niet hebben*, daarom be„hoort gij zóó aan de heilige Tafel deel te nemen, dat „gij in het minste aan de waarheid van Christus' lig„chaam en bloed niet twijfelt. Want *dat* wordt *met den*

[1]) In praefatione, pag. 24.

„*mond* genuttigd, wat met het geloof wordt aangenomen: „en te vergeefs wordt het *Amen* uitgesproken door hen, „die hetgeen zij ontvangen, ontkennen" [1]). Leo, zegt Berengarius, handelt daar niet tegen personen, die twijfelden of ongeloovig waren ten opzigte der H. Eucharistie, maar tegen de Eutychianen, die de menschelijke natuur en bij gevolg een waarachtig menschelijk ligchaam aan den Heer ontzeiden; slechts toevalligerwijze spreekt hij derhalve over de Eucharistie. Deze aanmerking is zeer waar [2]); maar met dat al blijft het even waar, dat men volgens den H. Leo *met den mond* het ligchaam des Heeren ontvangt. Dit begreep ook Berengarius en daarom zeide hij verder: aan sommigen scheen die uitdrukking van Paus Leo *zeer vreemd* toe, maar men moest haar evenals het woord van Paus Gregorius „*'s Heeren bloed wordt met den mond ontvangen*" aldus verstaan: „het wordt met den mond ontvangen in een sakra„ment [of teeken], maar met het hart in de zaak van het „sakrament". Waarlijk wel eene zonderlinge uitlegkunde! het woord van Paus Leo: „men nuttigt met den mond, wat „men innerlijk gelooft" zou eigenlijk beteekenen: „men „nuttigt *niet* met den mond, wat men innerlijk gelooft"!

In het laatste gedeelte van zijn werk (pag. 277—288) tracht hij zijne ketterij te bewijzen uit de gebeden van het Roomsche Missaal! Met dat doel doorloopt hij eerst den *Canon Missae*, gelijk die nog tegenwoordig door iederen priester gebeden wordt en beroept zich daarna op onderscheidene kleinere gebeden of oratie's; bij die dwaze poging

---

1) S. Leo, *de jejunio septimi mensis*, Sermo VI.

2) Dit blijkt uit hetgeen in den zamenhang voorafgaat; men vergelijke daarmede zijne laatste homilie, Sermo 96.

zullen wij hem niet volgen [1]), maar ons overzigt liever met eenige algemeene aanmerkingen sluiten.

1. Het boek van Berengarius is zeer slecht geschreven; de ontzettend lange volzinnen en de vermoeijende en telkens wederkeerende herhalingen, waarop men ieder oogenblik stuit, maken het bijna onleesbaar; en het kan dan ook, wat taal en stijl betreft, zelfs in de verte niet met Lanfrank's klaar en duidelijk boek vergeleken worden. De vele uittreksels door ons gegeven, kunnen daarvoor ten bewijs dienen; en nog nader bevestigen wij dit oordeel, door op den vorm te wijzen, dien Berengarius gebruikte. Telkens, als hij een nieuw punt gaat behandelen, begint hij met de woorden: *Waar ik zeide, ubi ego dixi*, en herhaalt dan letterlijk een gedeelte uit zijn eerste geschrift; daarna herhaalt hij, onder de formule: *Daar zegt gij, inquis tu*, het door Lanfrank gegeven antwoord, hetwelk soms meer dan eene bladzijde beslaat; en dan eindelijk geeft hij, beginnende met de woorden: *Ik zeg, inquio ego*,

---

1) Wij willen evenwel daarvan eene kleine proeve geven en schrijven de bijna niet vertaalbare uitlegging af, welke hij geeft van de woorden, die de priester bij de konsekratie uitspreekt. „Sequitur, quod pervertere nullius valeat pertinacis cordis per„versitas: *accepit panem, benedixit* necessario pani, quod revera „interpretandum est: in aliud, quam habebat, privilegium digni„tatis provexit; *fregit* necessario panem, *dedit* neeessario panem, „*accipite* necessario panem, *manducate ex hoc* necessario pane, „et quasi quaereretur: cur, domine, qui admonere soles: videte, „ne graventur corda vestra in crapula et ebrietate, modo contra „te ipsum, postquam satisfecimus corporis sustentationi, adhuc „instas et dicis: *manducate ex hoc*, causam ad[h]ortationis non „gravatur exponere, dicens, *hoc*, i. e. haec res, i. e. hic panis „*est meum corpus*: quae ipsius veritatis enuntiatio, i. e. hic panis „est meum corpus, nulla poterit veritate constare, si subjectum „panis sacrificio Christi abstuleris.„ Men ziet dat zijn eenvoudig *id est* hier heel wat bewijzen moet!

zijn wederantwoord, dat natuurlijk eene veel grootere plaatsruimte vordert. Deze in zich reeds vervelende methode wordt dit nog te meer, omdat hij geen enkel woord van Lanfrank zonder tegenspraak kan laten, en daarom in zijn antwoord het gezegde van Lanfrank telkens bij gedeelten op nieuw moet herhalen. Tot bl. 193 houdt hij dien vorm vol; maar daarna wordt hij iets vrijer en geeft hij Lanfrank's woorden niet meer zoo geregeld terug. Iets hebben wij toch door zijne schrijfwijze gewonnen; Oudin [1]) en anderen hebben durven twijfelen, of de woorden van zijn eerste geschrift door Lanfrank wel opregt waren medegedeeld; die twijfel kan thans onmogelijk meer geopperd worden.

2. Berengarius spreekt in zijn boek op een ondragelijk hoogen toon en verraadt bijna op iedere bladzijde de trotschheid van zijnen geest. Zijne scherpe uitvallen tegen Lanfrank zou men nog eenigzins door de vingers kunnen zien, want Lanfrank was niet alleen zijne tegenpartij, maar had hem ook diep vernederd; de hoogheid echter, waarmede hij zich boven allen en alles plaatst, waarmede hij onophoudelijk het geloof der Kerk het geloof van het domme volk noemt, waarmede hij op den kardinaal Humbertus, de Pausen Leo en Nikolaas nederziet en na hunnen dood hunne handelingen aanvalt en hunne zeden lastert, neen, die mag men hem niet vergeven. Humbertus, den opsteller van zijn geloofsformulier, noemt hij niet alleen met verachting *den Bourgondiër*, maar zelfs *een lid van den Antichrist* [2]). Van den H. Leo IX, om zijne goedheid, zachtmoedigheid en heiligheid van leven door al zijne

---

1) Oudinus, *de scriptoribus Ecclesiae antiquis*, Tom. II, pag. 631 (opgave van Lessing). 2) Pag. 29.

tijdgenooten als om strijd geprezen, durfde hij schrijven: „ik zoude zijne verdorvenheid en onwaardigheid aan den dag kunnen brengen" [1]); evenwel, behalve de veroordeeling zijner ketterij, weet hij van dien Paus slechts twee feiten te verhalen [2]), die, zelfs zooals hij ze verkeerd en slechts

---

1) Pag. 48.

2) Een enkel woord over die twee feiten. Het eerste betreft de verhouding van Leo tot Gregorius, bisschop van Vercelli. Deze onwaardige bisschop (later kanselier van Hendrik IV en vijand van Gregorius VII) had aan zijnen oom, een adellijk persoon, gewelddadig diens bruid ontvoerd en was daarover bij Leo aangeklaagd; toen nu de Paus in 1050 te Vercelli een concilie hield, nam hij zijnen intrek bij dien bisschop en gaf geen gevolg aan de gedane aanklagt: zoo luidt de beschuldiging van Berengarius (*de sacra coena*, pag. 39). Hoe weinig ook met de bijzondere omstandigheden bekend, begrijpen wij echter zeer goed, dat de Paus zijnen intrek kon en moest nemen bij den bisschop, zoolang diens schuld niet bewezen was. Maar bovendien is Berengarius hier zeer onopregt; hij verzwijgt, dat Leo een half jaar later tegen dien bisschop én om voornoemde misdaad, én om zijnen *meineed* den kerkelijken ban uitsprak, zooals Hermannus Contractus in zijn Chronicon getuigt (ad annum 1051: „Gregorium Vercellensem „episcopum propter adulterium cum vidua quadam avunculi sui „sponsa admissum, et *perjuria perpetrata*, absentem et nescientem „excommunicavit: quem tamen non multo post Romam venientem „et satisfactionem promittentem officio priori restituit"); door dien *meineed* had Gregorius allerwaarschijnlijkst in het concilie van Vercelli zijne straf weten te ontgaan. Neander deelt (S. 152) wel het verhaal van Berengarius, maar niet dat van Hermannus Contractus mede; zou hij het laatste niet gekend hebben? het is moeijelijk te gelooven, daar het door bijna alle Katholieke geschiedschrijvers, Baronius, Pagi, Natalis Alexander, Fleury, enz. is opgeteekend.

Het andere feit heeft betrekking op een theologiesch geschil. Onder de regering van Leo kwam te Rome in drie conciliën de vraag ter sprake, of men die geestelijken uit hunne bediening ontzetten moest, die, hoewel zelven niet schuldig aan de misdaad van simonie, zich evenwel door personen hadden laten wijden, welke die zonde bedreven hadden: sommigen gingen in hunnen ijver zoo ver, dat zij de geldigheid der wijding ontkenden en bedoelde

ten halve voorstelt, niet anders dan Leo's te groote goedheid en inschikkelijkheid zouden bewijzen. Even-

---

geestelijken op nieuw deden wijden (S. Petrus Damiani, *Opusculum* VI, in prologo). Volgens Berengarius (pag. 40) zou ook Paus Leo dit gedaan, daarna, door sommigen van het verkeerde dier handeling overtuigd, openlijk in het concilie van Vercelli zijne schuld beleden en niettemin later te Rome, vooral op aandrang van den kardinaal Humbertus, wederom eenige personen op nieuw gewijd hebben: en drie dezer laatsten worden door Berengarius met name genoemd. De onstandvastigheid en weinige zelfstandigheid in het beslissen van dit destijds hevige geschil, welke Berengarius (en op zijn voetspoor ook Neander S. 152) aan den Paus verwijt, moet, dunkt ons, veeleer gematigdheid en wijze voorzigtigheid genoemd worden. Maar heeft Paus Leo inderdaad sommige personen op nieuw gewijd? Wij gelooven het niet; Petrus Damiani, ie vrij wat beter dan Berengarius kon weten, wat de Paus in Italië deed, geeft (l. c. cap. 35) veel te duidelijk het tegendeel te kennen. Het is waar, ook Katholieke schrijvers (Habert, *de Sacramentis in genere*, cap. 14, Lupus, l. c. P. III, pag. 214, Morinus, *de sacris Ordinationibus*, P. III, Exercit. V, cap. II, n. 16) hebben beweerd, dat Leo zulks zou gedaan hebben; maar de eenige grond hunner bewering is in ons oog juist een middel ter verdediging van den Paus en tot opheldering dezer gansche zaak. Zij beroepen zich namelijk op eene andere plaats van den H. Petrus Damiani (*Opusculum* V), waar hij zegt: „Wij „weten ook, dat nog bij ons leven Paus Leo vele Simoniaci als „het ware op nieuw gewijd heeft: plerosque Simoniacos et male „promotos tamquam noviter ordinavit." De uitdrukking: *als het ware* op nieuw, *tamquam* noviter, mag niet worden voorbijgezien; zij duidt aan, dat Leo onder het verrigten eeniger plegtigheden, die, zonder eene nieuwe wijding te zijn, nogtans met de plegtigheden der wijding veel overeenkomst hadden, aan die personen vergunning gaf tot het uitoefenen hunner bediening. Dat dit de ware zin dier woorden is, blijkt nog meer, wanneer wij Petrus Damiani op dezelfde plaats en slechts weinige regels verder den volgenden brief van Fulbertus aan den aartsbisschop van Sens zien aanhalen, over eenen om Simonie afgezetten priester: „Gij „moet dien afgezetten priester *niet op nieuw wijden*; maar hem in „zijne bediening herstellen, door hem de daartoe betrekking heb„bende voorwerpen en kleederen te geven onder de woorden: „*Ik geef u het Ostiariaat terug en herstel u in die waardigheid*,

eens zegt hij in staat te zijn, om lang en breed uit te weiden over de ongeleerdheid van Paus Nikolaas II en de onwaardigheid zijner zeden [1]); maar niet de minste bijzonderheid voert hij aan, om dit gezegde te staven en men mag het derhalve met regt als loutere grootspraak en laster beschouwen.

3. Berengarius maakt zich in zijn boek aan verregaande onopregtheid en valschheid schuldig, niet alleen ten opzigte van feiten en personen, gelijk wij vroeger meermalen hebben aangetoond, maar vooral door zijne voorstelling van den staat des geschils. Het was dáár voor hem de plaats, om, even gelijk Lanfrank dit gedaan had, juist en duidelijk te bepalen, waarin hij afweek van de leer der Kerk. En wat doet hij? Hij verbergt zooveel mogelijk zijn eigenlijk gevoelen; nu eens meent men hem de leer van Luther, dan die van Calvijn, dan weder die van Zwingel te hooren verdedigen: ja van tijd tot tijd bezigt hij uitdrukkingen; die men bij eene eerste lezing voor Katholiek zou houden: en lang heeft bij ons de twijfel bestaan, of hij zelf wel wist, wat hij eigenlijk wilde. De Protestanten zijn het dan ook onderling over zijne leer oneens en Reuter uit zelfs het vermoeden, „*dat hij welligt „vreesde zijn wezenlijk gevoelen uit te spreken*" [2]).

Maar nog minder verschoonbaar zijn zijne lasteringen tegen Lanfrank, wien hij allerlei onkatholieke uitdruk-

---

„enz., in den naam van God den Vader, den Zoon en den H. Geest. „Ten laatste geeft gij hem den zegen door aldus te besluiten: *„De zegen van God den Vader, den Zoon en den H. Geest dale „op u neder, opdat gij, in den priesterlijken rang hersteld, voor „de zonden en overtredingen des volks zoenoffers opdraagt aan den „almagtigen God, aan wien eer en glorie zij in de eeuwen der „eeuwen.*"

[1]) Pag. 71. [2]) Reuter, l. c. pag. 78.

kingen toedicht. „Gij stelt," zoo schrijft hij aan dien geleerde, „dat er geen brood meer op het altaar is, maar „*een klein stukje vleesch* (*portiunculam carnis*)" [1]); en die beschuldiging herhaalt hij misschien honderd malen [2]). Indien Lanfrank deze uitdrukking gebezigd had, wij zouden er ons evenmin aan ergeren, als wij nu nog doen, wanneer wij iemand, die de H. Hostie wil aanduiden, het woord *partikel* hooren gebruiken; wij zouden er terstond eene oneigenlijke spreekwijze in erkennen. Maar wij hebben haar in Lanfrank's werk niet gevonden, zelfs zagen wij daar geen woord, dat *de minste* aanleiding tot die beschuldiging geven kon. Even dikmaals beschuldigt hij Lanfrank te gelooven, dat de transsubstantiatie plaats heeft door „eene vernietiging of bederf van het brood „eenerzijds en door eene wording, eene nieuwe voortbren„ging van 's Heeren ligchaam anderzijds" (*per corruptionem panis et generationem corporis Christi*) [3]): eene beschuldiging, welke evenals de voorgaande geheel uit de lucht gegrepen is. Intusschen trachtte hij door zulke valsche voorstellingen de Katholieke leer in verachting te brengen. „Door uwe meening," schrijft hij aan Lanfrank, „dat „*een gedeelte* van 's Heeren ligchaam op zinnelijke wijze „op het altaar is, komt gij in tegenspraak GEDEELTELIJK „MET U ZELVEN; want gij schrijft, dat *het klein stukje* „*vleesch* op het altaar *door eene nieuwe wording* wordt „voortgebragt, gelijk de slang, *die te voren niet bestond*, „uit de roede van Moyses werd voortgebragt, [Lanfrank schrijft dat nergens] „terwijl gij erkent, dat alles wat tot „Christus' ligchaam behoort *reeds duizend jaren lang*

1) Pag. 45.
2) Pag. 92, 96, 109, 119, 127, 130, 132, 133, enz.
3) Pag. 90, 94, 95, 96, 97, 116, 130, 131, 132, enz.

„onbederfelijk bestaat; derhalve kunt gij niet zeggen, dat „dat vleesch, hetwelk *nu voor het eerst* wordt, het vleesch „van Christus is; GEDEELTELIJK MET HET GELOOF: „want alle Katholieken noemen Christus' ligchaam *onlij-* „*delijk* en *ondeelbaar* (zooals de Apostel zegt: al hebben „wij Christus volgens het vleesch gekend, nu kennen wij „hem niet; en de H. Ambrosius: Christus kan niet meer „gewond worden): terwijl gij zegt, dat *een klein stukje* „van Christus' vleesch op het altaar is, hetwelk onmo- „gelijk is, *tenzij het ligchaam van Christus in den hemel* „*gesneden en het afgesneden gedeelte naar het altaar ge-* „*bragt wordt*" [1]). Terstond na deze woorden begaat hij nog eene andere of derde vervalsching: „Het is eene „onbegrijpelijke domheid, dat gij aan Christus TWEE „ligchamen durft toeschrijven: en toch gij doet het, waar „gij beweert, dat zijn ligchaam, hetwelk *nu voor het eerst* „*door eene nieuwe wording wordt voortgebragt*, een sakra- „ment is van zijn ligchaam, hetwelk reeds duizend jaren „en langer bestaat." Op de hier bedoelde plaats [2]) had Lanfrank gezegd: het ligchaam des Heeren, dat wij in de Eucharistie ontvangen, is *onder zeker opzigt* een sakrament van 's Heeren ligchaam, dat voor ons geleden heeft, in zooverre het namelijk verborgen is onder de gedaante van brood, hoewel het inderdaad en essentiëel EEN EN HETZELFDE ligchaam is. Over deze drie vervalschingen bewaren Lessing, Reuter, Neander, het diepste stilzwijgen, hoewel de twee eersten er van bijna op iedere bladzijde gevonden worden!

4. Berengarius ontleent de hoofdbewijzen voor zijne

---

[1]) Pag. 200. [2]) Lanfrancus, cap. XIV.

ketterij niet aan de H. Schrift [1]), maar aan de werken der kerkvaders en vooral aan zijne menschelijke begrippen. De Katholieke leer, zegt hij, is eene onmogelijkheid. Het is onmogelijk, dat het ligchaam van Christus tegelijk in den hemel en op de aarde is; onmogelijk, dat het dagelijks duizenden malen in zoovele duizenden Missen als er priesters zijn, die de H. Offerande opdragen, op aarde nederdaalt; onmogelijk, dat het op hetzelfde oogenblik op verschillende plaatsen tegenwoordig is, enz. [2]). Deze rationalistische zienswijze zal zeker de goedkeuring van vele Protestanten wegdragen, ook van hen, die overigens nog geloovig genoeg zijn, om de geheimen der Drievuldigheid en menschwording aan te nemen: het geheim der Eucharistie moge door alle kerkvaders en de Christenen der eerste eeuwen geloofd en beleden zijn, dat geheim kunnen zij nimmer aannemen, want van hunne jeugd af is hun *het vooroordeel* ingeprent, dat het *eene onmogelijkheid* is.

Wij schreven daar: *het vooroordeel*, want het is vooroordeel in deze zaak uit te gaan van de vraag: wat God heeft *kunnen* — men moet beginnen met te vragen: wat God heeft *willen* doen? Vele Protestanten hebben dit met ons erkend. „Wij moeten ons nog van eene andere aantijging

---

[1]) Ter loops spreekt hij (pag. 236) over de woorden der belofte uit het zesde hoofdstuk van den H. Joannes en zegt: „Christus heeft daar over het Sakrament des altaars niets vastgesteld"; over de woorden der instelling spreekt hij volstrekt niet, hoewel men uit zijne uitlegging van de woorden der konsekratie (pag. 279) genoegzaam ziet, hoe hij ze verstond. Van tijd tot tijd echter beroept hij zich op de apostelen, maar om zijne menschelijke redeneringen te verdedigen: bijv. op de woorden: „thans kennen wij Christus niet"; Hij is tot den jongsten dag in den hemel", enz.

[2]) Pag. 197—199.

„zuiveren", schrijft Calvijn. „Zij [de Katholieken] strooijen „uit, dat wij de menschelijke rede te hoog verheffen „en daarom *aan Gods magt* niets meer toeschrijven, dan „de gewone orde der natuur toelaat. Tegen dien *schan-* „*delijken laster* beroep ik mij op de leer zelve, die ik „verkondigd heb en die met overgroote duidelijkheid „toont, *dat ik dit geheim* [der Eucharistie] *geenszins wil* „*afmeten met de menschelijke rede of aan de wetten der* „*natuur wil onderwerpen*.... Wij zeggen, dat Christus én „door het uiterlijk teeken én door den H. Geest tot ons „afdaalt, zoodat de zelfstandigheid van zijn vleesch en „bloed in waarheid onze zielen levend maakt. Die niet „gevoelt, dat in deze weinige woorden vele wonderen „vervat zijn (multa subesse *miracula*) is meer dan dom; „*niets is meer buiten de orde der natuur*, dan dat *zielen* „een geestelijk en hemelsch leven ontleenen aan *vleesch*, „dat uit aarde is voortgekomen. Laten zij dan ophouden „ons te lasteren, alsof wij de *onmetelijke* magt van God „in eenig opzigt kwaadwillig beperken. WANT HET IS „HIER DE VRAAG NIET, WAT GOD HEEFT KUNNEN, „MAAR WAT HIJ HEEFT WILLEN DOEN"[1]). „Wij moeten", zegt de Anglikaansche bisschop Cosin in zijn vuilaardig geschrift tegen de transsubstantiatie, „niet twisten „*over de almagt Gods*, *of Hij dit of dat doen kan*, noch „zijne oneindige magt willen afmeten met den maatstok „van ons onvermogen"[2]). Maar bijzonderlijk verdient hier Forbesius door ons herdacht te worden, de eerste Anglikaansche bisschop van Edinburg, de vriend van Vossius, Scaliger, Hugo de Groot, en meer anderen onzer vader-

---

1) Calvinus, *Institut.*, lib. IV, cap. 17, n. 24.
2) Cosin, l. c. pag. 40.

landsche geleerden, een man, wien ieder om zijn gematigde denk- en spreekwijze hoogachten moet. Alvorens hij als Protestant de transsubstantiatie gaat bestrijden, bewijst hij eerst in 14 bladzijden HARE MOGELIJKHEID, en bijna geheel alleen door verschillende getuigenissen zijner geloofsgenooten; zijne eerste woorden laten wij hier volgen: „Wat de transsubstantiatie betreft, de handelwijze van „vele Protestanten is zeer gevaarlijk en al te vermetel, „wanneer zij aan God de magt ontzeggen, om het brood „op zelfstandige wijze in 's Heeren ligchaam te veranderen. „Want de almagtige God kan vele dingen doen, die het „begrip aller menschen, ja zelfs der engelen te boven „gaan. Wel geven allen toe, dat datgene niet geschieden „kan, wat eene tegenstrijdigheid zou bevatten. Maar dewijl „niemand met zekerheid weet, wat het eigenlijk wezen „van iedere zaak in het bijzonder uitmaakt en bij gevolg „ook niet, wat wel en wat niet eene tegenstrijdigheid „bevat, daarom is het voorwaar, bij de zwakheid van „onzen verblinden geest, *eene groote vermetelheid, aan „God grenzen te stellen en op hoogen toon te ontkennen, „dat Hij in zijne almagt dit of dat doen kan.* Wij hechten „onze goedkeuring aan het volgende oordeel der Wittem„bergsche Godgeleerden uitgesproken in hunne belijdenis, „welke zij aan het concilie van Trente aanboden: „*Wij „„gelooven, dat Gods almagt zoo groot is, dat Hij in de „„Eucharistie de zelfstandigheid van brood en wijn hetzij „„vernietigen, hetzij in Christus' ligchaam en bloed* VER„„ANDEREN KAN. Maar dat God deze zijne volstrekte „„*almagt in de Eucharistie uitoefent, dat schijnt in het „„klare woord Gods niet uitgesproken en aan de oude „„Kerk onbekend geweest te zijn.*" — Zwingel en Oecolam„padius hebben eenige malen aan Luther en de zijnen

„en bij gevolg ook aan de Roomschen toegegeven, dat „God *kan* maken, *dat een ligchaam op verschillende* „*plaatsen is*; maar zij vroegen bewijzen, dat dit werkelijk „in de Eucharistie geschiedde, en dat God dit *wilde* „maken. Hadden hunne leerlingen zich hierbij bepaald [1])!"

5. Het is zeer vreemd, dat in de elfde, twaalfde, en volgende eeuwen nergens eenige melding gemaakt wordt van dit geschrift van Berengarius. Hij moet het vervaardigd hebben vóór het Pausschap van Gregorius VII (1073), ja alvorens Lanfrank aartsbisschop van Kantelberg geworden was (Augustus 1070); want Gregorius komt er in voor onder den naam van Hildebrand en Lanfrank als eenvoudig kloosterling. Intusschen ook Guitmundus, leerling van Lanfrank, gewaagt er niet van in zijn onder de regering van Gregorius geschreven werk en toont integendeel vrij duidelijk, het volstrekt niet te kennen [2]). De vraag is bij ons ontstaan, en wij meenen haar als loutere gissing althans te mogen voorstellen: zou welligt Berengarius, na zijn werk geschreven te hebben, van de openbaarmaking hebben afgezien? zou de verheffing van

---

1) Forbesius, *Considerationes controversiarum*, editio nova, Helmstadii, 1704; pag. 585.

2) Vroeger zagen wij reeds, dat Berengarius zich op het gebed van het Missaal *Perficiant in nobis*, etc. beriep. Lanfrank nu gaf hem de Katholieke verklaring van dat gebed, waarop Berengarius weder antwoordde: „Lanfrank heeft alleen het gebed *Perficiant* „aangehaald en de beteekenis daarvan vervalscht, ik zal daar„tegenover den *Canon Missae* en andere gebeden van het Missaal „aanvoeren", hetwelk hij dan ook werkelijk doet. Klaarblijkelijk was dit aan Guitmundus nog onbekend; want aan het slot van zijn tweede boek tracht hij vrij uitvoerig aan te toonen, met hoe weinig regt Berengarius zich op het gebed *Perficiant* beriep, maar spreekt met geen enkel woord, hetzij van den *Canon Missae*, hetzij van de andere gebeden door Berengarius ten gunste zijner leer aangevoerd.

Lanfrank tot den aartsbisschoppelijken zetel van Kantelberg in Engeland hem hiertoe welligt bewogen hebben?

Doch hoe dit zij, Lessing vond zijn geschrift in 1770, en deelde er een en ander uit mede: in 1834 werd het door den druk geheel openbaar gemaakt. De wijze, waarop Lessing het vond, de vraag, of het door Berengarius eigenhandig geschreven of slechts een afschrift is, en dergelijke zaken gaan wij voorbij, om nog de volgende aanmerking te maken. Het begin en slot ontbreken aan het door Lessing gevonden handschrift, de naam van Joannes Scotus wordt er meestal aldus gespeld, *joh. S.*, terwijl meermalen de overige letters van dien naam wel geschreven maar weder geschrapt zijn. Hierdoor wilde men, zegt Stäudlin, „dit geschrift als werk van den „ketter Berengarius, hetwelk de leer van den niet minderen „ketter Scotus inhield, onkennelijk maken" [1]). 't Is eene dwaze veronderstelling; wij kunnen ons den man niet denken, die, vol vrees voor de noodlottige gevolgen, welke de lezing van dit boek zijns inziens hebben zou, zich vergenoegt met er een paar bladzijden uit te scheuren en hier en daar een paar letters van eenen eigennaam te schrappen. Dezelfde gissing was evenwel reeds door Lessing gemaakt [2]), maar te gelijk met eene andere, welke ons evenmin behaagt, namelijk, men zou door die middelen het boek hebben willen bewaren voor eene geheele vernietiging, waaraan het van de zijde van domme ijveraars was blootgesteld. Is het niet veel eenvoudiger het ontbreken der eerste en laatste bladzijden te wijten aan het tijdsverloop van zoovele eeuwen, en het schrappen van

---

[1]) Stäudlin in praef. ad Bereng. *de sacra coena*, pag. 18.
[2]) Lessing, S. 28, 29.

den naam van Scotus aan overgroote naauwkeurigheid van den afschrijver, die eene door hem begane vergissing herstelde [1])?

III. Gevoegelijk kunnen wij aan het bovenstaande een zeer kort verslag over eenige andere geschriften toevoegen. Het eerst komt hier het antwoord van Berengarius in aanmerking aan zijnen vriend Adelman, waarvan wij vroeger reeds gewaagden. Slechts vier fragmenten zijn ons daarvan bewaard door Martene [2]), overgenomen uit een handschrift der sedert afgebrande klooster-bibliotheek van Gemblours. Denzelfden hoogmoed, dezelfde vervalschingen der Katholieke leer, welke wij in het antwoord aan Lanfrank zagen, vindt men hier terug. Verder valt er niets bijzonders van te zeggen, dan alleen dat Berengarius in dezen brief de ketterij der Manicheën verre van zich werpt, waarvan overigens noch Adelman, noch iemand anders hem beschuldigd had. Wat den tijd aangaat, waarop deze brief geschreven is, daarover is moeijelijk eene zekere uitspraak te doen. Berengarius is daarin reeds verbitterd tegen Lanfrank, en om deze reden stelt Stäudlin [3]) den brief na het antwoord aan Lanfrank. Sudendorf [4]) kon zich hiermede niet vereenigen, dewijl Adelman in het jaar 1053

---

1) Wat de met zorg bewerkte uitgave betreft, wij zouden wel gewenscht hebben, dat de heeren Vischer hadden nagezocht en aangegeven, waar de door Berengarius geciteerde woorden der H. Schrift en der kerkvaders te vinden zijn, zooals de Benediktijnen dat altijd gewoon waren. Het ontbreken daarvan veroorzaakt veel tijdverlies aan ieder, die de redeneringen van Berengarius, op die woorden gegrond, aandachtig volgen wil.

2) Martene, *Thesaurus novus anecdotorum*, T. IV, pag. 109—113.

3) Stäudlin, in praef. ad Berenq. *de sacra coena*, p. 16.

4) Sudendorf, inter *Addenda und Corrigenda*.

reeds niet meer leefde, hetwelk hij bewijst uit eene akte die wij niet konden vergelijken. Maar wij konden van den anderen kant zijne meening moeijelijk met de woorden van Ughellus [1]) overeenbrengen. Deze namelijk zegt, dat de dood van Adelman wel op het jaar 1057 staat aangeteekend, maar dat dit niet waar kan zijn, daar hij een handschrift bezat, waaruit bleek, dat Paus Nikolaas II nog in 1061 aan Adelman een voorschrift gegeven had.

Berengarius heeft zeker nog andere brieven of werken geschreven, die niet meer bestaan. Een daarvan wordt in het antwoord van Lanfrank aangeduid [2]), ook Guitmundus heeft er een onder de oogen gehad.

Een der eersten, die uitvoerig tegen Berengarius schreven, was naar 't schijnt Durandus, abt van Troarn [3]). Zijn geschrift, uitgegeven door d'Achery [4]), bestaat uit negen deelen of hoofdstukken. Voor de geschiedenis van Berengarius is vooral het negende deel belangrijk, alwaar eenige bijzonderheden over de zamenspraak van Brionne en de synode van Parijs vermeld staan, die men nergens anders vindt. Overigens is er nooit groote lof aan zijn werk toegekend; onzes inziens heeft men het te weinig gewaardeerd en had men den schrijver ten minste om zijne

---

1) Ughellus, *Italia sacra*; Venetiis, 1719, Tom. IV, p. 540.

2) Lanfrancus, cap. 20.

3) Volgens Mabillon (*Acta Sanct.*, l. c. n. 59 en *Annales*, Tom. V, pag. 97) zou Durandus eerst omstreeks het jaar 1078 hebben geschreven. Met Sudendorf (S. 26, 27) stellen wij dat werk veel vroeger, omstreeks het jaar 1058. Vooreerst, omdat Durandus niet spreekt over Lanfrank's geschrift, over welk stilzwijgen Mabillon zelf verwonderd was; ten andere, omdat hij niet spreekt over de herroeping van Berengarius in 1059, hetwelk niet te verklaren zou zijn, indien hij zijn werk na die herroeping geschreven had.

4) d'Achery, in appendice ad *Opera B. Lanfranci*, pag. 72—107.

groote belezenheid in de schriften der kerkvaders en vroegere schrijvers moeten prijzen [1]).

Des te hooger en met regt staat het werk van Guitmundus aangeschreven, hetwelk het eerst in druk verscheen door de zorgen van onzen Erasmus en daarna in de verschillende uitgaven der *Bibliotheca Patrum* werd opgenomen. Guitmundus was een leerling van Lanfrank en in 1074 of 1075, toen hij zijn werk schreef [2]), monnik in een klooster van Normandië; later werd hij verheven tot bisschop van Aversa. Hij verdeelde zijn geschrift — een dialoog, waarin hij de vragen van zijnen ordesbroeder Rogerius beantwoordt — in drie boeken en verhaalt in het begin van het eerste en op het einde van het derde boek vele bijzonderheden over den persoon, de leer en de veroordeelingen van Berengarius. Volgens Stäudlin en Sudendorf [3]) zouden partijdigheid en lasterzucht daarbij zijne pen bestuurd hebben: het is eene aantijging, die geenen grond heeft en door de gemoedelijke vroomheid van Guitmundus geheel wederlegd wordt. Men leze slechts het slot van zijn derde boek, waar hij het woord van

---

1) Men vindt bij hem plaatsen van Paus Clemens I, Ambrosius, Hilarius, Augustinus, Joannes Chrysostomus, Gregorius I, Leo I, Cyrillus van Alexandrië, Eusebius Emissenus, Cassiodorus, Beda, Amalarius, Paschasius Radbertus, Hincmar van Reims en Fulbertus; en van de meesten hunner onderscheidene teksten. In een tekst van den H. Augustinus veranderde hij het woordje *non* in *nam*, waarom men hem vervalsching heeft verweten. Maar het vuur, waarmede hij op die verkeerde lezing doordraaft, bewijst zijne goede trouw; wij gelooven, dat hij zich door een gebrekkig afschrift heeft laten misleiden.

2) Mabillon, Sudendorf en anderen, die zijn werk één of twee jaar later stellen, hebben niet opgemerkt, dat Guitmundus in zijn eerste boek van Theoduinus van Luik spreekt, als van een nog levenden persoon: deze bisschop nu stierf in 1075.

3) Sudendorf, S. 54.

Isaias aanhaalt: „neemt het ter harte, o overtreders!" en dan aldus voortgaat: „waarom maakt gij u zonder „reden ongelukkig? Het is hier niet te doen, zooals in „een schooldispuut, om de overwinning; onze strijd is „geen pleidooi over aardsche belangen; maar wij strijden „onder de oogen Gods om het eeuwig leven des hemels, „want diegene onzer, die de valschheid voorstaat, gaat „den eeuwigen dood te gemoet, die de waarheid verdedigt, „verwerft zich de kroon des eeuwigen levens Daarom „overweegt ernstig onze en uwe woorden, en hebt gij „iets tegen ons in te brengen, verklaart u; of onderwerpt „u, zoo dit het geval niet is." Zoo spreekt geen partijdig of lasterziek persoon [1]).

Eindelijk moeten wij nog den korten brief van Wolfelmus [2]) vermelden, abt van een klooster in de nabijheid van Keulen. Het merkwaardigste in dien tusschen 1065 en 1088 geschreven brief is, dat Wolfelmus Berengarius beschuldigt van niet te willen gelooven aan het Evangelie, dat ons verhaalt, hoe de Heer na zijne verrijzenis door geslotene deuren bij de Apostelen kwam.

---

1) Sudendorf merkt als iets zeer bijzonders aan, dat Guitmundus het woord *substantialiter* gebruikte in zijne omschrijving van de Katholieke leer, welk woord eerst in 1079 in het geloofsformulier werd opgenomen. Maar hij had datzelfde woord reeds in het werk van Durandus van Troarn kunnen vinden; Haymo van Halberstadt gebruikte het reeds in de negende eeuw.

2) *In vita B. Wolphelmi*, bij Surius, Tom. II, pag. 785, 786; en bij de Bollandisten op den 22 April.

R. H. VAN SOMEREN

OVER

GRAAF WILLEM VAN DER MARK.

(*Vervolg van bladz.* 238.)

De eigenlijke Nederlandsche historieschrijvers hebben Lumey's priestervervolging en het lijden der Gorkumsche martelaren natuurlijk maar geschetst in beknopte voorstelling der hoofdzaken. Van Someren, die wel inzag, hoe weinig die eenvoudige omtrekken voor zijn oogmerk dienstig waren, heeft zich liever gezet tot eene meer uitvoerige behandeling; door het stofferen met eenig bijwerk, waardoor het hatelijke van enkele partijen verscholen raakte, vond hij meer gelegenheid om beurtelings het penseel der waarheid en der fantasie te verwisselen, en op zijne wijze een tafereel te malen, dat nog wel niet als een gloriestuk, maar toch ook niet als schandebord in den tempel van Lumey's naroem te pronk zou hangen. Maar nu vond hij ook zijne voorgangers uitsluitend in de Roomsche „libel-schrijvers", een Estius bijv., Opmeer en Thielmans; daarom kunnen we zooveel te gemakkelijker nagaan, wáár de kunstdrift hem trouwe naschildering toeliet, en hoe dikwijls zij hem tot verteekenen en verkleuren dwong der oorspronkelijke schetsen. Van S. acht het zoogenaamde krijgsregt van bijzondere toe-

passing op de Gorkumsche geestelijken, omdat ze „vol-„gens den schrijver der *Serafische Historie*, dat is die „der Franciscaner Orde, en dus een wél onderrigte ge-„tuige, tot de dapperste voorstanders en medehelpers des „gevechts behoorden" (bl. 241). Op gezag van Estius gaven we reeds toe, dat *sommigen* hunner, in den hoogsten nood, den soldaten in het sterken en verdedigen des kasteels waren behulpzaam geweest. Doch hoe ver dit gegaan is, staat nergens aangeteekend, en Thielmans, schrijver der *Serafische Historie* [1]), *zwijgt* van *alle* medewerking der geestelijkheid tot verdediging van den burgt. Hoe durft dan van S. zoo nadrukkelijk zich op Thielmans beroepen? Omdat hij diens woorden (bl. 110) te driftig gelezen en wat door Thielmans over *éénen leek*, Theodorus Bommer, gezegd is, op *al de geestelijken* van Gorkum toegepast heeft.

„Om regtvaardiger en onpartijdiger te handelen, onder-„wierp het zegevierend krijgshoofd (Marinus Brand) zijn „*martiaal gezag* aan het advijs der Gorkumsche Ma-„gistraat, als zendende haar de lijst van de namen der „gevangenen, met verzoek, om hem in te lichten, wie „hunner verdiende vrijgelaten, wie gestraft te worden." Men ziet het aankomen: Op dat „advijs", en dus schier bij regelmatige sententie der stedelijke regering, zullen „de meeste gevangenen vrijgelaten" worden, en in dien Schepens-raad zal het „*minder gunstig*" (bl. 243) af-

---

1) Dit werk van Pater Thielmans beschrijft de levens der Heiligen van St. Franciscus' Orden. We volgen de folio-editie van Leuven, 1628. Men onderscheide het van zijn: *Cort verhael der Heylighen* enz., in 8vo., en verwarre het evenmin met de *Historia Seraphica* van Pater Sedulius, welke door van S. nergens aangehaald noch ook bedoeld wordt.

loopen met Theodorus Bommer, Aernout de Koning en „negentien geestelijken, waaronder elf zoogenaamde [?] „Minderbroeders." Wát ondertusschen leeren we uit het omstandig verhaal van Estius (bl. 43—45 en 67 [1])? Twee Protestantsche raadsheeren vervoegden zich op het kasteel, vermoedelijk tot het verstrekken van gevraagde inlichtingen; wat dezen voor invloed hebben uitgeoefend, ligt in het onzekere; genoeg: Marinus Brand, nadat er reeds lang was beraadslaagd, vond zóó weinig strafschuldigheid in de geestelijkheid, dat hij toen nog aan een der gevangenen verklaarde: „Ick wete ende belijde „dat ick mijn trouwe (belofte van vrijlating) ghegheuen „hebbe, ende, moghte ick doen naer mijnen sinne, ick „wilde u allen ter-stond ontslaen; maer ick verwachte „eenen van Dordrecht, ende naer d' bescheedt, dat hy „mede-brenghen sal, sal men met u lieden handelen. „Om dat ick niet en magh doen ghelijck ick wel be„ghere, soo sult-dy moeten verwachten, watter af comen „sal." Ja wat meer is, de volle Stedelijke Raad besloot eenstemmig, om aan Brand's uitvlugten een eind te maken, en aan Oranje-zelven het uitdrukkelijk bevel te verzoeken tot vrijlating van *alle* gevangenen, niemand uitgezonderd (bl. 141). Brand zelf vaardigde, op den 8ste Julij, een ijverig Katholiek regtsgeleerde naar den Briel af, om aan Lumey het verworven bevelschrift van Oranje te overhandigen, en tevens uit naam *der Gorkumsche regering en burgerij* op de vrijstelling *der geestelijken* aan te dringen (bl. 196). Terwijl dit alles van Someren's bewering vlakweg logenstraft, en den

---

1) Gemakshalve zullen we voortaan de bladzijden opgeven naar de Hollandsche vertaling van Spoelbergh.

meineed van Brand niet wegneemt, zoo pleit het toch beter voor des laatsten minder wreede gezindheid dan de — wij moeten het uitspreken — schandelijke onwaarheden, welke we nu onder de oogen krijgen:

„Onder de (volgens het advijs der Magistraat) los-„gelaten personen behoorde de Pastoor der hoofdkerk, „Leonardus Vechelius, die bij zijne vrijheid niet alleen „volle toelating bekwam tot voortzetting van zijn geestelijk „werk, maar bovendien persoonlijk, zoowel als zijn dienst „in het genoemde heiligdom, genomen werd onder hop-„man Brands bijzondere bescherming, zóó-zelfs, dat deze „hem het plegtig vieren van den feestdag van Maria-„Boodschap bijzonder aanbeval, en hem uitnoodigde om, „tot verhooging der plegtigheid, bij die gelegenheid een „*Sermoen* te houden" [1]). Waarlijk niets zou er aan den feestdag ontbroken hebben, als hopman Brand, die, met zeldzame devotie, voor den pastoor het voorbeeldig kerkenbriefje opstelde, bij de (karakteristiek) verhoogde plegtigheid, den post van ceremoniemeester, in persoon, had waargenomen. Alsdan zouden ook de Roomsche schrijvers over Brand waarschijnlijk wel tevreden zijn geweest en welligt hadden ze, hem ten gevalle, een en ander overgeslagen, wat nu aan den dag is gekomen. Want volgens hen is de Pastoor *niet* vrijgelaten, maar uit den kerker gehaald,

---

[1]) Men was op het eind van Junij, en wijl het feest van de boodschapping des Engels (bij verkorting Maria-Boodschap genoemd) op den 25ⁿ Maart invalt, en dus eerst in het aanstaande voorjaar gevierd zou worden, kon de pastoor niet klagen, dat hij wat laat voor dat sermoen werd uitgenoodigd! Estius heeft duidelijk „op „*onser Vrouwen Besoeckinghe-dag*" (de feestviering van het bezoek door Maria aan Elisabeth gebragt) dat is: op den 2ᵉ Julij. Van S. heeft *Boodschap* in de plaats gesteld van: *Bezoeking*. Wat domme aardigheid, die op een nieuwen misslag in de datums uitloopt!

om twee onregtvaardig ter dood verwezen burgers, Bommer en de Koning, in hun uiterste bij te staan. „Laat de eene Paap den anderen wegbrengen", had Brand gezegd, en zou na afloop der executie, den Pastoor weêr gevangen hebben gezet, indien eene schaar van belangstellende burgers zich daar niet luide had tegen gekant.

Om de Katholieken, wier opstand men vreesde, voorloopig wat te paaijen, liet Brand den waardigen Leonardus op het stadhuis voor den gemeenteraad ontbieden; aldaar werd hem voortaan het opdragen van het H. Misoffer verboden; daarentegen (vat men?) aanbevolen om Gods woord zuiver en opregtelijk te verkondigen; overigens mogt hij los en vrij in de stad vertoeven, mits hij beloofde, haar nooit zonder paspoort te verlaten. Na het afleggen dier belofte werd hem gelast, om op het feest van Maria's Bezoek den kansel op te treden. „Gij „weet nu wel, heette het, hoe gij voortaan preken moet?" „Ja zeker, was het antwoord, en dat zal ik u eens toonen!" Hij toonde het ook op dien merkwaardigen dag, maar tot wat bittere teleurstelling van al, wat hem reeds voor de nieuwe religie gewonnen achtte! Men moest het aanhooren, dat de kloekmoedige man met buitengewone geestdrift de eer der H. Maagd, de belijdenis zijner vaderen handhaafde, en met al de kracht van zijn bekommerd herderlijk gemoed zijnen hoorders ten laatste nog toeriep: „Volhardt, bid ik u, brave en moedige „burgers, volhardt toch en blijft standvastig in het Katho„lieke geloof!" — Dát moest worden betaald gezet, zonder dat de Roomschen veel partij konden trekken, en — nog denzelfden dag was er gelegenheid. De zuster van den pastoor komt uit den Bosch hem verwittigen, dat hunne moeder dáár op sterven ligt en hem nog eens

verlangt te spreken. Getrouw aan zijn woord, vraagt hij eerst aan Brand de noodige vergunning; een gebrekkig paspoort, hem eerst overhandigd, wordt, op zijne aanmerking, door een beter vervangen, en daarmeê voorzien, trekt hij met zijne zuster de rivier over, naar Woudrichem. Straks verspreidt men, dat hij als woordbreker en verrader naar den vijand vlugt; eenig slecht volk haalt ijlings hem uit Woudrichem terug, ontneemt hem onderweg zijn verlofbrief, en terwijl hij vruchteloos om de teruggaaf smeekt van dit bewijs zijner onschuld, wordt hij onder allerlei misbaar en mishandeling naar zijne lotgenooten in den kerker teruggesleurd; daarop is hij door Brand, met de andere geestelijken, in handen geleverd van den verfoeijelijken Omalius, en — weinige dagen later stierf hij te Brielle op bevel van Lumey den heldendood, werd hij een der verheerlijkte negentien martelaren van Gorkum. Voor Katholieken behoefden wij deze omstandigheden niet op te halen; bij hen is vooral de naam van Leonardus Vechel, met dien van den Gardiaan Nicolaas Piek, in levendige en roemruchte gedachtenis; maar Protestantschen lezers wilden we doen inzien, waar van S. al op gerekend heeft, toen hij schrijven dorst: de pastoor der hoofdkerk is door hopman Brand uit de andere [1]) geestelijken afgezonderd, beschermd en los gelaten!

---

1) Eene dergelijke dwaling is er verspreid door Ds. A. P. van Groningen, predikant te Ridderkerk. Volgens zijne *Geschiedenis der Watergeuzen* (bl. 271) zou namelijk Lumey te Dordrecht op burgemeester van Beveren's aandrang, het leven gespaard hebben van Andreas Waltheri (Wouters), pastoor te Heinenoord. We kunnen Ds. van Groningen ten stelligste verzekeren, dat deze pastoor Wouters door ons, Katholieken, jaarlijks als heilig vereerd wordt, dewijl hij een der belangwekkendsten is geweest van die negentien

„Minder gunstig liep het ook af met twee magistraats-
„personen [?] Theodorus Bomerus en Arnoldus Regius
„(de Koning); deze waren in het schieten op hunne
„medeburgers (volgens de reeds aangehaalde Serafische
„Historie) de allervroomste voorvechters geweest."

Straks sloegen die woorden van Thielmans op de *geestelijkheid*, nu weêr op *twee magistraten*; en geen van beide is de waarheid, want de *Serafische Historie* kenmerkt alleen Bommer als *dien allervroomsten voor-*

---

martelaren, gezegd van Gorkum. Hetgeen beteekent, dat bij 's Graven aankomst te Dordrecht, en derhalve eer het mondgesprek met van Beveren plaats vond, de voornoemde pastoor reeds dagen van te voren door bevel en schier onder de oogen van Lumey, om het geloof was — omgebragt. Estius, ja een legioen van schrijvers moge voor ons getuigen! Daarentegen beroept zich Ds. van Groningen alleen op Balen, *Beschrijving van Dordrecht*, bl. 255, en met verwondering zien we daar — *onze* overtuiging bevestigd; er staat juist het tegendeel van hetgeen ZEw. er gedacht heeft te vinden: „Den Grave van der Marck, te Dordrecht zijnde aangekomen, „hem (zich) ontgaende met Vangen, Spannen en qualyck Tracteren „van eenige Pastoors en Papen ten platten lande, en hem (zich) „mede *bezoedeld* HEBBENDE onder andere aan Hr. Andreas Wal„theri, Pastoor van Heijnenoord, zoo heeft Kornelis van Beveren „den gemelten Grave daar over bezocht in de Huijzinge van Drenck„waart, en niet weinig daar over berispt, hem onder andere aan„zeggende, dat men om de conscientie-dwang te ontgaen, Hem „(Graaf) hadde ingelaten, en niet om andere in de conscientie te „dwingen, of *omme de Religie wille* yemand *overlast en geweld* „aen te doen." De edele van Beveren, die met den vermoorden pastoor bijzonder bekend was geweest, maakte zich zoo driftig tegen den Graaf, dat hij in onmagt ter aarde stortte; Lumey schoot hem te hulp, en in de meening, dat het vooral om den pastoor te doen was, en dat deze nog leefde, riep hij te gelijk aan van Beveren toe: „Herr, *ich schenck ihr den Paff.*" (Balen t. a. p. en Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I, 60.) We besluiten uit al deze bijzonderheden het volgende: 1. De pastoor *was* dus reeds *door Lumey* ter dood gebragt *vóór* dit gesprek met den burgemeester. 2. De Protestantsche van Beveren hield het er voor, dat Andreas Wouters om het geloof was gemar-

vechter; zij zwijgt ook volstrekt van het *schieten op mede-, burgers*, een woord, dat hier de uitwerking geheel mist omdat de zoogenaamde „medeburgers" het kasteel waarlijk niet met zwermpotten hadden aangevallen.

„Volgens Estius hadden zij stoutelijk gesproken en mis-„daan tegen de ketters, men leze Prins gezinden." Men leze geen van beide, maar liever wat er bij Estius gedrukt staat, namelijk: de *aanhangers der Geuzen-factie* en een weinig later *Geusgezinde burgers* [1]), welke woorden niet gelijk

---

teid. 3. Lumey zelf schijnt niet veel anders ten laste van Wouters geweten te hebben. 4. In allen geval, na drie maanden verblijfs in Zuidholland, wist hij niet goed meer, hoe veel en welke geestelijken hij in in dat gewest, bijna voor zijne oogen, had laten dooden. 5. Hij moet in dien korten tijd aldaar bijzonder veel van dien aard hebben te doen gevonden, of wél hij sloeg weinig acht op bijzondere omstandigheden zijner gevangenen, of wél hij maakte weinig omslag met papen-levens, of mogelijk was hij bijzonder zwak van geheugen. Wijl het laatste minder bewijsbaar schijnt, geven we Ds. van Groningen in bedenking, of het in 't algemeen wel raadzaam is, om ten voordeele van Lumey, naar deze plaats van Matthias Balen te verwijzen? terwijl ZEw. bij een aandachtiger lezing dier bladzijde zeker niet langer zal volhouden, dat Andreas Wouters door den Graaf *in het leven is gelaten*. Met deze teregtwijzing hebben we tevens Dr. Wap beantwoord, welke in de *Konst- en Letterbode*, het gezag, maar ook de misvatting van den predikant gevolgd is. Dr. Wap wil, naar het schijnt, ons wel vergunnen, met „de fakkel der geschiedenis in de hand anderen „voor te lichten", mits we haren „waarschouwenden spiegel, ter eigen leering [in de andere hand?] „voor het oog blijven hou-„den." — Wij antwoorden, dat we met de fakkel en den spiegel geen raad zouden weten, omdat we het nog te volhandig hebben met de *boeken* der geschiedenis, en daar denken we vooreerst nog wat meê bezig te blijven; aangezien we, uit vrees voor alle vergissing, niet schielijk lezen, en daarbij de eenigzins omslagtige manier hebben aangenomen, om aanhalingen van eenig belang, alvorens we daar op vertrouwen, eerst in het oorspronkelijke na te slaan.

1) Latijn: *Geusiorum factionis homines*, en *Geusii cives*. Hollandsch van Spoelbergh: *Nieuwghesinde* en *Geusen*.

staan met: *Prinsgezinden*, maar vooral niet bij Estius dezelfde beteekenis hebben als: *ketters*; zelfs gebruikt hij ze niet, om er juist eene godsdienstige gezindheid meê aan te duiden; want een paar regels vroeger zegt hij, dat zekere Gorkumsche raadsheeren én aan de nieuwe godsdienst én aan de Geuzenpartij waren toegedaan (*tam* noviciae religioni *quam* Geusiorum factioni addicti).

Waarin bestond al verder het misdrijf der twee veroordeelden: Aernout de Koning had nog voor den wettigen landsheer soldaten geworven (Estius bl. 101); volgens van Someren had Romerus (men leze Bomerus of Bommer) „de Watergeuzen bij het aanlanden met scheldwoorden verwelkomd"; volgens Estius had hij, o gruwel! hen voor *kerkdieven en heiligschenners* uitgemaakt, toen ze, in 't aanzien der heele stad met een processievaan aan den mast, en welgevulde miskelken in de hand, aan kwamen zeilen, en met die gewijde vaten elkaâr den Balthasardronk toebragten (bl. 44, 101). En daar had Bommer zulke ergerlijke woorden over uitgestooten! men had den onverlaat immers geen uur levens moeten gunnen? dat een pastoor hem naar 't schavot mogt geleiden, is te regt „een genade te achten „van het zegevierend krijgshoofd" [1]).

„Wat de Geestelijken, en inzonderheid de zoogenaamde „Minnebroeders aangaat, deze Monnikken waren verre „van door het volk zoo *minnelijk* gehouden te worden „als wel hun naam luidde."

Wat nu het minnelijke der andere geestelijken *aangaat*,

---

1) Het was eene uitstekende genade, want wel twee eeuwen later hadden Katholieke misdadigers in hun uiterste de keus maar tusschen een predikant of — niemand.

leeren we noch uit deze fijne scherts, noch uit den onvoltooid gebleven volzin, noch uit eenig ander gedeelte der redevoering; maar wij weten zeer goed, hoe het gemeend is, en verheugen ons daarom in de eer, van aller gedachtenis gelijkelijk te mogen verdedigen.

„Zij werden uitsluitend door de burgerij doodelijk ge-
„haat, als hebbende zich op den predikstoel het hevigs
„tegen andersdenkenden uitgelaten."

We willen hier geenszins handelen over den duren pligt van allen, die, van Gods wege op verbeurte huns eigen heils, voor het geloof van anderen zijn verantwoorlijk gesteld, noch over de gevolgelijke noodzakelijkheid, om soms met kracht, met hevigheid (zoo men wil) zich tegen dwaalleeraars en dwaalleer als zoodanig aan te kanten; we gaan voorbij, in hoever de predikstoel daartoe juist geschikter is dan bijv. eene tribuun, een katheder, eene school of audientie-zaal; maar we vragen eenvoudig: is er in Gorkum *te* hevig gepredikt? en dan bevinden we: niet *zóó* hevig, of Brand, de aanvoerder der Watergeuzen, verklaarde, *al* de geestelijken te willen slaken, als het hem van hooger hand vergund werd; niet *zóó* hevig, of uit naam van Raad en burgerij is er bij Lumey officiëel op hun behoudenis aangedrongen (Estius, bladz. 67, 196, 197); en aangezien we daaruit, maar vooral uit den brief der half-Protestantsche Regering, de gezindheid, niet slechts van het meerendeel der bevolking, maar ook van het meerendeel der Protestanten kunnen opmaken, komt de doodelijke haat der zoogenaamde burgerij neder op den sektehaat van eenige ultra's, die te zamen met de ingehaalde Watergeuzen hun boosaardig gemoed niet zoozeer aan deze bijzondere personen, maar aan den eersten geestelijke den beste zochten te koelen.

„Maar het was vooral om hunne bloedige en heftige „vervolgzucht, waardoor vele, meestal eenvoudige lieden „in de akeligste kerkers, op de wreede pijnbank, of op „den brandstapel geraakt waren."

Terwijl eenerzijds niemand buiten van S. iets van dien aard ten hunnen laste heeft aangeteekend, zocht daarentegen, volgens onzen Estius, de pastoor Leonardus in het algemeen alle dwalenden met zachtzinnigheid te bekeeren (bladz. 52 en 281); op zijne voorbeê was meermalen genade geschonken aan personen, die wegens aanranding des geloofs in handen waren van het geregt; zelfs een herdooper redde hij van het schavot; een dergelijk bewijs van Christelijke liefde heeft Estius ook van den waardigen Nikolaas Piek, Gardiaan der Minderbroeders opgeteekend (bl. 250); maar buitendien wordt van S. genoegzaam weêrsproken door den brief, welken de half-Protestantsche Raad van Gorkum naar Lumey heeft afgezonden. Daarin is uitdrukkelijk verklaard, dat de gevangen geestelijken „alle te samen „mannen met eeren waren, die *noyt yemandts ter wereldt „leven* oft goed en hadden ghesocht, maer ter contrariën „de ghemeynte ende de borgherije, soo in 't openbaer „als in 't verborghen, [1]) deughdt hadden ghedaen" (Estius, bl. 197). We zien deswegens in dien geheelen volzin weinig anders dan een groot gebrek aan goeden smaak en waarheidsliefde, onzen gevierden redenaar voor de zooveelste maal hervallen in ijdele declamatie en blijkbaren laster.

Te vergeefs tracht hij in nog wanstalliger vormen de blaam van wreedaardige dweepzucht over de eerbiedwaardige orde der Minderbroeders te veralgemeenen; te vergeefs gewaagt hij luidkeels over regterlijkê moorden en

---

[1]) Latijn: „tam publice quam privatim".

Saulus-genoegen; a lwaren de feiten die hij bedoelt (we zullen er op terugkomen,) waarlijk bewezen, hetgeen verre is, en al zou men deswegens hier of daar een enkel persoon te misprijzen vinden, *hier* wordt het betoog gevorderd, dat men aan de *Gorkumsche geestelijken* met regt „bij het nu zelven ter kerker gaan" zou hebben toegeroepen: „Herwaarts, gij „woeste wolven, wordt thans verzadigd met uw eigen bloed, „gij die zoo dikwijls naar het onze gedorst hebt." Dat bewijs is achterweeg gebleven, en men zal wel laten, het te leveren. Ja, werd het geleverd, dan zouden velen welligt minder medelijden of belangstelling voor die geestelijken gevoelen, maar ook dan nog blijft de hun aangedane mishandeling: eene onregtmatige, gruwzame, en daarom hoogst berispelijke *weêrwraak*, is hun dood niet eens een regterlijke — maar een gewelddadige, schandelijke moord. Dan, we behoeven ons daar niet langer meê op te houden, we behoeven niet eens aan te merken, hoe ook de Dominikaan Joannes, pastoor van Hornaer, en dus noch tot de Minderbroeders, noch tot de Gorkumsche geestelijkheid behoorende, maar in de nabijheid opgevangen, met deze anderen denzelfden kerker en hetzelfde smartelijk doch glorievol lijden gedeeld heeft, zoodat van Someren daar liever geen acht op heeft geslagen, dan Brand en Lumey ook omtrent dezen persoon in 't gelijk te stellen. We kunnen hier eenvoudig herhalen, dat de voorgewende vervolgzucht niet in waarheid aan de Gorkumsche gevangenen kan worden verweten, en we zagen, dat integendeel zij, die het best met hun handel en wandel bekend konden zijn, daarover een gansch anderen dunk hebben geuit, dan van S. heeft pogen te verspreiden.

Hij had nu over al, hetgeen er verder in het kasteel plaats vond, maar stilzwijgend moeten heenstappen,

omdat Lumey er toch niet tegenwoordig was, doch liever wilde hij ook de misdaden van Lumey's handlangers ten koste der waarheid verbloemen en vergoelijken.

Maar wat er in dien kerker, om Christus' wil, naar ligchaam en ziel, al geleden en gestreden is, en onuitwischbaar staat aangeteekend in het gedenkboek der Opperste vergelding, dat is ook levend in de trouwe gedachtenis der Katholieken. Wij laten ons zoo min de feiten ontnemen als opdringen. Neen! Brand heeft *niets* gedaan van hetgeen hier zijn pligt was geweest; maar dagen en nachten achtereen gaf of liet hij de gevangenen ten prooi aan al den laaghartigen moedwil van zijne gewapende fielten, het uitschot van het gemeenste soldaten-gespuis!

De vrees voor opstand der Katholieken, de zucht om door hunne ondersteuning bevelhebber te blijven, het uitzigt op een overvloedig losgeld, en zeker ook wat sterker gevoel van regt en menschelijkheid weêrhielden Brand, om met al de gevangenen te handelen, zóó-als hij met Koning en Bommer had gedaan. Helaas! waarom draalde hij én met de vrijlating én met den voorgeslagen koophandel, tot er een magtiger en boosaardiger wezen óverkwam, om het werk der duisternis te voltrekken? Hij verscheen dan, Lumey's waardige afgezant, de afvallige kanunnik, Joannes Omalius, met 's Graven stellig bevel, van allen het doodvonnis aan te kondigen. Maar met de uitvoering durfde men toch de lijdzaamheid niet tergen der Gorkumsche Katholieken; met verfoeijelijke list werd hun onder 's hands aangeraden, zich niet voor de geestelijken te beijveren, zoolang de geduchte Omalius dáár bleef, van wien men anders het droevigste te vreezen had; spoedig zou hij vertrekken, en daarmeê de verlangde uitredding des te

meer verzekerd zijn. Men liet zich misleiden, en, eer iemand het vermoedde, voerde Omalius des nachts zijne offers naar den Briel, opdat Lumey, bij zulk een begeerlijk schouwspel, zich toch nimmer wegens het derven van innig zielsgenot mogt beklagen. Ziedaar de ware toedragt; zoo luiden al de berigten, die van S. over dit gedeelte der historie heeft kunnen raadplegen (zie o. a. Estius), en toch durft hij in alle bedaardheid verzekeren: „Niet weinig moeite baarde het aan Gorkums be„velhebber, den meergemelden Marinus Brand, deze zijne „gevangenen tegen de volkswoede, zoowel als tegen den „moedwil zijner soldaten, te beschermen, en besloot hij „daarom hen (voor zoover zij intusschen niet gerant„soeneerd waren) gezamenlijk naar Lumey in zijn hoofd„kwartier op te zenden, ten einde deze, of die van zijnen „rade, over hun lot zouden kunnen beschikken." Wijl dit proefstuk van verdraaijing zulke ernstige voorvallen betreft, kunnen noch mogen we ons een oogenblik vermaken met het echt burgemeesterlijke: *die van zijnen rade*; maar men zal ons een glimlach vergeven bij de onbetaalbaar-naïeve behoedzaamheid, waarmeê onze redenaar volgen laat, dat het vervoer der gevangenen, uit Gorkum (aan den regteroever der Maas) naar den Briel (aan de linkerzijde der rivier N.B. op het *eiland* Voorn gelegen), *volgens Estius en Opmeer* te *water* geschied is! Wat al vrees voor ieder bedrog van den kant dier libellisten! Wat al zorg om toch geene enkele dwaling onder het publiek te verspreiden! Mogten beiden uit echte waarheids-liefde voortgekomen en deze laatste een bestendige eigenschap van onzen schrijver geweest zijn! Maar we kunnen daar geenszins aan gelooven, zoolang we zeven achtsten der redevoering, en daarmeê ook de bladz. 245

als het eigen werk van den heer van S. beschouwen moeten.

Volgens Opmeer namelijk (bl. 42 der Holl. vertaling) stond Lumey om de bespotting der martelaars onmatig (*immoderate*) te lagchen. Volgens Estius (bl. 165) bezag hij ze, nog vóór de aanlanding, met „vlijtighen ooghen, „als een ghenoeghelijck ende verheughelijck vertoonsel, „ende is daernae soo uytgheborsten van lacchen, dat hy, „nauwelijcks sijns selfs wesende, over rugghe op 't peerdt „viel. Maer dit is een bitter ende gheveynst ghelach (Latijn: „*risus Sardonius*) waer wel op ghepast heeft, wat er ghe„volght is, te weten spotterije, schimpen, verwijtinghen, „lasteringhen vol aller bitterheydt ende venijnigheydt als „sulcken mensch toestondt te spreken." (Latijn: „eene „ontboezeming, het gemoed waardig, waarvan die taal werd „uitgeslagen.) Soo haest als sy mette voeten op 't landt „quamen, wierden ghedwongen veur den tyran op hun „knien te vallen, die met een *gheveynsde heuscheydt* seyde „tot hen in 't Latijn: Surgite Domini, dat is staat op, „heeren". — Volgens de *Serafische Historie* van Thielemans (bl. 112, fol. ed.) werden ze door Lumey „ontfan„gen ende onthaelt met groot gheroep, ende wondere „lacchinghe, ende bedwingen hem te voet te vallen, die „tot hun seyde: staat op heeren..... Ende opdat sij den „oogen van den tyran Lummé een aenghenaem schou„spel souden toonen.... Soo en hielen sij niet op van hun „te slaen en te beschimpen, en alsoo nam daer mede sijn „vermaeck den Tyran Lummé ende en lachte niet wey„nich." — Ofschoon hier het: „Staat op mijne heeren", niet met Estius uitdrukkelijk eene valschaardigheid wordt genoemd, zal wel niemand verder twijfelen, of Thielemans denkt over de geheele ontvangst van Lumey volkomen hetzelfde als Estius, wien hij ook, naar zijn eigen

verklaring geraadpleegd heeft, en overigens blijkbaar op den voet gevolgd is. — Hooren we nu den heer van S., welke deze drie berigten vergeleken heeft: „Zij wierden „in den Briel, volgens Opmeer en Estius, ontvangen in „tegenwoordigheid van Lumey en zijn Staf". — De verdonkering van Estius en Opmeer is hier zigtbaar genoeg! „Doch volgens de Serafische Historie werden ze, „voor wat Lumey betreft, *met beleefdheid en goedheid* „ontvangen, zoo zelfs, dat hij, terwijl zij voor hem knielden, hen bij de hand nam, en tot hen zeide: Staat op, „Mijne heeren! — Niet zoo vriendelijk was de ontvangst „bij de overige Leger- en Vloothoofden."

Niet alleen wordt hier aan de woorden der *Serafische Historie* stoutweg eene beteekenis opgedrongen, vlak tegenovergesteld aan hunne wezenlijke en klaarblijkelijke bedoeling, maar ook door het inschuiven van een paar zeer afdoende uitdrukkingen, maakt van S. zich schuldig aan moedwillige tekstvervalsching, en durft hij ons zijne eigene logentaal voorhouden, als het beslissend getuigenis van een achtingswaardigen historieschrijver! Rondweg heeten we dat verregaande onbeschaamdheid! Hoe weinig eerbied moet de heer van S. voor dien Lumey gevoeld hebben, daar hij hem telkens door zulke verachtelijke middelen tracht te verdedigen! hoe sterk moet hij aan eene behoorlijke verdediging hebben gewanhoopt! maar, met welk ander doel hij niettemin als verdediger zij opopgetreden, welk een vertrouwen op de goedgeloovigheid der Nederlandsche wetenschap! Helaas! we moeten er nog achter voegen: treurig bewijs voor van Someren's menschenkennis! de uitkomst heeft zijn vertrouwen genoegzaam geregtvaardigd.

VERSCHEIDENHEDEN.

MODERNE THEOLOGIE.

Onder het opschrift: *De zoogenaamde moderne Theologie op den kansel in Frankrijk en in Duitschland*, vinden wij in *de Tijdspiegel*, October 1860, eene recensie van verschillende leerredenen van T. Colani en Dr. C. Schwarz. De recensent G. J. v. d. H. deelt ons vooraf de hoofdbeginselen mede, van welke de moderne Theologie uitgaat: we laten ze, met eenige aanmerkingen, volgen, omdat daaruit alweder zoo overtuigend blijkt, hoe het Protestantisme tot volslagen ongeloof voert.

Is de vlugt, zoo spreekt de heer v. d. H., bl, 246, die de ontwikkeling in deze eeuw op allerlei gebied neemt, op dat der wetenschap, der kunst, der nijverheid verbazend te noemen, ook de theologie is geenszins van die ontwikkeling uitgesloten. Theologie wordt hier onderscheiden van de wetenschap; derhalve behoort de Theologie niet onder de wetenschappen. Doch de heer v. d. H. houdt van verrassingen; want onmiddellijk daarop schrijft hij, dat de Theologie wél eene wetenschap is. Wordt zij (de Theologie) door de *zuster-wetenschappen* heden ten dage vaak als de mindere beschouwd, ja soms zelfs uit hare rij uitgesloten; wordt zoo over vroeger trots en heerschzucht harde wraak aan haar genomen; — door haar lijden gelouterd, door hare versmaadheid tot zichzelve teruggebragt, zal zij eenmaal weder heerlijk verrijzen, en de haar regtens toekomende plaatse zegevierend innemen, want wij gelooven in haar innerlijke kracht; maar hare kracht moet zij leeren ontwikkelen, en die op de regte wijze aanwenden.

Nadat de wereld ongeveer zes duizend jaar heeft bestaan, waarin

God op veelvuldige wijzen eerst in de profeten, en ten laatste ook in zijnen Zoon tot ons gesproken heeft, is men thans in de negentiende eeuw na de verschijning van Christus zoover gekomen, dat men in de Theologie eene verborgen kracht erkent, welke zij moet leeren ontwikkelen. Menig lezer zal denken, dat volgens den heer G. J. v. d. H. de ontwikkeling nog beginnen moet. Gij vergist u; want, zoo lezen we verder: „De Theologie nu is in de „laatste tijden allengs een nieuwe ontwikkelings-periode ingetre„den." Diezelfde Theologie derhalve, die hare innerlijke kracht nog moet *leeren* ontwikkelen, is reeds een *nieuwe* ontwikkelingsperiode ingetreden. Waarin bestaat nu die *ontwikkeling*? Hier moeten wij ons op eene nieuwe verrassing voorbereiden. „Zij (de moderne „Theologie) heeft den moed gehad, om met 't overgeleverde te „breken, en zelfstandig haren weg te bewandelen. Zij is van het „vroeger zoo zorgvuldig gehandhaafde supranaturalistisch stand„punt afgedaald, om het voor altijd vaarwel te zeggen." — Het zou wenschelijk zijn, dat de voorstanders der moderne Theologie eerst een woordenboek uitgaven, om ons met de terminologie bekend te maken. Wie heeft ooit gehoord, dat ontwikkelen zooveel beteekent als *afbreken*; *van iets afdalen*, *om het voor altijd vaarwel te zeggen*?

De moderne Theologie stelt derhalve als hoofdbeginsel verloochening van al het bovennatuurlijke. Waarom moet „het supra„naturalistisch standpunt" worden verlaten? De heer v. d. H. geeft hiervan de volgende reden. „Werd er vroeger een streng dualisme „gehandhaafd tusschen 't natuurlijke en 't goddelijke, waardoor „men gedwongen werd iets bovennatuurlijks aan te nemen, — de „zoogenaamde moderne Theologie heeft dat dualisme, dat onbe„staanbaar is, daar het God afzondert van zijne natuur, en iets „goeds, veel goeds als buiten God bestaande erkent, opgeheven."

De heer v. d. H. stelt zich de zaak aldus voor. Bovennatuurlijk is datgene wat goddelijk is; natuurlijk hetgeen geheel en al buiten God bestaat en aan God vijandig is. Het bovennatuurlijke en 't natuurlijke zijn derhalve twee beginselen, die tegenover elkander staan gelijk goed en kwaad. Dit dualisme echter is onaannemelijk; want ook in de natuur zien we veel goeds; en dat goede kan onmogelijk bestaan buiten God. Hoe nu uit die redenering moet besloten worden, dat men 't supranaturalistisch standpunt moet

verlaten, zien we niet in: volgens ons gevoelen volgt uit deze periode, dat de moderne Theologie veel meer supranaturalistiesch is dan de vroegere. Want welke beteekenis hecht de heer v. d. H. aan het woord *bovennatuurlijk*? *Bovennatuurlijk is* voor hem synoniem met *goddelijk*. „Werd er vroeger, zoo zegt hij, een streng „dualisme gehandhaafd tusschen 't *natuurlijke* en 't *goddelijke*". Uit die tegenstelling blijkt duidelijk, dat men door 't bovennatuurlijke het goddelijke moet verstaan. De moderne Theologie nu verwijt het aan de oude theologen, dat zij, — door een dualisme aan te nemen tusschen 't natuurlijke en 't goddelijke, — God afzonderen van zijne natuur en veel goeds als buiten God bestaande erkennen. Wij mogen hieruit besluiten, dat de moderne Theologie God niet afzondert van zijne natuur, en niets goeds erkent, wat buiten God bestaat. En daar goddelijk zooveel beteekent als bovennatuurlijk, zoo is de natuurlijke gevolgtrekking, dat de moderne Theologie veel meer supranaturalistiesch is dan de vroegere; wijl zij iets goddelijks erkent, waar de oude theologen dit niet aannamen.

Wij geven nogtans gaarne toe, dat de heer v. d. H., hoe ongelukkig hij overigens redeneert, een klein bewijsje geeft, dat de oude Protestantsche leer over natuurlijk en bovennatuurlijk als twee vijandige beginselen, die voortdurend tegen elkander worstelen, onhoudbaar is. Geheel anders echter is de Katholieke leer over 't natuurlijke en 't bovennatuurlijke. Volgens haar bestaat er onderscheid tusschen beiden: doch onderscheid is geen strijd. Het natuurlijke komt zoowel van God als 't bovennatuurlijke; en daar God onmogelijk met zich zelven in strijd kan zijn, zoo kan er evenmin strijd bestaan tusschen 't natuurlijke en 't bovennatuurlijke. Doch God werkt op onderscheidene wijzen. Hij is Schepper en Bestuurder van de gansche natuur: Hij regelt alles volgens vastgestelde wetten; maar God zelf als opperste Heer is aan die wetten niet gebonden; wanneer nu God in de zigtbare wereld buiten de gewone orde der natuur handelt, dan noemen wij die handeling bovennatuurlijk, dat wil zeggen: *praeter et supra ordinem naturae*; niet *contra naturam*. Zoo ook openbaart zich God op verschillende wijzen aan den mensch. Wij kunnen Hem leeren kennen door zijne schepselen, die ons zijne grootheid, zijne almagt en

zijne liefde verkondigen: „Invisibilia enim ipsius, a creatura mundi, per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus, et divinitas" (Rom. I, 20). Dit is de natuurlijke openbaring Gods. Diezelfde God heeft zich ook op eene andere wijze aan ons geopenbaard. Hij heeft tot ons gesproken in zijne profeten en ten laatste in zijnen Zoon. Die openbaring wordt bovennatuurlijk genoemd, om haar te onderscheiden van de natuurlijke openbaring, en zij draagt daarom bij uitnemendheid den naam van *goddelijke* openbaring, omdat God hier meer *onmiddellijk* met den mensch in gemeenschap treedt. Hieruit moge de heer v. d. H. begrijpen, dat men het supranaturalistiesch standpunt niet behoeft te verlaten, omdat er in de natuur veel goeds bestaat.

Gaan we thans verder na, welke de hoofdbeginselen zijn van de moderne Protestantsche Theologie. Zij verloochent 1. al wat supranaturalistiesch of goddelijk is. 2. „Zij heeft met alle menschelijk „gezag in zaken des geloofs, van welken aard en van hoe hoog „aanzien ook — gebroken". Aldus de heer v. d. H. t. a. p. Zij verloochent derhalve ook het gezag van Christus: want al wordt Christus ook, bladz. 248, „de ideale mensch" genoemd: Hij is volgens de moderne Theologie slechts mensch; en de Theologie heeft met alle menschelijk gezag, van hoe hoog aanzien ook, gebroken. Dit blijkt daarenboven uit hetgeen onmiddellijk volgt: „Geen „uiterlijk gezag, de innerlijke kracht der waarheid moet ons van „de waarheid overtuigen." Het gezag van Christus is een uiterlijk gezag, en dit gezag bestaat niet in de moderne Theologie. Ook de bijbel heeft geen gezag meer; want ook die is iets uiterlijks; en alleen door uiterlijk gezag kan men weten, dat de bijbel het woord Gods is; (want het is eene ongerijmdheid, de beslissing daarvan aan het geweten over te laten). Wijl echter in zaken des geloofs geen uiterlijk gezag mag erkend worden, heeft ook de bijbel als zoodanig volstrekt geen gezag meer. Dit vonnis van de moderne Theologie is verschrikkelijk voor de belijders der oude Protestantsche leer. De bijbel was voor hen het zuiver en onvervalschte woord van God: het was de eenige schat, die hun was overgebleven; de bijbel en de bijbel alleen was het middel, om de waarheid te leeren kennen. Herhaalde malen werd van Katholieke zijde aan de Protestanten getoond, dat zij het gezag van den bijbel onmogelijk

konden aannemen, zonder het gezag der Kerk te erkennen; omdat de Kerk alleen ons verzekeren kan, welke de kanonieke boeken der H. Schrift zijn. De moderne Theologie heeft begrepen, dat men onmogelijk deze opwerping der Katholieken kan oplossen; en daarom heeft zij consequent ook het gezag van den bijbel als zoodanig verworpen. Zij vordert „een zelfstandig geloof, dat er „niet van weet zich iets door gezag te laten opdringen" (bladz. 251). Het is ons niet duidelijk, hoe er na verwerping van alle gezag nog spraak kan zijn van *geloof*. Tot nu toe beteekende *gelooven* altijd: iets voor waar aannemen op het gezag van anderen. De moderne Theologie, die zich niets door gezag wil laten opdringen, blijft nogtans *geloof* vorderen; doch dat geloof heeft deze geheel bijzondere eigenschap, dat het *zelfstandig* moet zijn: met andere woorden, het mag geen *geloof* meer wezen. Welke verbazende *ontwikkeling* in de Protestantsche Theologie! Volgens de leer der hervormers wordt van ons niets anders gevorderd dan het geloof. Al zouden wij ook nog zoovele zonden bedrijven, wanneer wij slechts gelooven, wordt de regtvaardigheid van Christus uitwendig aan ons toegerekend, onze zonden worden bedekt, en wij behooren onder het getal der voorbeschikten. De moderne Theologie beschouwt het geloof als eene dwaasheid: den naam alleen van geloof heeft zij nog behouden; hetgeen echter door dien naam beteekend wordt, verwerpt zij geheel; want men kan immers niet gelooven zonder gezag te erkennen. Wij moeten nogtans aan de moderne theologen deze eer geven, dat hunne leer geheel en al overeenstemt met het Protestantsche beginsel, volgens hetwelk ieder individu in alle godsdienstige punten zelf beslissen moet.

Het bevreemdt ons, dat de heer v. d. H., na alle uiterlijk gezag in zaken des geloofs verworpen te hebben, onmiddellijk laat volgen: „Met volle vrijheid en gerustheid past zij (de moderne Theo„logie) de historische kritiek toe op de geschiedverhalen des „Bijbels". Wij meenen, dat het moeijelijk is, eene historische kritiek toe te passen, zonder uitwendig gezag te erkennen. De resultaten derhalve van dat kritiesch onderzoek hebben voor de moderne Theologie niet de minste waarde, omdat zij alleen op „itwendig gezag kunnen steunen, hetwelk door haar verworpen wordt. Wat is haar het eenige criterium der waarheid? Het is de

inwendige kracht der waarheid. De bijbel heeft dus geene hoogere waarde dan elk ander boek. Dit ook blijkt duidelijk uit hetgeen wij op bladz. 247 vinden. Daar wordt eerst gezegd, dat de moderne Theologie vrij tegenover de H. Schrift staande, vrijmoedig de historische kritiek oefent, „terwijl er op den inhoud der als echt erkende „schriften weder eene religieuse kritiek geoefend wordt.... 't kri„terium is alzoo het *geweten*, zedelijk en redelijk bewustzijn". Ofschoon derhalve het een of ander boek der H. Schrift ook authentiek en onvervalscht is, bevat het daarom de waarheid nog niet. *Waar* is alleen datgene, waarvan mijn geweten mij overtuigt. Voor den modernen theoloog dus, die *alle menschelijk gezag, van welken aard ook, en van hoe hoog aanzien ook*, verloochent; voor hem, die volstrekt geen *uiterlijk* gezag erkent, en bij wien het geweten alleen beslist, is het tamelijk onverschillig, of bijv. de brief aan de Romeinen door den apostel Paulus, of door Simon den toovenaar geschreven is: voor hem heeft de bijbel als zoodanig geen hooger gezag dan de Talmud of de Coran; want wil hij weten, of iets waar is, dan heeft hij eenvoudig te vragen: Heeft dat punt de *innerlijke* kracht der waarheid? Zoo ja, al zou het ook ten allen tijde en bij alle volken als valsch gehouden zijn, dan is zulks voor hem waarheid; en omgekeerd, al zouden ook alle apostelen in vereeniging met den Zaligmaker iets als *waar* verkondigen, wat mijn innerlijk bewustzijn mij zegt *valsch* te zijn; dan moet ik dit als *valsch* verwerpen; want geen menschelijk gezag, van welken aard ook, en van hoe hoog aanzien ook, heeft voor mij eenige waarde. Wij gelooven inderdaad, dat Garibaldi, Victor Emmanuel en Cavour c. s. de moderne Theologie bestudeerd hebben en thans in oefening brengen. Tot nu toe heeft men altijd en overal geleerd, dat de volken aan hunne wettige vorsten moeten gehoorzamen; dat het eigendom moet geëerbiedigd worden; dat verraad en omkooperij afschuwelijke misdaden zijn; dat het niet geoorloofd is, zonder voorafgaande oorlogsverklaring in een naburigen staat, die niet het minste kwaad bedreven heeft, in te vallen; en aan de volken met geweld een anderen koning op te dringen. Doch die heeren hebben hun zelfbewustzijn geraadpleegd en de zaak anders begrepen: zij hebben zich in 't hoofd gezet, dat Italië één moet wezen, en dat het doel de middelen wettigt; ofschoon nu

ook die middelen in strijd zijn met alle vroeger erkende goddelijke en menschelijke regten, kunnen zij die gerust aanwenden; want zij handelen overeenkomstig hun *innerlijk zelfbewustzijn.* Vandaar misschien, dat die oproerlingen in ons land zooveel toejuichingen vinden, wijl zij reeds zooverre ontwikkeld zijn, dat zij de moderne Theologie in praktijk brengen.

De leer der moderne Theologie is afschuwelijk: maar toch zij is het noodzakelijk gevolg van het beginsel door de oude Protestanten gesteld. Wil men zich zelve gelijk blijven, dan schiet slechts de keuze over tusschen deze twee zaken: erkenning van het door Christus ingestelde levend gezag, met andere woorden, terugkeer tot de Roomsch Katholieke Kerk; of wel volslagen ongeloof, gelijk het door de moderne theologen wordt geleerd.

DE ALTOOS DUBBELHARTIGE HOUDING VAN PRUISSEN.

De bekende, op de Katholieken niet weinig gebeten geleerde Heinrich Ewald heeft aan zijne *Jahrbücher der Biblischen wissenschaft* (1859—1860) eene later afzonderlijk verschenen vrij lange verhandeling toegevoegd, waarin hij op zijne wijze een oog laat gaan „over Duitschlands algemeene gebreken in godsdienstige en andere zaken". Daar Pruissen als Protestantsche staat gewoonlijk van onkatholieke zijde om strijd gehuldigd wordt, verdient het te meer opmerking, dat bovengenoemde schrijver, al is het niet zonder hartstogtelijke uitvallen tegen de Papisten en Jesuïeten, met zulk eene verontwaardiging uit de geschiedenis aantoont, hoe dubbelhartig die regering altoos tegenover Duitschland en inzonderheid ten opzigte van Oostenrijk is te werk gegaan. Om de uitgebreidheid ook van dat gedeelte van Ewald's verhandeling kunnen we er slechts den hoofdinhoud van wedergeven, waaruit ons echter genoeg de overigens thans meer en meer erkende baatzuchtige dubbelhartigheid van Pruissen blijken zal.

Ieder deskundige, zegt de schrijver, moet erkennen, dat Pruissen

de oorzaak is van Duitschlands toenemende zwakheid, en den ondergang van heel dat rijk en van alle Duitsche beschaving zal te weeg brengen, zoo het op den heilloozen weg, dien het sedert 1815 tot heden en steeds openlijker gevolgd is, blijft voortgaan. Oude grove dwalingen en vergrijpen hebben zich hier met nieuwe goochelbeelden gepaard, om zooveel ellende te veroorzaken als er reeds over het Duitsche volk gekomen is, en zoovele Duitschers zelfs voor de dreigendste gevaren der toekomst zóó blind te doen zijn als wij het heden zien.

Pruissen heeft verre de meeste schuld aan de verwijdering die er tusschen dit land en Oostenrijk sedert 1740 bestaat, en tot onberekenbaar nadeel voor Duitschland met den dag toeneemt. Op dit oogenblik zelf is Pruissen meer nog dan vroeger verblind, en 't is diens schuld vooral, zegt Ewald, dat Oostenrijk ten einde raad is, en hij wil beproeven, de Duitschers door zijne woorden van hunne dwaze begoochelingen terug te brengen.

Hebben wij Duitschers reden den Pruissischen Frederik II in menig opzigt als dapper en standvastig vorst te prijzen, men kan hem den lof niet geven, dat al zijn werken zoodanig was, als wij het van ieder Duitsch vorst zonder uitzondering, en vooral van de meer begaafden, zouden vorderen. Hij was een „Hohenzollern", maar noch een Duitscher noch een Christen, gelijk hij beide als vorst had moeten zijn, en ondanks zijne hooge geestesgaven, was hij iemand van de grootste inwendige tegenspraak. In weerwil van het enkele goede dat hij bewerkte, was hij in 't eind toch een ongeluk voor Duitschland en eene der laatste en magtigste oorzaken van deszelfs uiteenspatting en doodelijke zwakte. Hij wilde de Duitsche vrijheid behouden, en was een volstrekt willekeurig heerscher, die niet weinig er toe bijdroeg om de achting voor het publieke regt te ondermijnen, den slaafschen zin te bevorderen en den schroom voor openbare verantwoording te vermeerderen. Hij liet zijne soldaten onder het zingen van Protestantsche liederen ten strijde trekken en ondersteunde de Jesuïeten; wat in Ewald's oog natuurlijk een gruwel en onvergefelijk is. Maar hij heeft nog andere grieven tegen dien ongeloovigen vorst; immers hij gaf aan keizer Josef II het voorbeeld, en was ontevreden als deze hem volgde; klaagde in tijden van nood, en zelfs in zamenkomsten met

Oostenrijksche vorsten over de kwade gevolgen van de oneenigheid der Duitschers, als wilde eindelijk een beter geest hem vervullen, en dadelijk daarop wakkerde hij zelf die oneenigheid weder aan; het ergste wat men van een Duitsch vorst zeggen kan, moet men van hem zeggen, dat hij schrander genoeg was om in te zien, hoe Duitschland te helpen was, en slecht genoeg om het tegendeel te doen; schrander genoeg om te begrijpen, dat de Duitsche zaken zooals hij ze dreef, wel tot zijnen dood zoo dragelijk zouden voortgaan, en dwaas genoeg om niet verder dan zijnen dood te willen zien; beter dan Bonaparte, en toch zooveel als zijn voorlooper, die Duitschland te gronde rigtte, en er toch den schijn niet van wilde hebben. Als begaafd Duitsch vorst, en als Evangeliesch vorst verdient hij, naar Ewald's meening, te zwaarder veroordeeling, dat hij door zijne geheele gedragswijze de heilzame werking des Christendoms zoo grootelijks heeft geschaad.

Hij is de vader van den taaijen blinden haat tegen Oostenrijk en oorzaak der als opzettelijke verdelging van Duitschland; men weet, hoe de haat verblindt! „Hoe had hij krachtens zijne heerlijke gaven als Evangeliesch vorst — roept de schrijver klagend uit — sedert 1740 de hersteller van een beter Duitsch rijk kunnen worden, en waar heeft hij Duitschland toe gebragt! Zoo er heden Duitschers zijn die beweren, dat hij slechts een vermolmd Duitschland gevonden en wel gedaan heeft met het aldus te niet te doen, dan zijn dat immers dezelfden die, gedachte- en gewetenloos als ze zijn, alles verdedigen wat heden nog door Duitschers zelven tot vernietiging van Duitschland geschiedt; lieden, die (zoo zij er niet te flaauwhartig toe zijn) even gemakkelijk met eigen hand hun vaderland verraden en hunne ouders vermoorden zouden.„

De regtvaardige straf voor dat alles bragten reeds de eerste twintig jaren na zijnen dood, en bij de naamlooze ellende welke toen volgde, scheen, evenals in 1813—15, al die haat in de stroomen van het kostbaar offerbloed van het nieuwe Duitschland voor immer versmoord te zullen worden. Ook Frederik Willem III was sedert dien tijd, althans in dat opzigt, als geheel veranderd; waagde niet meer zoo openlijk den broederbond te breken, en had zeker in 1859 Oostenrijk niet tegelijk met Duitschland zoo goed als verraden en verkocht. Ook het groote Duitsche volk, en vooral

wat er onverdorven jeugdig en vrij in was, maakte zich sinds 1813—15 geheel van dien verderfelijken haat los, en velen waren op den duur bereid, zelfs hun leven voor een nieuw beter Duitschland te geven. Doch daar waar het diepste en geheimste hart van Duitschland klopte, werd evenwel de wortel van dien ouden argwaan en haat niet uitgeroeid; zoo schoot hij in de eerste minder drukkende oogenblikken weder op en greep van toen af altoos magtiger om zich voort. „Pruissen mag zich niet werkelijk en op den duur met Oostenrijk verdragen, en het overige Duitschland moet het daarin helpen!" — zoo luidde de eene geheime gedachte; en hierin zag men reeds de nog geheimere, naauw te zeggen maar toch de alleen gevolgelijke gedachte doorschemeren: „Pruissen moet Oostenrijk bij eene goede gelegenheid te niet doen en alleen in Duitschland heerschen, dat is de geest en gevolgelijkheid van Frederik II; hoe kan ook de dubbelheid op den duur bestaan?" Ongetwijfeld ja, kan zij slechts ten algemeenen nadeele bestaan; en de vraag is alleen, of dit kind van dien haat ook slechts een enkel oogenblik bestaan mag, en niet dadelijk reeds als onklare heimelijke gedachte een zuiver verraad jegens Duitschland is! Naar wat grond of wat wet zijn zulke gedachten noodwendig of ook slechts te verontschuldigen?

Ewald beweert niet, dat alle Pruissische staatslieden zich zoodanige bijoogmerken met dezer gevolgen altoos klaar bewust waren, nog minder, dat zij er altoos naar handelden. Bekend echter, zegt hij, is wat volgt.

Ten eerste, dat die geheime bijoogmerken van den kant van Pruissen nog nooit ter regter plaats en tijd in al hunne diepe verderfelijkheid genoegzaam erkend, noch openlijk, dat is, door geëvenredigde daden en heel eene vaste houding verworpen werden. Had Frederik II als jongeling de jaren 1792—1815 doorleefd en ware hij in 1813 koning geworden, hij zou bij zijne gaven een gansch ander man geworden zijn; en waren mannen als Stein en Humboldt in 1813—15 nog veel meer Duitsch geweest dan zij waren, er zou reeds toen een heilzame omkeer gevolgd zijn.

Ten tweede, dat reeds voorlang zeer veel gebeurde wat uit die duistere bijoogmerken voortvloeide en allengs ook door vele Duitschers dwaselijk bevorderd werd. Reeds die gebrekkige grondtrekken

van het Duitsche bondsverdrag werden niet zonder hunnen invloed vastgesteld, en de zin der meeste volgende bondsverhandelingen tot op heden is alleen bij dat licht te verstaan. De tolvereeniging had, zoo niet van den beginne, dan toch zeker in haar verloop de streving om een Klein-Duitschland te vormen en Oostenrijk uit te sluiten; voor schijnbaar hoogere inkomsten moet de broeder vervreemd en in 't eind als bastaard verraden worden! En toch kon men daarbij niet eens goed voor 't belang van het overige Duitschland zorgen: de Duitsche vloot moest verkocht worden, omdat zij geene Pruissische was!

Ten derde, bewijst de groote geschiedenis, vooral sedert 1848, maar al te duidelijk, hoe eindelijk eene openlijke tweespalt zich van die geheime bedoelingen zoekt meester te maken, Pruissen daardoor verder wil drijven en Pruissen zelf er niet genoeg aan weêrstaat. Het was in 1848 zeker meer oogenblikkelijke vertwijfeling en nood welke ook eenig edeler en dieper nadenkende Duitsche mannen deze Klein-Duitsche partij deed vormen, en daarmede aan de heilige grondgedachte der Duitsche volksverheffing in de lente van 1848 een waar verraad deed plegen: het eerste resultaat er van moest zoo betreurenswaardig zijn als wij het beleefden; en slechts het ergst wat in dit verraad jegens het Duitsche vaderland besloten lag, de werkelijke vernietiging van een Duitsch volk, geschiedde gelukkig nog niet, hoe ontzettend de overige bijzondere gevolgen ook waren waaraan we nog lijden. Maar welk deel in Pruissens gansche houding hebben die geheime bedoelingen nog in de allernoodlottigste beslissing der eerste helft van het jaar 1859 gehad, toen het daardoor alleen aan Bonaparte II gelukte, Duitschland met één enkelen stoot daar neêr te werpen waar het thans ligt! En wat Klein-Duitsche partij heeft zich nu weêr onder een nieuwen naam van die bijoogmerken meester gemaakt, om onder de oogen van het Berlijnsche hof en in de openbare beraadslagingen der stenden zelven haar ongeloofelijk spel te drijven! »Niemand moet den naam en smaad van eene partij te vormen vreezen«, beweert de schrijver; en wat hij dadelijk laat volgen, heeft hij, zonder het te willen, tot lof van Pius IX en Frans II gezegd: »Zoo slechts één de overal miskende en vervolgde regte waarheid inziet, en hiermede, zonder onregt te doen, het eerst gansch alleen openlijk optreedt, den hoon en spot van heel

de wereld dragend, dan, zoo inderdaad de goddelijke waarheid en kracht met hem is, zal hij ter regter tijd de algemeenste erkenning vinden en zelfs in den zigtbaren ondergang nog zegevieren.“ Maar bovengezegde bedoelingen mogen zich in duizend verschillende gestalten hullen en door eindelooze schrijverijen, dagbladen, tijdschriften en boeken in 't verborgen en in 't openbaar hare verdediging en de verleiding der onverstandigen beproeven; ze mogen heden en morgen zich ook nóg zoovele aanhangers verwerven, en of, gelijk door een von Vincke, gansch Pruissiesch eenzijdig, of, gelijk door een von Bennigsen, slechts half en met voorbehoud aangeprezen worden — immer en eeuwig blijven ze het verderf van Duitschland.

En nemen we nog het fatsoenlijkste, wat men aan kan voeren en sedert jaren duizend- en duizendmaal in Pruissische verhandelingen en wáár niet herhaalt: „Men moet in Pruissens eigen *Interesse*, hetwelk één is met het Duitsche, zoo handelen!“ — geen Duitscher kan zoo iets verdragen of billijken; dat uitheemsche brallend woord moge geleerden en halfgeleerden verlokken: maar wederregterlijk stelt men er Pruissen en Duitschland mede gelijk. Is dan een derde van Duitschland Duitschland zelf? Wie geeft aan Pruissen regt, om zóó, ik zeg niet te spreken, maar ook slechts te denken? Wanneer een Duitsch land van den eenen kant als Europesche magt de bondsbroeders naar willekeur kan verlaten, en toch van den anderen kant voor Duitsch gelden en zich met Duitschland gelijk stellen wil, is dit erger dan wanneer een vreemd land als Denemarken, hetwelk ook Duitsch bondsland bezit, zich openlijk van Duitschland wilde terugtrekken. Het speelt een dubbelzinnig spel, dat in 't eind noch den broederen noch dat land zelf voordeelig kan zijn. Onklare gedachten en baatzuchtige strevingen zijn, hoe ze zich ook mogen inkleeden, noodwendig steeds het verterend inwendig vergift ook van gansche rijken en volken.

Wat nu beteekenen de verwijten welke Pruissen en eenige andere onbezonnen of zelfs gansch onwaardige Duitschers Oostenrijk naar 't hoofd werpen, en waarom men het de broederhand onttrekken en 't heimelijk of openlijk te gronde rigten wil? verwijten van Berlijnsch-Keulsche schrijvers, die in hun diep verderfelijk onduitsch bedrijf nog altoos rusteloos voortgaan en uit haat tegen Oostenrijk

liever alle Niet-Duitschers willen helpen en Duitschland tot een Bonapartiesch land maken!

De Protestantsche Ewald heeft, gelijk men denken kan, eene oude grieve tegen Oostenrijk, dat het namelijk sedert 300 jaren „op den Paus en de Pauselijken" zijn vertrouwen stelt, en daarvan onlangs in 't met Rome gesloten konkordaat een nieuw bewijs heeft gegeven. 't Moest ook het uitzigt van nog eens de opperbeschermer der Roomsche Kerk te worden, opgeven: „want alleen de Parijzer koningen en keizers, zegt hij, verstaan de kunst van zich in de gansche wereld als beschermvoogden dier Kerk op te werpen, middelerwijl zij haar in hun hart verachten en in hun eigen huis onteeren."

Maar wat de Fransche monarchen sedert Hendrik IV deden: van de godsdienst partij trekken voor hun eigen belang — dat heeft Oostenrijk, al leeft het, naar Ewald's bewering, in de dwaling, nooit gedaan; het geloofde in zijn Christendom, en kon uit geen baatzucht tot dien ongeloofelijken hoon der godsdienst komen welken haar met klimmende ligtzinnigheid een Bonaparte II tot heden toe ongestraft aandoet, en dat in de beste verstandhouding met den Turijner! dien rooverkoning met zijne goddelooze benden, die nog altoos voor den Paus knielt, terwijl hij als een dief in den nacht zijn huis overvalt en zich toeëigent. Oostenrijks groote fout is voor Ewald zijn dwaalgeloof met het zware onheil wat het aanbragt. Er is echter hoop voor dat rijk, en duidelijker zou men 't zien, — verzekert hij, en spreekt ook de Protestanten niet vrij van alle schuld — indien eindelijk een groot deel der Hongaarsche Protestanten hunne Kossuthsche verblindheid wilde laten varen. En zoo men Oostenrijk verwijt, dat het niet vroeg reeds meer vrijheid heeft verleend: hoe durven de Pruissen daarover schreeuwen, die, naar zij zelven zeggen, eerst sedert het einde van 't jaar 1858, een openbaar regt begonnen te hebben.

Maar daarentegen wat al voorrang heeft Oostenrijk?

Het is een groot oud rijk over de verschillendste volken; het heeft de overleveringen van den grooten keizerstijd trouwer bewaard, en weet, dat het veel te behouden en veel te verliezen heeft; zoo moet het ook vastere grondslagen eener ware en duurzame heerschappij hebben en het heeft die ook. En die grondslagen

mogen nu en dan zeer falen, gelijk het niet te loochenen is, maar ze moeten toch altoos weder die vastheid, zekerheid en gelijkmatigheid erlangen zonder welke geen groot rijk lang kan bestaan. Ook Oostenrijk is wel slechts een stuk van het Duitsche rijk, gelijk dit zijn moest en in zijne laatste tijden was, maar het is toch heden nog altoos het groote uitgebreide deel van een werkelijk Duitsch rijk.

Welke grondstellingen daarentegen heeft Pruissen behalve bovengezegde geheime bijoogmerken? Wat onbestendigheid en onzekerheid ziet men daar, wanneer het in 1852 de Kasselsche constitutie te gronde rigt en haar in 1859 behouden en toch aan geene innerlijke tegenspraak lijden wil? wanneer het zuiver Duitsch wil zijn en toch zijn steun buiten Duitschland zoekt en er voor siddert, of een' Nicolaas of een' Bonaparte te vertoornen? Oostenrijk heeft toch in 1859 ten minste nog moed genoeg gehad, om niet allen hoon eens konings van zamenzweerders en dieven en eens Bonaparten voor lief te nemen; en in de toekomst zal men het deswegens geheel anders hoogschatten dan 't in het kortzigtig heden onder de Klein-Duitsche verblindheid geschiedt. — En let men op die door en door Duitsche volken in het Aartshertogdom, in Stiermarken, Tyrol — is er ergens op aarde een zoo klein volk, dat zich sedert eeuwen op honderd slagvelden zoo dapper betoond en zoo het vaste middendeel van een groot bont rijk gevormd heeft? Ja welk een edele, strijdvaardige en dappere geest, wijl hij voor eene regtvaardige zaak ontgloeide, heerschte er nog in 1859 (eenige ellendelingen en verraders daargelaten) in het gansche Oostenrijksche leger, ofschoon het zich welhaast van zijne broederen zelven op het gruwzaamst verlaten zag! en hoe zal men in de toekomst die Leonidas-schare geheel anders waarderen dan onder de tegenwoordige heerschappij der openlijke laagheid, welke, van Turijn en Parijs uitgaande, heel de wereld doortrekt.

Maar gesteld, dat Oostenrijk nog meer en nog zwaarder fouten had dan het werkelijk heeft: mag daarom eenig Duitscher, hij heete Pruis of niet, het broedervolk krenken, beschimpen, zijnen ondergang wenschen, het van zich, van het Duitsche rijk en den Duitschen bond afzonderen, en verraderlijk aan den vijand prijs geven? mag hij dat alles ook slechts in zijne gedachte doen? is

er dan geen Duitsche schaamte meer, geen hoe gering bewustzijn ook van Duitsche eer en Duitschen pligt? En zoo er Duitsche verraders zijn die naar Parijs, Rome en Petersburg of ergens in een hoek loopen, om daar hun verraad uit te broeden, zijn dan in Duitschland boeken, tijdschriften, dagbladen daarom vrij, om een groot, edel Duitsch volk met ziedende olie te overgieten, en evenals Italiaansche dieven en leugenaars tegen het Duitsche vaderland te handelen? mogen in openbare beraadslagingen zich stemmen laten hooren als die van een von Vincke en alle zijns gelijken? Hebben dusdanige publieke redenaars niet eens zóóveel wijsheid en inzigt, dat al wat zij in dien geest denken en doen pure Duitsche zelfmoord is? Waar is hier ook slechts het geringste teeken van een Duitschen of zelfs van een Christelijken geest?

En gesteld verder, dat men in Pruissen of in Noord-Duitschland wijzer en bekwamer is dan in Oostenrijk, waarom laat men in dat geval ook den broeder niet broederlijk een kleinen zegen van zijn eigen overvloed toekomen? Slechts door liefde, voorkomendheid, zachtmoedigheid en onuitputtelijk geduld worden zulke nadeelen verholpen. Hebben wij, roemt de heer Ewald, het betere Evangelische Christendom, dat moeten we dan vooral jegens onze lijdende naasten toonen. Men zal echter mede onder ons altijd kunnen opmerken, dat de schreeuwers tegen Oostenrijk en de oplossers van den Duitschen bond de slechtste Christenen zijn, en de gedachte van het Protestantisme alleen in den mond nemen om haar door hun doen des te gruwelijker te onteeren.

Andere bijoogmerken dan die Pruissische, zijn er voorlang in Duitschland niet meer. Vergeefs zal men reeds sedert 1813—15 iets dergelijks bij Oostenrijk zoeken. Het heeft, naar Ewald verklaart, in 1855 het concordaat met Rome zeker meer in oogenblikkelijke verblindheid dan met booze bijinzigten gesloten: de wetenschap overigens en het toenemend beter Christendom [!] in Duitschland maken het volstrekt onschadelijk. Maar in 'tgeen Pruissen stilzwijgend zoekt, ligt nog altoos een nieuwe doodskiem voor dat rijk, welke zich veel sneller, dan in die twintig jaren na den dood van Frederik II, zal uitbreiden en een veel grooter en smadelijker verderf aanbrengen dan toen. Doch die bijoogmerken zijn zoo bespottelijk, dat niemand er openlijk en ernstig voor waagt

uit te komen. Berlijnsche kranten, Pruissische Jaarboeken, Prutzsche bladen, Grensboden en andere soortgelijke openlijke boden van Duitschen onzin en Duitsche onbeschaamdheid mogen er, in zielsvereeniging met de heeren Cavour en Bonaparte, duidelijk genoeg dag aan dag meê te koop loopen: maar een von Vincke zelf moet zich eenigen dwang aandoen, een von Schleinitz het gevaarlijke zooveel mogelijk omwikkelen en onkenlijk maken; en terwijl die geheime bedoelingen slechts door een nieuwen Frederik II kunnen verwezenlijkt worden, zal er zoo iemand om goede redenen wel nimmer komen, of de liefhebbers moesten er bijgeval Bonaparte II voor houden. Want dat is, zegt Ewald, het streven der zoodanigen, ons tot een erbarmelijk Cavour-Bonapartiesch Duitschland te maken.

Ook ligt, zegt hij, de oorzaak der oneenigheid thans niet meer bij het volk: sedert eeuwen zijn er de vorsten en de door hen gekozene raadslieden de schuld van. Wat belet hen, die soort van snoode betoovering te verbreken waar booze geesten Duitschland toe gebragt hebben, en van den bond, of liever van het oude hooge rijk waarin zij staan, meer ernst te maken en heilrijker vruchten te trekken? of aan hunne volken het voorbeeld van eene méér dan hoffelijke vriendschap te geven? wat ook belet hen, tot groote openlijke beraadslagingen zamen te komen, en luide voor heel de wereld, en allermeest voor Duitschlands valsche vrienden, alle dat rijk vernietigende bijoogmerken van zich af te werpen, en den grond tot een in heel de wereld geacht Duitschland te leggen? De wilde wateren van 1848 — zoo besluit Ewald zijn opstel — gingen lang voorbij; maar de beloften, door Duitsche vorsten in 1813—15 en 1848 gedaan, zijn niet vergeten. Zoo Duitschland ondergaat, op hen alleen valt het ergste verlies; en verheft het zich, hun ook vloeit de hoogste eer en magt toe.

DE VRIJE KERKELIJKE GEMEENTEN IN DUITSCHLAND.

INGEZONDEN.

Toen Luther zich van de Katholieke Kerk losscheurde en een eigen godsdienst maakte, verwierp hij het onontbeerlijk beginsel, 'twelk grondslag en bestand van alle godsdienst is, dat namelijk van het gezag. Iedere godsdienst toch, zelfs die van het oude heidendom, grondde haar bestaan op de openbaring van een hooger, bovenmenschelijk wezen, waaraan zij zich onderwierp. Ook Luther en de overige hervormers hadden den schijn nog van zulk een gezag te huldigen, maar loochenden het met der daad. Zij namen eene door God gegeven, en door Christus volmaakte openbaring, en hiermede een boven hen uitgaand gezag aan; maar tegelijk verwierpen zij de nadere ordening van dat gezag, zooals wij het door Christus in de Kerk ingerigt zien, stelden er hunne eigene rede voor in de plaats, en verhieven zich aldus weder boven het gezag der openbaring, dat zij eerst erkend hadden; en daar zij zich aanmatigden, die goddelijke openbaring door zich zelven *zelfstandig* te verklaren, wilden zij meer dan God, althans Hem gelijk zijn. Het gevolg daarvan was: de oplossing van de eenheid der Christelijke Kerk en eene verbrokkeling in het oneindige.

Spoedig zagen de hervormers, en vooral Luther, dit zelven in; om in dit kwaad te voorzien, zochten zij een nieuw gezag, en stelden hunne nieuwe schepping onder het oppertoezigt der toenmalige landsvorsten. Dat hiervoor echter in de goddelijke openbaring noch eenig bewijs, noch eenige grond te vinden was, konden zij niet ontkennen. Zij voegden dus een tweede menschenwerk bij het hunne. De vorsten intusschen voelden zich door die nieuwe waardigheid welke de hervorming hun toekende, zeer gestreeld, en grepen die des te gretiger aan, daar zij nu ongestoord de eigendommen der Katholieke Kerk in hunne ledige beurzen steken en zich er mede verrijken konden. Ook verheugde het hen, dat zij aldus den invloed van Rome op hunne onderdanen konden fnuiken. Wij zien dan ook, hoe de Protestantsche vorsten zich als gezaghebbers ook over de godsdienst hunner onderdanen gedragen. De strijd tegen de Katholieke Kerk, uitwendige staat-

kundige verhoudingen, hartstogt en aardsche magt hebben aan dit ellendig menschenwerk een bestaan van meer dan drie eeuwen helpen verschaffen.

Inmiddels werd al spoedig aan deze nieuwe inrigting Gamaliël's gezegde bewaarheid: dat menschenwerk vervalt, maar Gods werk niet te vernietigen is; immers het was niet door den geest van liefde en waarheid, dat zij kon worden staande gehouden, maar alleen door physieke middelen en de kracht der wapenen.

Terwijl de Katholieke Kerk zich onafhankelijk van alle staten vrij zocht te ontwikkelen, zuchtte het Protestantisme uit eigen keuze onder den druk van verschillende landsvorsten, die, dikwijls zelfs bij vrouwelijk bestuur, hun gezag niet weinig deden gevoelen.

Het ligt hier niet in onze bedoeling, deze bewering door feiten uit de zich ontwikkelende gebeurtenissen te staven [1]): de geschiedenis van elk Protestantsch land betuigt het ons overvloedig, hoe door de bepalingen der vorsten de godsdienstzin in onnatuurlijken dwang werd gehouden, en zij die de ketenen van het goddelijk gezag ontvloden, zich in die hunner landsvorsten moesten laten kluisteren. De Protestantsche vorsten zochten het verbrokkelen hunner geloofsgenooten te voorkomen: en daar zij bij de Katholieken zulk eene eenheid in geloof en leven aanschouwden, poogden zij die ook bij de hunnen te bewerken. Slechts vergaten zij, dat de eenheid der Katholieke Kerk niet door menschen gesticht en bestendigd werd, en hierom hunne pogingen wel nimmer zouden slagen. Terwijl zij dus door eene van hen uitgevaardigde staatsverordening eene Protestantsche *Unie* zochten te vestigen, bereikten zij juist het tegendeel; gelijk het vooral in Pruissen, dat zich in Duitschland als beschermer van het Protestantisme aanstelt, gebleken is.

In plaats van eenige vereeniging, ontwikkelde zich een werkelijke haat tusschen de verschillende belijdenissen van het Protestantisme; en gelijk het in den aard dier belijdenissen ligt, beweerden

---

[1]) De geachte inzender, die aan den Duitschen Rijn woont, had ons met de beknopte opgave eeniger bijzonderheden zeer verpligt, wijl ze voor ons hier toch altoos minder voor de hand liggen dan de redeneringen welke hij ons ten beste geeft. (*De Redactie.*)

de verstandigste koppen, dat er in de H. Schrift geen grond voor het gezag van den Staat in zake van Godsdienst te vinden is. Vandaar dat er zich altoos meer kleinere gemeenten vormden, en, wijl de staat hun openlijk optreden verbood, zich heimelijk ontwikkelden.

Zoo ging het voort, tot eindelijk in 1848 ook het godsdienstig leven door de politieke omstandigheden een geweldigen schok ondervond. In alle Protestantsche landen was de Katholieke Kerk meer of minder onder den druk; vandaar dat de Katholieken zich destijds beijverden dien druk af te werpen, en voor de vrijheid hunner Kerk te strijden; dit is dan ook in geheel Duitschland met uitzondering van Mekkelenburg gelukt. Zoo dan zien wij ons Katholieken van Duitschland, vooral door den loffelijken voorgang van Pruissen, bevrijd van de ketenen welke de hervorming voor ons had uitgedacht.

Op dit ons ten deel geworden geluk zag een groot aantal Protestanten met droefheid neder; niet dat zij het ons misgunden (wat we echter van vele verblinde dweepers wel denken), maar wijl zij zelven nog altoos onder het gezag van den staat moesten zuchten. Een aanzienlijk gedeelte hunner beproefde het, dien onnatuurlijken band te verbreken en begon zelfstandige gemeenten onder den naam van *« Vrije Kerkelijke genootschappen »* te vormen. Waar het slechts konde, kwam het Pruissiesch ministerie Manteuffel vijandig tegen hen op en legde hun alle bedenkelijke hinderpalen in den weg. Doch die tegenstand maakte de ijveraars voor de vrije Kerk te standvastiger, en voor geen prijs wilden zij het staatsgezag eenigen invloed op hunne geloofsdenkbeelden laten uitoefenen. Als Protestanten hadden zij ook gelijk; want, zooals boven gezegd is, heeft de ware Protestant, daar hij het goddelijk gezag der Kerk loochende, alleen zich zelf en geen ander te hooren.

Eindelijk brak een gelukkiger dageraad voor de vrije gemeenten aan; het ministerie Manteuffel viel, en een nieuw, in godsdienstig opzigt geheel vrijzinnig ministerie trad op, door den vorst Hohenzollern voorgezeten. Wat een *Protestantsch* minister-president den Protestanten geweigerd had, de vrije uitoefening namelijk hunner godsdienstige belijdenis, werd hun in de ruimste mate onder een *Katholiek* geschonken.

Sedert dien tijd breiden zich de vrije gemeenten, welke het eerst in Maagdenburg en Breslau ontstonden, verder ongehinderd uit en beijveren zich in den laatsten tijd om mede aan den Rijn vasten voet te bekomen. Dit zal en moet hun ook overal gelukken, daar er allerwege Protestanten in menigte zijn, die van het staatsgezag afkeerig, naar eene volkomene zelfstandigheid in het godsdienstige streven.

Van een eigenlijk gezegd godsdienstig systeem kan bij deze gemeenten te minder spraak wezen, wijl zij het gevolgelijk uitwerksel zijn van het door Luther vooropgezette beginsel van *'t vrije onderzoek*. Met dit vrije onderzoek wierp Luther het onfeilbare leerambt overboord, en 't moet ons niet verwonderen, zoo in deze nieuwe gemeenten, die door geen staatstoezigt meer ingetoomd en bewaakt worden, de H. Schrift spoedig zal volgen. Luther zelf toch heeft het voorbeeld gegeven, toen hij, gelijk bekend is, den brief van den H. Jacobus, wijl er de noodzakelijkheid der goede werken in geleerd wordt, een strooijen brief noemde en verwierp.

Wat overigens die vrije kerkelijke gemeenten betreft: gaarne laten wij het Protestantisme die verschijnselen in eigen boezem zelf beslechten, terwijl we een dusdanig of gelijk regt ten onzen opzigte verwachten en vorderen. Evenwel is het voor Katholieken en Protestanten niet onbelangrijk, hunne aandacht op de feiten te vestigen, die zich voor onze oogen opdoen en den onbevoordeelden onderzoekers van beide zijden eene rijke stof tot nadenken aanbieden. Bij de Katholieken zien wij de vrij gelatene Kerk zich glansrijker ontwikkelen en in heerlijker gedaante vertoonen; een bewijs, dat zij voor haar bestaan en bloei geen dergelijken steun als het Protestantisme behoeft.

De Protestanten daarentegen moeten ons toegeven, dat met de onttrokkene staatshegemonie hun godsdienstig gebouw dreigt in te storten. Een bewijs voor ons allen, dat aan den eenen kant de hand Gods, en aan den anderen, die der menschen het gebouw schraagt. Zoo wij Katholieken ons over dat teeken des tijds verblijden, moet men dit niet verkeerd verstaan; want wij bekennen het open en onbewimpeld, dat die vreugde alleen uit de liefde ontspruit, die de hoop in ons wekt, dat de door onzen Heer beloofde eenheid in 't geloof meer en meer nadert. Wij zijn wel niet

zoo kortzigtig van te meenen, dat dit resultaat zoo spoedig zal bereikt worden, doch wij willen ook onze oogen niet voor de feiten sluiten, die ons nader tot elkander brengen.

Ook in andere landen zullen die vrije gemeenten zich vormen, en vormen zij zich reeds; zij zullen ook daar het kerkelijk gezag van den Staat met de overheden die het ten zijnen dienste in 't leven riep en steunde, omverwerpen, en alligt tot nog grootere verdeeldheid, ongeloovigheid en onchristelijkheid voeren. Het heidendom, dat reeds bij zoovele dwalenden is ingedrongen, zal er in 't eind eene belangrijke aanwinst door bekomen. Maar dan ook zal de terugkeer tot de ware Kerk zooveel te sneller en menigvuldiger wezen als het den mensch op den duur onmogelijk is, de goddelijke waarheid geheel op te geven en te derven. Zoo heeft God de dwalenden steeds als in een cirkel tot de waarheid teruggevoerd, en zoo zullen ook die vrije kerkelijke gemeenten, met een schijngezag te verwerpen, met verbrokkeling en ongeloof te bevorderen, medeoorzaak zijn van veler terugkeer tot het ééne door Christus ingestelde gezag der onfeilbare Katholieke Kerk, welke duren zal tot aan de voleindiging der eeuw.

DUITSCHE GODLOOCHENAARS.

Eene goddelooze wetenschap, voor welke niets heilig blijkt te zijn, zet haar verwoestend werk in Duitschland openlijk en zonder schaamte voort. Uit een aantal werken der laatste jaren is op theologiesch gebied dat huiveringwekkend verschijnsel herhaaldelijk in dit maandschrift aangetoond. Hoezeer zich echter hetzelfde ongeloof ook op ander gebied, en niet minder schaamteloos, laat hooren, mogen desgelijks latere werken getuigen die andere wetenschappen behandelen. Van twee dier in 't lichtgevingen, over geschiedenis en natuurkunde, een boek en een tijdschrift, deelen we, doch niet dan met afschuw, iets van den inhoud mede: men zal er uit zien, tot hoeverre het Duitsche ongeloof reeds gekomen

is. De lezer wijte het niet aan ons, zoo wij wat onklaar gedacht en uitgedrukt werd, niet duidelijker hebben wedergegeven.

Het eerstbedoelde werk heeft ten titel:

DE APOSTELGESCHIEDENIS DES GEESTES [1]).

In dien titel, welke in het Duitsch blijkbaar eene toespeling op de Handelingen der Apostelen is, schuilt iets heiligschendends; de ongenoemde auteur beroemt zich ook de schrijver te zijn van het *Evangelie der natuur*, een werk, dat, naar we verzekerd vonden [2]), in goddeloosheid voor het zooeven vermelde niet onderdoet, en dus hiernaar mag beoordeeld worden.

Wat nu wil die Apostelgeschiedenis des geestes, welke in meestal lossen, maar gezwollen stijl, vol wansmaak, in marokijnen prachtband aan het beschaafd publiek wordt aangeboden?

Dat boek wil, gelijk het zelf (I, 18) zegt, aantoonen, hoe er van eeuw tot eeuw en weder alle duizenden van jaren een en hetzelfde hoofdidee in alle wisselingen der volken .... in alle streven naar een klaar en niet klaar doel, meer of minder omsluijerd op de oppervlakte der golven van het historische leven uitkomt in het grondidee van 's menschen wezen, het idee namelijk der reine menschelijkheid — die oorspronkelijke aandrift, welke er naar streeft om alle scheiding tusschen menschen en menschen weg te rukken en zich overal naar gelang van de vatbaarheid voor de beschaving, naar het klimaat en de natuur des lands verligchamelijkt in de godsdienstige meeningen des tijds — totdat het zuivere denken de kroon reikt aan de absolute rede.

Beschouwen we deze klinkende, alles behalve duidelijke woorden wél, dan is er de goddelooze gedachte in uitgesproken, dat 's menschen geest zoowel de natuur en de geschiedenis als zich zelven voortbrengt; dat er geen God is, maar enkel de menschelijke geest; dat er geen hooger levensdoel is dan het leven zelf; dat alle godsdiensten waar en alle valsch zijn; dat alle scheiding tus-

---

[1]) *Die Apostelgeschichte des Geistes.* Neustadt a. d. H., Gottschik.

[2]) Zie *der Katholik*, laatste aflevering van 't vorig jaar.

schen menschen en menschen moet vervallen; dat het zuivere of reine denken over alle waarheid moet zegevieren en de absolute rede geroepen is, om alle verstandelijke overtuiging, wijsbegeerte en geloof, alle goddelijke en menschelijke waarheid te niet te doen. Dát dan bedoelt de schrijver en matigt zich het werk eens apostels aan; en alsof hem de woorden: *In omnem terram exivit sonus eorum* voor den geest stonden, zoo vraagt hij, dat zijne bladen mogen uitsnellen over de gansche aarde.

Helaas! dat schandwerk staat niet op zich zelf, maar 't is de voorafgegane idealistische wijsbegeerte in hare nadere en praktische toepassing. Fichte's hoogmoedig Ik en subjectivisme, de geest als het eigenlijke middenpunt der wereld, de vereenzelviging der afgetrokken gedachten met de werkelijkheid — dat zijn de onzinnigheden welke er in gepredikt worden. Ook Schelling's leer van de identiteit, welke zich in natuur en openbaring bewust wordt; zijne philosophie der openbaring, welke in de geschiedenis slechts een drama ziet van den zich openbarenden, in eene goddelijke en eene menschelijke zijde uiteengaanden en in godmenschelijk bewustzijn zich zamenvattenden wereldgeest, heeft in deze Apostelgeschiedenis des geestes een getrouwen afdruk gevonden. En veel overeenkomst heeft de aangehaalde plaats met het slot van Hegel's geschiedenis der philosophie, waar we deze gedachte vinden: het tegenwoordig standpunt der wijsbegeerte is, dat het idee in zijne noodzakelijkheid erkend worde; dat de zijden van diens splitsing, natuur en geest, elk als voorstelling der totaliteit van 't idee, en niet enkel als voor zich identiek, maar als uit zich zelven die ééne identiteit voortbrengend, en deze hiermede als noodzakelijk erkend worde. Natuur en de wereld des geestes zijn de beide werkelijkheden: wat werkelijke rede is, is beeld der goddelijke rede; de vormen der zelfbewuste rede zijn ook de vormen der natuur. Het gansche onderscheid is dat van den vorm.

Wat we van den inhoud der Apostelgeschiedenis zullen overnemen moge bewijzen, hoezeer diezelfde gedachten daar slechts doorgevoerd en van nadere toepassing gemaakt zijn. Voor titelblad geeft het boek eene afbeelding der verschillende menschenrassen, een groep van elf afschuwelijke physionomiën, welke ons zeker met dat getal aan de elf apostelen moeten herinneren en voor den

twaalfden schrijver der Apostelgeschiedenis geen plaats meer overlaten. In dit diepzinnig beeld is de eerste groote waarheid veraanschouwelijkt, dat het begin van 't menschelijk geslacht in het dierenrijk te zoeken is. Wel wordt, vermoedelijk uit eerbied voor de lezers, uitdrukkelijk verworpen, dat de mensch niet meer dan een verder gevormde aap zou wezen; maar met roerende poëzij wordt de staat der wildheid of de dierachtige toestand geschilderd dien men nog in de hedendaagsche wilden kan gadeslaan, en welke in den beginne, en wel gedurende duizenden van jaren, de zuigelingsstaat was van ons geslacht, hetwelk aanvankelijk zoo weinig wist van huwelijk of familie, dat de oorspronkelijke taal niet eens onderscheid maakte tusschen meisje, maagd en vrouw. Dan leest men, hoe de honger tot denken dwong, hoe angst en vrees de eerste godsdienstige denkbeelden deden ontwaken (bl. 33), en hoe daaruit van lieverlede al de mythen ontstonden.

Met wat grondigheid dit behandeld wordt, make men o. a. uit deze losse bewering op: Op die wijze — dat is, door eene oppervlakkige redenering, kwamen enkele volken, zooals bijv. het volk der Hebreën tot het geloof in één God, ofschoon dit geloof blijkbaar uit dat aan *meer* goden is voortgekomen; bij andere volken daarentegen nam de ontwikkeling eene andere rigting (bl. 36). In dier voege wordt er veel gesnapt van de Indianen, Babyloniërs, Assyriërs en Phoeniciërs; vlugtig wordt men door de eerste geschiedenis der menschheid heen gevoerd; men ziet hier een grot der Bramienen, daar den toren van Babel met de tuinen van Semiramis, ginds een spijkerschrift, alles met fraaije afbeeldingen opgeluisterd. Onderwijl rept men ook van philosophie, van het dualisme der Persen, van de Mithrasleer, en bereidt zich aldus de gelegenheid om te toonen, dat de hoofdleeringen des Joden- en Christendoms haren grond vinden in die nog gansch kinderlijke opvatting van God en de wereld; in dat dualisme namelijk, hetwelk thans nog in geestelijk opzigt de wereld in tweeën splitst; dat dualisme, hetwelk de geestelijke heerschappij over 't heelal tusschen God en den duivel verdeelt, en met logische gevolgelijkheid een hemel en een hel schiep en zelfs nog heden ten dage den inwendigen vrede van tallooze menschen vernietigt (bl. 55). Welk een gewigtige, welk een verrassende blik, zoo heet het verder,

in de geschiedenis der ontwikkeling van den menschelijken geest! In zoo oneindige verte ligt de kiem dier zienswijzen welke wij thans nog huldigen, zienswijzen uit de allereerste kinderjaren der menschheid voortgekomen! Zou het voor ons, kinderen der negentiende eeuw, geen tijd zijn, stil weg al datgene uit onze zienswijze te schrappen, wat tot dat tijdperk behoort waarover duizenden en duizenden van jaren met den wilden vleugelslag des tijds heengebruischt zijn (bl. 54).

Men begrijpt hieruit, wat almede het diep bederfelijke van dit boek is, dat het te midden van schilderachtige, losse verhalen met de grootste minachting van de verhevenste waarheden gewaagt en met afschuwelijken hoogmoed onbeschaamd de heiligste geheimen en gebeurtenissen loochent. Het geloof aan hemel en hel heet kinderachtig en verstoort nog heden den inwendigen vrede van tallooze menschen!

Doch we verlaten de wieg der menschheid en gaan tot haren kinderlijken leeftijd over, welke door de Egyptenaren vertegenwoordigd wordt; tot die kindschheid behooren ook de Chinezen alsmede de Joden. Gelijk in het vorige boek, wordt ook in dit over alles gesproken; men vindt er afbeeldingen van gebouwen, eene bloemlezing van poëzij, alles zeer onderhoudend en berekend op het publiek waarvoor het werk bestemd is, dat slag van meer beschaafden, hetwelk met weinig moeite over alles wil medespreken. Naar de inhoudsopgave geeft het 9 hoofdstuk, slechts zestig bladzijden groot, te lezen: over staatsinrigting, Mandarijnen, over den staat als eene machiene of groote policie-inrigting, over stokslagen, over de onmogelijkheid van vrije ontwikkeling des geestes, over den droevigen triumf van aloude gewoonten en overleveringen, over handel en nijverheid, over Chinesche beschouwing der godsdienst, over Confucius en anderen, over de heilige boeken, godsdienstige feesten en, na véél meer nog, eindelijk over het huwelijk. Begrijpelijkerwijs is zulk een aantal onderwerpen in zoo weinige bladzijden uiterst vlugtig en oppervlakkig afgehandeld, en met de magere kennis uit zulke bronnen geput, maakt menige waanwijze lezer groot vertoon en brengt stoutweg zijne ongeloovige magtspreuken over de heilige geschiedenis en overlevering uit. Immers wat plaats wordt er in dat tijdperk der kindschheid aan de Joden

toegekend? Nadat de schrijver 132 bladzijden besteed heeft om de Egyptenaren en Chinezen te schilderen, zijn acht bladzijden (135—143) hem genoeg, om eenige aanwijzingen te geven, dat dit volk de historische taak ontving, om de drager van een zuiverder godsbegrip te zijn, maar in eene zeer eenzijdige geestontwikkeling verviel. Vergeten wij overigens niet, merkt de schrijver (bl. 136) uitdrukkelijk aan, dat deze wet van Moses zelfs heden nog door de tien geboden den grondslag ook van onze godsdienst uitmaakt; waarmede hij schijnt te erkennen, dat althans de tien geboden nog met eenig regt bestaan.

Het was te verwachten, en voorlang wisten wij het reeds van Hegel en Schelling, dat de bloeitijd, de jongelingsjaren of het hoogste toppunt der ontwikkeling van 's menschen geest de eeuw der klassieke beschaving is; Grieken en Romeinen zijn er de hooge vertegenwoordigers van, en alzoo de bevoorregte veropenbaarders van den wereldgeest, in zooverre altoos dit toegegeven kan worden zonder het tegenwoordige „rein denkende", „de absolute rede kroonende" geslacht te na te komen.

We laten zijne schilderingen van het klassieke leven daar. Alles wat Griekenland en Rome in kunst, natuur en wetenschap, in leven en denken, in nijverheid en godsdienst voortgebragt hebben, is er met de meeste bekoorlijkheid, in poëtieke en speculatieve opvatting in idealen glans voor oogen gesteld; de mythische gestalten treden er in al hare zinnelijkheid op; tegelijk worden de verhevene diepten der Grieksche bespiegeling, door welke de wijsheid zich aan het juk des priesterdoms onttrok, ontsluijerd (bl. 318); en dan toont men, hoe de godsdienst de schoone moeder der poëzij, dier nog schoonere dochter werd (bl. 337). Men begrijpt, dat Winkelmann, Schiller, Göthe en alle geestverwanten van den Duitschen parnas hierbij gehoord en hunne gedichten rijkelijk geplunderd worden. Dat juist is het groote voorregt dezer Apostelgeschiedenis: wie haar gelezen heeft kan, zonder iets anders te bestuderen, in een beschaafden kring zijn woord medespreken: het verderfelijke werk beveelt er zich voor zijn publiek te meer om aan.

En welke plaats neemt het Christendom in dien bloeitijd in? 't Vergaat het Christendom niet beter dan het Jodendom: 't idee

des Christendoms wordt nog korter en wel op tien bladzijden afgehandeld! en eigenlijk gevonden in dit motto, aan Noak ontleend: Het Christus-idee, het grond-idee der Christelijke godsdienst is het Messiaansch idee, en diens eeuwige inhoud — de eeuwige waarheid van het Messiaansch evangelie — is geen ander dan de streving der geschiedenis naar de toekomst, de volmaakbaarheid en voortgaande ontwikkeling der menschheid [1]).

De Apostelgeschiedenis bepaalt zich er bij, die woorden wat losser en behagelijker weder te geven, en doet zien, dat de man van Nazareth met der daad de godsdienst des gemoeds heeft voortgeholpen. Hoe weinig we echter aan die leer te danken hebben, vernemen we (bl. 40, II D.), waar in 't voorbijgaan over het Christendom gesproken en geklaagd wordt, dat het naauwelijks begon te heerschen, of het dompelde de menschheid in een nacht des geestes, in ruwheid en zedeloosheid en dreigde alle beschaving te vernietigen; dan leest men (bl. 41): „En toch redde zich de genius der menschheid ook toen der tijd — en vlugtte naar een volk van hetwelk men ten minste verwachten moest, dat het wel zorg zou dragen voor 't heilig vuur der wetenschappelijke beschaving. En dit volk is het volk der Arabieren"!

Bij Mohammed dan heeft de genius, de door het Christendom vervolgde genius der menschheid eene schuilplaats gevonden; en de geest der wereldgeschiedenis vertrouwde aan de Arabieren de groote, oneindig gewigtige taak toe, van in de duistere tijden der middeleeuwen de dragers der beschaving te zijn (bl. 65)!!

Hieruit kan men genoeg opmaken, hoe de Apostelgeschiedenis des geestes de middeleeuwen behandelt: onzin, onbeschaamdheid en ligtzinnigheid gaan daarbij hand aan hand. De verklaring van de H. Mis en haar ontstaan (onder Gregorius I, in het jaar 600!) alsook van de H. Communie en haren oorsprong (door Paschasius Radbertus, in 381!) overtreft wel alles wat er van dien aard ergens te lezen is. Men ziet het den schrijver aan, dat hij zich in die dagen van den openlijken triomf der Christen Kerk niet meer bedwingen kan; hij valt geheel uit den toon; hij scheldt en tiert en is alleen tot bedaren te brengen door den aanlichtenden

[1]) Bladz. 115, II B.; bij Noak, *Mysterium des Chistenthums*, bl. 16.

dageraad der Hervorming, toen Luther die geestesdaad volbragt, van de menschen tot eene ongedwongen, levenslustige overgave (*lebensfröhen Hingabe*) aan het goddelijke op te voeren!

Van nu af aan is de toon des schrijvers niet meer zoo onhebbelijk: het geldt ook het aanrijpen der menschheid tot den mannelijken leeftijd, en er is stof genoeg om van kunst en philosophie, van poëzij en groote mannen vol geest, te spreken. Niet door de wijde ruimte der eerste geschiedenis vliegt men nu heen, maar treedt door eene gallerij van beroemde personen voort, wier portret met enkele penseelstreken geschetst wordt. Van Ulrich van Hutten tot Feuerbach is geen dier lieden vergeten: al die geniën vinden in de Apostelgeschiedenis des geestes de hun waardige eereplaats.

Het slot echter van het boek gaat al 't vorige nog verre te boven. De bloesem en het resultaat van de gansche ontwikkeling des geestes is naar de meening des schrijvers — de *stoom!* Daar leest men (bl. 457): Er breekt een nieuwe dag voor de menschheid aan, en het hanengekraai zijns morgens was de invoering der stoomkracht in het leven der nijverheid. Het bruischen der locomotieven, het zuchten der stoommachienen en het dreunen der stoomboten is het knarsen der scharnieren aan de poort der groote toekomst, waarvan wij reeds zoo dikwerf spraken. — Dan heeft men de berekening, dat reeds 9000 Pruissische mijlen spoorwegen en $23177/_{10}$ geographische mijlen telegraafdraden over de wereld heenloopen en ruimte en tijd reeds bijna geheel overwonnen hebben; waarop eindelijk dit niet minder snorkend slot volgt: Wie nu wil en kan de reuzenschreden, waarmeê de ontwikkeling des geestes in de menschheid voortgaat, keeren? Wie kan en wil de ontwikkeling loochenen? Zij is de Apostelgeschiedenis des geestes. Het groote Pinksterfeest is voorlang aangebroken. Als stormgehuil ruischen de vleugelslagen van een nieuwen tijd om ons heen; als vurige tongen vlammen de magtige gedachten der meer edelen van de zonen der aarde, welke zich in de heerlijkste ontdekkingen en uitvindingen doen vernemen. De aarde beeft van den strijd der doorleefde eeuwen met de reuzen der rijzende toekomst; maar de goddelijke geest, die in de menschheid woont, zal zegepralen en de kroon op het van jeugdige frischheid en werkkracht blinkende

hoofd der toekomst zetten! Dat is de kern en de leer van de Apostelgeschiedenis des geestes!

Aldus sluit het boek, waarop we als eene afgrijselijke stem des tijds, als eene herinnering aan de bedrijvigheid van den geest der duisternis wilden wijzen. Is het inderdaad geen werk der hel, de verhevenste werken van Gods majesteit, de heiligste vruchten des Christendoms, schaamteloos te loochenen, en daarbij de schoonste beelden der H. Schrift te misbruiken ten dienste van het ligtzinnigste ongeloof? Het gansche groote en verheven geheel der geschiedenis, waarin zich Gods magt en liefde en 's menschen nietigheid en boosheid zoo luide openbaren, wordt tot een bloot spel des vooruitgangs gemaakt en voorgesteld als een zegetogt van den alvermogenden menschengeest. Wat dit boek in groote letters aanbiedt, dat leeft in den geest eener tallooze klasse van zoogenaamde beschaafden, die met het heidendom en Mohammed, hun grooten profeet, gaan dweepen! Met zulk eene beschaving snelt men immers de grofste barbaarschheid te gemoet, en eene huivering grijpt ons aan, wanneer men zulk ongeloof op zoodanige wijze alom gepredikt, en zelfs het tijdschrift te hulp geroepen ziet, om het te sneller en algemeener te verbreiden. We noemen het bovenbedoelde tijdschrift, dat ten titel heeft

„DE NATUUR",

dat de kennis der natuurwetenschappen voor lezers van alle standen wil toegankelijk maken, en uitgegeven wordt door Dr. Otto Ule en Dr. Karl Müller van Halle [1]). Het standpunt dezer philosofen of wat zij van de betrekking der natuur tot God houden, vindt men in verschillende nummers aangegeven, maar meer bepaald door zekeren Frantz uitgesproken in een artikel dat ten opschrift heeft: „Godsdienst en natuurwetenschap." De hoofdinhoud van dat geschrijf is: dat men slechts zoo lang van eenen God boven de natuur, die haar geschapen heeft, onderhoudt en regeert,

---

[1]) *Die Natur*, Zeitung zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisz und Naturschauung für Leser aller Stände. — Zie *der Katholik*, t. a. p.

zal en kan spreken, als men nog dien hoogsten trap der natuurwetenschap niet heeft bereikt, waarop zulk eene bekrompen opvatting der bemiddeling van ons eigen bestaan en het hoogere wezen verdwijnt, dewijl in de wederkeerige werking van kracht en stof het gansche geheim van het worden, bestaan en vergaan gelegen is, welk proces echter eeuwig duurt. — Met zoodanige goedkoope assertiën wanen die nieuwerwetsche natuurvorschers alles verklaard te hebben, en verwaardigen zich niet eens te zeggen, vanwaar dan die stof komt, in den beginne gekomen is; hoe de eigenschap dier stof, de kracht, tot die volheid van vormend of scheppend vermogen geraakt is, of wat men eigenlijk in de werkelijkheid onder de woorden: „Kracht en Stof" te denken heeft. Dringt men hieromtrent om verklaring aan, dan redt men zich met de uitvlugt, dat de wetenschap, de „zuivere" wetenschap haar doel nog niet bereikt heeft, en „dat de vrucht de tijd meer en meer voor ons aanrijpt". Waar men onderwijl in verklaringen van beginselen treedt, hebben ze gelukkig vaak dit onschadelijks, dat geen gezond hoofd ze geheel kan begrijpen. Men oordeele: „*Leven*, zegt Frantz eerst, is een gedurig geboren worden en sterven, bevordering of benadeeling der organismen, al naar gelang de voor- of achteruitgang in de vorming de overhand heeft. De *dood* vernietigt geene persoonlijkheid, want die is er in de natuur niet." En nu vatte wie kan, wat volgt: „Slechts eene eigenschap der stoffelijke verbinding zooals die ten tijde van de komst des doods door het organisme gevormd is, wordt door den dood opgeheven; eene eigenschap, welke bij alle eerste verbinding der elementen tot kiem gelegd is, de overbrengbaarheid namelijk der wijze van groepering der keimatomen op de in 't bereik harer werking komende, voor zulke overdraging vatbare stoffen; het assimilatievermogen en met dit het reproductievermogen der denkorganen, de herinnering, welke, evenals zij, de voorwaarde van haar worden in de assimilatie gevonden heeft, daar ook haren stempel uitdrukte en bewaarde, maar van onwaarde wordt bij 't verval haars dragers." We vermoeden, dat de lezer deze phrase met ons voor weinig meer dan onzin houdt. Hooren we wat iets duidelijker, doch niet minder ongeloovig is.

Dr. Otto Ule zal onderscheidene dergelijke werken over de

natuurwetenschappen bespreken en geeft deze pathetieke woorden tot inleiding [1]): „Eindelijk is deze groote strijdvraag (van 't Materialisme) tot dat punt gekomen, dat we voorlang verklaarden niet te kunnen uitblijven. Men laat aan 't Materialisme zijne philosophische geregtigdheid en bestrijdt van het philosophiesch standpunt nog slechts zijne gevolgen die het zedelijk gebied raken. Op de eigenlijke kampplaats ontplooit nog enkel het godsdienstig fanatisme zijne donkere banier. Tegen zulk een kampioen, die van oudsher de vijand van alle wetenschappelijk onderzoek en van alle beperking zijns absolutistischen welbehagens was, versmaadt het Materialisme met regt den strijd." — Wat ondragelijke trots en alverloochenend ongeloof in die weinige woorden! Alleen het godsdienstig fanatisme, dat is, het positieve Christendom met zijne donkere banier, of geloofsgeheimen, biedt nog wederstand aan die nieuwe titans welke den hemel bestormen en God van zijn ambt als Schepper, onderhouder en regeerder der gansche natuur ontzetten en voor den levenden, persoonlijken, bovennatuurlijken God hun „kracht en stof" in de plaats willen stellen.

Maar stappen die wijsgeeren van den eenen kant stoutweg over dat eenvoudig geloof aan een God Schepper en Onderhouder der wereld heen, angstvallig van den anderen kant zoeken zij zich tegen de alzins noodlottige, maar noodzakelijke gevolgtrekking te verdedigen, dat hun zoogenaamd stelsel in de *praktische* toepassing tot zedeloosheid moet voeren, wijl er - uit een Christelijk oogpunt - zonder geloof aan God geene ware zedelijkheid bestaan kan, op zijn hoogst eene natuurlijke, maar geene Christelijke zedelijkheid. Wat die natuurmoraal is, weten we uit oude tijden overvloedig genoeg. Otto Ule noemt de opwerping of het verwijt: dat het philosophiesch Materialisme ook tot het praktische, of zedeloosheid voert, dat het enkel een produkt der zinnelijkheid, van den boozen lust des harten, van gebrek aan geloof en godsdienst is, allersmadelijkst en allerboosaardigst; hij duidt het Diesterweg, die overigens nooit van te groote geloovigheid verdacht is gehouden, zeer ten kwade, dat hij in zijn duister voorgevoel van die zedeloosheid aan Ule tot diens verdediging te gemoet voert

[1]) N°. 3, van 25 Junij 1858.

„Zie, gij zijt materialist in de wetenschap en idealist in het leven!„

Hoezeer echter Ule en zijne geestverwanten tegen die gevolgtrekking opkomen, zij blijft niettemin, en wel zoo lang, als het geloof aan den persoonlijken God en zijne heilige wet zal bestaan. Hier is geen uitweg: men moet óf het geloof aan God en zijne zedewet, óf die zoogenaamde wetenschap en hare gevolgen opgeven. Diesterweg's uitvlugt is onnoozel en ongerijmd. Loochent men God, dan vervalt ook zijn wil, zijn wet en gebod, en zedeloosheid vloeit er onvermijdelijk uit voort.

Dat Dr. Ule de Katholieke geestelijkheid als der beschaving openlijk vijandig voorstelt, wijl zij in 't jonge Canada tegen de verspreiding van zulk slag van zedeverpestende boeken ijvert, laat zich verwachten; doch evenzeer spot hij met geleerden in ongewijde wetenschappen, zoodra zij slechts zijn materialistiesch ongeloof niet deelen.

Onder het opschrift: „Eene spiritualistische verdoling„ lezen we (in N°. 24) het volgende: „Aan welke gevaren de wetenschap blootgesteld is, wanneer zij zich niet verheft tot de hoogte eener wereldbeschouwing, welke alle idealisme, spiritualisme en mysticisme uitsluit, daarvan levert de bekende planeten-ontdekker Herman Goldschmidt te Parijs weder een voorbeeld. Die zoo verdienstelijke sterrekundige, die elken helderen nacht met zijnen kleinen verrekijker den hemel onderzoekt, terwijl hij den dag aan de schilderkunst wijdt, heeft zich in den laatsten tijd, nadat hij op aanbeveling des geleerden redacteurs van den *Cosmos*, den priester Moigno, door den keizer der Franschen gedecoreerd is, aan het spiritualisme overgegeven.

„Ik ben een Medium,„ deelde hij voor eenige dagen aan een zijner vrienden meê; „ik heb een merkwaardig onderhoud met den geest van den overleden Arago gehad.„ Hij wien dit gezegd werd, een Duitscher uit de school van Feuerbach en Moleschott, vroeg hem, of de *geest* van Arago hem de plaatsen der nog niet ontdekte kleine planeten had aangewezen. „Met zulke profane zaken„, luidde het antwoord, „houden zich de geesten niet op. Maar ik heb eene beschrijving der andere wereld, die, als ik ze wilde uitgeven, Dante's meesterstuk in de schaduw zou stellen.„

„Niemand derhalve verwondere zich, — zoo besluit het tijd-

schrift *„de Natuur"* — als Herman Goldschmidt voortaan den Katholieken boven den astronomischen hemel verkiest."

Volgens deze schrijvers is derhalve het Materialisme het eenige middel om dweeperij tegen te gaan; en Goldschmidt wordt niet zoozeer doorgehaald, omdat hij geesten, als wel omdat hij in 't algemeen een' geest aanneemt. Voor hen is 't eene spiritualistische verdoling, wanneer iemand door redelijke nasporingen tot de erkenning komt, dat men met al zijn weten niet buiten eene eindoorzaak kan, en langs den weg der openbaring tot het geloof terugkeert. Wat een zelfbedrog, te wanen, dat men tot de hoogste wetenschap is gekomen, met al wat des geestes is, en hetgeen men idealisme, spiritualisme, mysticisme scheldt, stoutweg te loochenen! Wat blijft daar anders dan het platste Materialisme in heel zijne armelijkheid over?

Zulk eene natuurwetenschap brengt dan tot de loochening van eenen bovennatuurlijken persoonlijken God, met heel het werk der schepping, verlossing en heiliging van het menschelijk geslacht! Het gansche geheim van het worden, bestaan en vergaan der natuur ligt, zooals we hoorden, in de wederkeerige werking van kracht en stof: dit proces houdt niet op, en dat is de eeuwigheid!

Hoe diepgevallen en stikziende moeten de geesten niet zijn, welke zulken waanzin durven prediken en voor hooge wijsheid uitgeven!

CORRESPONDENTEN-LEUGENS.

Ingezonden.

De Napelsche correspondent van den *Times* meldde den 11 September ll. aan genoemd blad, dat hij, in het door Garibaldi zoo goedkoop verkregen kasteel Sant Elmo in Napels, een bezoek gebragt heeft: daar heeft hij de gruwelen der Napelsche regering leeren kennen, en zegt onder anderen het volgende: „Ik wil van

„de afschuwelijkheden welke ik daar ontmoet heb niet veel spre-
„ken; enkel wil ik kortelijk gewag maken van de schietgaten die
„zóó waren aangebragt, dat de wachter al de gevangenen zoowel
„in hunne cellen als in hunne bedden kon doodschieten; daardoor
„zijn tallooze slagtoffers afgemaakt, zonder dat er een sterveling
„van wist, gelijk de henkers, die nog gisteren in soldij des konings
„werkzaam geweest waren, mij verzekerden". Meer wil hij van dat moordhol niet zeggen, want Sant Elmo, evenals weleer de Bastille, zal weldra in de vlugschriften worden besproken, en de gruwelen er gepleegd allengs aan heel de wereld bekend worden. Vervolgens brengt dezelfde berigtgever een bezoek in het beroemde Karthuizer-klooster San Martino, dat naast Sant Elmo ligt. „Wij „wandelden", zoo luiden zijn eigen woorden, „door de marmeren „kerk en het klooster van St. Martin, waar onze roode Garibaldi-„hemden den monniken weinig goeds schenen te voorspellen. Zij „zagen ons aan toen wij voorbijkwamen, zonder een oog van ons „af te wenden: zij-zelf in witte groote statige stijve monnikskappen, „zoodat men ze voor standbeelden zou aanzien; goede Karthuizers, „die in een marmeren paradijs boete doen, door hunne gelofte „tot eeuwig zwijgen gebonden, uiterlijk zoo kalm mogelijk onder „den niet te verbergen angst wegens de zigtbare en verborgen „schatten, die zij sedert onheugelijke tijden hier hebben opeenge-„stapeld." Zóó de berigtgever van den *Times*.

Alles nu wat van het klooster San Martino gezegd wordt is een onbeschaamde leugen. Reeds sedert twee menschenlevens zijn er geen monniken in San Martino meer geweest. In een bekend werk „*Cicerone in und um Neapel* von J. K. Kais. Oesterr. Armee-Beamten (Leipzig 1829, bei J. A. Brockhaus, Bd. 2, S. 186") lezen wij: „aan den voet van het kasteel Sant Elmo staat het „voormalige Karthuizer-klooster San Martino, dat sedert Murat's „regering tot militaire invalieden-huis dient." De schrijver van dit werk is zelf niet door een monnik, maar door een invaliede rondgeleid. — Misschien zal de Napelsche correspondent zeggen, dat de monniken er later weêr zijn ingetrokken; maar de schrijver der *Kath. Sonntagsblätter* ontkent het, en vraagt, ook al ware dat zoo, vanwaar dan nog de angst der monniken wegens de schatten die zij sedert *onheugelijke tijden* aldaar hebben opgehoopt?

Men ziet uit dit staaltje, hoeveel of liever hoe weinig geloof er aan zoo menige correspondentie ook van de grootste onkatholieke bladen te hechten is.

NIET "TEN VIERDAG GERECHTIGD".

Op den 8 October ll. is te Alkmaar weder de verjaardag gevierd van het *Ontzet* dier stad in 1573. "Meer dan twee eeuwen lang", sprak de feestredenaar, de heer W. J. Hofdijk, werd dat feest "binnen de verheugde stede" jaarlijks herhaald; maar "verlamming van den nationalen zin deed dat staken". Intusschen, gaat hij voort, "een betere geest, warm voor der Vaderen heldenmoed, is weder ontwaakt", en deze geest heeft besloten de jaarlijksche viering van dien Octoberdag weder in te voeren. — Dit jaar heeft genoemde dichter, een Alkmaarder van geboorte, krachtig tot het welgelukken der onderneming bijgedragen. Op verzoek der Feestkommissie, heeft hij een vijftal "historiesch dramatische tafreelen" geleverd, die den 8 October te Alkmaar zijn "opgevoerd"; ook heeft hij eene "feestrede" gehouden, welke naar den titel: "Ten Vierdag gerechtigd" den Alkmaarderen nog eerst moest toonen, met hoeveel regt zij de verjaring van Alkmaars ontzet weder plegtig gedachten.

Blijkbaar bevatte de feestaanrigting eene verdere strekking. Men wilde zooveel mogelijk een algemeen karakter aan dezen zoogenaamden "nationalen gedenkdag" geven en het feest van Regeringswege doen plaats hebben; en hoewel tweemaal door eenige ingezetenen hiertoe aangezocht, heeft de Alkmaarsche Gemeenteraad zeer wijselijk gemeend, afwijzend te moeten beschikken, in substantie dezen grond aangevende: dat, aangezien men leefde in de schutse der beginselen, neêrgelegd in de staatsregeling van het jaar 1798 en volgende grondwetten, dezelfde redenen, die op het einde der vorige eeuw tot de afschaffing der bedoelde feestviering geleid hebben, alsnog bestonden, en alzoo de Gemeenteraad ongezind was, eenig deel der bevolking in zijne overtuigingen te krenken.

Ofschoon nu de gevierde plegtigheid wel niet officiëel bekrachtigd is, ziet men toch uit den toon, door den heer Hofdijk aangeslagen, dat er op algemeene deelneming, op het vieren van een burgerfeest, aanspraak werd gemaakt. De „Feestrede", waarin hij zijne nationale, geschied- en staatkundige meeningen ontwikkelt, en, onder betuiging zijner achting voor de vrijheid van andersdenkenden, die andersdenkenden vrij heftig doorhaalt, is dan ook opgedragen aan den Burgemeester der Stad, den niet onbekenden heer Maclaine Pont. Deze wordt, zeker om zijne medewerking tot het feest, wegens de „degelijkheid zijner beginselen" en zijne „vastheid van karakter" in Hofdijks „feestrede", of liever in zijn „geschied- en staatkundig strijdschrift", gelijk men het te regt betiteld heeft, openlijk en met nadruk geprezen, en heeft de toehuldiging er van niet afgewezen. Die rede, waarin de ontwaking van „een beteren geest, warm voor der Vaderen heldenmoed", en het ophouden der „verlamming van den nationalen zin" hoog worden opgevijzeld; die hulde en toehuldiging aan den Burgemeester eener in die rede als herleefd voorgestelde burgerij, door een „geschied- en staatsleeraar" aangeboden en door Z.Ed.Achtb., een man van zoo degelijke beginselen en zulk eene vastheid van karakter, niet afgeslagen, kregen alzoo met het geheele feest een openbaar, een stedeburgerlijk, een bijna officiëel karakter.

Tegen dit officiële karakter nu, door den heer Hofdijk in de feestviering gewenscht, door den Burgemeester daarin toegelaten, kwam de heer J. A. Alberdingk Thijm in een voortreffelijk vlugschrift op; het heeft ten titel: „De Hr W. J. Hofdijk, Geschied- en Staatsleeraar [1]). Een woord ter gunste van Konstitutie en Historie, uitgelokt door de onlangs binnen Alkmaar aangerichte feestelijkheid [2])." — Tegen zoodanig officiëel karakter, verklaart de schrijver, uit wien we reeds de aanleiding van den strijd hebben zamengevat, „neem ik de vrijheid als nederlandsch burger, die vergen mag, dat in het openbaar de „beginselen" en het „charakter" der Nederlandsche Grondwet, zelfs door dichters en Burge-

[1]) De heer Hofdijk is leeraar in de Vaderlandsche geschiedenis en letterkunde aan het stedelijk gymnasium te Amsterdam.

[2]) Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. 1860.

meesters, geëerbiedigd worden, — als burger van Amsterdam, van wiens vaderen er geweest zijn, die in de XVI Eeuw, volstrekt niet uit „verlamming van nationalen zin", maar uit trouwe verkleefdheid aan de wetten van Kerk en Staat, de partij hebben bestreden, wier apotheooze door den heer Hofdijk georganizeerd is, — eenvoudig maar openlijk te protesteeren."

De talentrijke regtsverweerder heeft zijn openlijk protest met evenveel klaarheid en degelijkheid van gronden, als waardigheid en urbaniteit van toon jegens zijne wederpartij gedaan. Hij zet eerst ten duidelijkste uiteen, „hoe weinig het houden van gedenkdagen als de 8e October evenredig is aan onzen tegenwoordigen grondwettigen toestand": „het Koningrijk der Nederlanden wordt geregeerd krachtens de Grondwet; niet krachtens regeringsbeginselen van vóór 1798; veel minder krachtens traditiën, die „méer dan drie eeuwen lang" zijn voortgeplant; allerminst krachtens de interpretatie en toepassing dier traditiën, door dichters onzer dagen daaraan te geven."

Na het bondig betoog van het *inconstitutionele* der Alkmaarsche feestviering, onderwerpt hij ter loops maar ter zake de „feestrede" zelve aan eene kleine toetsing, om hiermede als van zelf op het revolutionaire van Hofdijks staatsleer over te gaan.

Die feestrede is, verklaart hij met alle regt, „geenszins de ordelijke formuleering van de denkbeelden, die de feestvierenden bezielen, geenszins een *tableau* van de beelden en feiten, die ongegroepeerd, maar van zelve, voor de herinnering oprijzen van het jubelende volk, geenszins een rhetorische hymnus, waarin zich klaar en schitterend het zelfde groote gevoel uitspreekt dat de menigte doorstroomt; zij is geenszins wat zij had behooren te zijn; maar deze zoogenaamde „Feestrede" is veel meer een tijdschrift-artikel, een pleidooi, een polemische „open brief" (gelijk sommigen die dingen zottelijk voortgaan te noemen), eene brochure, waarin sommige persoonlijke meeningen en appraeciatiën ontwikkeld worden, vereenigd met enkele argumenten van geschieden staatsleer. De titel reeds („Ten Vierdag gerechtigd.") kondigt aan, dat dit feest ook daarom geen nationaal feest kon wezen, om dat tot het charakter van nationale handelingen eene breede, ruime, onvoorwaardelijke deelneming der massaas behoort. 't Is

geen nationale daad, die, voet voor voet, haar recht van bestaan, van spreken moet bewijzen."

De feestredenaar had verklaard: "De opstand (der Nederlanders tegen Filips) was *niet* wettig naar de letter — maar hy was billijk; hy zetelde krachtig in het frissche rechtsbewustzijn des volks, hy was recht in het oog van God, die de wetten van het natuurrecht in het helder bewustzijn *van elken onafhankelijken denker* heeft neêrgeschreven, en die de opvolging en handhaving daarvan in het verzet der Nederlanderen *gezegend* heeft."

De heer Alberdingk Thijm onderzoekt stuk voor stuk de gevaarlijke gronden en gevolgtrekkingen van den onvoorzigtigen geschieden staatsleeraar, — die o. a. ook den heer P. A. S. van Limburg Brouwer met diens philosophie ten behoeve van zijne staatsregtelijke redenering had te hulp geroepen; hij toont, hoe weinig houdbaar en revolutionair ze zijn, en betoogt onwederlegbaar, dat de Nederlanders bij hun verzet tegen Filips niet in hun goed regt waren. Nu had de redenaar stoutweg gezegd: "Is de afval van de Nederlanders der zestiende eeuw *onwettig* — zoo is Alkmaars verzet van 1573 *opstand* niet alleen, maar ook *muiterij*"; — hij moge dan nu zelf de gevolgtrekking over zijne feestoprakeling maken.

Eindelijk laat de heer Alberdingk Thijm, vooral uit een historiesch opstel van den predikant Jan Buys, zien, dat de hooge lof door den feestredenaar aan Alkmaars ontzet zelf toegekend, onverdiend is, — en besluit zijn zaakrijk tegenschrift met de gepaste aanmaning: "- - - laten wij niet in naam der Nederlandsche nationaliteit zangen aanheffen, waar slechts een gedeelte van de natie, zonder blozen, in zoû kunnen meêstemmen. Laten wij méer kritiesch dan jubelend de feiten der vaderen beoefenen, waarover strijd wordt gevoerd; laten alle steden het voorbeeld van den Alkmaarschen Gemeenteraad volgen, die blijk heeft gegeven van evenveel doorzicht als rechtsgevoel: maar als we onderzoeken willen, of we "Ten Vierdag gerechtigd" zijn, laten we dan niets achterhouden, dat tot kenschetsing van den vierdag kan bijdragen, ook al zoû er onze bevoegdheid tot viering bij verloren gaan."

Bij de bijzondere teregtwijzing van den Alkmaarschen feestredenaar heeft zijn bestrijder, gelijk men van hem verwachten kon, ook de onschendbare beginselen van het regt met bondige gronden

en voorbeelden gehandhaafd: eene reden te meer waarom wij bij de toenemende verstomping van alle regtsgevoel, dit zeer tijdig geschrift in 't belang ook der maatschappelijke orde in veler handen wenschen.

EEN NUTTIG WERKJE VOOR OUDERS.

De werkzame pastoor van Leydschendam heeft ons weder een uit of *naar* het Fransch vertaald boekje geschonken, dat getiteld is: *Grondregels en pligten der vaders en moeders*, door den Zeer Eerw. heer Claudius Arvisenet [1]). In de 22 hoofdstukken, waaruit het werkje bestaat, en die elk door een zeer gepast gebed besloten worden, is een schat van heilzame, hoogst praktische lessen voor de ouders vervat; een tweetal aanteekeningen: over de uithuizigheid, en over hetgeen men den kinderen aangaande hunne fouten, het biechten, enz. te onderrigten heeft, zijn van niet minder *praktiesch* belang en verraden den man van ondervinding. Tot verdere aanprijzing strekt, dat het boekje uitgegeven is ten voordeele van het Liefdewerk van den *Goeden Herder*, hetwelk nog zooveel ondersteuning behoeft: we kunnen dus niet anders dan het nuttige werkje met de woorden der Kerkelijke goedkeuring *„aan alle ouders ter lezing bijzonderlijk aanbevelen"* [2]).

---

[1]) Naar het Fransch door C. Stolk, Pastoor te Leijdschendam. — Uitgegeven ten voordeele van het Liefdewerk van den *Goeden Herder*. — Te Groningen, bij R. G. J. Sladoot. 1860.

[2]) Op den *vorm* zoude men zoo in 't oorspronkelijke als in de overzetting gegronde aanmerkingen kunnen maken; wat we hier echter niet gepast achten.

„HANDBOEKJE VOOR DE ZAKEN VAN R. K. EREDIENST [1]).“

De *vijftiende* jaargang van dit gunstig bekende „Handboekje“ is zooeven verschenen en gaat al de vorige jaargangen in uitgebreidheid verre te boven. Vandaar ook de prijsverhooging.

Het heeft drie hoofdstukken, waarvan het eerste een *Algemeenen* en een *Bijzonderen staat* geeft van het „Roomsch Katholijk kerkwezen in het Koningrijk der Nederlanden“, gevolgd door een dergelijken staat over onze Overzeesche bezittingen Batavia, Curaçao, Suriname.

In het tweede hoofdstuk vindt men „statistieke, financiële, geschiedkundige en andere bijzonderheden, betreffende Kerkelijke Zaken“. Het biedt uitvoerige staten aan over onze bevolking, ook in onze koloniën; over de eeredienſten, onderwijs, armwezen, gevangenissen, enz. Onder deze rubriek is vooral belangrijk de „Staat van het getal der, in den jare 1809, binnen de grenzen der tegenwoordige Nederlandsche Bisdommen, als *Parochie* of *Statie*, of wel als *openbaar Rectoraat*, bestaande *Roomsch Katholijke Kerkelijke gemeenten*; tevens aanwijzende de verandering, welke dat getal, sedert dien tijd tot en met het jaar 1859, en alzoo in *eene halve eeuw*, heeft ondergaan“, met de specifieke toelichting daaraan toegevoegd, — zoo men dit een en ander vergelijkt met den voorafgaanden „Staat van het getal der openbaar erkende *Kerkelijke gemeenten* van de verschillende *godsdienstige gezindten*, in de onderscheidene provinciën van het Koningrijk der Nederlanden, op 1 Januarij 1860“, en met de bijzondere „toelichting“ die er op volgt. Daar vinden we o. a. zeer naauwkeurige bescheiden over de verschillende kerkgenootschappen, hunne indeelingen, dienstdoende predikanten en hulppredikers op 1 Januarij 1860. We nemen er, tot eene proeve, het volgende uit over:

---

[1]) Vijftiende jaargang. — Te 's Gravenhage, bij Gebr. van Langenhuysen. 1860. — 540 bl. kl. 8°. Prijs *f* 2.50.

Het *Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap* bestaat uit al de Hervormde gemeenten in het koningrijk, waartoe zoowel de *Waalsche*, *Presbyteriaansche*, *Engelsche* en *Schotsche*, als de *Nederduitsche kerkelijke gemeenten* behooren.

Het is, evenals het koningrijk, in 11 provinciale ressorten afgedeeld. Deze ressorten zijn, behalve dat van *Limburg*, in klassen, de klassen in ringen en de ringen in gemeenten ingedeeld. *Limburg* heeft enkel ringen en gemeenten.

Er zijn in het geheel 43 klassen, 138 ringen en 1306 gemeenten. Onder het laatstgemeld getal zijn niet afzonderlijk medegeteld die gemeenten, welke wel eene eigene kerk bezitten, maar, door combinatie met andere gemeenten, onder een' predikant, vereenigd zijn.

Het bestuur van dit kerkgenootschap wordt Synodaal, Provinciaal, Klassikaal en Gemeentelijk uitgeoefend.

Het getal der plaatselijk dienstdoende predikanten en hulppredikers bedroeg op 1 Januarij 1860:

bij de Nederduitsche	gemeenten . . .	1532
" " Waalsche	" . . .	26
" " Engelsche	" . . .	4
" " Schotsche	" . . .	1
	Te zamen . .	1562

De *Lutherschen* zijn sedert 1791 hier te lande verdeeld in *twee* zelfstandige kerkgenootschappen, dragende den naam:

1°. van *Evangelisch Luthersch*. Het is afgedeeld in 7 ringen, die te zamen 49 gemeenten tellen, waaronder 11 *bijgemeenten* ressorteren, die wel een eigen kerk, maar geen eigen predikant hebben, en door den leeraar der gemeente, waaronder zoodanige bijgemeente behoort, bediend worden. Het bestuur berust bij de synode, de synodale commissie en de plaatselijke kerkbesturen. Het getal der bij de gemeenten dienstdoende predikanten beliep, op 1 Januarij 1860, te zamen 61.

2°. van *Hersteld Evangelisch Luthersch*. Het telt 8 gemeenten met 11 predikanten en wordt bestuurd door eene algemeene kerkelijke vergadering en eene algemeene kerkelijke commissie, en in de gemeenten door kerkelijke collegien.

De *Doopsgezinden*, ook *Mennonieten* of *Menisten* genaamd, vormen geen eigenlijk gezegd *kerkgenootschap*, noch hebben een centraal bestuur. Elke kerkelijke gemeente maakt een zelfstandig ligchaam uit

en is met hare zuster-gemeenten verbonden, niet door een gemeenschappelijk kerkbestuur, maar enkel door den band, die uit overeenstemming met elkanders godsdienstige begrippen gevormd wordt.

Het personeel der dienstdoende predikanten beliep op 1 Januarij 1860 een getal van 126.

De *Remonstranten* maken eene uit verschillende gemeenten zamengestelde *broederschap* uit, welker gemeenschappelijke belangen door eene uit haar midden gekozene commissie verzorgd worden. De gemeenten zijn in 3 klassen afgedeeld.

Het getal der bij die gemeenten dienstdoende predikanten bedroeg, op 1 Januarij 1860, 24.

De *Christelijk Afgescheidenen*, hoezeer van Staatswege niet als een gevestigd *kerkgenootschap* erkend, hebben niet te min een synodaal en klassikaal bestuur. Hunne gemeenten worden door het Staatsgezag *ieder afzonderlijk* als een zelfstandig ligchaam aangemerkt. Behalve het in den voorgaanden staat vermelde getal (226) erkende gemeenten dezer gezindte, bestaan er nog anderen, die niet erkend zijn.

Omtrent het personeel der dienstdoende predikanten is geene opgave gedaan.

De *Hernhutters*, ook *Moravische Broederschap* geheeten, hebben hier te lande slechts ééne kerkelijke gemeente met 2 leeraars.

De *Duitsch-Evangelischen* hebben eerst onlangs eene kerkelijke gemeente te *'s Gravenhage* opgerigt, die van Staatswege is erkend geworden en *één* predikant heeft.

D *Anglikaansch-Episcopalen*, die hier te lande slechts 2 erkende kerkelijke gemeenten uitmaken, zijn aan het bisschoppelijk bestuur der in *Engeland* gevestigde staats-kerk onderhoorig. Ieder dezer gemeenten wordt door een predikant bediend.

Van de overige *Protestantsche* secten, die op sommige plaatsen hier te lande kerkelijke gemeenten of vereenigingen vormen, of als zoodanig godsdienstoefeningen houden, doch van Staatswege niet als kerkgenootschappen erkend zijn, is geene opgave geschied.

Onder het getal der 922 opgegeven *Roomsch Katholijke kerkelijke gemeenten* zijn alleen begrepen de openbaar erkende parochien en rectoraten. Daarbij zijn derhalve niet medegeteld die gemeenten, wier kerk, den rang van *bijkerk* hebbende, door de dienstdoende geestelijken der hoofd- of moederkerk wordt bediend, noch ook de bijzondere communiteiten en rectoraten in gestichten.

Het personeel der, bij de opgegeven 922 kerkelijke gemeenten

dienstdoende geestelijken bestond, op 1 Januarij 1860, uit: 888 pastoors, 30 rectors en 756 kapellaans of vicarissen, te zamen 1674. *Vier* der in het getal van 922 begrepen kerkelijke gemeenten, (uitmakende 3 *parochien* en 1 *rectoraat*) waren op 1 Januarij 1860 bereids nieuw ingesteld, maar nog niet van dienstdoende geestelijken voorzien.

Het kerkgenootschap der *Oud Bisschoppelijke Klerezy*, telt in *twee* der *drie* diocesen, waarin het afgedeeld is, het opgegeven getal van 25 kerkelijke gemeenten, die door 27 geestelijken, waaronder 25 pastoors en 2 kapellaans, bediend worden. In hare *derde* diocees heeft deze gezindte geen kerkelijke gemeenten noch dienstdoende geestelijken.

De *Grieken* hebben hier te lande slechts ééne kerkelijke gemeente, welke te Amsterdam is gevestigd en door een' geestelijke bediend wordt. De hofkapel van hare Majesteit de Koningin-Weduwe is niet openbaar en de daartoe behoorende geestelijken en leken, worden niet onder de kerkelijke gemeenten gerangschikt.

Het kerkgenootschap der *Israëliten*, heeft eene Hoofdcommissie als centraal bestuur. Het wordt onderscheiden:

1°. in *Portugeesch-Israëliten*, die zijn ingedeeld in 2 Synagogaal ressorten, waarin 2 hoofdsynagogen met 1 ringkerk; en

2°. in *Nederduitsch-Israëliten*, die zijn ingedeeld in 12 Synagogaal ressorten, waarin een gelijk getal hoofdsynagogen, met 71 ringkerken en 71 bijkerken.

Het telde op 1 Januarij 1860: 8 opperrabbijnen. Bovendien waren er eenige rabbinale aspiranten, die als kerkleeraars of predikers dienst deden. Van de overige bij de gemeente in bediening zijnde kerkelijke personen, als daar zijn: leeraars (*magidim*), oefenaars (*bagnal darsanim*), kerkelijke besnijders, godsdienst-onderwijzers, enz. is geene opgave gedaan.

Voorts blijkt uit de gegeven staten, dat het getal Katholieke gemeenten sedert 1809 van 830 tot 922 geklommen, en alzoo met 92 vermeerderd is; het getal priesters was van 1251 tot 1674 geklommen en alzoo met 423 toegenomen.

De *feitelijke bevolking* bedroeg op 1 Januarij 1860 in het geheele Rijk 3,357,329 zielen. De Roomsch Katholieken telden, naar de *feitelijke bevolking* berekend ruim 1,242,500 zielen.

Verder heeft men in het tweede hoofdstuk een „Kort overzigt der *kerkelijke omschrijving* van Frankrijk", alsmede eenige staten van uitgaven, enz.

Het derde hoofdstuk vervolgt de *Legislatie* of *Staats-verordeningen* in verband staande tot *Kerkelijke Zaken*, en geeft die nu van 4 Januarij tot December 1859 (bl. 299—504), en biedt dan de zoo gewenschte voortzetting van het *Register*, en wel „op de in het *derde vijftal jaargangen* van dit *Handboekje* vervatte *Tijdrekenkundige opgaven* der wetten enz. over het tijdvak van 1855—1859."

Uit deze korte opgave van den Inhoud kan men genoeg opmaken, hoe belangrijk ook deze *vijftiende* Jaargang van dit naauwkeurig bewerkte *Handboekje* is.

SPROKKELING.

KATHOLIEKE STATISTIEK VAN ENGELAND.— Volgens het *Catholic Directory* van 1860, zijn er thans in Engeland en Wallis 767 Katholieke kerken, kapellen en statiën, en in Schotland 183, te zamen 950. In tien jaren tijds is de gezamentlijke Katholieke geestelijkheid in Engeland en Wallis van 788 tot 1,077, in Schotland van 110 tot 154, en dus in de beide koningrijken van 898 tot 1,231 geklommen. — Meer nog zijn de kloostervereenigingen toegenomen. Het *Directory* van 1850 gaf een getal op van 11 kloosters voor mannen en 51 voor vrouwen, thans telt men er 37 mannen- en 123 vrouwenkloosters. Daarenboven zijn er in Groot Britannië 12 collegies, uitsluitend voor de opleiding van priesters bestemd, terwijl de gemelde kloosters ook hunne noviciaten hebben.

BIJ HET AFSTERVEN

VAN ONZEN

HOOGGEACHTEN EN INNIG GELIEFDEN LEERMEESTER

MGR. C. BROERE,

OP DEN

FEESTDAG DER ONNOOZELE KINDEREN,

1860.

Hij is niet meer de man, die alles was voor allen,
De langgevreesde nacht is om dat hoofd gevallen,
  Waaruit een hooger licht in nieuwe stralen schoot!
Ach! dat de dood zoo vroeg haar schicht in 't hart moest drukken,
Dat duizend harten met één maatslag kon verrukken,
  En 't leven in het stof verheerlijkt overgoot!

Maar neen! wie immer trouw hun dienst den Hemel wijden,
Voor God, voor Jesus' Bruid, voor deugd en waarheid strijden,
Zij gaan niet met dit stof, met jaar en dag voorbij.
Neen! moge Uw vriend'lijk oog niet meer Uw kind'ren groeten,
Uw vaderhand op aard nooit de onze meer ontmoeten,
Bij Jesus leeft Uw GEEST, en, BROERE, dat zijt GIJ!

Onsterfelijke geest! blijf ook op aarde leven,
Bezielend over 't werk van eigen schepping zweven,
Voer uit den hemel nog Uw zwakke kind'ren aan,
Tot eind'lijk eens de strijd der waarheid is voldongen,
De zege van het Kruis met de Eng'len wordt gezongen,
En we in 't verheerlijkt vleesch Gods glorie binnengaan.

H.

28 December,
1860.

EINDE VAN HET ACHT EN DERTIGSTE DEEL.